

ე. ს. ზაბლიანი

ქვილი და ახალი სპანეთი

ს. ს. ს. კ. საბლზნიოლ ზაბლზნიოლზ

ტბილისი — 1925

ივანე შავლიანი

ქველი ღა ენაღი სენაქთი

ს. ს. ს. რ. სახელმწიფო გამომცემლობა

ტფილისი — 1925

ვესიტე ვაბლიანი.

ა მ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ .

დიდი ხანია, რაც სვანეთზე არაფერი საყურადღებო შრომა არ დაწერილა და თანამედროვე ჩვენი ხალხის უმრავლესობას არავითარი წარმოდგენა არა აქვს ამ ქვეყნის უფა-ცხოვრებაზე, მისი გეოგრაფიის, ეთნოგრაფიის, ისტორიის, კულტურა-ეკონომიკის და ენის შესახებ. მართალია, სვანეთი სხვა და სხვა დროს შოგზაურების მიერ არის გაკვირვებულად აღწერილი, მაგრამ არც ერთს მათგანს არ ქონია საშუალება საფუძვლიანად შეესწავლა სვანეთის ცხოვრება, რომ მის სიღრმეში ჩაეხედა, იქიდან სინამდვილე ამოეღო და ამიტომაც სვანეთის შესახებ ჩვენ გვაქვს მეტად უსწორო არე-დარეული, ზერეულე ცნობები, ხოლო სვანეთის მთელი ისტორია გაშუქებული არ არის. ისტორიული ცნობები ამ ქვეყნის ვითარებისა, სხვა და სხვა ცხოვრების მოვლენებისა და მსვლელობის შესახებ ძალიან ნაკლებად შრიზოვება, ხოლო ის სუსტი, მაგრამ ღირსაღსანიშნავი ისტორიული წყაროები, რომლებიც, საკუთარი მწერლობის უქონლობის გამო, სვანების მესხიერებაში შენახულან ხალხური სიმღერებისა და ზებირ-გადმოცემების სახით—დღესაც სხვადასხვანაირად დამახინჯებულით გვეხმის ევლა საზოგადოებებში და, დარწმუნებული ვარ, სულ ახლო მომავალში ისინი სრულიად მიეცემათ მივიწყებას და გაქრებიან სვანეთის ცხოვრებიდან. ამნაირად შეიძლება გვეფიქრა, რომ ეს კუთხე დარჩებოდა სრულიად შეუსწავლელი და ამიტომაც მე ნიზნად დავკისავე, რამდენადაც შემიძლო, სვანეთის ზოგიერთ მკვლევარზე მიერ დამახინჯებულ ცნობებში შესწორებები შემეტანა, შევხებოდი ყოველმხრივთ ამ ქვეყნის აღწერა-გამოკვლევას, სვანეთში არსებულ სხვა და სხვა, ამ წიგნში მოავეხებულ, ადგილობრივ წყაროების დამუშავებას, რათა ამ ჩემი შრომით ნკითხველისათვის მიმეცა საშუალება სვანეთს გაცნობოდა, აოლო თანამედროვე მეცნიერებისათვის ის მიმეწვდინა მასალად სვანეთის მეცნიერულად შესწავლა-გამოკვლევისათვის და მის ჩვენ დრომდე გამქრალ ისტორიის შესადგენათ. უბრალო გლეხის ოჯახში აღზრდამ, მუდმივად სვანეთში ცხოვრებამ, მე საშუალება მომცა მისი უფა-ცხოვრება და ზნე-ჩვეულებები შემესწავლა, ლენინგრადის სამეცნიერო აკადემიის რამოდენიმე წლის თანამშრომლობამ და მის დავალებით სვანეთის შესწავლა-გამოკვლე-

ვამ, ხოლო საბჭოთა ხელისუფლების სურვილმა ჩამორჩენილ ქვეყნის ცხოვრების გაშუქებისა მე ხელი შემიწყო დიდი ხნიდგან ჩემ გულში ჩანერგილ სვანეთის ცხოვრების შესწავლისათვის მემუშავენა და დამეწერა ეს წიგნი. იმედი მაქვს, ეს ჩემი შრომა მკითხველ საზოგადოებას სვანეთის საფუძვლიანად გააცნობს და ამ ქვეყნის უფრო ფართო სახით მეცნიერულად შესწავლა-გამოკვლევას ხელს შეუწყობს.

დასასრულ უღრმეს მადლობას ვუძღვნი საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს იმ ყურადღებისა და დახმარებისათვის, რომელიც მან აღმომიჩინა ამ წიგნის გამოცემაში და აგრეთვე ამხ. თედო ლლონტს, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ამ წიგნის გამოცემას და გამიწია ყოველგვარი კულტურული დახმარება ამ საქმის განხორციელებაში.

ა ვ ტ ო რ ი.

1925 წ. მარტი,
ქ. ტფილისი.

სვანეთის მოკლე გეოგრაფია.

კავკასიის მრისხანე უმთავრესი ქედის სამხრეთ აღმოსავლეთის მიყრუებულ მთის კალთებში, მუდმივი თოვლითა და მყინვარებით დაფარულ და გარშემორტყმულ ენგურისა და ცენის წყლის სათავეებში, გარეგნულად კავკასიის შვეიცარიად და არწივის კუთხეთ ცნობალ ქვეყანაში, უუძველეს დროიდან სცხოვრობენ იაფეტური მოდგმის, ქართველ ხალხის მესამე შტოს ხალხი, რომლებსაც სვანები ქვიან, ხოლო მათ სამკვიდრებელ ქვეყანას სვანეთი.

თვით სახელი სვანეთისა „სავანე“ (შესახიზნი) თავისთავად ახასიათებს ამ ქვეყანას. ხოლო სიტყვა სვანი საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩამორჩენილობის, ხასიათის სიმტკიცისა, ჟინიანობისა, შურის-ძიებისა ანუ სისხლის ალების თანატოლ სიტყვათაა მიღებული. მიწა-წყალი, რომელიც უჭირავთ სვანებს ამ ჟამად, სიგრძით 160 ვერსზე მეტია, სიგანით კი 28 ვერსამდე.

სვანეთი, როგორც ზემოთ ვთქვით, გადასერილია ენგურითა და ცენის წყლით და იმ მდინარეებით, რომლებიც ამ ორ მთავარ წყალს ერთვის. მას გარშემო ყოველ მხრიდან არტყია მაღალი ციცაბო მთები, რომელთა მწვერვალებს მუდმივი თოვლი და მყინვარები ამკობენ, ხოლო მათ ძირებში მრავალნაირი ყვავილოვანი საბალახო მთებია გადაშლილი, მათ მისდევს დაბურული გაუვალი ტყეები. ამ ტყეთა შორის ალაგ-ალაგ აგებული და გაშენებულია მაღალი ორსართულიანი ციხე-კოშკებიანი სახლები—ესაა სვანეთის სოფლები.

საზღაპროა ამ ხალხის თავგადასავალი და ყოფა-ცხოვრება. მომხიბლავია და მდიდარი სვანეთის ბუნება. ადგილმდებარეობის წყალობით სვანეთი მოწყვეტილია მთელ ქვეყნიერებას განსაკუთრებით იმ 7-8 თვის განმავლობაში, როცა სვანეთში მიმავალი საცალფეხო გზები თოვლისაგან შეკრულია. ამ ხნის განმავლობაში მიმოსვლა მთების მწვერვალებზე მხოლოდ თხილამურების საშუალებით შეიძლება, მაგრამ ყოველწლიურად, მრავალი სვანი ხდება ამ მოგზაურობის მსხვერპლი.

ზემო სვანეთის საზღვრებს შეადგენენ: სამხრეთით სვანეთის ქედი, რომელსაც შორიდან მნახველნი შეცდომით მის უკან ჩრდილოეთით აღმართულ უმთავრეს კავკასიის ქედად სთვლიან.

სვანეთის ქედი იწყება უშგულის აღმოსავლეთით ყორილდაშის მთის ძირიდან და მდებარეობს ენგურისა და ცენის წყალის მდინარეთა შორის, მათი სათავედან სამეგრელომდე. სვანეთის ქედი ანუ სამხრეთის საზღვარი, სხვათა შორის, შემდეგი მთებისაგან შესდგება: პარეტ-ზაგარ, დადიაშ, ლანქორ, ატკვერი, გორვაში, ლატფარი, მუშური, ღური, ლასილი, მექფაში, წილდ, ღვადარაში, ლაპლა, ლემნილ, ლემნური, ხელედურა, უჩახარხი, ნატახდამ, თხეიშის ღუდი, ურულაპი და ტყაბედნიერი.

სვანეთის ჩრდილოეთის საზღვარია მთები წურუნგალ, აილამა, ნამყვამ, შხარი, ჯინგითაუ, კაშტანთაუ, თვეთნულდ, გისტოლა, ქელბაშ, ლალგორ, წანერ, სალსვანდაშ, ტიხტენგენ, ტეიბერ-ზაგარ, ბაშლათანალ, ლაცვა, გუმაჩი, ბაშკარა, ბეედუხ, დალაცორ, შხელდი, უშბა, ბეჩოსთანალ, კოგუტომაში, კიბერ, დონგუზ-ორუნ და სხვა მთები, რომელთა იქეთ გადაღმა ფერდობში ანუ ხეობებში სვანების ჩრდილოეთის მეზობლები ყარაჩლები, ჩერქეზლები, ბახსანლები, ჩეგემლები, ეპწანლები, მალყარლები ცხოვრობენ.

აღმოსავლეთით სვანეთის საზღვარია: შარიცყეკი, ფასის მთა (ლაფურ), ვაცის წვერი, ნეშკა, მთა ზესხვა, გვანდარა, მოგვაშირხა, ხარხრა, ხოლო დასავლეთით: შავალერა, თენგიზი-ნაკრავალ, ზიდა, არეშუა, ჯუღვა-ზაგარ, კალამრა სვიკვი, ეხოდელ, ერგაშირა და მდ. ეცი, რომელიც ერთვის ენგურს ჩრდილოეთიდან მარჯვნივ 15 ვერსის მანძილზე ს. ჯვარიდან.

ლატფარის უზარმაზარი უღელტეხილი ანუ მასხედ მიკრული ზემოსვენებული სვანეთის ქედი ორ ნაწილად ყოფს სვანეთს: ზემო (ანუ ენგურის ხევის) და ქვემო ანუ ეგრედწოდებულ სადადიანო (ცენის წყლის ხეობა) სვანეთად.

ზემო სვანეთი შესდგება 15 საზოგადოებისაგან: უშგულ, კაალ, იფაარ, მულახ, მესტია, ლენჯაარ, ლატლი, ბეჩვი, ეცერ, ცხუმარ, ფარ, ჩუბეხე, კვიბერ, ლენხერა და ლახამული.

ბალის ქედით (ლატალის დასავლეთით) სვანეთი განიყოფება ორად: თავისუფალ და ყოფილ სადადეშქელიანო სვანეთად. თავისუფალი სვანეთი შესდგება პირველი შვიდი საზოგადოებისაგან. ასეთი სახელი ამ კუთხეს დაერქვა იმიტომ, რომ უშუძელეს დროიდან რუსეთთან შეერთებამდე მან ბრძოლით მოიპოვა და შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა. ეს თავისუფლებისათვის თავდადებული ხალხი ვერ დაიმორჩილა ვერც ერთმა ამ კუთხის ბატონ-პატრონმა და იგი თავისებურ კანონებით დამოუკიდებელ ცხოვრებას ეწეოდა. სადადეშქელიანო სვანეთი შესდგება დანარჩენ 6 საზოგადოებისაგან და ასეთი სახელი

მულაჯის საზოგადოების სამი სოფელი.

ამ მხარეს იმიტომ დაერქვა, რომ მე-15-ე საუკ. ის დაიმორჩილეს თ-დ დადგეშქელიანებმა, რომელთა მიძიმე მონობის უღელი სულ უკანასკნელ დრომდე სასტიკად სჩაგრავდა სვანებს.

მდინარე ენგური, რომლის ხეობაში მდებარეობს ეს კუთხე, იწყება თავისუფალ სვანეთის პირველი საზოგადოების უშგულის აღმოსავლეთით 5—6 ვერსის მანძილზე შხარის მყინვარებიდან, მიმდინარეობს აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ და აქ გზა და გზა მას ერთვის სხვა მდინარეები.

უშგულის საზოგადოება შესდგება ოთხი სოფლისაგან: უბიანი, ჩეაბიანი, ჩაჟაშ და მურყემელი.

ეს საზოგადოება ღარიბია ტყითა და მოსავალიც ქერის მეტი არაფერი მოდის. უშგულის დასავლეთით რვა ვერსის მანძილზე, ენგურის მარჯვენა ნაპირას მდებარეობს კალის საზოგადოება, რომელიც შესდგება შემდეგი სოფლებისაგან: დავებერ, ლალხორ, იფარა, აგრალ, ხალდე, ხე და ვიჩნაში. ეს საზოგადოება სვანეთის თითქმის ყველა სოფლებზე ღარიბია. აქ არის უუძველესი, უმდიდრესი და სვანების შეხედულებით ყველაზე ძლიერი წმ. კვირიკის ტაძარი.

სოფელ ლალხორთან მას ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან ერთვის ხალდეშის დიდ მყინვარებიდან მომდინარე „ხალდეშის ქალა“*), რომლის ვიწრო ხეობაშიც არის მოთავესებული 1876 წლის ამბოხებით და თვითმპყრობელობასთან ბრძოლაში გმირობის გამოჩენით ისტორიაში კარგად ცნობილი ს. ხალდე.

კალის დასავლეთით, 12 ვერსის მანძილზე, იწყება იფარის საზოგადოება, რომელიც შესდგება შემდეგი სოფლებისაგან: ნაკიფარი (5.800 ფუტი ზღვიდან), ზეგანი, ბოგრეში, ადიში, წვირმი, ელი და აცი... პირველი ორი მდებარეობს ენგურის მარცხენა ნაპირზე, ხოლო დანარჩენები მის მარჯვენა ნაპირზე. ს. ბოგრეში მას ერთვის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან, თვეთნულდის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე, ადიშის დიდ მყინვარებიდან მომდინარე ჰადიშის „ქალა“, რომლის ხეობაშიც, იფარიდან 10—11 ვერსის მანძილზე, მდებარეობს ს. ადიში.

იფარის ჩრდილოეთით მდებარეობს ერთი მაღლობი, რომელსაც ჰქვია „ულვირ-საგარი“. ის არის აღმოსავლეთით მიბმული თვეთნულდის სამხრეთ-დასავლეთის კედელზე და მიდის ლატალამდე, სადაც სოფელ ლახუშტში თავდება, და ჰყოფს იფარის საზოგადოებას

*) აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სვანეთში „ქალა“ საერთოდ მდინარის სახელია.

და მდინარე ენგურს მულახისა, მესტიისა და ლენჯერის საზოგადოებებიდგან.

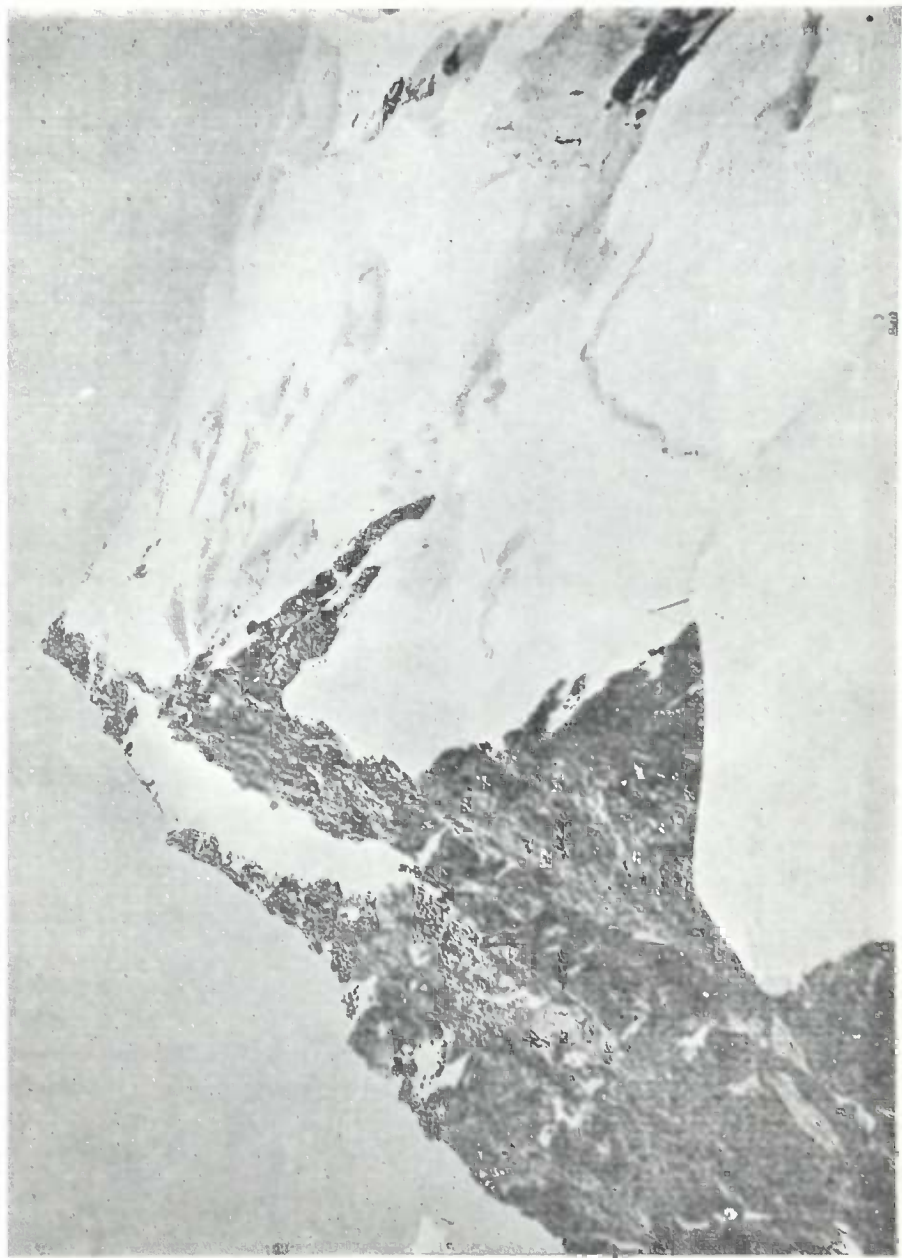
ამ ქედს გადაღმა მშვენიერ „თვეთნულდის“ მთის ჩრდილო აღმოსავლეთის კალთებიდგან იწყება წანერის მყინვარებიდან მოჩუხჩუხე მდინარე მულხა „ჭალაის“ ხეობაში გაშენებული მულახის საზოგადოება. მდ. წანერს ჩრდილოეთიდან ს. ჟაბეშთან ერთვის ტეიბერის მყინვარებიდგან მომდინარე წყალი და ესენი ერთათ მიექანებიან დასავლეთისაკენ და ყოფენ მულახის საზოგადოებას ორად: „მულახ-მუჟალად“. მუჟალი ჰქვია აღმოსავლეთის ნაწილს, მულახი დასავლეთის. პირველი მდებარეობს ამ მდინარის მარცხენა ნაპირზე, — მეორე მარჯვენა ნაპირზე.

მულახის დასავლეთით მდებარეობს ერთი მაღლობი კახურ-ზაგარი. ეს მაღლობი ჰყოფს მულახისა და მესტიის საზოგადოებებს და მის დასავლეთით იწყება მდინარე მესტია „ჭალაის“ ხეობაში მოთავსებული, გარეგნული შეხედულებით ლამაზი მესტიის საზოგადოება, რომელიც შესდგება შემდეგი სოფლებისაგან: ლალამ, მარგია-ნალ, ლანჩვალ, ლავგნიაშ, სეტი და ლეხთაგ.

ამ მდინარეს მესტიის შუაგულ სოფელ სეტთან ერთვის ზემოხსენებული მულხა „ჭალაი“. ამ ორ შეერთებულ მდინარეთა მარჯვენა ნაპირზე, მესტიიდან სამი ვერსის მანძილზე იწყება ლენჯერის საზოგადოება, რომელიც შესდგება შემდეგი სოფლებისაგან: ნესგულ, ლაშთხვერ, ლემსია, ქაშვეთ, კაერ, ხეშკილდ და სოლ-ისაგან.

ლენჯერის დასავლეთით 5 ვერსის მანძილზე, ამავე ხეობაში მდებარეობს თავისუფალი სვანეთის უკანასკნელი საზოგადოება ლატალი, — ეს საზოგადოება განთქმულია თავისუფლებისმოყვარეობით. იგი მუდამ მედგრად იცავდა თავისუფალი სვანეთის დასავლეთის საზღვრებს ბატონების შემოსვლისაგან და ამიტომაც დარქმევია ლატალი, რაც ნიშნავს დარაჯს.

აქ სოფელ კვანჭიანართან, მესტიაში თავმოყრილ მესტია-მულახის „ჭალებს“ უერთდება იფარის საზოგადოებიდგან უდაბურ, შიშვალ ღრე-კლდეებში და დაბურულ ტყეებით მომდინარე ენგური, რომელსაც ლატალის აღმოსავლეთით 5 ვერსის მანძილზე სამსრეთიდან ერთვის ოთხი პატარა მდინარე წილდრა, ლახვშტულდრა, მუბრა და ხაჩვრასაგან შემდგარი „ჭერაში ჭალაი“. ამ მდინარეთა შორის, შესართავთან აღმოსავლეთით ერთი ვერსის მანძილზე, მდებარეობს ს. ლახუშტი. დანარჩენი სოფლები: კვანჭიანარ, ლამ, ენაშ, მაცხვარიშ, შყალერ, ნამყვამ, ლეშუკვ, სიდიანარ და იფხი, გაშენებულია ენგურის მარჯვენა ნაპირზე, ხოლო ს. ლაჭილი და სგობულდი კი მარცხენა

მა თვეთული დასაგეფის მზრიდან,

ნაპირზე. ამ სოფლის დასავლეთით, ერთი ვერსის მანძილზე, სამხრეთიდან ლაჭილის მყინვარებიდან მომდინარე ლაჭლა „ქალა“ უერთდება ენგურს.

ლატალის დასავლეთით მდებარეობს მალლობი ბალი, რომელიც, როგორც ზევით არის ნათქვამი, ჰყოფს ზემო სვანეთს ორად: თავისუფალ და სადადეშქელიანო სვანეთათ. ეს არის თავისუფალ სვანეთის დასავლეთი საზღვარი. ამ მთის დასავლეთით მდებარეობს ბეჩოს „ქალას“ ხეობაში მოთავსებული ყოფილი სადადეშქელიანო სვანეთის პირველი საზოგადოება ბეჩო (4.700 ფ. ზღვის პირიდან), რომელიც ჩრდილოეთიდან ამშვენებს კავკასიის უმთავრეს უღელტეხილზე აღმართული, ორთავიანი, ლამაზი მთა უშბა (17.000 ფუტი ზღვიდან). მას შეადგენენ შემდეგი სოფლები: მახერ, გულ, ბავდანარ, ლაშთქოლ, ტევიში, ქოხულდ, დოლი, უშვანარი, კიდიანარი და ქართვანი. სოფ. ქართვანთან სამხრეთით, ერთი ვერსის მანძილზე ბეჩოს ქალას ერთვის ენგური, რომელიც ჰყოფს ბეჩოს საზოგადოებიდან დასავლეთით რვა ვერსის მანძილზე მდებარე ეცერის საზოგადოებას ორად: ცხუმარ-ეცერ. პირველი მდებარეობს ენგურის მარცხენა ნაპირზე და შესდგება სოფ. სვიფ, ტვიბერ, ლეზგარა, მაგარდელ, ლაბსყალდ, გვალდერ და ღვებალდისაგან.

ეცერი იყო დადეშქელიანების გვარეულობის უმთავრესი ბუდე. ის მოთავსებულია ენგურის მარჯვენა ნაპირზე და შესდგება შემდეგი სოფლებისაგან: კალაში, ლაშხრაში, ლადრერი, ლანტელი, ისკარი, ცალანარ, ფხოტრერი, უღვალდი, ქურაში, ბარში და ჭელირი. აქ არის მშვენიერი ძველი ტაძარი, ვახუშტის თქმით, „სახიზარი სვეტის ცხოვლის სამკაულ საუნჯისა“.

ეცერის დასავლეთით, სამი ვერსის მანძილზე, ენგურის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს ფარის საზოგადოება, სადაც ცხოვრობდა ქუთაისის გუბერნატორის გაგარინის მკვლელი კონსტანტინე (მურზაჟან) დადეშქელიანი, რომლის შესახებაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

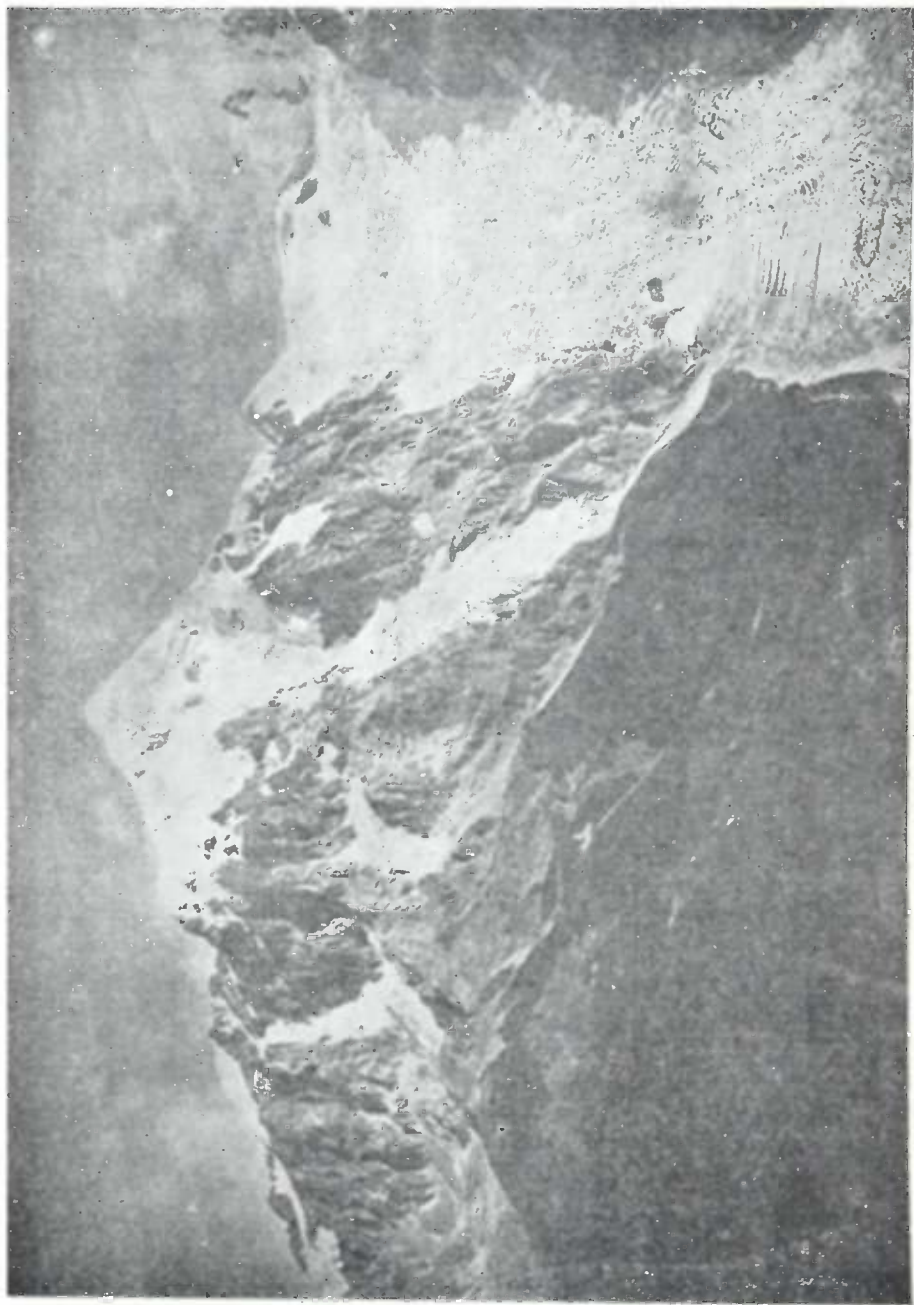
ეს საზოგადოება არის შემდგარი: სოფ. სოფ. ფარ, სვიფ, ვაცხ, ლანხერი, ზაგარ, ვაბე ლუჰა, ჩეაბე ლუჰა, ლაყერი, ფალედ, ხოსვრარ და ღეშტერისაგან. აქ არის მშვენიერი და საეკლესიო ნივთებით მდიდარი სუფის წმინდა გიორგის ეკლესია.

ფარის დასავლეთით რვა ვერსის მანძილზე მდებარეობს ენგურის მარჯვენა ნაპირზე ჩუბეხევის საზოგადოება, რომლის მკვიდრნი განიყოფებიან ორ სხვადასხვა მოდგმით — ლახამულები და ჩუბეხეველები. პირველნი მოსახლეობენ ენგურის მარჯვენა ნაპირზე ს. ლახამულიდგან დაწყებული სოფ. თოთანამდე; სვანები ამ შტოს ებრაელების შთამომავლობის ზალხად თვლიან.

ჩუბეხეველები მოსახლეობენ: ლახამულების ჩრდილოეთით უფრო მთა-გორიან ადგილებში, დაწყებული სოფ. კიჩხულდაშიდგან იმ ჩუბერამდე, რომელზედაც ჩვენ ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, როგორც ძვირფასსა და იშვიათ არქეოლოგიურ კუთხეზე, სადაც ერთ დროს ოქროსა, ვერცხლისა და სხვა მადნეულობების დასამუშავებელი ქარხნები არსებობდნენ. ძველ დროში ლახამულები ცხოვრობდნენ მარტოს. ლახამულაში. ჩუბეხეველები სოფ. თავარარში, ცალერში, ლაშხრაშში და კიჩხულდაშში. ამ ცოტა ხნის წინეთ ორივემ იწყეს დასავლეთისაკენ წაწევა. ლახამულები გაპყნენ ენგურის ნაპირებს და მის ხეობაში დააარსეს შემდეგი სოფლები: ნოლაში, ლახამულიდგან ორი-სამი ვერსის მანძილზე; მის დასავლეთით რამოდენიმე ვერსის მანძილზე მდ. ნაკრას და ენგურის შესართავის ჩრდილოეთის ნაპირზე ს. შდუხირი. აქედგან ოთხი ვერსის მანძილზე სოფ. დუხი. სამხრეთ-აღმოსავლეთით აქ ენგურს ერთვის მდ. ხუმფრერი, რომლის დასაწყისთან არის სოფ. უსკვირი, ხოლო მარჯვენა ნაპირზე ს. ყვანა. დუხიდგან შვიდი ვერსის მანძილზე მდებარეობს სოფელი გუნწიში, ხოლო მის დასავლეთით ორი ვერსის სიშორით ენგურის მარცხენა ნაპირზე სოფ. იფარი, სადაც აქ არსებულ ნიშნების მიხედვით ძველ დროში მილენის დასამუშავებელი ქარხანა არსებობდა. ამ სოფლის დასავლეთით არის სოფ. ჯორკვალი, მერე ს. ჭერი. მის დასავლეთით, იმ ადგილას, სადაც ენგურს ჩრდილოეთიდგან ერთვის მდ. ნენსკრა (ჭვიბრულდ), არის სოფ. ტობარი. აქედგან სამი ვერსის მანძილზე მდებარეობს სოფ. ხაიში, სადაც სამხრეთ-აღმოსავლეთიდგან ენგურს ერთვის მდ. ხაიშდურა ანუ ვედის „ჭალა“, რომლის ხეობაში არის მოთავსებული სოფ. ვედი. ხაიშის დასავლეთით არიან სოფლები: ლალხორალ, ციცხვარი, ნარქოლვარ და ისთოთანა, სადაც თავდება სვანების მოსახლეობა და იწყება სამეგრელო.

როგორც არის უკვე ნათქვამი, ლახამულის ჩრდილოეთით მდებარეობს ჩუბეხევი, რომელსაც შუადგენენ: სოფ. სოფ. კიჩხულდაში ანუ ჟიბარ, ჩუბარ, ცალერი, თავარარი და ლაშხრაში. ლაშხრაშის დასავლეთით დონგუზ-ორუნის მყინვარებიდან ჩამოდის მდ. ნაკრა, რომლის ხეობაში მდებარეობს სოფ. ნაკი; ამ სოფლის დასავლეთით მდებარე საბალახო მთის უთვირის გადაღმა იწყება მდ. ჭვიბრულდის (ნენსკრას) ხეობაში მოთავსებული, ზემოხსენებული ნაშთებით ცნობილი ჭვიბერი, რომელსაც დიდი ისტორიული წარსული აქვს *).

*) დაწვრილებით ამის შესახებ ლაპარაკი იქნება ამ წიგნის იმ თავში, სადაც სვანეთის ძველი კულტურა და ეკონომიური მდგომარეობა არის აღწერილი.

მთა თევთნულდი სამხრეთის მხრიდან.

სვანების უშუალოესი ისტორია და ბინადრობა.

მეცნიერებას თითქმის დღემდე ვერ მიუგნია ნამდვილი საბუთებისათვის იმის გასაშუქებლად, თუ სად ჰქონდათ ძველად სვანებს ბინადრობა და როდის დამკვიდრდა ეს ხალხი დღევანდელ სვანეთში.

ამის შესახებ ჩვენ უყოყმანოდ შეგვიძლია აღვიაროთ მხოლოდ ის, რომ სვანები, როგორც **იაფეტური** მოდგმის და ქართველების საერთო ოჯახის ერთ წევრთაგანი, უხსოვარ დროიდან—დაახლოებით მე-7 ს. ქრისტეს დაბადებამდე, მის მოძმე ხალხებს შორის უნდა ყოფილიყვნენ დამკვიდრებული: ქალღუში, შუამდინარეში (მესოპოტამია), ე. ი. ტიგრ-ევფრატის ვაკეებში და შემდეგ ვანის ტბისა და არარატის მთის ახლო-მახლო მდებარე ადგილებში ანუ ურართუს სახელმწიფოში.

აზიაში ქართველების ისტორიული ჩარხის უკუღმა დატრიალების გამო (მე 7 საუკ.) სვანები დაშორდნენ დანარჩენ ქართველებს, ჩრდილოეთით კიმმერლებისა, სკვითებისა და სხვ. ველური ხალხების შემოსევის წყალობით. ამის გამო ამიერ-კავკასიაში შემოსვლა პირველად სვანებს მოუხდათ.

იაფეტური მოდგმის ხალხი, როგორც ისტორიულ წყაროებიდან ჩანს, სემიტური მოდგმის ხალხმა გამოდევნა 2.000 წლ. წინათ ქრისტეს დაბადებამდე და მათი სამფლობელო ქვეყანა ბაბილონელებმა დაიჭირეს, ხოლო ქართველები ამის შემდეგ „შუამდინარეში“ მოთავსდნენ*).

ამ დროს სვანებს, რა თქმა უნდა, ამგვარივე ბედი ეწეოდა. ვინაიდან სვანები მე-7 საუკ. ქრისტეს დაბადებამდე. დანარჩენ ქართველებთან განუყრელი უნდა ყოფილიყვნენ ჭირში და ლხინში და ამ ხანამდე ერთი ისტორია უნდა ჰქონოდათ. როცა ქართველების ძლიერება შუამდინარეშიაც დაეცა (მე-13 საუკ. ქრისტ. დაბადებ.) და ეს ადგილები მათ ასურელებმა და არამელებმა მიატოვებინეს, მაშინ ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი დასავლეთისაკენ წასულა, ლალისის აუზებში ანუ კაპადოკიაში დამკვიდრებულა, ხოლო მეორე ნაწილი ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ უნდა წასულიყო და ვანის ტბისა და არარატის მთის ახლო-მახლო მდებარე ადგილებში უნდა დაბინავებულიყო.

ჯერ-ჯერობით მეტი მომხრე ყავს იმ აზრს, რომ სვანებს ამ დროს ამ უკანასკნელ ადგილებში უნდა ხვდომოდათ წილად დამკვიდრება.

*) ივ. ჯავახიშვილი, ქარბ. ერის ისტ. გორგაძე—საქ. ისტ. გვ. 20.

თუ ამ აზრმა გაიმარჯვა, შეიძლება დავსძინოთ, რომ სვანების არსებობა აქ უნდა გაგრძელებულიყო, როგორც არის ზემოდ ნათქვამი, მე-7 საუკ. ქრისტეს დაბადებამდე. ხოლო ამის შემდეგ ისინი სამუდამოდ დაშორდნენ დანარჩენ ქართველებს. ამიტომ შემდეგში ბუნებრივ და გეოგრაფიულ პირობების წყალობით სვანებისათვის ბედს ურგუნებია უხსოვარ დროიდან დღემდის, თითქმის შეუსცვლელად და პირველყოფილ სახით, მცირე აზიაში ქართველი ხალხის ცხოვრების დროის ზნე-ჩვეულებების, წარმართულ სარწმუნოების და სხვა ტრადიციების და ენის შენახვა და შენარჩუნება და თამამად შეიძლება ითქვას, რომ, ვისაც მაშინდელი ქართველების ყოფა-ცხოვრების და ტრადიციების შესწავლა აინტერესებს, მას შეუძლია ყოველივე ეს სვანეთის ცხოვრებიდან ამოსწუროს და ამოიკითხოს... სხვათა შორის ამას ადასტურებს პროფ. მარის შემდეგი სიტყვები: „Как в бытность на Афоне мне казалось, что я перенесен в эпоху византийских христианских духовных интересов, так и в Свании я чувствовал себя окруженным языческой культурной атмосферой эпохи урартийцев или даже почитателей „вишапов“... Лишь часть сванов, застрявшая в пределах Свании, ныне является одной из лучших хранительниц исконных яфетических традиций и единственной живой представительницей утраченного на юге чрезвычайно важного лингвистического звена“... *)

მარის შემდეგ, სვანების ურართუს სახელმწიფოში ბინადრობაზე, სხვათა შორის, შეუძლია გვაფიქრებინოს აგრეთვე ვანის ქვებზე და კლდეებზე ამოჭრილმა ლურსმულმა წარწერებმა, რომელთა წაკითხვა, მარის თქმით, სვანური ენის შესწავლამ შეაძლებინა და გაუადვილა მეცნიერებას **).

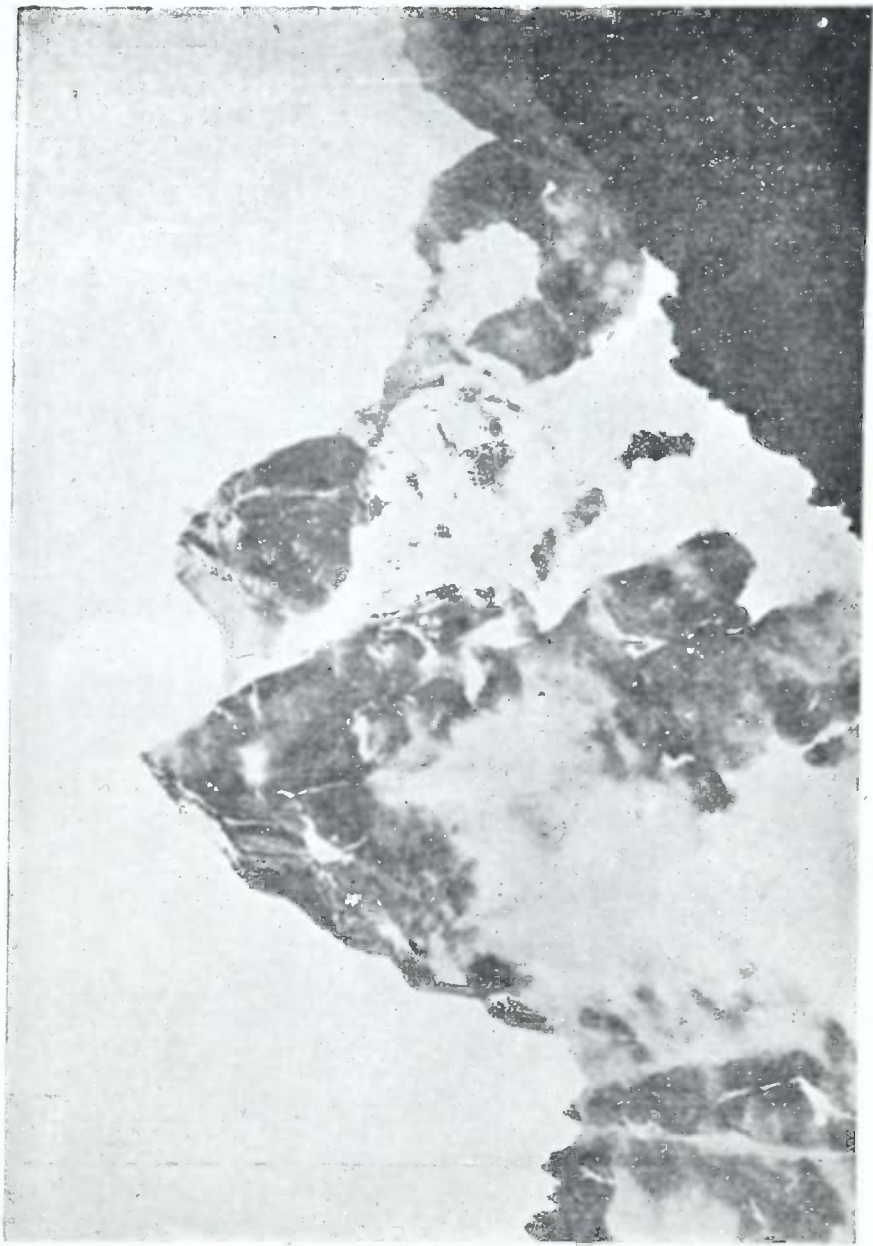
ჯანაშვილის ცნობებით ამ ლურსმულ წარწერების შესწავლას საფრანგეთის მეცნიერი ლენორმანი დაურწმუნებია იმაში, რომ ეს ენა ძველი ქართულია და ვან-არარატიდგან, ამ წარწერების მიხედვით, ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ გამოძევებული მე-6-7 საუკ. ქრისტეს დაბადებამდე ***).

რუს მეცნიერს ნიკოლსკის ეს ენა უცვნია ქართულ ენის მონათესავედ და ამბობს: „თუ იმ ტომ-მოდგმას, რომელიც ვანურ

*) Март. Из повед. в Свании. Стр. 6 и 34.

**) მ ა რ ი. იქვე. გვ. 28.

***) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. 43.

მთა უშბა აღმოსავლეთის მხრიდან.

ლურსმულ წარწერებშია მოხსენებული, არ ეკუთვნიან დღევანდელი ქართველები, იგი სრულიად გამქრალ ტომად უნდა ჩაითვალოსო*).

მეცნიერებს სეისხ, მასპეროს და ჰომელს, ჯავახიშვილის თქმით, ამ ლურსმულ წარწერების შემქმნელი ხალხი ქართველების წინაპრებად ანუ მონათესავე ტომად უცვნიათ**).

ხოლო მეცნიერი პატკანოვიც ამ ლურსმულ წარწერების შესწავლის შემდეგ ადასტურებს ზემოთ ჩამოთვლილ მეცნიერების აზრს და დასძენს, რომ მე-7 საუკ. სომხები ჩვენთვის სრულიად უცნობი ტომი არისო***).

ქართულისა და სომხურის შესწავლას მეცნიერი გატარეი დაუ-რწმუნებია იმაში, რომ დიდი ნაწილი ქართული სიტყვებისა და ყველა ძირები ეკუთვნიან განსაკუთრებულ ჯგუფს ენებისას, რომელსაც უწოდებენ ქართულ ჯგუფს.

ნ. მარი ამ ბოლო დროს, ე. ი. სვანური ენის საფუძვლიანად შესწავლისა და ვანური ლურსმული წარწერების წაკითხვის შემდეგ, გაბედულად აცხადებს: „С изучением сванскаго языка мы постепенно входим в культурно-исторический вопрос Армении за тысячу и более лет до возникновения христианской письменности у яфетических народов, да и у армян в вопросе клинообразных ванских надписей... Выясняется, что язык ванских клинообразных надписей не чистый яфетический, а мешанный, как сванский... состоящий из слоя коренного сванского“ и т. д.***).

მარის თქმით, სომხური ენა სვანიზმით არის გაყენთილი და დიდი ნათესაობა აქვს მასთან. ამნაირად, თუ ჩვენ ბ. მარის ნათქვამს დავეყრდნობით და მისი აზრი იმის შესახებ, რომ ვანურ ლურსმულ წარწერების წაკითხვა სვანურ ენის შესწავლამ გაუადვილა მეცნიერებსო, გაიმარჯვებს, ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ ყველა ზემოხსენებულ მეცნიერების ლაპარაკი შეიძლება ამ ქართველების მესამე ჯგუფად ცნობილ სვანებზე იყოს. ხოლო სვანურ ენისა და სომხურის შორის არავითარი ნათესაობა არ უნდა არსებობდეს, გარდა იმისა, რომ, როდესაც სვანები ვან-არარატის მიდამოებიდან ანუ ურარტუს სახელმწიფოდგან, როგორც ვიცით, მე-7 საუკ. ქრისტეს დაბადებამდე იყვნენ აყრილნი

*) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. იქვე.

**) ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართველი ერის ისტორია. გვ. 69.

***) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. 48.

****) Марр. Из поездки в Сванию. Стр. 28.

და დევნილნი კიმმერიელებისა, სკვითებისა და სხვა ინდო-გერმანული ველური ხალხების შემოსევის წყალობით, მაშინ იქ დარჩენილსა და დაძვდურ სვანებს შეერეოდა ახლად შემოსული არმენები და აი, სწორედ, ამ დროს უნდა მომხდარიყო ამ ორ სხვა და სხვა შტოთა ენების შერევა, შეხლა-შემოხლა: დროთა ვითარების მეოხებით შემდეგში იქ მყოფი სვანები არმენების გავლენის წყალობით გასომხდებოდნენ. სვანურ ენას, თავის თავად ცხადია, სომხური გადაყლაპავდა, ხოლო სომხურიც „სვანიზმით“ საკმაოდ და თვალსაჩინოდ გაიქცენებოდა და თავის კვალს დატოვებდა სომხურ ენაში.

ჯანაშვილის თქმით, ამგვარი ენათა შერევა უნდა მომხდარიყო ძველ საქართველოში და ახალ არმენიაში და მე-7-ს ს. ქრისტეს დაბადებამდე, ე. ი. მაშინ, როცა იქ სკვითები ანუ ხაზარები და კიმმერიელნი დათარეშობდნენ. სხვა ნათესაობა სომხებსა და ქართველებს შორის არ არსებობს გარდა იმისა, რაც მოსულ ხალხს და მის ენას შეეთვისა და შეელია ადგილობრივ ბინადარ ხალხისაგანო *).

მარს ურართუს მეფის არგიშტის სახელიც წმინდა სვანურ სახელწოდებათ მიაჩნია და ასე გვიხსნის: Мне уже приходилось указывать, что имя известного царя Аргиш-ди представляет сложное слово со значением „глава дома“. Дом — арги, что сохранилось по сей день в сванском **).

არგი სვანურად მართლაც ოჯახს ნიშნავს, ხოლო არგიშ-დი საოჯახოს, შეიძლება ოჯახის საუფროსოსაც.

ვინაიდან მეცნიერებას ხალხთა ამა თუ იმ ადგილებში ბინადრობის საუკეთესო საბუთათ მიაჩნია ამ ადგილების საგეოგრაფიო სახელები, ამიტომ უადგილო არ იქნება მეცნიერების ყურადღება მივაქციოთ სვანეთში არსებულ ზოგიერთ იმ სოფლებისა და ადგილების სახელებს, რომელნიც შენახული არიან როგორც სვანეთში, აგრეთვე მცირე აზიაში, სადაც ძველ დროში ქართველები ბინადრობდნენ და საიდგანაც ეს საგეოგრაფიო სახელები უნდა იყოს სვანეთში შემოტანილი. მაგალითად: ჩუბეხევის საზოგადოების ერთს მთას „ვანი“ ქვიან.

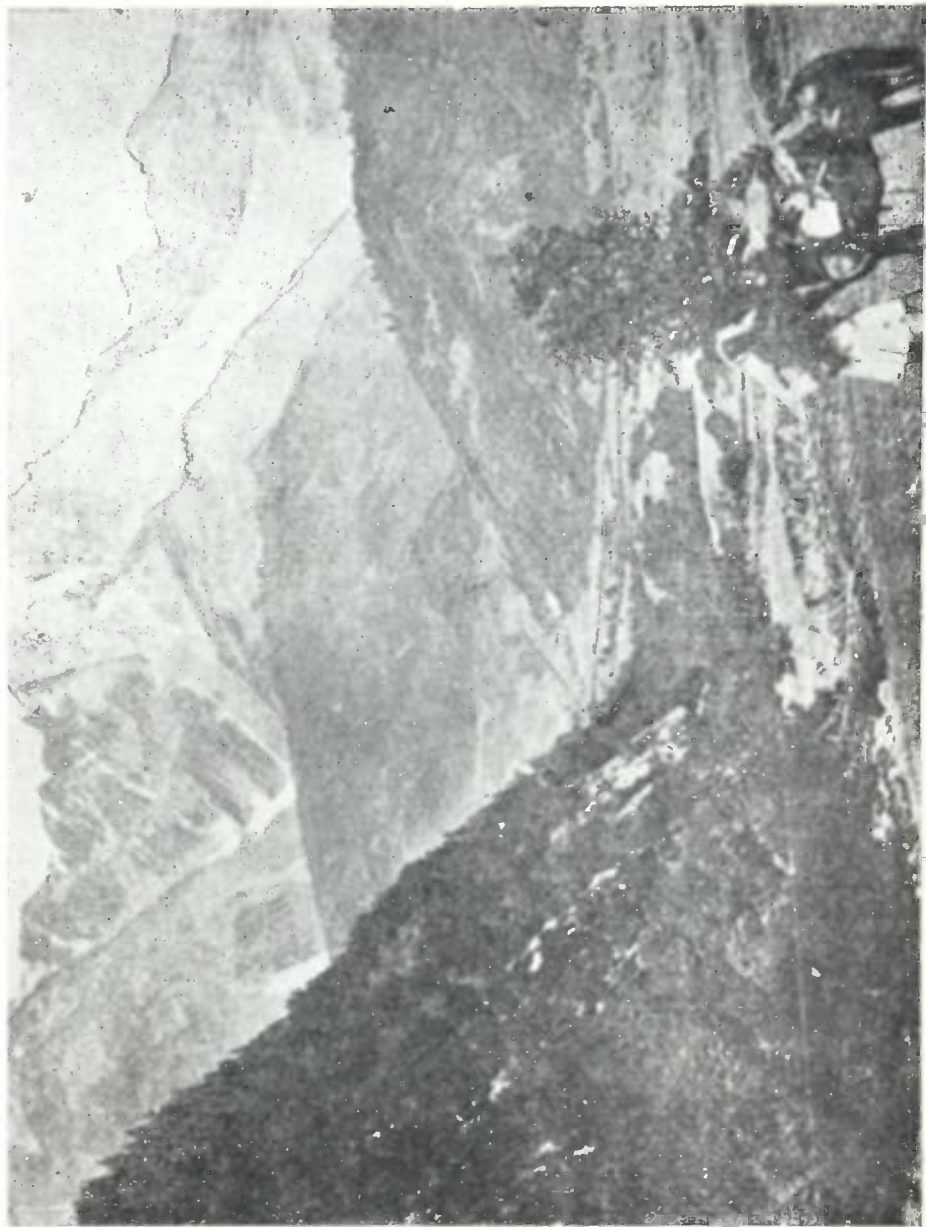
იშუპინისა და მისი შვილის წარწერებში მოხსენებულია ქალაქი ატკანა და მელიდა ***).

ატკვერი ზემო სვანეთში ერთს მთასა ქვიან, ხოლო მელიდა ლაშხეთის საზოგადოების ერთ სოფელს.

*) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ვახ: და მისი შრომა გვ. 48 და 49.

***) Марр. Из поезд. в Сванию. Стр. 29.

****) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. ლბ.).

მთა უშბა სოფ. უშხვანარიდგან ანუ დასველეთიდგან.

ხმელეთის კაპადოკიაში, კიშერის ქალაქის სამხრეთით მდებარე ადგილს და კესარიის ქალაქის მახლობლად მდებარე დაბას მუჟური ჰქვიან *). ჯანაშვილის თქმით, ეს სახელი წმინდა ქართულია, მაგრამ აქ უნდა აღენიშნოთ, რომეს საგეოგრაფიო სახელი წმინდა სვანური სახელწოდება უნდა იყოს და ნიშნავს სვანურად უმზეო ადგილს. სვანეთში მულახის საზოგადოების იმ ნაწილს, რომელიც ზამთრობით მზეს მოკლებულია, მუჟალი ჰქვიან, რომელიც ზემოხსენებულ მუჟურს უნდა უდრიდეს.

კალის საზოგადოების ერთს სოფელს ხალდე ქვიან, რომელიც: მარის, ჯავახიშვილის და სხვა მეცნიერების აზრით ან ქართველების უუძველეს დროის საბინადრო ადგილის ქალდეას სახელწოდებიდან უნდა იყოს წარმომდგარი, ან ეხლანდელი ტრაპეზუნდის, რომელსაც ძველად ხალდე ერქვა.

ანის დასავლეთით მდებარე ერთს ადგილს მუშ-ი ქვიან, ხოლო სვანეთში ამ სახელს ატარებს ერთი მთა მუჟური.

ჰველფი. სვანეთში ეს სახელი ჩოლურის საზოგადოების ერთს სოფელსა ქვიან, რომელიც მარის თქმით სამხრეთიდან არის შემოტანილი.

ბარხალ—მთაა მახლობლად საროს მდინარისა. სახელს „ბარხალს“ ატარებენ სვანეთის რამოდენიმე მთები და სხვ...

მეცნიერების ყურადღება მინდა მივაქციოთ აგრეთვე იმ საკვირველ მოვლენას, რომ სვანეთში უხსოვარ დროიდან დღემდე შენახულა ერთი უუძველესი ფერხული სიმღერა „იავ ქალდი“, რომელიც უმედევი შინაარსის არის:

იავ ქალდი და ბებუცია,
სოფელ ქალდი და შუშპარია,
შუშპარ ჩუქვან ქვიანია,
ქვიან ჩუქვან ზიანია
ჩოლურ ვეშინ უნარია,
ღვინოებისა სტველიაფო,
კათხა ჩავგჩქეპნიაფო,
ელოცა და მელოცა,
ეხლა რაჟა ჩეენიაფო,
ჩიტო მოვიწველიაფო და სხვ...

*) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა, გვ. ლბ.

თ ა რ გ მ ა ნ ი .

იაც ქალდი და ბებუცია (ადგილებია დასახელებული).
სოფელ ქალდუში შუშპარია (ცეკვა, თამაში, ფერხული და სი-
მღერაა სოფელ ქალდუში).

შუშპარს დაბლა ქვიანია (ქვიანი ადგილი, ე. ი. ქალდუში, სა-
დაც შუშპარი იყო, იმას დაბლა ქვი-
ანი ადგილი ყოფილა).

ქვიანს დაბლა მზიანია (ე. ი. ზემოდ დასახელებულ ქვიანს
დაბლა მზიანი ადგილი ყოფილა).

ჩოლურს უკან უნარი აქვს.

ღვინოებისა სტველია.

კათხა ჩაგვიწკენია.

ელოცა მელიოცა,

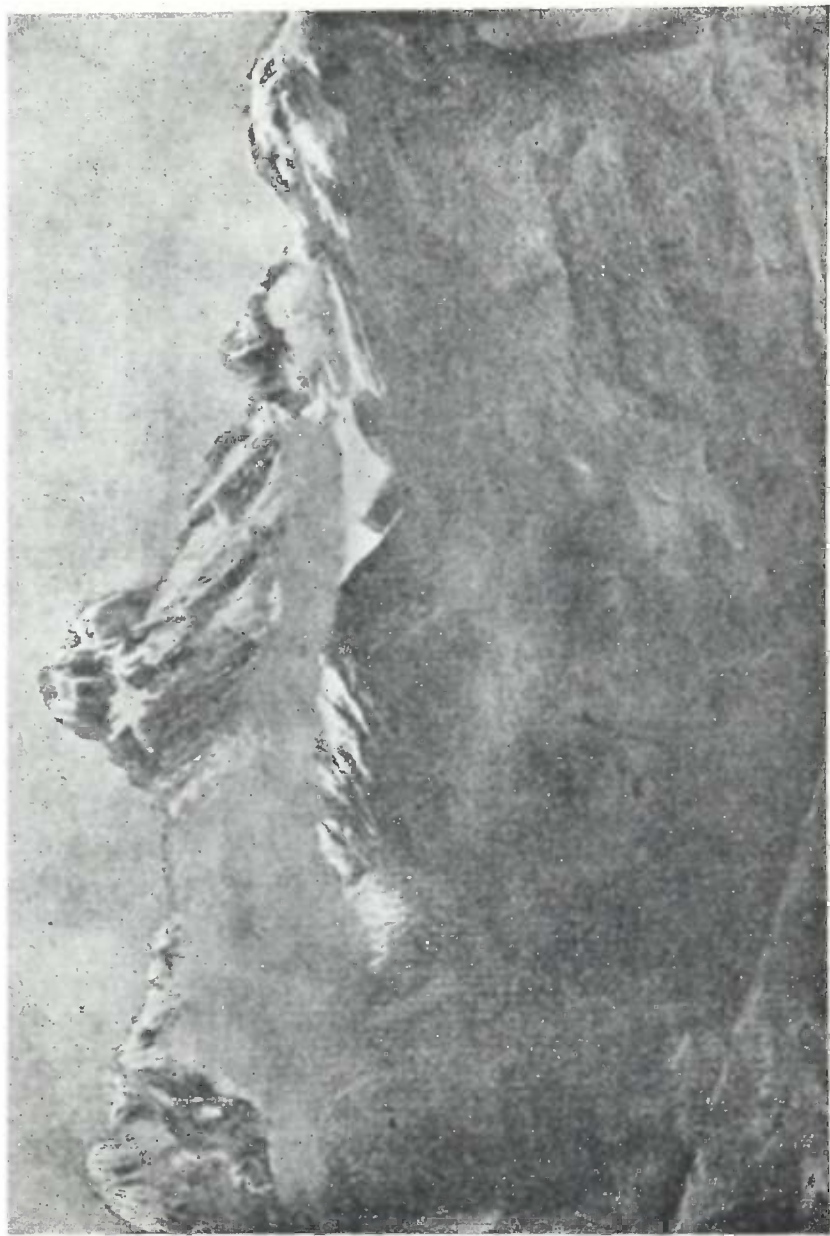
ეხლა რაჭაც ჩვენია,

ჩიტიც მოგვიწველია და სხვ...

მე მგონია უბრალო ფანტაზიის ნაყოფათ არ ჩაითვლება და შემ-
ცდარი არ ვიქნები, თუ ამ სიმღერას ისტორიულ საბუთად დავასა-
ხელებ, ვინაიდან მრავალი მაგალითი ჩვენ გვხვდება სვანეთის ცხოვ-
რებაში იმის დასამტკიცებლად, რომ საკუთარი მწერლობის უქონ-
ლობის გამო სვანებს სჩვევიათ ზოგიერთ ღირსაღსანიშნავი ისტო-
რიული და სხვა მოვლენების მხოლოდ სიმღერების სახით მოგონება,
შენახვა და შენარჩუნება.

ზემოხსენებული სიმღერა ჩვენ სვანეთის შორეულ წარსულზე
მოგვითხრობს, რომ სვანები ჯერ ქალდუში ცხოვრობდნენ, შემდეგ
ელო-მელიოში და ბოლოს რაჭაში. ხოლო ამ სიმღერის შინაარსი
ქალდუში ცხოვრებას უფრო ტკბილად იხსენიებს, ეთაყვანება და მა-
ლლა აყენებს, რადგან „სოფელ ქალდუში შუშპარია“ უნდა ნიშნავ-
დეს, რომ იქ ცეკვა, თამაში, ფერხული, ლხენა და მხიარულება ჰქო-
ნიათ.

სიმღერის შემდეგ სიტყვები შეიძლება აიხსნებოდეს ასე: „ღვი-
ნოების სტველია კათხა ჩაგვიწკენია“ უნდა ნიშნავდეს ელომელიოში
ანუ შავი ზღვის ნაპირებზე სვანების შემოდგომაზე დამკვიდრებას.
ხოლო სიტყვები: „ეხლა რაჭაც ჩვენია“ იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ
ბოლოს სვანებისთვის ბედს რაჭაში ცხოვრება ურგუნებია. სიტყვები
„ჩიტიც მოგვიწველია“ უკანასკნელი მათი ამონაკვეთი უნდა იყოს
და გვიმტკიცებდეს, რომ ამ ხალხს იმდენი უბედურება და გაჭირვება

მთა უშბა ბაღის ქვილიდან.

გამოჟცდია, ისეთი მწარე ხვედრი და საძნელო საქმე ურგუნებია მათთვის ბედს, როგორც არის ჩიტის მოწველა, მისი უნაყოფობა, უშედეგობა და სხვ...

ამნაირად, მართალია, ისტორიულ საბუთების სიღარიბის გამო ამჟამად სვანეთის ისტორიის აღდგენა და იმდენად გაშუქება, რომ მის წარსულს ნათელი მოჰფინოს და მკითხველი დააკმაყოფილოს, თითქმის შეუძლებელი ხდება, მაგრამ ეს ჩემი შრომა მინდა მივაწოდო მეცნიერებას მასალად სვანეთის ჩვენ დრომდე გამქრალ ისტორიის აღსადგენად, და იმედი მაქვს, მომავალი უფრო გააფართოვებს და სწორათ გააშუქებს ამ საკითხს. ფაქტად უნდა ჩაითვალოს მხოლოდ ის გარემოება, რომ სვანები მართლაც ძველ დროში, როგორც არის ზემოდ ნათქვამი, სხვა ქართველებთან ერთად სცხოვრობდნენ მცირე აზიაში და მათთან მცხოვრებ ქართველი ტომების ხსოვნას უნდა ეკუთნოდნენ სვანეთში დღემდის შენახული სიტყვები: „ხთ“ (ხეთები), „მესხ“ (მესხები) და „ჯიქ“ (ლჯჯქე)—ჯიქები.

„ხთს“ სვანები უწოდებენ ცოცხალ და ავს კაცს.

„მესხს“-ს სიმარჯვით, მამაცობით და სიცოცხლით სავსე კაცს (მესხდ ლჯგენ მარე)...

„ჯიქს“, ლჯჯქე-ს ჩაფსკენილს, სქელ კაცს და მეტად მაგარს.

სვანების მცირე აზიიდან გამოსვლა და ამიერ-კავკასიაში დამკვიდრება.

მეცნიერებამ ჯერ კიდევ საკმაოდ ვერ გააშუქა და გამოარკვია აგრეთვე ის გარემოებაც, თუ როდის და რა პირობებში უნდა მომხდარიყო მცირე აზიიდან ანუ თავის უუძველეს სამკვიდრებელ ქვეყნებიდან სვანების ამიერ-კავკასიაში შემოსვლა და სვანეთში დამკვიდრება, მაგრამ მტკიცე საფუძველი დაუდვა იმ აზრს, რომ ქართველი ხალხის მიერ მცირე აზიაში ბინადრობის მიტოვება და ამიერ-კავკასიაში გადმობეჭვა, შემოსვლა და დაბინავება უნდა მომხდარიყო, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, მე-9—6 საუკ. შუა ქრისტეს დაბადებამდე, ე. ი. მის შემდეგ, რაც ჩრდილოეთიდან ზემოხსენებულ კიმმერიელებისა, სკვითებისა და სხვა ინდო-გერმანული ველური ხალხების შემოსევა დაიწყო. ვინაიდან ყველა მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ საქართველოში შემოსვლა პირველად ბედს სვანებისათვის ურგუნებია, ცხადია, სვანების ჩვენს ქვეყანაში დასახლებაც უნდა მომხდარიყო მე-9—7 საუკ. შუა ქრისტეს წინ.

ნიკ. მარი სვანების სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ დაძვრისა და შემოსვლის შესახებ მოგვითხრობს: „Движение сванов и ближайших сродных с ними яфетическим слоем абхазов или различных сванских племен с юга на север разделялось, как общее явление, всеми яфетидами, так с юга на север двигались на запад от сванов тубал-кайны, а на восток от сванов карты...

Движение картов с востока на запад имело место приблизительно с VII в. до Р. Хр. Двигаясь из нового своего гнезда в Карталинию (ქართლი) на запад, они достигли Черного моря, где врезались концом клина в Тубал-кайнскую сплошную массу. Этот конец картского или грузинского (племени) клина представляют теперь гурийцы и омусульманившиеся аджарцы. На севере от клина оказались иверы, ныне мингрельцы, на юге чаны. Но раньше, чем расколоть клином Тубал-кайнскую массу, грузины должны были сделать брешь в сплошном сванском населении и одесеть между ними более широкой частью клина; этим движением картов сваны были разбиты на северных и южных: южные, открытые

всем влияниям, или грузинизованы или арменизованы; северные сваны сильным напором иноплеменников принуждены были проникнуть за трудные перевалы с высоты Кавказских гор да и оттуда прорвались на запад к побережью Черного моря и т. д. *)).

ი. ჯავახიშვილის აზრითაც, სვანების მცირე აზიიდან ამიერ-კავკასიაში გადმოსახლება მოხდა მას შემდეგ, როცა ზემოხსენებულ კომპერიელებისა, სკვითებისა და სხვა ველური ხალხის შემოსევის წყალობით ქართველი ხალხი იძულებული შეიქნა თავისი სამშობლო მცირე აზიაში მიეტოვებინა და ამიერ-კავკასიაში შემოსულიყო. მისი თქმით, ამ დროს პირველად ამიერ-კავკასიაში უნდა შემოსულიყვნენ: სვანები, აფხაზები, აფშილები და სხვა ყველა ის ხალხები, ვინც ამ უამად ყველაზე ჩრდილოეთით ბინადრობენ **).

გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ კორესპონდენტი ხ. ლ. ამ გაზეთის № 795, 1907 წ., სწერდა, რომ: „მცირე აზიაში ველურ ხალხების შემოსევის შემდეგ ურართუს სახელმწიფოში მცხოვრები ხალხი სამად გაყოფილა: ერთი ნაწილი ჩრდილოეთ აღმოსავლეთისაკენ წასულა, არაქსისა და მტკვრის ხეობაში მოთავსებულა. ეს არიან დღევანდელი ქართველი.

მეორე ნაწილი—სვანები, აფხაზები და აფშილები დასავლეთისაკენ წასულან და შავი ზღვის ნაპირად ყველა ქართველებზე უწინ დამკვიდრებულან, ხოლო მესამე ნაწილი ინდო-გერმანულ ველურ ხალხს დახვდა, შეერია და აქედან გაჩნდნენ სომხებიო. ამავე აზრს გამოსთქვამს ს. გორგაძე ***).

რადგან ხალხთა ამა თუ იმ ადგილებში ბინადრობის გამორკვევაში მეცნიერებას საუკეთესო საშუალებათ მიაჩნია იმ ადგილების საგეოგრაფიო სახელები, სადაც ამ ხალხს უცხოვრია, ამიტომ, სხვათა შორის, აქაც შეგვიძლია ამ საშუალებას მივმართოთ ზემოხსენებულ მეცნიერების სასარგებლოდ სვანების ერთ დროის შავი ზღვის მახლობლად ბინადრობის დასამტკიცებლად. სვანეთის დღევანდელი ზოგიერთი სოფლები, მთები და ადგილები ატარებენ იმ სოფლებისა და ადგილების გეოგრაფიულ სახელებს, რომლებიც ჩვენ გვხვდება შავი ზღვის ნაპირად და ახლო-მახლო მდებარე ადგილებში, მაგალითად: მთა ბარეხი, შავი ზღვის მახლობლად. სვანეთში ბარხაღ ბევრ მთებს ჰქვია და შეიძლება მათ შორის რაიმე ერთიანობა არსებობდეს.

*) Марр. Из поезд в Сванию. Стр. 33 и 34.

***) ჯავახიშვილი. ქარ. ერის ისტორ. გვ. 66.

***) ს. გორგაძე. საქ. ისტ. გვ. 33.

- ხალდე.** სვანეთში ხალდე, როგორც არის ზემოთ ნათქვამი, ჰქვია კალის საზოგადოებაში იმ სოფელს, რომელიც ისტორიაში განთქმულია 1876 წლ. რუსეთთან ბრძოლით. მისი სახელი უნდა იყოს წარმომდგარი ან უშუალოდ ქართველების სახელის **ხალდე-საგან** (ხალდეველნი) ან ეხლანდელი ტრაპეზუნდისგან, რომელსაც ძველად **ხალდე** ერქვა.
- ქოროხაა.** სვანეთში უშუალოდ საზოგადოების ერთ სოფლის ნანგრევებს და ამ სოფელში მიმდინარე მდინარეს „**ქოროხაა**“ ქვია. ექვს გარეშეა, ეს უდრის ქოროხს და იქიდგან არის შემოტანილი.
- ჩუკული.** ეს სახელი ქვია ლაშხეთის საზოგადოების ერთ სოფელს.
- მელო.** სვანეთში ლაშხეთის საზოგადოების ერთ სოფელს **მელე** ჰქვია.
- ხოფური.** ამ სახელს ატარებს ლენტეხის საზოგადოების სოფელი.
- გულიელი.** ბათომის მახლობლად სვანეთში ლენტეხის საზოგადოების ერთ სოფელს **გულია** ჰქვია.
- მურგუში,** ბათომის ოლქში. სვანეთში ჩოლურის საზოგადოებაში მდებარე ადგილსა და ერთ სოფელს მურგუში ჰქვია.
- ლანჩხუთი,** გურიაში. სვანეთში თუმცა ასეთი გეოგრაფიული სახელი არ არის, მაგრამ ეს უნდა იყოს სვანური ეთნიური სახელი, ვინაიდან თავსართი მისი „**ლა**“ სვანურ საგეოგრაფიო სახელების აღმნიშვნელია, „**ჩხუტ**“-ი კი სვანურად წვრილ ქვას ჰქვია. ერთად კი ლანჩხუთი ნიშნავს წვრილ ქვიან ადგილს.
- ქართოვანი.** ამ სახელს სვანეთში ატარებს ბეჩოს საზოგადოების ერთი სოფელი. უეჭველია ეს ქართული სახელწოდებაა, ქართველი, ქართოვანი ანუ ქალდეველისაგან უნდა იყოს წარმოშობილი.
- ცხუმი.** ეხლანდელი სოხუმი. სვანეთში **ცხუმმარი** ქვიან ეცერის საზოგადოების ერთ სოფელს.
- ეწერი,** ოხურგეთის მაზრაში. სვანეთში არსებობს ამ სახელწოდების საზოგადოება ეცერი.
- დალი,** სოხუმის ოლქში. სვანეთში ბეჩოს საზოგადოების ერთ სოფელს დოლი ქვიან.
- კაცხი,** შორაპნის მაზრაში. ფარის საზოგადოებაში ერთ სოფელს კაცხი ჰქვია.
- ზუგდიდი.** ჯანაშვილს ესეც სვანურ საგეოგრაფიო სახელად მიაჩნია რადგანაც **ზუგ**—სვანური სიტყვაა და ნიშნავს **მალღობს**. დიდი მასზე მიმატებული ქართულ დიდს უნდა უდრიდეს. ხოლო **ზუგდიდი** ერთათ დიდ მალღობს ნიშნავს.

ლაკალა, სამეგრელოში ერთ კუთხეს ჰქვია, ხოლო სვანურათ ეს ნიშნავს „სანაჯახეს“—ესე იგი ისეთ ადგილს, სადაც ნაჯახით მუშაობა სწარმოებს.

სამეგრელოში გვხვდება სხვა ძრავალი სვანური საგეოგრაფიო სახელებიც.

სვანური საგეოგრაფიო სახელები გვხვდება აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოშიც, მაგალითად:

ხოშა-კალა. სიტყვა „ხოშა“ სვანურია და ნიშნავს დიდს, ხოლო კალა ჰქვია სვანეთის ერთ საზოგადოებას. ერთად ხოშაკალა ნიშნავს დიდ კალას.

ქვაშვეთი. სვანეთში ლენჯერის საზოგადოების ერთს სოფელს ქაშვეთი ჰქვია.

ზეგანი. ამ სახელს ატარებს იფარის საზოგადოების ერთი სოფელი.

ქვიშლეთი. სვანეთში ქვიში ჰქვია ბეროს საზოგადოების ერთს მთას და მულახის საზოგადოების სოფელს.

ჩვანეში. ჩვანეში ჰქვია ლატალისა და ლენჯერის საზოგადოებათა შუა მდებარე ხეობას.

სვანებს რომ ეს საგეოგრაფიო სახელები სამხრეთიდან შემოუტანიათ და დაურქმევიათ მათი ახალ სამკვიდრებელ სოფლებისათვის, ისე როგორც ამას დღესაც აქვს ადგილი, მათი აფხაზეთში, სოხუმის ოლქში გადასახლების დროს, ამას, სხვათა შორის, ნიკ. მარცი ამტკიცებს: „Движение сванов с юга на север начинает обрисовываться довольно ярко... В этом движении сваны несли с собою вместе с культурным наследием южных яфетидов и географические термины, названия сел и деревень, с которыми они жили на первоначальной своей родине“ и т. д. *)

მეცნიერების ყურადღება მინდა მივაქციო აგრეთვე სვანეთში დღემდე შენახულ იმ ძველ ფერხულ სიმღერას: „ლემშილ იაქაშ გივერგილა“-ს, რომელიც ჭანეთიდან შეიძლება იყოს შემოტანილი, და ამიტომ სვანების ერთ დროს ამ ქვეყანაში ცხოვრების ნაშთათ უნდა ჩაითვალოს. ამ სიმღერაში ნათქვამია, რომ ერთი ვიღაც მონადირე გივერგილა (გიორგი) ჭან-გულში ანუ ჭანეთში ნადირობდა, ზღვას თევზებს (ცუზას) არ არჩენდა, ტყეს—ნადირს და კლდეებს ჯიხვ-არჩვს. სახლი ედგა სოფლის თავში, ჯიხვის ძვლისა, დახურული ჯიხვის ტყავით. მართლაც, აქ რომ ჭანეთში მცხოვრებ მონადირეზე არ იყოს ლაპარაკი—ეს მონადირე ზღვაში თევზზე „ნადირობას სვა-

*) Марр. Из поезд. в Сванию. Стр. 31.

ნეთში, ზღვის სიშორის გამო, ვერ აწარმოებდა, და, გარდა ამისა, არც ერთი კუთხე სვანეთში ამ სახელწოდებას ჭანეთს ანუ ჭან-გულს არ ატარებს. სოფელ ადიშიში არსებობს ერთი ეკლესია, რომელსაც სვანები ეძახიან: ჯგჯრაგ ჩანიშიშ-ს, ანუ წმინდა გიორგის ჭანეთისა. ამ ეკლესიის გალავანში ყოველწლიურად კვირიკობის თვეში სვანეთის სხვადასხვა კუთხეებიდან მრავალი უძეოდ ანუ უშვილოდ დარჩენილი სვანები იყრიან თბვს, ზეარაკითა, არაყ-პურიითა, და სთხოვენ ჭანეთის წმინდა გიორგის ვაჟიშვილის მიცემას. ამ დღეობას კვიან ლი-ჩანიში, რომელიც უდრის ჭანეთობას.

დასასრულ, ნიკ. მარის ყურადღება მინდა მივაქციო შემდეგ გარემოებას. მას, სხვათა შორის, სამხრეთიდგან სვანეთში შეტანილად მიაჩნია აგრეთვე სოფ. უშგულისა და ლაშხეთის საგეოგრაფიო სახელებიც. ის სწერს: უშგულის სახელი არის შემდგარი კოროხის ხეობის სათავეში არსებულ სოფ. ოშკისაგან ანუ უშკისაგან, ხოლო ლაშხი ნიშნავს მოსოხების ქვეყანასო და ორივენი სამხრეთიდგან არიან სვანეთში შეტანილიო*). ეს დებულება სიმართლეს მოკლებული უნდა იყოს, ვინაიდან სვანურ ენაში არსებობს სიტყვა „უშგული“, რომელიც ნიშნავს უკულმას ანუ უკულმართს, და წყეულს ადგილს. როცა სვანები ერთმანეთს სწყევლიან, ხშირად ამბობენ ხოლმე: „უშგულ ადგილთე ადე“, უკულმართ ადგილას წადი. ცუდად რომ ვინმეს წაუვა საქმე, ამბობენ სვანურად: „უშგულ აჩად ეჩი გვეშ“, უკულმა წავიდა მისი საქმე და სხვ...

სოფელი უშგულიც სწორედ შედარებით დანარჩენ სვანეთის სოფლებთან, თავისი მოუსავლიანობით, მწირი ადგილებით, მიუვალკლდე-ღრიან გზებით—წარმოადგენს შეკრულს და მით დანარჩენს სვანეთიდგან მოწყვეტილს, განსხვავებულსა და განცალკევებულ კუთხეს. რასაც სვანები საზოგადოდ: „უშგულ ადგილს“ (უკულმართ ადგილს) ეძახიან. ვიმეორებ, რომ სოფ. უშგულს საგეოგრაფიო სახელიც ზემოხსენებულ სიტყვა უშგულისაგან უნდა მიეღო და არა კოროხის ხეობაში მდებარე „ოშკისაგან“.

იგივე უნდა ითქვას „ლაშხ“-ზეც, ვინაიდან მეცნიერულად არის უკვე დამტკიცებული, რომ ის საგეოგრაფიო სახელები, რომლებსაც თავში უზის თავსართი „ლა“ ანუ „ლე“, სვანურ საგეოგრაფიო სახელებს წარმოადგენენ (**).

*) Март. Изъ поезд. в Сваншю. Стр. 31—33.

***) ივ. ჯავახიშვილი. ქარ. ქრ. ისტ. გვ. 26. Март. Изъ поезд. в Сваншю. Стр. 32.

მართლაც, ვინც კი დაუკვირდება სვანურ საგეოგრაფიო სახელებს, მისთვის ანბანურ ჭეშმარიტებას უნდა შეადგენდეს მათ ახსნა-გამოკვლევის საქმეში ის მოვლენა, რომ ის საგეოგრაფიო სახელები, რომლებსაც თავში უზით თავსართი: „ლა“ და „ლე“, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამა თუ იმ ადგილების თვისების, მნიშვნელობის და დანიშნულების საუკეთესო დამახასიათებელია.

მაგალითად: დავიწყოთ ლატფარის მთის სახელიდან. „ტაფარ“-ი ნიშნავს დაგანებას, ე. ი. განის გზას, ხოლო „ლა“ და მისი თავსართი, ადგილის ანუ გზის ამნაირ თვისებას ახასიათებს. ლატფარი განის გზას ნიშნავს. იგივე ითქმის აგრეთვე შემდეგ სოფლების საგეოგრაფიო სახელებზე:

„ლენჯერი“. თავისუფალ სვანეთის ერთს საზოგ. ლენჯერი ქვია, რომელიც წარმოსდგება სიტყვა „ლენჯერისაგან“, ე. ი. სამუხე ადგილი.

ლაყარა (ერთი ტყის სახელია). „ყარ“-ი სვანურად ყავარს ქვია. „ლა“ ამ შემთხვევაში ადგილის თვისების ანუ დანიშნულების დამახასიათებელია და ერთად, რომ გადავთარგმნოთ, „ლაყარა“ საყავროს, ყავრის სახედღს, ე. ი. იმ ადგილს ქვიან, სადაც ყავარს ხდიან.

ლემუკი. სვანურად შუკ-ი შუკას ანუ გზას ნიშნავს. ლემუკი საშუკეს, გზიანს:

ლაბსყალდ. ბასყი მარწყვის სახელია. თავსართი „ლა“ ადგილის დამახასიათებელია და ლა-ბსყალდი, რომ გადავთარგმნოთ, ნიშნავს სამარწყვეს, ესე იგი ადგილს, სადაც ბევრი მარწყვი მოდის.

ლადრერ. ეს სახელი სიტყვა დირისაგან შესდგება. სვანურად „დირ“ დირეს ქვია. თავსართი მიპი „ლა“ აქაც ადგილის მნიშვნელობას ახასიათებს. რადგანაც „ლა-დრერ“ ერთად, რომ გადავთარგმნოთ, ნიშნავს სადირეს, ე. ი. იმ ადგილს, სადაც დირებს სჭრიან.

ლატალი. „ტალა“ ნიშნავს დარაჯს, მცველს (იხ. საბა სულხან ორბელიანის ლექსიკონი), ხოლო ლატალი სადარაჯოს. მისი თავსართი „ლა“ აქაც მშვენივრად ახასიათებს ადგილის ასეთ მნიშვნელობას. ვინაიდან ლატალი მდებარეობს თავისუფალ ანუ უბატონო სვანეთის დასავლეთის საზღვარზედ და ეს ადგილი ერთ დროს მართლაც წარმოადგენდა სადარაჯოს თავისუფალ სვანეთისათვის, რომ ამ ადგილზე არ შემოჭრილიყვნენ მათი თავისუფლების მტრები დადემუქელიანები და სხვები თავისუფალ სვანეთში.

ლაშხრაშ. შეშის დასაპობ ადგილს ქვია ლაშხრა და სოფ. ლაშხრაშის სახელიც აქედან წარმოსდგება.

ლაშთხვერ. ლაშთხვერი სევანურ სიტყვა ლაშდღვიარისაგან შესდგება. და ნიშნავს **სასაფლაოს**.

ლაფური. ფური სევანურად ძროხას ჰქვიათ. „ლა-ფური“ საძროხეს, ე; ი. სადაც ძროხის ჯოგებს აძოვებენ.

ლაჰილ. ჰილ სევანურად მშველს ჰქვიათ. „ლაჰილ“-ვი საშველე აღდილს.

ლახირ. ლახური ნიშნავს უმთო ალაგს (სადაც მთა არ არის) და სოფელ ლახირის სახელიც აქედან არის წარმომდგარი, ვინაიდან ამ სოფელს, მართლაც, ერთ დროს საბალახო მთა აქონია და დღევანდელი მათი საბალახო მთა შემდეგში ჰოლაშლებისაგან შეუქმნია.

ეს ზემოდ აღწერილი მაგალითები და მოსაზრებანი მებედვინებენ თამამად ესთქვა, რომ „**ლაშის**“ საგეოგრაფიო სახელი, რომელიც მარს სამხრეთიდგან შემოტანილად მიაჩნია—უნდა იყოს წმინდა სევანური და არა სამხრეთიდან შემოტანილი.

სევანურად „შის“-ი ქვიათ ნახშირს, თავსართი „ლა“ ამ შემთხვევაშიც ისე, როგორც დავინახეთ ზემოდ დასახელებულ საგეოგრაფიო სახელების ახსნაში, ამ აღდილის ასეთ თვისების, დანიშნულების ანუ მნიშვნელობის დამახასიათებლად ჩაითვლება და „ლაშს“-ი, რომ გადავთარგმნოთ, უნდა ნიშნავდეს სანახშირეს ანუ ნახშირის დასაწვავს.

მარი შემცდარი უნდა იყოს აგრეთვე „ცხენის წყლის“ სახელწოდების ახსნაში, რომელსაც ის ბერძნულ სახელად სთვლის. ეს მდინარე იწყება სოფ. „ცენაში“, სევანურად კი საზოგადოთ მრავალ მდინარეებს ჰქვიათ იმ სოფლების სახელები, სადაც მათ სათავე აქვთ, მაგ. ხალდეს „ჰალა“, კალა „ჰალა“, იფარი, ადიში, მულახი, მესტიის ჰალეები. ამასაც, როგორც ცენის სოფლიდან მომდინარეს, დარქმევია ცენის „ჰალა“ (მდინარე). სვანები მას ასეთს სახელს დღემდე უძახიან.

სვანების სამხრეთიდან სვანეთში შემოსვლა და დამკვიდრება.

მცირე აზიიდან ამიერ-კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ სვანები, სამწუხაროდ, ისტორიაში სტრაბონის და პლინიუსის დრომდე გარკვეულად მოხსენებული თითქმის არ არიან. ამიტომ ჯერ კიდევ საკმაოდ გაშუქებული არ არის ის გარემოება, თუ როდის უნდა მომხდარიყო სვანების მიერ შავი ზღვის ნაპირების მიტოვება და დღევანდელ სვანეთში დამკვიდრება.

პროფ. ივ. ჯავახიშვილის აზრით სვანები ძველ დროში უფრო სამხრეთში ბინადრობდნენ, ვიდრე ეხლა. და ამ საბინადრო ადგილების მათ მიერ მიტოვება უნდა მომხდარიყო მაშინ, როცა კავკასიაში პირველად შემოსულსა და სხვა ქართველ ტომების ჩრდილოეთით დამკვიდრებულს სვანებს, აბხაზებს, თუშებს და სხვა მთიელებს მიაწვებოდა. იმ ქართველების მძლავრი ტალღა, რომელნიც სამხრეთიდან (ე. ი. მცირე აზიიდან) მათ შემდეგ იყვნენ აყრილნი და დევნილნი შემოხსენებულ კიმერიელებისა და ჩრდილოეთიდან შემოსულ სხვა ველურ ხალხების შემოსევის წყალობით, ზრასაც, როგორც არის ნათქვამი, ადგილი ქონდა მე-7—6 საუკ. ქრ. წინ.

ამ დროს ყველაზე სამხრეთით უნდა ყოფილიყვნენ ტუბალები, რომელნიც ამ ველურ ხალხის მიერ იქმნენ აყრილნი და წალეკილნი.

ტუბალები მიაწვებოდნენ მათ ჩრდილოეთით მცხოვრებ მუსკებს (მესხებს) და კოლხებს, ხოლო ეს უკანასკნელნიც იძულებულნი გახდებოდნენ წასულიყვნენ უფრო ჩრდილოეთისაკენ, სადაც ისინი მიაწვებოდნენ ანუ დაეტაკებოდნენ მათ ჩრდილოეთით მცხოვრებ სვანებს, აფხაზებს, აფშილებს, რომელნიც, ამის გამო, უნდა ყოფილიყვნენ დევნილნი უფრო ჩრდილოეთისაკენ. კოლხები სვანებს კვალდაკვალ მისდევდნენ და მათ ადგილებს იპყრობდნენ, სანამდე კავკასიის მთებში არ მიიმწყვდიეს *).

შეიძლება ეს ამბავი მომხდარიყო უფრო ადრე ან მაშინ, როცა, ჯავახიშვილის თქმით, ქართველების პოლიტიკური მდგომარეობა შავი ზღვის ნაპირებზე ჰეროდოტეს დროიდან სტრაბონის დრომდე

*) ჯავახიშვილი. ქართ. ერის ისტორია. გვ. 58, გორგაძე. საქართველოს ისტორია. გვ. 33.

თვალსაჩინოდ შეიცვალა, ესე იგი მაშინ, როცა ქალღებმა კოლხები აღმოსავლეთისაკენ გარეკეს *).

ამნიარად, ვინაიდან ჰეროდოტეს დროს შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები კოლხებს ეპყრათ, შესაძლებელია ვიფიქროთ; რომ სვანების ბინადრობას სამხრეთში ბოლო მოღებოდეს მე-5 საუკუნეში.

სვანების ერთი ნაწილი, ამ დროს, ამ ადგილებს შერჩებოდა, კოლხებს დახვდებოდა, გაეროდა, მათში გაითქვიფებოდა და, ცხადია, აქედან გაჩნდებოდა ის „სვან-კოლხების“ ნარევი ტომი, რომელსაც პტოლომეი **), სომხეთის ისტორიკოსი ფაუსტი ბიზანტიელი, პლინიუსი, მარი, ჯავახიშვილი და სხვები იხსენიებენ.

ქართლის ცხოვრების ავტორი, ვახუშტი ბატონიშვილი, სვანების მათ ქვეყანაში—სვანეთში დასახლების, ანუ დამკვიდრების შესახებ მოგვითხრობს: „ოდეს ვერლარა იტევდა ძურძუკეთი კაცთა მეორემან მიფემან საურმაგმან აჰყარა მუნიდგან და მისცა აქა სვანე და დასხნა სულნი დიდძალნი, ამის გამო ეწოდა სვანეთი. არამედ არიან კაცნი დიდ ტანოვანნი, ახოვანნი, დიდ მძლე მუშაკნი, ბართა შინა რაზმთა ვერ შემმართებელნი და სხვა... ***)

უადგილო არ იქნება შევნიშნოთ, რომ აქ ლაპარაკი უნდა იყოს იმ საურმაგ მეფეზე, რომელიც იყო ძე საქართველოს პირველი მეფის ფარნავაზ ნებროთიანისა. ეს საურმაგი მეფობდა 206—162 წლამდე ქრ. წინ და ამისდა მიხედვით, ვახუშტის აზრით, სვანების მათ ქვეყანაში დამკვიდრება უნდა მომხდარიყო მე-3—2 საუკუნეში ქრ. წინ, რაიცა სინამდვილეს მოკლებულია შემდეგი მოსაზრებით: ლეონტი მროველი მოგვითხრობს, რომ ფარნავაზმა მისცა ქუჯის ქვეყანა ეგრისის წყალსა და რიონის შუა ზღვიდგან მთამდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სვანეთიო“ ****) და ეს ცნობა, სხვათა შორის, ეწინააღმდეგება ვახუშტის ზემოდმოყვანილ სიტყვებს, ვინაიდან სვანეთი საურმაგის მამის ფარნავაზის დროს საერისთაოდ ითვლებოდა და საურმაგის მეფობამდე ამ ქვეყანაში კარგა ხნით ყოფილან დასა-

*) ჯავახიშვილი. ქართ. ერ. ისტ. გვ. 45.

***) როგორც ვხედავთ, პტოლომეის დროს, ე. ი. მე-1 ს. ქრ. დაბადებამდე, სვანებისა და კოლხების ნარევი ტომი არსებობდა სამხრეთში, რასაც შეუძლია დავარწმუნოს, რომ მე-1 ს. ქრ. წინ სვანებს მიუტოვებიათ შავი ზღვის ნაპირები. კოლხების გავლენის ქვეშ ყოფნა აქ მყოფს სვანებს შემდეგში დაუპარგავდა თავის სახეს და გაკოლხდებოდნ და აქედან წარმოსდგებოდა ისტორიკოსების მიერ მოხსენებული სვან-კოლხების ტომიც.

****) ვახუშტი ბატონიშვილი. საქართველოს გეოგრაფია. გვ. 316.

*****) ჯავახიშვილი. ქართ. ერ. ისტ. გვ. 276.

ხლებული. თავის საქართველოს გეოგრაფიულ აღწერილობაში თვით ვახუშტის ერთს ალაგას თავისი ამგვარი აზრის უარისმყოფელი ანუ საწინააღმდეგო ცნობები აქვს მოყვანილი. ის სწერს: „სენაკის ზევით, უნაგირას ძირში არს ნაქალაქევი, (იხე გოჯად წოდებული, ეს ალაშენა პირველ მეფის ფარნავაზის ჟამს ქუჯიმ, ქალაქი და ციხე და ამისი საერისთაო იყო სრულიად რიონის დასავლეთი სვანეთით“ *). ეს ის ქუჯია, რომელიც ფარნაოზმა პირველად დანიშნა ერისთავად, თვისი და მას ცოლად მიათხოვა და მისცა მას საერისთაოდ რიონის მდინარიდგან ეგრისის მდინარემდე ყოველი კოლხიდა სვანეთითურთ...**)

გარდა ამისა, მეცნიერების აზრით, სვანები შავი ზღვის ნაპირებიდგან, ე. ი. სამხრეთიდან უნდა ამოყოლოდნენ მდ. რიონის, ცენის წყლის და ენგურის აუზებს და ამ გზით უნდა შესულიყვნენ დღევანდელ სვანეთში და არა ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ძურძუკეთიდან.

დასასრულ, წინააღმდეგ ვახუშტის აზრისა, თუ არა იძულებით, და ძლიერი მტრის მოწოლითა და მის მიერ აყრის გამო, მარტო იმ მოვლენის მეოხებით, რომ ძურძუკეთის ოლქში ხალხი ვერ ეტეოდა, არ უნდა მომხდარიყო, სვანების იმ ქვეყნიდან აყრა და დღევანდელ სვანეთში სამუდამოდ დაბინაება. ეს ისტორიული ამბავი უნდა მომხდარიყო მაშინ, როდესაც აზიიდან პირველად დაძრულსა და შავი ზღვის ნაპირებზე ანუ მის ახლო-მახლო მდებარე ადგილებში დამკვიდრებულ სვანებს მიაწვებოდა იმ ქართველების მძლავრი ტალღა, რომლებიც, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, მათ შემდეგ იყვნენ აყრილნი ზემოხსენებულ ველურ ხალხების შემოსევის წყალობით. ისინი მიატოვებინებდნენ სვანებს ამ ადგილებს და ჩრდილოეთისაკენ გარეკავდნენ. თუ ეს ასე არ არის, იმ შემთხვევაში სვანეთს მაინც არ უნდა დარქმეოდა „სვანე“ (შესახიზნი), როგორც გვიხსნის ვახუშტი, რადგან ძურძუკეთში სივიწროვის გამო აყრილსა და თავის სურვილით საცხოვრებლად არჩეულს ადგილს ასეთი სახელი არ დაერქმეოდა.

ვახუშტის შეცდომა უნდა ქონდეს აგრეთვე სვანეთის საგეოგრაფიო სახელების აღწერილობებში. ის სწერს: „ლექსუმის სამხრეთით არის ლაშხეთი. ლექსუმის სამხრეთით და ოდიშის აღმოსავლეთით ეცერი. აქ არს ეკლესია, სვეტად წოდებული, სახიზარი სვეტის

*) ვახუშტი. საქ. გეოგრ. გვ. 298.

**) ბართაშვილი. საქ. ისტ. გვ. 48.

ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყვიან სვეტის ცხოვლის კანკელის ყოფასა დღესცა — რომელიც მიიღო გორგასალ ინდოეთიდან, წითლის იაგუნდით ქმნილი. არამედ საჩინოდ არიან აწცა ხატნი და ჯვარნი ოქრო-ვერცხლისანი, მოჭედილნი ქვითა, მრავალნი და პატიოსანნი, დიდნი და მცირენი, რომელთა ზედა აქვთ სასოება და პატივს სცემენ, არამედ უმჯობესი ხატი უბიათ ძეწკვითა ოქროსათი და იტყვიან, უკეთუ აუშვათ, დაღეწავს ყოველსავე აქა მყოფსა ხატ-ჯვართა და ესოდენ უგუხურ არიან თვისთა უცნობელობითა, არამედ თუ შევიდეს მუნ სასიკვდილო ანუ ტყვე, რაისაღან უყოფენ, განა განუტევებენ თავისუფლად, კვალად აღმოქმელსა ანუ შექფიცარს მას ზედა დაერწმუნებიან ფრიად და სხვ *)“...

საქმე იმაშია, რომ ლაშხეთი მდებარეობს არა რაჭა-ლეჩხუმის სამხრეთით, როგორც ვახუშტი გვაუწყებს, არამედ ჩრდილოეთით. ეცერი და საერთოდ ზემო სვანეთი მდებარეობს არა ლეჩხუმის სამხრეთით, როგორც ამბობს იგივე ავტორი, არამედ ლეჩხუმის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით. ეცერის ტაძრის აღწერილობა უნდა ეკუთვნოდეს არა ამ ეკლესიას, არამედ კალის ცნობილ წმ. კვირიკეს და ივლიტეს მონასტერს, რომელზედაც არის სწორათ ზეგამოჭრილი ყოველივე ის, რასაც ვახუშტი ეცერის ეკლესიის შესახებ ამბობს. კალის ხსენებული მონასტერი მართლაც სავსეა საეკლესიო სიმდიდრით და ხატ-ჯვართ. ის ხატი, რომელიც ოქროს ძეწკვით უბიათ, რომ სხვა ხატ-ჯვარი არ დაღეწოსო, ამ მონასტერში ინახება. მას დღემდე შეიარაღებული ყარაული იცავს და ყოველ კუთხიდან დასაფიცებლად ამ ტაძარში მოდიან, რადგან მისი გატეხვა ყოველად შეუძლებლად მიაჩნიათ და ამიტომ ბევრ ბოროტებას, სისხლის ღვრას და შურის ძიებას უღებენ ბოლოს ამ ეკლესიაზე დაფიცებით ადგილობრივი მცხოვრებნი.

ეცერის ეკლესია კი ძალიან დარბია ხატ-ჯვარით, საეკლესიო ქონებით და დასაფიცებლადაც მას სვანეთისათვის დიდი მნიშვნელობა არა აქვს.

ვახუშტი უნდა სცდებოდეს აგრეთვე ლეჩხუმის საგეოგრაფიო სახელის ახსნაში, ვინაიდან ის სწერს: „ხოლო ლეჩხუმი ეწოდება ხომლის კლდის გამო“. ნამდვილად კი ეს საგეოგრაფიო სახელი უნდა იყოს სვანურ-მეგრული, რადგან თავსართი მისი „ლე“ არის სვანურ ქვეყნების საგეოგრაფიო სახელების აღმნიშვნელი, ხოლო ჩხუ-

*) ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართველოს გეოგრაფია. გვ. 315.

მიკი მეგრულად კალმახი. ერთად, რომ გადავთარგმნოთ, ლეჩხუმი ნი-
შნავს საკალმახეს *).

ამნაირად სვანების დღევანდელ სვანეთში შემოსვლა უნდა წარ-
მოვიდგინოთ შემდეგი სახით:

სვანების ერთი ნაწილი, შავი ზღვის ნაპირების მიტოვების შე-
მდეგ, როგორც ზემოდ არის ნათქვამი, ამ ადგილებს უნდა შერ-
ჩენოდა და აქედგან გაჩნდებოდა „სვან-კოლხების ნარევი ტო-
მი“, ხოლო მეორე ნაწილი, კოლხების მიერ დევნილი, შესულა დღე-
ვანდელ ლეჩხუმ-სვანეთისა და რაჭის მთა-გორიან ადგილებში.

ლეჩხუმში არსებული ის საგეოგრაფიო სახელები, რომლებიც
ჯავახიშვილს წმინდა მეგრულ ეთნიურ სახელებად მიაჩნია (ოფიჩხე-
თი, ონჭეიში, ქორენიში, ტვიში, ლვირიში, ზოგიში და სხვ.), ჩვენ
გვიმტკიცებს, რომ კოლხებს ამ დევნის დროს სვანებისათვის მდ,
რიონის აუზში ანუ ნაპირებზე დამკვიდრების საშუალებაც არ მიუ-
ციათ და თვითონ დაბინავებულან, ხოლო სვანების ერთი ნაწილი
აქედგან გადასულა და დამკვიდრებულა ჩრდილოეთით—მდ. ცენის
წყალისა და ენგურის აუზებში, ე. ი. დღევანდელ ლეჩხუმ-სვანეთში,
ამ მდინარეების სათავიდან დაწყებული, სტრაბონისა და პლინიუ-
სის თქმით, დიოსკურიამდე **).

დღევანდელ ლეჩხუმის ცენის წყლის აუზში მდებარე ტერიტო-
რიაზე რომ სვანები იყვნენ დამკვიდრებული და ლეჩხუმის ეს ნაწი-
ლი მათ სამფლობელოს წარმოადგენდა, ხოლო ზემო რაჭის მთა-გო-
რიანი ადგილები სვანეთის ერთ ნაწილს ეპყრა—ამას ჩვენ, სხვათა შო-
რის, ნაფლად გვიმტკიცებს რაჭაში და ლეჩხუმში არსებული შემდეგი
წმინდა სვანური საგეოგრაფიო სახელები.

ცაგერი. „ცაგ“-ი სვანურად ერთს ეკლიან ბალახსა ჰქვია. ხოლო
ამ ცაგით ანუ მცენარით დაფარულს ადგილს სვანები „ცა-
გარს“ ეძახიან და, ვინაიდან დაბა ცაგერი სწორედ ამ
ბალახით არის უხვად დაჯილდოვებული, ამიტომ, ცხადია,
მისი სახელწოდება წმინდა სვანურია და სვანური სიტყვა
ცაგარისაგან წარმომდგარი ***).

*) ამავე აზრს გამოსთქვამს ამ საგანზე აგრეთვე ჯანაშვილიც.

***) ამ ბოლო დროს სვანებმა დაიწყეს სოხუმის ოლქში გადასახლება, გაყ-
ვნენ მთის კალთებს, სოხუმს მიუახლოვდნენ და უკვე ძველი ზემო-სვანეთის იასავ-
ლეთის საზღვრები აღადგინეს.

პლინიუსის ცნობითაც მტკიცდება, რომ მის დროს სვანებს სამეგრელოს
დღევანდელი მიწა-წყლის ნაწილი ეპყრათ. მდ. ხოფი სვანეთის მიწაზე დისო, ამ-
ბობს ის.

***) ამავე აზრის არიან ამ საკითხში ნ. მარი და ი. ჯავახიშვილი.

- ჩხუტელ.** „ჩხუტარ“ სვანური სიტყვაა და ნიშნავს წვრილ ქვიანს. რადგან ს. ჩხუტელი ასეთს ადგილს წარმოადგენს, სვანებსაც მისთვის შესაფერისი სახელი დაურქმევიათ.
- მახურა.** „მეხვრე“ სვანურად ოღო-ოღო ადგილს ქვიან და ამიტომ სიტყვა მეხვრესგან არის წარმომდგარი მისი სახელი.
- ჩვალბეჩი.** „ჩვალბაჩ“ სვანურად ნიშნავს ქვიან სამეწყერო ადგილს.
- ლარჩვალ.** „ლარჩვალ“ სვანურად ნიშნავს სამეწყერო ადგილს; ამისთანა სახელი „ლარჩვალ“ მესტიის საზოგადოების ერთს სოფელსაც ჰქვია.
- ლედემლო.** „ლადამლო“ სვანურად ჰქვიან სადათვე ადგილს, და სოფ. ლედემლოს სახელიც ამას უღრის.
- ლუხვანო.** „ლუხვან“ სვანურად ჰქვია კლდეს. ხოლო ლუხვანო კლდოვანს ნიშნავს სვანურათ.
- ლემგედო.** ლემგედო ანუ „ლამგედ“ უმზეო ადგილის სახელია სვანურად.
- ლახევა.** ლახევა სვანურად იმისთანა მოფერდო ჩამოკიდებულ ადგილს ქვია, საიდგანაც ხშირად ქვეები თავისით ჩამოცვივდება ხოლმე.
- ლაძვეკრია.** „ძვეკრ“ სვანურად ნიშნავს მოფერდოსა და ჩამოფხეკილ ადგილს. თავსართი „ლა“ ადგილის ასეთს თვისებას გვიხატავს. ლა-ძვეკრია, რომ გადავთარგმნოთ, წმინდა სვანურს წარმოადგენს და მოფერდოს ნიშნავს.
- დებვირი.** „ლუხვირ“ სვანურად ჩაღრმავებულს ქვია და ამ სიტყვიდან უნდა იყოს დებვირის სახელი წარმომდგარი.
- უცხარ.** „უცხარ“ სვანურად მსხლიანი ადგილის სახელია.
- გოლა.** სვანურად „გოლაჟ“ ჩამოკიდებულ ადგილს ჰქვიან. ლეჩხუმში მურის ციხეებს ზემოდ. მდებარე ადგილი ატარებს ამ სახელს და სვანებსაც შესაფერი სახელი დაურქმევიათ მისთვის.
- ლაბეკინა.** ლაბეჩ სვანურად ქვიან ალაგს ჰქვია და აქედგან არის ეს სახელი წარმოშობილი.
- ლაჭებიდა.** წმინდა სვანურია და ნიშნავს მისამწყვედეს.
- ნაკ-მოლჭი.** ესეც სვანურ სიტყვაა „ნაკ-შველტისაგან“ შესდგება.
- ბჰყალა.** „ჰყალ“ სვანურად ჭაობიანს ქვიან. და სხვა და სხვა...
ასეა თუ ისე, სვანების ერთი ნაწილი რომ დღევანდელ ლეჩხუმში დამკვიდრებულა და დღემდე ამ კუთხეს შერჩენია — ეს შეურყეველ ფაქტად და ქემშარიტებად უნდა ჩათვალოს. ამას, სხვათა შორის, ის გარემოებაც გვიმტკიცებს, რომ დღევანდელ ლეჩხუმში მცხოვ-

რებთა ნაწილი წმინდა სვანურ გვარებს ატარებს—მაგალითად: გას-
ვიანი, მუშკუდიანი, კახიანი, გუოგუჩიანი (გურჩიანი), გვიშანი (გვი-
ქიანი), ჩორგოლიანი, გოლეტიანი (გულედანი), გულბიანი (გულბანი),
ყიფიანი, დავითულიანი, რაჭიანი, ჩხეტიანი, ხერგიანი, მალრიანი
(მარგიანი), კოპალიანი, ლიპარტელიანი, ჩარკვიანი, ჟორჯოლიანი,
იოსელიანი, დევიდარიანი და მრავალი სხვ.

მაგრამ ცხადია, რომ ლეჩხუმის მკვიდრთ შეუნახავთ დღემდე
სვანური სოფლების ეთნიური სახელები, ხოლო დროთა მეოხებით
ანუ სხვა ქართველების შერევით მომხდარმა ზეგავლენამ სვანებს ლეჩ-
ხუმში გამოაცალა ხელიდან სვანური ენა, რომელიც ქართულმა შთან-
თქა ისე, როგორც ეს დაემართა ურართუს სახელმწიფოში და შენ-
დევ შავი ზღვის ნაპირად დარჩენილ სვანებს სომხურისა და მეგრუ-
ლის გავლენის წყალობით. ამ უმადაც ქვემო სვანეთში სვანური ენა
ქართველი ხალხის (ლეჩხუმლებისა და რაჭველების) მეზობლობით
მომხდარმა ზეგავლენამ იმდენათ დაამახინჯა, რომ მოსალოდნელია
ახლო მომავალში აქაც სვანური ენა სრულიად გაქრეს და მისი ად-
გილი ქართულმა დაიკავოს, ვინაიდან ქართულსა და სვანურს შორის
იმდენი მსგავსება ანუ ერთიანობა და ნათესაობა არსებობს, რომ სვა-
ნებისათვის ქართულის შესწავლა რამოდენიმე თვეშიც საფუძვლიან-
ნად შეიძლება.

სვანების ერთი ნაწილი ამ მოძრაობის დროს, როგორც არის
ზემო დანთქვამი, უნდა დამკვიდრებულიყო აგრეთვე ზემო რაჭაში:
ღებში, კიორაში და გოლაში და იმ სვანების წარმომადგენლებათ
უნდა ჩაითვალოს ამ კუთხის მცხოვრებნი*). აქაც ისე, როგორც ლეჩ-
ხუმის ტერიტორიაზე დასახლებულ სვანებზე ქართველებისა ანუ ქარ-
თული ენის გავლენის ქვეშ ყოფნამ, სვანებს დააკარგვინა სვანური,
რომლის ადგილიც ქართულმა დაიჭირა, ხოლო დღემდე ამ ხალხს
შეუნახავთ წმინდა სვანური: ტიპი, ზნე-ჩვეულებები, ძველი ტრადი-
ციები, ფერხული სიმღერები, სვანური ტიპისა და კონსტრუქციის
შენობების აგება, ოჯახის მოწყობილობა და ავეჯეულობა, ტანისა-
მოსი, მუსიკალური ინსტრუმენტები—ჩანგი, კიანური და აგრეთვე
შემდეგი სოფლებისა და ადგილების სვანური საგეოგრაფიო სახელები:
ღები, გოლა, გომი, ნაკეთი, ღარი, ბოყო, ჭვიბრეც, ლაჭთა, ლაგ-
ვანთა, ბუგუული, მოტყიერი, ბაჯვი, ფუტუეთი, ჩორილი, კირა, ლე-
სორა, ცხომი და სხვ.

*) ძველ კლასიკურ მწერლების ცნობებით 300 წლის წინეთ ქრისტეს შო-
ბამდე სვანები მოსახლებდნენ ზემო რაჭაში. С. Эсадзе. Историч. заниска об
управл. Кавказом. Т. I. Стр. 110.

- ლ ე ბ. სვანურად „ღვებ“ ჩაღრმავებულს ნიშნავს და ღების სახელწოდება ამ სიტყვიდან უნდა იყოს წარმომდგარი.
- გლოლა. „გოლაჲ“ სვანურად ნიშნავს ჩამოწოლილს ანუ მოფერლო ადგილს.
- გომი. სვანურ სიტყვა „გვემ“-ისაგან უნდა იყოს წარმომდგარი.
- ნაკეთი. „ნაკ“ სვანურად ვაკეს ქვიან.
- ლ ა რ ი. „ლარ“ სვანურად ჰქვია ლელეს, ვიწრო ხეობას.
- ბოყო. სვანურ სიტყვა ბეყვისაგან უნდა იყოს წარმომდგარი.
- ქვიბრევ. სვანურად „ქვიბრა“ ქვიან ჰაობიანს ადგილს და აქედგან უნდა იყოს წარმოშობილი ქვიბრევის სახელწოდება.
- ლაქთა. სვანურ სიტყვა „ლაქთა“-საგან უნდა იყოს წარმომდგარი, რაიცა ნიშნავს დასაგმობს, დასაწყევლ ადგილს.
- ლაგვანთა. „ლაგვან“ ქვია სატირალს ადგილს, ხოლო ამ სიტყვაზე მიმატებული „თა“ უნდა ნიშნავდეს მთას, „ლაგვანთა“ ერთად სატირალს მთას.
- ბუგეული. „ბოგ“ სვანურად ხიდს ჰქვიან და ამ სიტყვიდან უნდა შესდგებოდეს ს. ბუგეულის სახელწოდება, რაიცა სვანურად სახიდეს უნდა ნიშნავდეს.
- მოტყეირი. სვანურად „მუტყურა“ ქვია მოტალახოს ანუ ტალახიან ადგილს.
- ფუტუეთი. სვანური სიტყვა „ფუტუ“-საგან არის შემდგარი.
- ჭირა. სვანურად „ჭირა“ ქვიან ტანჯვა-წვალებას და სოფელსაც ასეთი სახელი მიუღია რაღაც გარემოებით.
- ლესორა. სვანური სიტყვა „ლესური“-საგან უნდა შემდგარიყო და სხვ.

ყველა შემოსხენებული ცნობები მოწმობენ, რომ დღევანდელ სვანეთის საზღვრები ძველ დროში ეხლანდელზე გაცილებით უფრო შორს მიდიოდნენ: სამხრეთით, დასავლეთით და ჩრდილოეთითაც, ამიტომაც სტრაბონს მაშინდელ სვანეთის დასავლეთის საზღვარი დიოსკურიამდე აქვს ნაჩვენები, ხოლო პლინიუსის თქმით მდ. ხოფი სვანეთის მიწაზე დიოდა. როგორც სჩანს სტრაბონის ცნობებიდან, სვანებს მაშინ დიდი ტერიტორია ეჭირათ.

დიან, სტრაბონმა თუმცა ვაკვრით, მაგრამ პირველად მშვენივრად აგვიწერა სვანების მისი დროის ყოფა-ცხოვრება და ასე გადმოგვცა:

„სონნი ძლიერი ხალხია, მგონია ივინი ვაჟკაცობითა და სამხედრო ძალღონით თითქმის ყველაზე ქველნი არიან. სონნებს კავკასიონის ქედის დასავლეთის ნაწილი და სამხრეთი ფერდობები უჭი-

რავთ დიოსკურიამდე (სოხუმამდე). სონნები ბინძურად სცხოვრობენ, მარტო ტყის ხილეულობითა, ნანადირევის ხორციითა და რძით იკვებებიან. ზამთარში ეს ქვეყანა მიუვალა და ფესზე თხილამურ აკრულნი და ტყავზედ დაჯდომით თუ არ ჩამოცურდებიან მთებიდგან, სხვათერ მოგზაურობა საშიშიაო“...

„... სვანებს ჰყავთ თავისი ხალხის მიერ ამორჩეული მეფე და საბუკო, რომელიც შესდგება 300 კაცისაგან. იგინი ხელმძღვანელობენ გარშემო მოსახლე ერებს, რომლებზედაც გაბატონებული არიან. ამბობენ, რომ მათ შეუძლიათ გამოიყვანონ საომრად 200.000 მეომარი, რადგანაც მთელი. ეს ხალხი მეტად მეომარია, თუმცა სამხედრო წესები არ იციან. სვანები თავის ისრების მოსაშხამავად ხმარობენ რალაც საშინელ შხამს, რომლის მყრალი. სუნი ბნედავს დაჭრილსაო“ *).

ამნაირად, ჩვენ დავინახეთ, რომ ის ერთი მუქა სვანეთის ხალხი, რომელიც ჩვენ დრომდე განაგრძობს არსებობას, ამ ყამად წარმოადგენს მხოლოდ საცოდავ ჯგუფს ანუ ნაშთს ოდესღაც ძლიერებით, სიმრავლით, საკუთარი პოლიტიკური სახით განთქმულ სვანეთის ხალხისას.

ცხადია, ეს ასეც უნდა მომხდარიყო, ვინაიდან, როგორც ზემოდ დავინახეთ, სვანეთის ერთი ნაწილი ურართუს სახელმწიფოს შერჩა, მეორე ნაწილი შავი ზღვის ნაპირებიდან გადმოხვეწის დროს ამ ადგილებს შერჩა—კოლხებს დახვდა, გაერია და „გაკოლხდა“; ხოლო მესამე ნაწილი ლეჩხუმსა და ზემო რაჭას შერჩა, სადაც მეზობლების გავლენის ქვეშ ყოფნით გაქართველდა, დაკარგა სვანური სახე, ის ენა, ზნე-ჩვეულებები და ტრადიციები, რომლებიც სვანებს გამოყვით თავისი უუძველესი საბინადრო ქვეყნებიდგან, და რომელთა პირველყოფილ სახით შენახვა ადგილობრივ ბუნებრივ და გეოგრაფიულ პირობების წყალობით ბედს მხოლოდ სვანებისათვის ურგუნებია.

---

*) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა, გვ. 316 და 317; ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი.—ქართ. ერის ისტ. გვ. 88.

სვანების ძველი კულტურა და ეკონომიური მდგომარეობა.

ამდენჯერ აყრისა, მუდმივი დევნისა და რბევის შემდეგ სვანების კულტურული და ეკონომიური მდგომარეობა, რა თქმა უნდა, თვალსაჩინოთ დაეცემოდა და უკიდურეს წერტილამდე მიაღწევდა, რასაც, სხვათა შორის, ხელს უწყობდენ აგრეთვე სვანეთში არსებული გეოგრაფიული და ბუნებრივი პირობები. უგზოობის გამო სამხრეთიდან მათ ბევრი არაფერი შეყვებოდათ სვანეთში და ვიდრე მიწის დამუშავებას და მჭურნეობას განავითარებდენ, მანამდე დიდ სიღატაკეს, შიმშილობას და გაჭირვებას განიცდიდენ. ამას კარგად ამტკიცებს აგრეთვე სტრაბონის ცნობებიც, რომლის თქმითაც მის დროს სვანები ბინძურად ცხოვრობდნენ, მარტო ტყის ხილეულობით, რძითა და ნანადირევის ხორციით იკვებებოდნენ. შიმშილის მწარე გავლენას მაშინ, ეტყობა, იმ ზომამდე მიუღწევია, რომ სვანები ტყის ხილეულობის გარდა იძულებული გამხდარან შეჩვეოდენ აგრეთვე ბევრ სხვა და სხვა მცენარეების ჭამას, რომლებსაც სვანები დღემდის ჭამენ როგორც ხილს, მაგალითად ღებ, ლეცირი, ბურღვი, წუწუკა, კუც, ჩველა, ჩველა, მუჭურილ, მინთორი, მუთხვარი, გიცვრილ, შუცანგი და სხვ., რომელსაც კულტურულ ქვეყნის კაცი პირს ვერ წააკარებს.

სვანეთის მთებში, უდაბურ ტყეებში და ღრეებში აუარებელი ჯიხვი, არჩვი, შველი, დათვი, კვერნა, მგელი, მელა და სხვა ნადირი არის. რა თქმა უნდა, ძველათ გაცილებით მეტი იქნებოდა და მათზე ნადირობასაც იმ დროს, ცხადია, სვანების არსებობისათვის თითქმის უმთავრესი მნიშვნელობა ექნებოდა.

ნანადირევის ხორცი რომ მათთვის საუკეთესო საჭრდოს შეადგენდა, ეს, სხვათა შორის, იქიდგანაც სჩანს, რომ ნადირობა დღემდე სვანეთში დიდ საარწმუნოებრივ ნიადაგზეა დამყარებული. მთა ადგილებში და კლდეებში მყოფ ჯიხვ-არჩვისა და სხვა ნადირის ღმერთიც კი შეუქმნიათ მათ.

ამ ღმერთს სვანები სახელად „დალ“-ს უწოდებენ. მათი წარმოდგენით, ეს „დალი“ ლამაზი, მზეთუნახავი, მუდამ კლდეებში მყოფი, ოქროს ნაწნავიანი ქალი არის.

სვანების წარმოდგენით სქესობრივი მოთხოვნილება იმასაც აქვს, რასაც ჩვენ გვიმტკიცებს შემდეგი სვანური ფერხული სიმღერები და გადმოცემანი: მუშკიდ დარჯელანი (მჭედელი დარჯელანი) ანუ ამირანი, დალი კოჯას ხელღვაჟალე (დალი კლდეში მშობიარეობს) და „ბეთქილი“.

მჭედელ დარჯელანზე ანუ ამირანზე გადმოცემა მოგვითხრობს, რომ ერთს სოფლის თავში აღმართულ დიდ კლდიდგან ყოველწლიურად სამჯერ იმისთანა კივილი ისმოდა, რომ ორსულ ქალს, მაკე ცხენს, ძროხას, თხას და სხვა პირუტყვს მუცელში შვილს არ არჩენდა, მიწა და ხე-ტყე შიშისაგან ძვრას იწყებდენ. მჭედელმა დარჯელანმა გადასწყვიტა ასულიყო ამ კლდეზე და გაეგო, თუ ვინ იყო ქვეყნის დამღუპველი. მან გააკეთა რკინის ჯოხები, ავიდა კლდეზე, რომელსაც სამჯერ რკინის ჯოხი ჩაჰკრა და შიგ ჩასტენა. ხოლო როცა შიგ შევიდა—ნახა „დალი“. დარჯელანს და დალს ერთმანეთი შეუყვარდათ და დალი მალე დაორსულდა. დარჯელანმა რომ კლდეში სიარულს მოუხშირა, ცოლი დაეჭვიანდა და ერთჯერ თავის ქმარს ჩუმად უკან გაჰყვა. ქმარი მან დალთან შწოლიარედ შეისწრო, მიეპარა დალს და ოქროს ნაწნავი მოსჭრა. დალმა რომ გამოიღვიძა, მიხვდა, რაც დაემართა და ძალიან შეწუხდა. მან სთხოვა დარჯელანს, რომ გაეჭრა მისთვის მუცელი, იქიდგან შვილი გამოეღო, კუროს ტყავში გაეხვია და ისეთს ადგილას დაედო, სადაც სამი გზა ერთათ თავს იყრის. დარჯელანმა მისი ბრძანება შეასრულა და როდესაც ამ გზით წმ. გიორგი, მიხეილ მთავარ ანგელოზი და გაბრიელი მიდიოდნენ, ბავშვის კივილი მოესმათ. ისინი გაოცდენ, იცვენეს, რომ ეს მათი ნათესავის ხმა იყო. ეს ბავშვი აიყვანეს და მიაბარეს დარჯელანს. რომელმაც გაზარდა და სახელად ამირანი დაარქვა.

ფერხული სიმღერა „დალი კოჯას ხელღვაჟალე“ გვაუწყებს, რომ დალს მშობიარობის დროს კლდიდგან შვილი გადმოუვარდა. კლდის ძირში მას მგელი, დახვდა—წაავლო კბილი და ტყისკენ გააქანა. ამ დროს ერთი მონადირე შემთხვევით მივიდა მოსასვენებლად და სასაუზმოდ ამ კლდის ძირში. მას საშინელი კივილი მოესმა, აიხედა ზევით და ნახა დალი, რომელსაც შეეკითხა, თუ რაში იყო საქმე. დალმა შესჩივლა მიზეზი ასეთი მწარე კივილისა, ე. ი. მგლის მიერ შვილის წართმევა. მონადირემ გაიხედა ტყისაკენ და ნახა, რომ მგელს ბავშვი მიჰყავდა. ესროლა თოფი, მოკლა მგელი და დალს შვილი მიუყვანა.

გახარებულმა დალმა მონადირე დალოცა და საჩუქრად აღუთქვა ყოველწლიურად მარიამობის თვეში სამ-მტკავლიან რქების მქო-

ნე რვა ჯიხვის მიცემას, ბარბალობას შვიდი ჯიხვის, ყოველ კვირეს თვითო არჩვის, დიდი ხნით სიცოცხლეს და მთელი მისი შთამომავლობის ნადირობის ნიჭით დაჯილდოვებას.

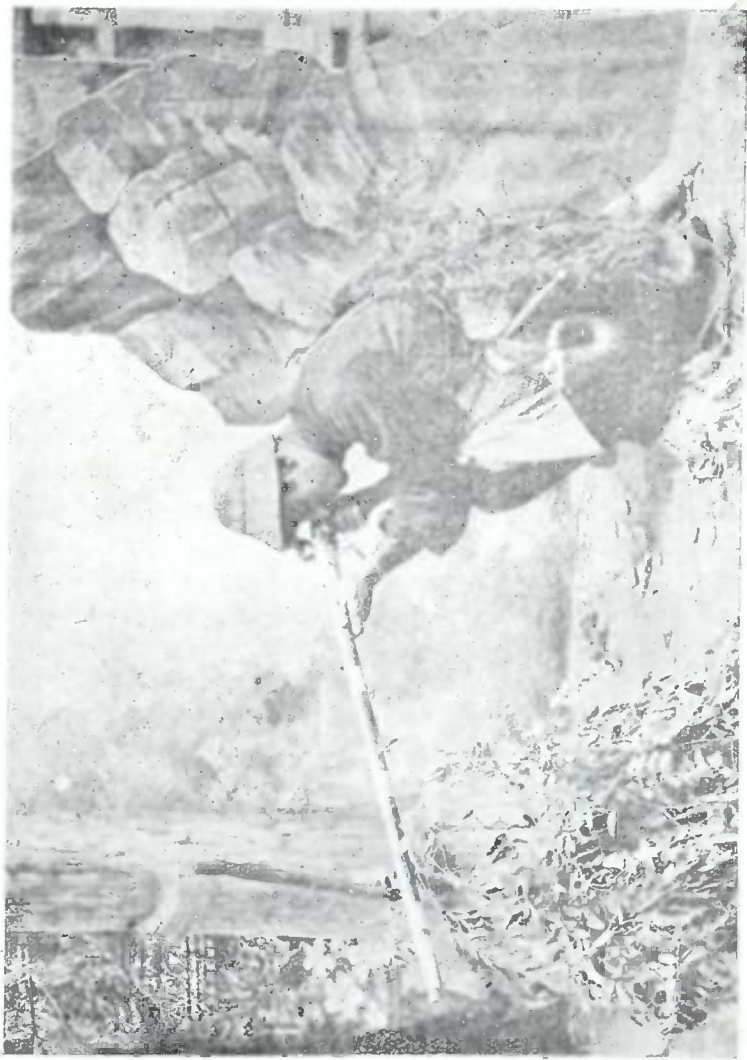
ფერხული სიმერა „ბეთქილ“-ი ჩვენ გვაცნობებს, რომ ყველიერის აღების კვირას, როდესაც მთელი მულახის ხალხი სოფ. ქაბეშში იყვნენ სადღესასწაულოდ თავმოყრილი, ამ დროს ამ ადგილას გაჩნდა ჯიხვი და მერე კლდისკენ გაიქცა. მას უკან დაედევნა განთქმული მონადირე ბეთქილი, რომელსაც ჯიხვი მიუძღვა ისეთს კლდეში, სადაც მარტო ცალი ხელის მოსაკიდებელი და ცალი ფეხის დასადგამი ადგილი დარჩა. აქ ბეთქილს ეუწყა, რომ მას „დალმა“ საშინელი განაჩენი გამოუტანა იმისთვის, რომ მან „დალს“ უღალატა, თავისი რძალი თამარი შეიყვარა და ჯიხვიც მის კლდეში გამოსატყუებლად და აქედგან გადაგდებო დასასჯელად იყო მისგან გამოშვებული და სხვა...

სვანებს მთები და კლდეები წმინდანების ადგილებად მიაჩნიათ და ამიტომ თავისი დალიც ამ ადგილებში ეგულებათ. ამისდა მიხედვით სვანები სანადიროდ ისე ვერ წავლენ, თუ კი იმაში არ დარწმუნდნენ, რომ მის ოჯახში და მეზობლად მყოფ ქალს ანუ კაცს გარდა ცოლისა ანუ ქმრისა სხვასთან საქმე არ ჰქონიათ და აგრეთვე თუ ქალებს თვითური ავადმყოფობა და მშობიარობა არა აქვთ, ხოლო როცა ამ მხრით დაბრკოლება არ ეძლევა, მაშინ გათენებამდე ჩუმად მიდის სანადიროდ, მიაქვს თან თავი არაყი, სანთელი, შესაწირავი პური („ლემზურალ“).

მთაზე ყველა ამას ხელში იკავებენ მონადირეები, სანთელს ანთებენ და ეხვეწებიან „სვევი მუჰვდი ლერბათ“ (სვევის მიმცემ ღმერთს), ე. ი. დალს და წმინდა გიორგის, რომ მათ ნადირობაში გამარჯვება უწყალობონ და შემდეგში ადიან სანადიროდ კლდეებში.

ამ ნადირობის დროს მონადირემ თუ რამე მოკლა, მისთვის სავალდებულოა ნადავლი საიდუმლოდ მიიტანოს სახლში, რომ ნადირობას ავი თვალი არ ეცეს. ნანადირევის თავის ნახვა დედობრივი სქესის ოჯახის წევრებსაც არ შეუძლიათ. რქებს ხშირად სწირავენ ეკლესიებს. ზოგიერთ საზოგადოებებში მონადირე რომ რამეს მოკლავს, მეორედღესვე სახლში დაბრუნების შემდეგ მიდის ეკლესიაში, მიაქვს არაყი, პური, ნანადირევის ხორცი, პატივობს მეზობლებს, რათა მადლობა შესწირონ ღმერთს (დალს) მთებიდან გამარჯვებულად დაბრუნებისათვის და სხვა...

ზემოხსენებული გარემოება ხელს უწყობს იმ ლოლიკურ დასკვნის გამოტანას, რომ ნადირობას ძველ დროში უმთავრესი მნიშვნე-

კაჟიანი თოფით ნადირობა სენეთის მთებში.

ნელობა ექნებოდა ხალხის არსებობისათვის სვანეთში და ამიტომ ეკიდებოდნენ ასეთი მოწიწებით ამ საქმეს...

მაგრამ ადვილად შეიძლება, რომ სვანეთში არსებული ზემოხსენებული ქალღმერთის „დალის“ თაყვანისმცემლობა წარმოადგენდეს ძველ დროში—ფინიკიაში, საბერძნეთში და შემდეგ საქართველოში ქალღმერთის თაყვანისმცემლობის ნაშთს.

ამ ქალღმერთს დასახელებულ ქვეყნებშიც სახავდნენ ქალწულად, მთებში და ტყეებში მობინადრეთ, რომელიც მფარველობას უწევდა მონადირეებს... და ამიტომ მისი გულის მოსაგებად სამღვთოთ სწირავდნენ ადამიანებს და სხვ... ვითარცა სიმაღლეთა ქალღმერთს, ქალთა ქალწულობისა, ცოლ-ქმრობისა და ზნეობის დამცველს. მისი კერპი შემოიტანა საბერძნეთით მეფე რევის (187—213 წ.) ცოლმა სეფილიამ, ხოლო შემდეგში მისი სახელის საკერპო ტაძარი უნდა ყოფილიყო, ჯანაშვილის თქმით, სოფ. ცაიშს, სადაც ქრისტიანობის უამსააშენეს ტაძარში ცაიშში*).

ამნაირად, როგორც ვხედავთ, ფინიკიაში და საბერძნეთში ქალღმერთი ითვლებოდა სიმაღლეთა ღმერთად, მონადირეების მფარველად, მთებზე მობინადრედ, ცოლ-ქმრობის და ზნეობის დამცველად, რომელსაც ქალის მსგავსად სახავდნენ. სვანეთშიც ამგვარსავე წარმოდგენის არიან თავის „დალად“ წოდებულ ქალღმერთზე, რასაც მშვენივრად გვიმტკიცებენ ზემოხსენებული გადმოცემა მქედელ დარჯელანზე და ფერხული სიმღერები: დალი კლდეში მშობიარობს და ბეთქილი.

სამხრეთიდან დევნის დროს სვანებს, ეტყობა, ეკონომიურ სილატაკესთან ერთად დღევანდელ მათ სამკვიდრებელ ქვეყანაშიც შემოყოლიათ დიდი კულტურა მადნეულობების დამუშავებისა და სხვა ხელოვნებისა, რასაც მკვლევარი განცვიფრებაში მოჰყავს.

ივანე ჯავახიშვილი მოგვითხრობს, რომ მადნეულობების დამუშავებაში ძველ დროში ქართველებს საპატიო ადგილი ეჭირათ და დიდი ღვაწლი მიუძღვით განათლებულ კაცობრიობის წინაშე. განსაკუთრებით ტუბალები და მესხები იყვნენ განთქმულნი თითბერის დამუშავების ხელობაში და სხვა ერებს მადნეულობის სახელები ქართველებისაგან უნდა მიეთვისებინათ, ვინაიდან ისინი მარტო თავისათვის კი არ აკეთებდნენ ამ მადნეულობისაგან სხვა და სხვა საჭირო ნივთებს და იარაღებს, არამედ ეს ნივთები გაჰქონდათ აგრეთვე ისეთ უცხო ქვეყნებშიც, როგორიც არის, მაგალითად, ტვიროსი და სხვა,

*) ჯანაშვილი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. 33 და 34.

რომ ტუბალებისა და მუსკების მადნების დამუშავების ქება დაბადების ავტორსაც აქვს მოხსენებული და მჭედლობას ის ტუბალების მოგონილად სთვლის, რომ ამასვე იმეორებს ეზიკიელი კიდევ თავის გოდებაში და სხვ. *)

ცხადია, სვანებიც საკმაოდ გაწვრთნილი ყოფილან ამ ხელობაში, ხოლო ამ კულტურული ცოდნით აღჭურვილნი ისინი შესულან დღევანდელ სვანეთში, დაუწყიათ იქ მადნების დამუშავება და მისგან სვანეთში დღემდე შენახულ ბევრნაირ კურჭლეულობის, ვეებერთელა „კარღლების“ **) და სხვა ამ ჟამად ყოველწლიურად მიწის გულიდან ამოღებულ საგნების გაკეთება, რომლებსაც მკვლევარი განცვიფრებაში მოყავს, რადგანაც ამ საგნების შემოტანა სვანეთში ყოველად შეუძლებელი იყო, არამც თუ ძველ დროში, როცა სრულიად არ იყო გზები გახაზული, არამედ დღესაც. ცხადია ყველა ესენი სვანეთში უნდა ყოფილიყო გაკეთებულნი.

სვანეთში რომ ძველად მადნებს ნახულობდნენ და ამ მადნების დასამუშავებელი ქარხნები არსებობდნენ, ამას შემდეგი ისტორიული ცნობები და მეცნიერების მიერ ჯერ ხელშეუხებელი, სვანეთში ამ ჟამად აღმოჩენილი საბუთები აშკარად ამტკიცებენ:

გამოჩენილი ბიზანტიელი გეოგრაფი სტრაბონი, სხვათა შორის, სწერს: „სვანები სცხოვრობენ კავკასიონის მწვერვალებზე დიოსკურიის ზემოდ, ამ ქვეყნის მთის ნაკადულში არის ოქრო, რომელსაც იღებენ ძირდაჩხვლეტილი კასრებითა და საწმისებით—ამის გამო, ალბათ, წარმოსდგა თვით გადმოცემა ოქროს საწმისის შესახებ“ და სხვ... ხოლო პლინიუსის თქმით, ეგვიპტის მეფე სეზოსტრისის მოგზაურობას კოლხიდაში, და აზონის მეთაურობით არგონავტების შემოსვლას ერთი და იგივე ოქროსმატყლოვან ვერძის ხელში ჩაგდება ედვა საფუძვლადო, ხოლო მისი მკვლობელნი კი ამ დროს იყვნენ: „სვან-კოლხები და არა ეგვიპტელ-კოლხებით“ და სხვ. გარდა ამისა, პლინიუსი სწერს კიდევ: „ამბობენ, რომ კოლხეთის მეფედ იყო სავთაკი, აიეთის შთამომავალი. ამან სვანთა ქვეყნიდან ბევრი ოქრო და ვერცხლი გამოიღო. სვანთა ხელობაა ოქროს მადნების დამუშავებაო. ამის გარდა, ეს ქვეყანა ცნობილია კიდევ ოქროს საწმისის ამბით, აგრეთვე მოთხრობით შესახებ ოქროს კამარადებისა, ვერცხლის კო-

*) ივანე ჯავახიშვილი. ქართ. ერ. ისტ. გვ. 78 და 79.

**) თითბრის დიდი ქვაბები, რომლებშიც 2-3 ხარი ეტევა მოსახარშავად.

სვანების ძველებური ეროვნული მოკაზმულობა.

ჭაკებისა და სვეტებისა, რომელიც ამ მეფემ წაართვა ეგვიპტის ფარაონს სეზოსტრისს“ და სხვ. *)).

სამწუხაროდ სვანეთი მეცნიერულად ჯერ კიდევ შეუსწავლელი და გამოუკვლეველია და ამიტომაც ამ კუთხის ბევრი ისეთი ადგილები, სადაც მრავალი ჩვენი ძველი კულტურის, ხელოვნების და სიმდიდრის საუკეთესო ნაშთებია დამარხული, დღემდე ხელშეუხებელი და ბურუსში გახვეული რჩებიან და ამიტომაც არის, რომ სტრახონისა და პლინიუსის ზემოხსენებული ძვირფასი ცნობები სვანეთის შესახებ თითქმის ლეგენდარულ ანუ ზღაპრულ თქმულებებით მიაჩნიათ სვანეთის მკვლევართ, მაგრამ დღეს კი მათ ფასი უნდა დაედვას, ვინაიდან უკვე თავი იჩინა მრავალმა საბუთმა იმის დასამტკიცებლად, რომ ამ ისტორიკოსებს ჩვენთვის უტყუარ ფაქტებზე დამყარებული ცნობები დაუტოვებიათ, რასაც ნათელს ჰვენენ სვანეთში ყოველწლიურად ნახული ის ძველი ნაშთები, რომელთა მიხედვითაც ადვილად შეიძლება ითქვას, რომ, როგორც გადმოგვცემს სტრახონი, თვით გადმოცემა ოქროს ვერძზე იყოს წარმომდგარი იმ მატყლოვანი ტყავებისაგან, რომელთა საშუალებითაც მთის ნაკადულეზიდან სვანები ოქროს იღებდნენ და სხვ...

ხოლო სვანეთის მდინარეებს რომ ერთ დროს მართლაც ოქროს ქვია ჩამოჰქონდათ და მრავალნაირი მადნეულობების დამუშავება სვანეთში სწარმოებდა იმ დროს, ამის დასამტკიცებელმა საბუთებმა, როგორც არის უკვე ნათქვამი, მრავლად იჩინა თავი.

ზემო სვანეთში (ჩუბხევის საზოგადოებაში) მდინარე ნენსკრას (ქვიბრულდის) ხეობაში მდებარე უდაბურ ტყეებით და ფიქვ-ნაძენარით დაფარულ ადგილს ქვია „ქვიბერ“-ი. ეს კუთხე მე-15 ს. ეკუთვნოდა სვანეთის გლენკაცობას, მერე თავად მურზაყან (კონსტანტინე) დადეშქელიანის მიერ 1857 წ. 22 ოქტ. ქუთაისის გუბერნატორის გაგარინის მოკვლამდე დადექშელიანებს, ხოლო ამის შემდეგ ხაზინას.

ამ ადგილს შუაზედ ჰყოფს იმ დონგუზ-ორუნის მყინვარებიდან მომდინარე წყალი ნენსკრა, რომელსაც სვანები ქვიბრულდს ეძახიან. ამ კუთხეში ძველად ხალხი არ სცხოვრობდა, მაგრამ დაახლოვებით 1890 წლიდან ჩუბხევისა და შემდეგ ფარის საზ. გლენკაცობამ დაიწყო იქ გადასახლება, ტყეებისაგან ადგილების გაწმენდა, ყანების გაკეთება და მიწის დამუშავება, რამაც მისცა მათ სასურველი შე-

*) ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართველოს გეოგრაფია. გვ. 316 და 317 (შენიშვნა ჯანაშვილისა).

დეგები და ამ ჟამად ეს კუთხე წარმოადგენს 120 მოსახლისაგან შემდგარ, მიწის ნაყოფიერების წყალობით მდიდარს სოფელს. ყოველწლიურად აქ ხენის დროს ყანებში, ხოლო ტყეებში მუშაობისა და მოგზაურობის დროს ადგილობრივი მკვიდრნი ნახულობენ აუარებელ ოქროს, ვერცხლის, თითბრის ფულებს და ნივთებს, მადნების დასამუშავებელ შენობების ნანგრევებს და იარაღებს, დამუშავებულსა, დამზადებულსა და დაუმუშავებელ მასალებს და სხვ..

პირველად ხენის დროს აქ მიწაში ნახა ბლომათ ოქროს ფულები ადგილობრივმა მკვიდრმა ნავლად ვიბლიანმა, მაგრამ ამ ძვირფას არქეოლოგიურ ნაშთებს, ფასის უცოდინარობის გამო, ეს ყრუ სვა ნი ისე მოეპყრა, როგორც მამალი მარგალიტის მარცვალს და მალე ისინი ჩაუგდო ხელში მუქთად ზოგი სვანეთში მოვაჭრე სომხებს, ზოგი თათრებს და სხვ.

მას შემდეგ ასეთი ფულები ნახა ტყეში მუშაობის დროს ს. მარხში ერთი დიდი ქვის ქვეშ მეორე სვანმა ივანე დევდერიანმა, მაგრამ იმანაც ასე უთავბოლოდ გაფლანგა მალე ეს სიმდიდრე.

ეს ფულები იყო გაყოფილი სამ ცატეგორიად. ერთზე იყო დახატული ერთის მხრით რაში, რომელსაც კისერში ისარი აქვს გაყრილი, ხოლო მარჯვენა ფეხზე აღმოცენებულია პურის მარცვალი. მეორე გვერდზე კი დახატულია კაცის თავი ეკლის გვირგვინით შემკობილი (პონტიკაპეიკა, понтикопейка).

მეორე ფულზე ერთის მხრით არის დახატული ალექსანდრე მაკედონელის თავი, ხოლო მეორე გვერდზე ანგელოზის ქვეშ ბერძნული წარწერა: „ალექსანდრ“.

მესამე ფულზე დახატულია: კაცი პურის მარცვლით ხელში. მეორე გვერდზე აქვს წარწერა „კერჩ“.

როგორც ირკვევა, ზემოხსენებული ნავლად ვიბლიანი ნადირობის დროს საღდაც უდაბურ ტყეში სრულიად შემთხვევით წააწყდა თურმე აგრეთვე ისეთ შენობას, რომლის შემჩნევაც ძნელია, ვინაიდან ის დაფარული ყოფილა მიწითა და ხავსით სიძველის გამო. ამ შენობაში მას უნდა ენახა ბევრი ოქროს ფული, ოქროს სკამი, ბევრი სხვადასხვა ოქროს იარაღები, ნივთები, ოქროს ვერძი და ამიტომაც ის ეკლესიათ მიუღია. ის ოქროს ფულები, რომლებიც მას ქონდა, უნდა ყოფილიყვნენ—ზოგი მიწაში ნახული, ზოგიც ამ „ეკლესიიდან“ გამოტანილი.

ამის შემდეგ არ გასულა ერთი თვე და მას დაეხოცა ცოლ-შვილი, ცხენი, ხარი, ძროხა და სხვა პირუტყვი. სვანმა ასეთი უბედურების მოვლინება და ნძიმეთ დასჯა მიაწერა „ეკლესიიდან“ ნივთე-

სვანი ქალის ტიპი.

ბისა და ფულების გამოტანას და რომ ასეთი ღვთის გაწყრომისა და რისხვისაგან მას თავი დაეხწია, ყველა ეს ნივთები (რაც გაყიდული არ ქონდა) ეკლესიას დაუბრუნა, ხოლო ჩადენილ ცოდვების მოსანანიებლად და ღვთის გულის მოსაგებად მან აღუთქვა ღმერთს ყოველწლიურად ერთი ხარის მსხვერპლად შეწირვა. ამის შემდეგ სვანმა თავისი საიდუმლო არავის გაუზიარა—ისე ჩავიდა საფლავში.

1910 წელს ჭვიბერში, სოფელ მარხში, ხვნის დროს, მიწის ქვეშ აღმოაჩინეს გლეხებმა ქვის შენობა, რომელიც საესე იყო სხვადასხვა ლითონის ჩაქუჩებით, მაგრატლებით, იარაღით და სხვა ნივთებით. სხვათა შორის ამ შენობაში ნახეს აგრეთვე ლეკური და კანმომწვარი პურის ხორბალი*), ხოლო იმის ახლო-მახლო მდებარე ადგილებში ყოველწლიურად ადგილობრივი მკვიდრნი მუშაობის დროს ნახულობდნენ ბევრ სხვადასხვა ბრინჯაოს, ოქროსა და ვერცხლის ნივთებს, იარაღებს, მძივებს და ჩამოსასხმელად დამზადებულ ოქროს ფურცლებს, რომლებსაგანაც ადგილობრივი მკვიდელები ბეჭედებს აკეთებდნენ.

1913 წელს ამ ადგილიდან სამი ვერსის მანძიზე სალიბე ქალდანმა ნახა ბევრი ნივთები და მათ შორის ვერცხლის ფული, რომელზედაც ეხატა თევზი არწივის ბრჭყალებში და სხვ... ხოლო მეორე სვანმა ხარის პატარა ოქროს თავი. ასეთმა საყურადღებო მოვლენებმა ჩემში გააღვიძეს სურვილი პირადად მენახა და დანეთვალიერებინა ეს არქეოლოგიური კუთხე, ადგილობრივად გავცნობოდი ყველა საბუთებს და ამიტომ წავედი სოფ. ჭვიბერში, სადაც საქმის დაკვირვებამ თვალწინ გადამიშალა შემდეგი სურათი: მდ. ჭვიბრულდას ხეობაში არის მოთავსებული ზემოხსენებული სოფელი ჭვიბერი, რომელსაც ეს მდინარე შუაზე ჰყოფს. მის მარცხენა ნაპირზე სოფ. მარხის ჩრდილოეთით ტყის ფერდოში არის აღმართული ერთი მადლობი, მიწითა და ვეებერთელა ხეებით დაფარული, მათ ფესვებს ქვეშ აღმოჩნდა შენობების ნანგრევები, სადაც ერთ დროს, როგორც ვრწმუნდებით, წარმოებდა სხვადასხვა მადნების დამუშავება და მისგან სხვადასხვა ნივთებისა, ოქროსა და ვერცხლის ფულების გაკეთება.

ამ ნანგრევების გარშემო ჩაფლულია მიწაში კურები, რომლებიც სილით არიან ამოვსებული. მის სამხრეთით მდებარე ტყე რამოდენიმე ვერსის მანძილზე დაფარულია ნაშკიდურით ანუ ნამკედურით (სვა-

*) სვანების ახსნით, ძველათ პურის მარაგი რომ არ წახდენოდათ, გახურებულ ქვაბებში პურის ხორბალს ყრიდნენ, კანს მოსწვავდნენ და ისე ინახავდნენ.

ნურად—შხიბ). იმ თიხის მიღების ნატეხებით, რომლებსაც ძველ დროში სამჭედურებში საბერავების თაველებად ხმარობდნენ. ამ მიღებში გაკვეხებულია ნაშვიდურა, რის გამოც ისინი ეტყობა საქმისთვის უვარგისნი ხდებოდნენ და ტყეში ჰყრიდნენ.

ამ ნანგრევების აღმოსავლეთით აღმოჩენილია ივ. დევდერიანის მიერ ის ფულები, რომლებზედაც ზემოთ იყო ლაპარაკი. მის ჩრდილოეთით ტყეში 12-მდე დიდი ქვის როდინები (ქვასანაყებია), სამხრეთით სალიბე ქალდანის მიერ ნაპოვნი ფული, სხვა ნივთები და აგრეთვე ის ზემოხსენებული 1910 წ. ს. მარხში მიწის ქვეშ მუშაობის დროს აღმოჩენილი შენობის ნანგრევები, სადაც ბევრი ნივთები იყო.

ხოლო მდინარის მარჯვენა ნაპირზე სოფ. ჭერში მეკვმდაბოგის (მოკლე ხიდის) ყურთან არის მიწითა და ტყით დაფარული, ჯერ ხელუხლებელი შენობის ნანგრევები (მაღლობი). ამ ნანგრევების დასავლეთით ერთი ვერსის მანძილზე აღმოჩენილია პირველად ზემოხსენებულ ნავლად ვიბლიანის მიერ ის ოქროს ფულები, რომლებზედაც ზევით გვქონდა ლაპარაკი და აგრეთვე ერთი შენობის ნანგრევები და სხვ. *)

აი ყველა ეს ნანგრევები ჯერჯერობით ხელუხლებელი არიან, მაგრამ მათ გარშემო არსებული საგნები, როგორც დავინახეთ, აშკარად მოწმობენ და ნათლად გვიმტკიცებენ, რომ ჩვენ გვაქვს საქმე იმ დიდმნიშვნელოვან, უხსოვარ დროიდგან დროთა ვითარების მეოხებით მიწის გულში გახვეულ ძვირფას არქეოლოგიურ შენობების ნანგრევებთან, რომლებშიაც ერთ დროს ენთო ლამპარი ბრწყინვალე წარსული კულტურისა და ხელოვნებისა.

ამნაირად მე ვფიქრობ, რომ ამ ნანგრევებისა და საზ. კვიბერის შესწავლა ნომავალში ფასდაუდებელ, იშვიათ და უცხო მასალებს შესძენს მეცნიერებას, ერთის მხრივ, იმ საკითხის გაშუქებაში, რომ დღეს-დღეობით უკულტურო, ჩამორჩენილი სვანეთი ოდესღაც იშვიათი კულტურისა და ხელოვნების აკვნათ ქცეულა, ხოლო მეორე მხრით სტრაბონისა და პლინიუსის ზემოხსენებული ცნობების დასამტკიცებლად სვანეთის მთის ნაკადულებში ოქროს არსებობის შესახებ და სხვა..

სვანეთში ოქროს არსებობას მოწმობენ, აგრეთვე, შემდეგი ახალი გამოკვლევანი: იფარის საზ. სოფ. აცის დასავლეთით მდინარე

*) საგულისხმო ის არის, რომ ყველა ამ შენობებს ეტყობა ჰქონდათ ერთი და იგივე დანიშნულება—მადნეულობის დამუშავება და უბრალო ანუ საცხოვრებელი სახლის სახე და სიდიდე არა აქვთ.

ენგურს ერთვის ერთი მთის ნაკადული, სახელდობრ ცარაში, რომლის აუზშიც ერთმა სვანმა ამ 45-50 წ. წინათ ნახა ოქროს ნატეხი (самородок); ამაში დადგეშქელიანებმა მას მისცეს ერთი ხარი, ცხენი, ძროხა და თოფი.

ინჟენერ შოსტაკმა, რომელიც 1903 წელს ეწვია სვანეთს, მოაგროვა მადნების ნიმუშები. როდესაც ამ ნიმუშებს ტფილისში ანალიზი გაუკეთა—მათში აღმოჩნდა $\bar{n}$: 5,4 და 7:8,5 მისხალი ოქრო და ორი მისხალი ვერცხლი*).

გილევი, რომელმაც სვანეთის გეოლოგიურად შესწავლას შესწირა მთელი ზაფხული 1863 წლ., ამტკიცებს სვანეთის მთებში ოქროს უხვად არსებობას. ამას სიმონოვისა და სოროკინის გეოლოგიურ რუქაზე ოქროს არსებობის აღმნიშვნელი ვარსკვლავებიც ადასტურებენ. სვანეთში უხვად არსებობს სურმა. ფარმაციის მაგისტრის ოტენის ანალიზით 1911 წ. მასში 68,75% წმინდა სურმა აღმოჩნდა.

ცხადია სვანეთი ბუნებას უხვად დაუჯილდოვებია ყოველგვარი ბუნებრივი სიმდიდრით, განსაკუთრებით მადნეულობით და ამ ხალხს ერთ დროს სცოდნია მისი გამოყენება და დამუშავება სამხრეთიდგან შემოყოლილ კულტურისა და ხელოვნების წყალობით. მაგრამ სვანების დღევანდელი ყოფა-ცხოვრება ჩვენ გვიმტკიცებს, რომ შემდეგში ეს ხალხი უკან ჩამორჩენილა და თანდათანობით შემოღვევიათ და განიავებულა მათი ცხოვრებიდან სამხრეთიდგან შემოყოლილი კულტურა, რომელიც იმ ზომამდე დაცემულა, რომ სვანები პირველყოფილ პირობებისათვის მიუბრუნებია.

---

*) Шостак. Путешествие по Раче и Сванетии. Стр. 20.

სვანეთის პოლიტიკური მდგომარეობა 1 საუკუნე- ნიდან მე-18 საუკუნემდე.

პირველ საუკუნეში, როგორც ზემოდ დავინახეთ, სვანეთი, სტრა-
ბონის ცნობებისა და აღწერილობის მიხედვით, განთქმული იყო,
როგორც ძღვეამოსილი სახელმწიფო, გარშემორტყმულ მოსახლე მე-
ზობელ ერებზე გაბატონებული, რომელსაც ამ დროს ჰყავდა ხალხის
მიერ ამორჩეული მეფე, საბჭო, რომელიც შესდგებოდა ხალხის მიერვე
ამორჩეულ 300 კაცისაგან და 200.000 კაცისაგან შემდგარი მხედრობა.

თავის თავს ძველ დროში სვანები, როგორც ხელთნაწერებიდან
სჩანს, უწოდებდნენ „ერთობილ ბედნიერ თავისუფალ ხევსა და თავი-
სუფალ მოქალაქეებს“. ამ დროიდან მოყოლებული თითქმის დღემ-
დე სვანეთი, მიუხედავად იმისა, რომ ის სხვადასხვა დროს ემორჩი-
ლებოდა ამა თუ იმ სამეფოებს და სამთავროებს, ფაქტიურად განა-
გრძობდა ავტონომიურად არსებობას და თვითონ განაგებდა თა-
ვის საქმეებს. სვანეთის ერთ დროის ამგვარ კანონმდებლობის ნაშ-
თებად უნდა ჩაითვალოს, სხვათა შორის, დღემდის სვანეთში შენა-
ხული ერთი ძველი ხელთნაწერი სახარების წარწერანი.

მესტიის მე-10 საუკუნის ტყავზე დაწერილ სახარებაზე, რომე-
ლიც, ხახანაშვილის თქმით, არის დაწერილი ოშკის მონასტერში, ბაგ-
რატ მე-4 კუროპალატის დროს, ილარიონ იშხნელის მინდობილობით,
გიორგი მთაწმინდელის ძმის შვილის გაბრიელის მიერ*), არის მაგა-
ლითად შემდეგი სვანეთის ერთ დროის კანონმდებლობის დამახასია-
თებელი წარწერები:

1) ღვთისა დედისა მისისა და ყოველთა წმინდათა თავსდებო-
ბითა და შუამდგომლობითა მაცხოვრისა ლატალისა, თავსდებობითა და
შუამდგომლობითა მუჟაღისა, თავსდებობითა და შუამდგომლობი-
თა მაცხოვრისა ქურეშისათვის (ქურაში) მთავარ მოწამისა ადი-
შისა, მთავარ მოწამისა იფარისა, მაცხოვრისა ადიშისთვის წმინ-
და კვირიკესა თავსდებობითა და შუამდგომლობითა დედისა ღვთისა
უმუგლისათვის, თავსდებობითა და შუამდგომლობითა დაესწერეთ საგ-

*) ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. სვანური ხელთნაწერები და სახარებები. გვ. 2.

მოზი ესე ერთობილმან სვანეთის ხევმან ატკვერსა და ბალას შვამნა *) ყოველმან ერთმანეთის ნდობითა ამა პირსა ზედა რომელ თუ ვინმემ ეკლესია გაგვიტეხოს, ანუ კაცი ვინმემ შეიპყროს, ანუ ვინ ხუცეს აწყენინოს, ანუ ვინ კაცი ოსეთს გაჰყიდოს, ანუ ვინ სანახშიროთ სახელი დასწვას, ანუ ვინ მთა გატეხოს ნაძლივი მისი დაუფარდეს, თუ ეს ვინმემ შეშალოს კრულიმც არს სული და ხორცი მისი სახელი და საყოფელი მისი სასუმელი და საჭუმელი მისი ორთავე ცხოვრებასა როსტანსა და ორაგინესცა არის ნაწილი მისი ამინ.

თუ ხევის თავზე ვინმემ მთავარ მოწამის კაცს აწყენინოს მის ქვეყანას ნაძლივი დაუფარდეს ასი თეთრი გარდახდეს.

2) „მთავარ მოწამისა სეტისა თავსდებობითა და შვამდგომლობითა დაეწერეთ და დავდევით დაწერილი ესე სრულიად სვანეთის ხევისა უშგულსა და ლალვერს შუა **).“

სამაგრებელი ესე ჩვენ ერთობილმა ხევმან ვარგმან ***) და გლეხმან, უფროსმან და უცროსმან, უზედაესმან და უქვედაესმან ****), ყოველმან მტკიცე და უმქცეველი ყოვლისა მიზეზისაგან უმიზეზო რაიცა გინდა ჟამსა იყოს უძლებელი უთუ და უთუმც ამა პირსა ზედა რაიცა სახევს უკეთ მუხდებოდეს ყველა იმას ვიჭირვიდეთ ვინც არის ჩვენ შიგა. წავიდებით იყვენეს ურთ-ერთ შორის რომელიც არა გაგუყვეს ათასი თეთრი გარდავახდევინოთ თუ ჩვენი მოციქული უშგულით და კალით უდესაც მივიდეს თუ წანაგები არა შამუქვა კაციუბს და ხეუბსა არა ჩამოერთვეს ომი და მულაშგრე მივიდეთ, რომელიცა ხევი ანუ სოფელი არა გაგუყვეს მისითა აბჯართა იმ ხეუსა და სოფელსა მიუხტეთ ჩვენ ერთობილი ხევი და დღეს იქეთ ვინც ამ ხეობასა შიგ მტრობა ქნას ანუ ეკლესიის გატეხვითა ანუ კაცისა სიკვდილითა, ანუ შეპყრობითა, ანუ სახელ გატეხვითა ანუ ცხენის წაგებითა ანუ სხვათა მტრობითა ხეუბ გაგვიტეხოს გარდავლისა და ამოწყვეტის მეტი არა ავართვათ. ამის გათავება ჩვენ ერთობილმან ხევმან ფიცით შემოვფიცოთ ერთმანეთსა. ამა საქმესა შიგა სან-

*) ნაჩვენებია აღმოსავლეთის საზღვრად ატკვერის მთა, ე. ი. უშგული, ხოლო დასავლეთის საზღვრად ბალის მთა, მდებარე სადადეშქელიანო და თავისუფალ სვანეთის საზღვარზე.

**) აქ ნაჩვენებია მთელ ზემო სვანეთის საზღვრები აღმოსავლეთით უშგული — დასავლეთით ლალვერი.

**) ვარგმან და გლეხმან, ე. ი. აზნაურმან და გლეხმან.

****) უზედაესმან — ზედა ხეველმან და უქვედაესმან — ქვედა ხეველმან („უაბე ხევ, ჩვაბე ხევ“).

დურავი მოხდეს იმისი პირი პასუხის გამცემი სრულიად ზევი ვიყოთ ერთს არავის დაენებოთ და სხვ. *)

პირველ საუკუნის დამდეგს სვანები ერთ დროს რომაელების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ამ ისტორიულ მოვლენას ადგილი უნდა ჰქონოდა მის შემდეგ, რაც ოთხ სახელმწიფოდ (პონტო, კოლხიდა, იბერია და ალბანეთი) დაყოფილ საქართველოს შემოესია რომაელების დიდი ლაშქარი, მათი დიდებული სარდლის პომპეუსის მეთაურობით და მთელი საქართველო დაიპყრო.

რომაელების ბატონობა საქართველოში ამჟამად გაგრძელდა მეოთხე საუკუნის დამლევამდე და შესაძლოა ამ ხნის განმავლობაში სვანებიც მათ გავლენის ქვეშ ყოფილიყვნენ.

ამის შემდეგ საქართველო ერთხანს ხან ბიზანტიის, ხან სპარსეთის დამოკიდებულების ქვეშ მყოფს ქვეყანას წარმოადგენდა. მე-VI ს. იუსტინიანე კეისრის დროს სვანეთი კოლხიდასავით ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა და შეიძლება სვანეთში დღემდე შენახული თქმულება „კეისრობის“ შესახებ ამ გარემოებიდან იყოს წარმოშობილი. მულახის საზოგადოების ცენტრში, სოფ. ჟამუშში შენახულია ორი დიდი მთელი საზოგადოების კუთვნილი ქვა, რომლებსაც უწოდებენ სახელად: „კესრი ზაჩარ“-ს (კეისრის ქვები). გადმოცემით ამ ქვებმა ასეთი სახელი მიიღეს იმიტომ, რომ როცა კეისარი სვანეთის „სვიმრას“ იწვევდა („სვიმრობა“ — მთელი ხალხის წვეულობა) რაიმე სერიოზულ საზოგადოებრივ საქმეზე, მაშინ ამ ქვებზედ „დაბრძანდებოდა“ ხოლმე.

წმ. ბიზანტიის სარდლს ბესასის მეთაურობით სვანეთისა და კოლხეთის ლაშქარი ერთად ებრძოდნენ სპარსელებს. ისინი დაეცენ ქალაქ პეტრას, რომელიც მაშინ სპარსელებს ეპყრათ, აიღეს ეს ქალაქი და დაანგრეს ციხე საძირკვლებამდე.

ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის ბრძოლა ამჟამად გაგრძელდა წმ. წლამდე. აღნიშნულ წელს კი წმ. წლით ზავის შესახებ ხელშეკრულება დასდეს. მაგრამ ამის შედეგ მათ შორის საცილებელ სავანად სვანეთი დარჩა. ჯავახიშვილის თქმით ეს სვანეთი იმ დროს ლაზიკის მეფის მფლობელობის ქვეშ იმყოფებოდა, თუმცა მას საკუთარი მთავარი ჰყავდა, მაგრამ თვითიერს ახალ მთავარს ლაზიკის მეფე ნიშნავდა და ამტკიცებდა ხოლმე. თეოდორე კეისრისა და უარანეს დროიდგან მოყოლებული სვანეთის ყველა მთავრები ლაზიკის მეფის დანიშნულნი იყვნენ. გადასახადის ნაცვლად სვანები ყოველწლიურად ხილეულობას, თაფლსა და ნადირის ტყავებს უგზავ-

*) ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. სვანეთის ხელთნაწერები და სახარებები. გვ. 28.

ნიდნენ ხოლმე ლაზიკის ბატონს. ლაზებიც თავის მხრით სვანეთს სურსათს უგზავნიდნენ.

გუბაზ მეფე ბიზანტიის სარდალს მარტინეს წაეჩხუბა. ბიზანტიელების ჯიბრით სვანებს სურსათი აღარ მიაშველებინა. სვანებმა ჯავრი ბიზანტიელებზე იყარეს და სპარსელებს მიემზრნენ. ბიზანტიის პატარა რაზმს სპარსელების შეეშინდათ და სვანეთი დასტოვეს.

როცა ბიზანტიელებმა და სპარსელებმა ზემოხსენებული ზავის შესახებ 558 წ. ხელშეკრულება დასდეს, ბიზანტიელები გაიძახოდნენ: „სვანეთი, ვითარცა ლაზიკის ქვეშევრდომი ქვეყანა, ლაზიკასავით ხელშეკრულების ძალით ჩვენ უნდა დაგვრჩესო“. სპარსელები კი ამტკიცებდნენ, რომ სვანები სხვა ხალხია და, ვითარცა ჩვენსკენ ნებაყოფლობით გადმოსულნი, ჩვენ უნდა დაგვრჩესო.

ამ საცილობელ საგნის შესახებ კეისარმა საგანგებო დესპანი გაგზავნა სპარსეთის ბატონთან მოსალაპარაკებლად, მაგრამ შაჰინ-შაჰი დათმობას არ აპირებდა და ისევე სვანეთის მთავარს მიანდო ეს საკითხი გადასაწყვეტად, ვისკენაც უნდა იმას მიემზროსო *).

ბროსეს თქმით 558 წ. იუსტინიანე კეისრისა და სპარსეთის მეფის ხოსროს შორის დადებულ ხელშეკრულებით სვანეთი სრულიად განთავისუფლდა და 590 წელს სპარსეთის სარდალმა ბეხრა ჩუბინმა სვანეთის წინააღმდეგ გაილაშქრა და დაბრუნდა იქიდან გამარჯვებული, თუმცა დაწვრილებით ამ გალაშქრების შესახებ არა ვიცით რა **).

დიმიტრი ბაქრაძის თქმით მე-7 საუკ. სვანეთი და არგვეთი წილად უნდა ხდომოდა არჩილ ერისთავ მირის ძმას, ხოლო აღნიშნულ ეპოქის შემდეგ ისევ განთავისუფლდნენ და დამოუკიდებელ საერისთაოთ შეიქმნენ.

ამის შემდეგ საქართველო განიცდის არაბების შემოსევას და მათმა ბატონობამ ჩვენს ქვეყანაში გასტანა მერვე საუკუნის მეორე ნახევრამდე.

არაბების შემოსევას გადაოჩა ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ მყოფი აფხაზეთი. ამ გარემოებით და ბიზანტიის დასუსტებით ისარგებლა აფხაზეთის ერისთავმა ლეონ მეორემ—ძმისწულმა ლეონ პირველისამ და გამეფდა დასავლეთ საქართველოში (746—791 წ.) სატახტო ქალაქად მან ქუთაისი გამოაცხადა და, სხვათა შორის, შემო-

*) ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართ. ერის ისტ. გვ. 213—214.

**) მ ა რ ი ბ რ ო ს ე. საქართველო. ისტ. გვ. 161.

იერთა სვანეთიც. ამის შემდეგ მან თავისი სახელმწიფო რვა საერის-
თაოდ დაჰყო—სვანეთიც ცალკე საერისთაო შეიქმნა *).

მეათე საუკუნეში სვანეთი შეუერთდა აფხაზეთის მეფეს ბაგრატს.

მისი სიკვდილის შემდეგ არ გასულა ნახევარი წელიწადი და
1073 წ. დიდგვარიანი მოხელეები იოანე ორბელიანი, მისი შვილი
ლიპარიტი, ნიანია ქობულელი და სვანთა ერისთავი ვარდანიძე აჯან-
ყდნენ მეფე გიორგი 2-ის წინააღმდეგ, გადაუდგნენ ამ მეფეს და
აუშალეს ქვეყანა. სვანები დაეცნენ ოდიშს, აიღეს სრულიად საეგრო
და დაარბიეს ის. აჯანყებული სვანები და ვარდანიძე მეფემ შეაჩერა
ხმით, რომ მისცა მათ ასკალანი **).

დავით აღმაშენებელმა სვანეთი ისევ შემოიმტკიცა და საქართ-
ველოს სამეფოს შეუერთა. მან დაიწყო სვანეთში ეკლესიების აშენე-
ბა და ქრისტიანობის გავრცელება ადგილობრივი მკვიდრის ვახტანგ
ფარჯიანის შემწეობით.

12 საუკ. თამარ მეფის მამის გიორგი მე-3 დროს სვანებმა შა-
ხშე დადიანის მეთაურობით აიღეს სომხეთის სატახტო ქალაქი ანისი.

თამარ მეფე, რომელიც სვანეთის მახსიერებაში სილამაზისა და
დიდების შარავანდედით არის შემოსილი, გადმოცემით სვანეთის დი-
დათ მწყალობელი იყო. ბაქრადის თქმით, სვანები მის სამეფო გვირ-
გინის მიღების ზეიმში მონაწილეობას იღებდნენ. ჯავახიშვილის ცნო-
ბებით, როდესაც ამირ-მირანი და აღსართან შარავანშა ამალითურთ
საქართველოს მეფეს ეწვივნენ, თამარ მეფემ და დავით სოსლანმა ისი-
ნი დიდის ზეიმით მიიღეს და მიაგებეს მათ სხვა ქვეშევრდომთა შო-
რის სვანები ***). სვანების თქმით თამარ მეფემ ბევრი ტაძრები ააგო
სვანეთში და ურიცხვი ხატ-ჯვარით შეამკო ისინი, და ამიტომაც სვა-
ნები მისი ერთგულნი ქვეშევრდომნი იყვნენ და როდესაც მის ძიერ
საბერძნეთში გადასახლებული თავისი უღირსი მეუღლე გიორგი რუ-
სი შურის საძიებლად საქართველოში დაბრუნდა და თამარის საწი-
ნააღმდეგოთ მიიმხრო აფხაზეთი, სამეგრელო, გურია, სვანეთი და
სხვები, მაშინ თამარის მსახურთუხუცესის ვარდანის მიერ თამარის
საწინააღმდეგოთ აჯანყებულმა სვანებმა გიორგი რუსი დაიპირეს და
ხელ-ფეხ შეკრული თამარ მეფეს მიუყვანეს.

სვანებს სწამთ, რომ თამარ მეფე მათ ქვეყანაში ყოფილა. გად-
მოცემით ის უნდა წისულიყო სვანეთში მას შემდეგ, რაც რომ თავი-

*) მ ა რ ი ბ რ ა ს ე. საქართველოს ისტორია. გვ. 42.

***) ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი. საქ. ისტ. რეფუილი მ. გვ. 135 და 136; ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართველი ერის ისტ. გვ. 459.

***) ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქარ. ერ, ისტ. გვ. 602.

სი ქმარი გიორგი განდევნა და „თურქის“ ყაინმა განიძრახა მისი ცოლად წაყვანა. ვინაიდან თამარმა ყაინი უარით გაისტუმრა, გაბრაზებული ყაინი შეუდგა საომრად მზადებას და ამიტომ თამარი სვანეთში მივიდა და უშუგულში დაბინავდა. აქ მან ერთს მალლობზე დაშენა ერთი დიდი ციხე-სიმაგრე, ხოლო სოფელ ჩაქაშში სამი ციხე, რომლებსაც სვანები დღემდის თამარ დედოფლის ციხეებს ეძახიან.

გადმოცემით, აქედგან მან დაიწყო სვანეთში ეკლესიების აშენება და ეცერში დაამთავრა. როდესაც ის ლენჯერის საზოგადოებაში ლაშთხვერის ეკლესიის აშენებას ამთავრებდა, ამ დროს მას მოუვიდა ამბავი ბაყბაყ მდეფთან ამირანის ბრძოლისა და ამ ბრძოლის—ამირანის გამარჯვებით დამთავრების შესახებ და ამიტომ მოხელეებს უბრძანა ეს სურათი დაეხატა ამ ეკლესიის ერთ-ერთ კედელზე, რომელიც დღემდე დაცულია ამ ეკლესიის ჩრდილოეთის კედელზე გარეთ.

ეცერში მან მუშაობა რომ დაამთავრა, ფხოტრერის მის მიერ აშენებულ ეკლესიაში დატოვა მრავალი ძვირფასი ნივთები, მათ შორის თავისი სარტყელი, კვერთხი და ვერცხლის არაბული წარწერებიანი კოლოფი. ეს ნივთები შემდეგში თ. დადემშქელიანებს ჩაუვარდათ ხელში და თამარის სარტყელი 1857 წ. გელა დადემშქელიანის ცოლმა (თენგიზის დედამ) ფეშქაშათ მიართვა სამეგრელოს დედოფალს ეკატერინეს.

საყურადღებოა, სხვათა შორის, სვანეთის ხალხის მეხსიერებაში დღემდის შენახული თამარ მეფის სვანეთში მოსვლის გამოძახტველი ფერხული სიმღერა: „რავექენ“, რომლის შინაარსიც საჭიროდ მიმაჩნია აქვე მოვათავსო:

რ ა ვ ქ ე ნ .

რავექნასია ვერ ვიტყვი ვოი... შაინსა,
თამარ დედოფალ ანსგაჯდა,
თხუემს სავგდა ზურჩია,
შდემს სორიკა ლეშდიმარი
უიას ხაბუდა ჭეშიმარი.
თერად ხოსგურდა გიშრიშ
შდექარ ხავანდა მარგალიტიში
სგაშხან ხაქუდა ატლასი
ქამშხან ხაქუდა აბჯარი

ფათვან სავანდა ვვარუკლავი
მუხრანს ხასდანდა ჭეშიმარი
ფათას ხორიკდა ხასვარი
ჭეშისას ხასდანდა ჩეშიმარი
ჩაქილდს ხასგურდა ქურხვასი.

თ ა რ გ მ ა ნ ი .

რას ვქნა, ვერ ვიტყვი შაინსა.
იასარ დელოფადი შობრძანდა,
თავსუდ ესურა სუქი,
ეურებზე კვიდა საეურეები,
ექლსუდ კვიდა ჭეშიმარი (სამკერდეული),
თვალეები ჭქონდა გიშრისა,
გბილეები ჭქონდა მარგალიტისა.
შიგნით-ეცვა ატლასი,
ტარუდ ეცვა აზჯარი,
თმა ჭქონდა ხუტუქი,
მავლებზე ჭქონდა სამაჯურები.
თქმას კვიდა ხმალი,
ფეხსუდ ძრვა ჩექმები,
ცხენი ჭეუადა ფერად ლურჯი.

თამარის შემდეგ სვანები ერთხანს კიდევ განავრძობდნენ საქართველოს მეფეების მორჩილებას და ლაშა გიორგისა და რუსუდანთან ისინი ეტყობა მკიდროთ იყვნენ დაკავშირებულნი, რასაც, სხვათა შორის, ამტკიცებენ მათ მიერ შემოწირული ის ხატ-ჯვარი და სხვა ნივთები შესაფერისი წარწერებით, რომლებიც სვანეთის სხვადასხვა ეკლესიებში ინახებიან მე-13 საუკ. რუსუდანის შვილის დავით ნარინ პირველის შვილის კონსტანტინეს დროს სვანეთი იმერეთს გადაუდგა.

მე-14 ს. სვანები აჯანყდნენ გიორგი ბრწყინვალის წინააღმდეგ და გადასწვეს ქუთაისი *).

*) ბროსეს თქმით ეს მოხდა 1330 წ., ხოლო სხვა ისტორიკოსების ცნობებით 1361 წ.

მეფემ იმათ წინააღმდეგ ზომები მიიღო და გადააყენა სვანეთის ერისთავი ვარდანძე, რომელიც ამის შემდეგ დაინიშნა გურიის ერისთავად, ხოლო სვანეთში მის მაგივრად ერისთავად გამწესდა გელოვანი.

რამ გამოიწვია ეს აჯანყება—ამაზე ისტორია სდუმს, ხოლო სვანეთში შენახულ ზეპირ-გადმოცემით საქართველოს მეფემ გიორგიმ სვანეთს რალაცაზე ვული დასწყვიტა, მაშინ ეს ხალხი აუმხედრდა მას და სვანეთის დიდმა ლაშქარმა ყანსავე ყიფიანის მეთაურობით მის წინააღმდეგ გაილაშქრა.

როდესაც ეს ლაშქარი ლატფარის მთაზე ავიდა, თვითეულმა მხედარმა აიღო თითო თეთრი ქვა და ერთს ადგილას დააწყვეს. დაწყებული ქვემო სვანეთიდან ყველა მეზობლები დაიმორჩილეს და თავის მოხარკეთ გაიხადეს, ხოლო ქუთაისში რომ ჩავიდნენ, გადასწყვეს და ააოხრეს ეს ქალაქი. ქუთაისიდან ხონის გზით გამარჯვებული სვანეთის მხედრობა სვანეთისაკენ გაემგზავრა, მაგრამ როცა ბუმბუხის ხიდზე გადადიოდნენ—ეს ხიდი მათ ჩაუტყდათ და ამის გამო ზოგი გაღმა დარჩა, ზოგიც გამოღმა, ხოლო ბევრი დაიღუპა. ამ ლაშქრის ის ნაწილი, რომელმაც ხიდზე გასვლა მოასწრო, დაბრუნდა სვანეთში. ლატფარის მთას რომ მიაღწიეს, აიღეს ისევ თვითო თეთრი ქვა და დააწყვეს ზემოხსენებულ ქვების მახლობლად. შემდეგ დაითვალეს როგორც პირველი, აგრეთვე მეორე და ამნაირად გამოარქკვიეს რაოდენობა ომში ჩასულთა და იქიდგან ცოცხლად დაბრუნებულთა*).

გადმოცემით, ამ დროს სვანების ის ნაწილი, რომელსაც ხიდზე გასვლა ვერ მოესწრო—ჩარჩა და დასახლდა იმერეთის სხვადასხვა კუთხეებში და ამიტომაც გვხვდებოდა დღეს იქ მრავალი სვანური გვარები და სხვ...

ყანსავე ყიფიანი რომ ერთ დროს სვანეთის ჯარის მთავარსარდალი ყოფილა—ეს სიმართლეს მოკლებული არ უნდა იყოს, მაგრამ იყო ის მართლაც ზემოდაღწერილ ისტორიულ მოვლენის ხელმძღვანელი თუ არა, ამაზე ვერაფერს ვიტყვით.

სვანეთში დღემდე შენახულა მასზე შემდეგი სიმღერა:

*) ლატფარის მთაზე ფოშტლარის ვაკეს მახლობლად მართლაც არის ორ ადგილას ასეთი ქვები დაწყობილი. ერთი გროვა დიდია—მეორე პატარა.

უანსავ უიფიან.

უანსავ უიფიანე და უანსავ უიფიანე
 უმის უდგარა უღტვა უერაფა
 ფარას ესტრიდ ბაქასი ხიმანდელ
 ხონა დგაჟნე შაკრემ ესტერიდ
 ნამც თათურე დგახელ ვილანე
 ბარჯს ჟასდანდახ, ბარჯს ჟასდანდახ,
 კალდიმ დამინარე კალდიმ დამინარე
 ფოჟს ჟირიკახ ფოჟს ჟირიკახ
 ხოლა დგაჟნე ხოლა დგაჟნე
 ტუბას ზესდანდახ ტუბას ზესდანდახ
 ჟიჭრა ტუქნარე ჟიჭრა ტუქნარე
 ბარჯს ჟასდანდახ ბარჯს ჟასდანდახ.

თ ა რ გ მ ა ნ ი,

უბერებელთ და უგვდავთ უანსავ უიფიანთ,
 ფარეთით მიდიოდით, ბახსა *) მიმბდიეთ.
 კარგი ვაჟკაცი მთის მწვერვალებით მიდიოდით,
 ნამცა თათუები მხრებზე გედოთ,
 ნამცა თათუები, თხელ ტუქებიანნი,
 კადღამის დამხები თქილად გეკიდათ.
 მხდალნი კაცნი დედეკებში ეჟარხეს,
 მხარზე დაედგათ მუსის ჟახები.

უანსავ უიფიანა.

უმის უდგარა უანსავ უიფიანს
 სოფელ ჯღკუთან სოლა დგაჟნე
 სეტი მესტია დგებრა ზარდლაში

*) ამ სიმღერაში აღნიშნული ფარე და ბაკა მდებარეობენ უმგულის აღ-
 მოსავლეთით რაქასა და სვანეთს შუა.

მელახ-მეჟაღე უღვირ-საგარი
სიქილა ბაქილა ჩართაჲ ჩართლას
იფარ მეფსაგან, კაღა უსკუდი
ფორეს იმადეს თხუმარს ჩაქკურეს
დედას შიდას ბოფმარ იტხურას
ლახხვა ამღვიღვას ღამღვავას სემდაბდახ.

თ ა რ გ მ ა ნ ი .

უბერესელთ და უკვდავთ უსსავ უიფანთ,
სოფლები დაიძრენ: სოდა, ღენჯერი,
სეტი, მესტია, დეგბრა, ზარდაღსი,
მულახ-მეჟაღი, უღვირ-საგარი
სიქილა ბაქილა ჩართაი ჩართლას
იფარი, მეფსაგან, კაღა, უსკუდი,
ფორეს ამობდით, თაგებსა ჰაქკადით,
წუადში ურიდით მათ, ბაგსეებს გამოქქონდათ,
ცოდები მარხვანსენ, ტირბდს უსდიდნენ.

1462 წელს ყვარყვარე ათაბაგი და ბაგრატი მეორე წინ აღუდგენ ქართლის მეფეს გიორგის და ჩიხორის ბრძოლაში სვანების მონაწილეობით დამარცხებული გიორგი ქართლში გაიქცა. სვანებს ამ ომში მონაწილეობის მიღებისათვის ათაბაგი და ბაგრატი შეპირდნენ სრულ დამოუკიდებლობას. მათ დაედევთ მხოლოდ ერთი მოვალეობა—ზოგიერთ შემთხვევაში აღესრულებინათ სამხედრო სამსახური *).

1584 წ., იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ დაიფლო იმერეთი და შემოიერთა აფხაზეთი და სვანეთი.

1645 წ., როცა ლევან დადიანმა ქუთაისის ასატებად გაილაშქრა დიდი ჯარით, იქ მას დახედა სვანთა ლაშქარი, რომელიც იმერეთის დედა ქალაქს იცავდა იმერეთისა და საფარ ფაშის ჯართან ერთად.

სვანეთში დღემდის შენახულია თქმულება იმის შესახებ, რომ მას ერთ დროს ხონთქრის ლაშქარი დაეცა. სვანეთში მოსვლამდე ამ ჯარ-

*) ვ ა ხ უ შ ტ ი . საქ. გეოგრაფია. გვ. 273. შენ. ჯანაშვილისა.

მა გაძარცვა სამეგრელოში ილორის ეკლესია, სამეგრელოდან ენგურის ხეობით სვანეთში ამოვიდა და მრავალი ეკლესია გაძარცვა. ნაძარცვი ხატები, ჩვენი სარწმუნოებრივი გრძნობები რომ უფრო შევლახათ, შავი ძალებით მოჰქონდათ. ლახამულაში მათ შეხვდათ მულახელი ვილაც თ. გიგანი გზისა და ეკლესიების მაჩვენებლად.

ხონთქრის ჯარი პირველად მულახში უღვირ-ზაგარის მთაზე და მარცხდა. ამ ბრძოლაში მოკლულ ხონთქრის ჯარის მთავარ-სარდლის ქული დღემდე ერთ ეკლესიაში ინახება, ხოლო თ. გიგანის მიერ ამ ბრძოლის დროს წართმეული ეკლესიების ნაძარცვი მეორე—სახელდობრ მუჟალის მთავარ-ანგელოზის ეკლესიაში *).

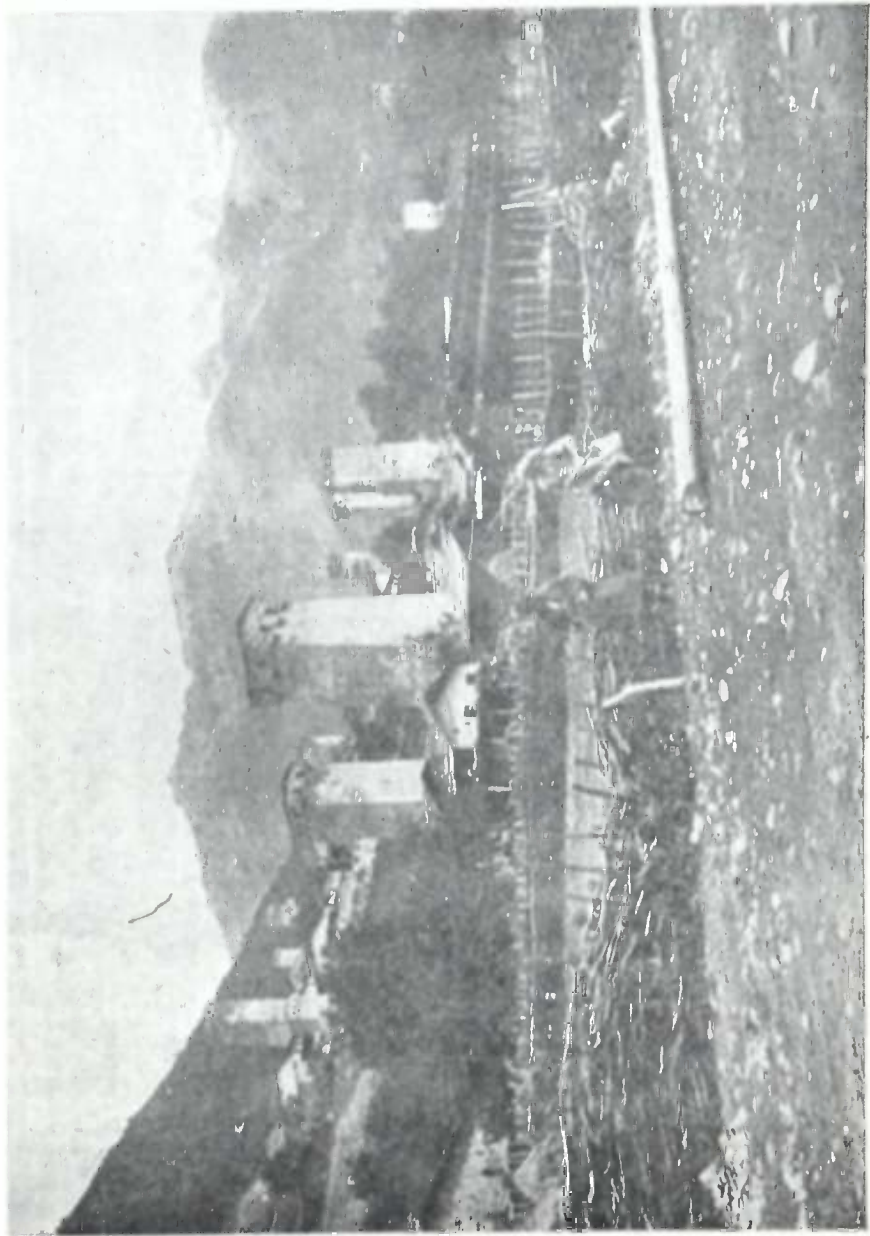
ეს ჯარი სვანეთში სრულიად მოისპო და თავის ქვეყანაში არა-ვინ არ დაბრუნებულა.

გადმოცემით, სვანეთი ერთ დროს ბერ ყიფიანის, ხოლო შემდეგ ზედან ყიფიანის მეთაურობით რაქა-ლენხუმს ეომებოდა. ბედან ყიფიანის მეთაურობით სვანეთის ლაშქარი რომ ლენხუმისაკენ გაემგზავრა,—ქვემო სვანეთს ამ დროს რაქის ერისთავი იპყრობდა. მათი თხოვნით სვანეთის ლაშქარი ეკვეთა მტერს, სასტიკად დაამარცხა, წაართვა სალაშქრო ხატი, რომელიც მულახის მაცხოვრის ეკლესიაში ინახება (ამ ეკლესიაში მართლაც არის ეს ხატი შენახული წარწერით: „ბედან ყიფიანი“, და სვანები მას სალაშქრო ხატს ეძახიან). გამარჯვებულმა სვანებმა ბეგარად დაადგეს ქვემო სვანებს ასეთ დანხარებისათვის ყოველწლიურად სამი საპალნე ღვინო. აქედგან სვანები ლენხუმისკენ გაემგზავრენ. ლენხუმის უფროსი ბენდელიანი შეიპყრეს, რკინის სკარცხელი (სკამი) წაართვეს და ეაბემის ეკლესიაში შეინახეს **), ხოლო ბეგარა დაადგეს ჩუტელს ყოველწლიურად ერთი თეთრი ხარი, ლუხვანოს და ცაგერს რკინის ავეჯეულობა (ნემსი, ნაჯახი და სხვ.), ოყურემს, ლაქებიდას და სხვ. სოფლებს თვითო თევზი „რიმბიში“ ***), ტყვია-წამალი და სხვ...

*) ამ გადმოცემაში საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: სვანებს ეს ეკლესია მულახში არსებულ ყველა ეკლესიებზე უძლიერეს ეკლესიად მიაჩნიათ, ამიტომ რომ მასში ინახება მრავალ ეკლესიების ხატ-ჯვარი (ნაძარცვი) და როცა რამეზე ავიციტენ ერთმანეთს, ამბობენ, „ამაში ინახება 166 ხატის ნაწილი და იმათმა მადლმა ძირიან-ფესვიანად ამოგაგდოს, თუ სიმართლე არ დაიცვაო და სხვ... სამეგრელოდან ხშირად მოსულან აქ ზედაშითა და ზეარაკით მლოცველები, რომლებიც ამბობენ, რომ ხონთქრის ჯარის მიერ ჩვენი ეკლესიებიდან გამოტანილ ხატების ნაწილები ამაში ასვენია და ამიტომ მოვდივართ აქ სალოცავადო“.

***) ამ ეკლესიაში რკინის სკამი მართლაც ინახება დღემდე.

****) თევზი—ვერცხლის თასი, რიმბიში შეიცავს ვერცხლის ერთ შაურინას.

მესტის საზოგადოების სოფ. სეტის რამოდენიმე მოსახლე.

ყიფიანები რომ სვანეთის რამოდენიმე საზოგადოების ლაშქარს ხელმძღვანელობას უწევდნენ ერთ დროს, ეს სიმართლეს უნდა შეიცავდეს, მაგრამ რომელ საუკუნეებში ქონდა ამას ადგილი, ეს ძნელი გასაგებია ჩვენთვის.

მესტიის მეათე საუკუნის ტყავზე დაწერილ სახარებაზეა წარწერა: „მულახისა მუქალის და მესტიის ერთობილმა ხევმა და ერთობილმა მოქალაქემან მოგეცით თქვენ ფალიანსა ქველის (ორი სახელი და გვარი წაბლალულია) მტკიცე და უქცეველი მას ეამსა უდეს ბერ ყიფიანი შეგაჲუდათ ავიღეთ სისხლი და დღეის იქეთ არა დაგრჩა ჩვენი სისხლი“. თავდებად ამა პირობისა არიან მოხსენებულნი: მაცხოვარი მულახისა, მთავარ-მოწამე სეტისა და მთავარ-მოწამე ქალაქისა*).

მეცნიერები ამ წარწერამ გააკვირვა, ვინაიდან მის მიხედვით ორი საზოგადოება იღებს ყიფიანის „წორს“ (სისხლის ფასს), რაიცა სვანეთის ცხოვრებაში არაჩვეულებრივ მოვლენად ჩაითვლება, რადგანაც რომელიმე მოკლულ სვანის წორს იღებს მისი ქირისუფალი და არა საზოგადოებები და, გარდა ამისა, წარწერაში მოხსენებულმა სიტყვებმა: „მთავარი მოწამე ქალაქისა“, და სვანები რომ თავს „მოქალაქეებს“ უწოდებენ.

მე მგონია ეს წარწერა შემდეგნაირად უნდა აიხსნებოდეს: ბერ ყიფიანი, როგორც გადმოცემით ვიცით, იყო ერთ დროს ამ ორ საზოგადოების ჯარის წინამძღოლი და ამიტომ მასთან ხალხი ჩვეულებრივად შეფიცებული იქნებოდა, რომ თუ ვინმე მოკლავდა, უნდა ესისხლებინათ. ის შემოაკვდა უცაბედათ ქველი ფალიანს და ამიტომ მულახი და მესტია მას ახდევინებს სისხლის ფასს, — „წორს“.

ცენის წყლის აუზში ლაშხეთის აღმოსავლეთით სოფელ მახაშიდგან ერთი ვერსის მანძილზე მდებარეობს ერთი ადგილი, რომელსაც ქვია „ქალაქოლა“. ეს ადგილი ძველ დროში ითვლებოდა ზემო სვანეთისა და ქვემო სვანეთის აღმოსავლეთის საზღვრად. აქ ჩვენ გვხვდება რამოდენიმე ციხის ნანგრევები და ეკლესია, რომელსაც ქვია „ქალაქოლა საყდარ“. ძველ დროში გადმოცემით აქ მრავალი ხალხი იყრიდა თავს სვანეთის სხვადასხვა კუთხეებიდან **) აღებ-მიცემობისა, საქონლის გაცვლა-გამოცვლისა და ვაჭრობისათვის და ამიტომაც დაერქვა ამ ადგილს „ქალაქი“ ანუ „ქალაქოლა“. ქალაქი სვანურათ მართლაც ზემოდაღწერილ ადგილსა ჰქვია, ვინაიდან

*) ზ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. სვანეთის ხელთნაწ. და სახარებები, გვ. 29).

**) აქ მომსვლულ ხალხის სიმრავლეს გადმოცემა იმით გვიმტკიცებს, რომ 100 მართო თეთრჯორიანი მოდიოდათ.

დღესაც ლეჩხუმში ყოველწლიურად რომ იარმარკობა ანუ ალებ-მიცე-
მობა იმართება—ენკენისთვეში ამას სვანები „ენკანობა ქალაქს“ ეძა-
ხიან, ხოლო ვინც იქ წავა სეაჭროდ, იმათ „მოქლაქა“-ს. ამ გარე-
მოების მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია თამამად ვსთქვათ, რომ წარწერა-
ში მოხსენებული მთავარ-მოწამე ქალაქისა წარმოადგენს იმ ეკლესიას,
რომლის ნანგრევებიც ჩვენ დრომდე დაცულია ზემოხსენებულ ქალა-
ქოლაში.

მე-15 საუკ. შემდეგ რომ სვანეთის ჯარი ზემო რაჭას დასცე-
მია, ეს ქვეყანა დაუმორჩილებია და თავის მოხარკეთ გაუხდია იმ
ფუთა დადემშქელიანის მეთაურობით, რომელიც შემდეგში მათ მიერ
იქმნა მოკლული, როგორც ქვემოლ დავინახვთ, ამას, გარდა სხვა
საბუთებისა--გვიმტკიცებენ ზემო რაჭაში და სვანეთში შენახული
შემდეგი ფერხული სიმღერები:

1.

უშკუელის ხევი დაიდრა
დააიდრა დიდი სურტანა
სუფა ამ სვანეთის ააფთა ფუთა დაჩქელანია
უშკუელის ხევი დაიდრა ეცერს კაცი გაუგზავნა
გვასმარე შენი ძალია
ქს ეცმარი და უშკუელი შეიქნა დიდი ვარია
მათ რომ აზვარი ჩაიცვეს ვერ მოშორდების თვალია
ჰეტრე-ჰავლობას დღეს დიდას ცხენები შეკვივანშეთა
ბრილის ქაღას*) ჩავიდნენ მიწას დასისეს ძარია
თვითო ფარფადა**) დადიეს მით იზიარეს თავია
რამ გადგვივარეთ თეურეში კარგი სოფელია
დავლა ქალაქის კარია
ვეზის ქაღასი***) ჩავიდნენ
დეურთა ცისე გვამაგრეს
ცისის კარება გვამაგრეს
დეურთ სიტევა მოგვართვეს

*) ბრილის კალა მდებარეობს ღების მახლობლად.

**) ფარფალა სამოგვისაგან გაკეთებული სასმისი, რომელსაც მეომრები
წელზედ იკიდებენ.

***). ვეზის კალა მდებარეობს ღების მახლობლად სამხრეთით.

მადლიანა და ღვთიანი
 „უკულო აქეუნი ჭირიმი
 გვემართოს თქვენი ბეკარა
 კვამლი თაფსე კაბიწილ *)
 დედა ღვთისა ვი შევსწირთ
 რქა იეთრი ქერა ხარით
 მაცხოვარსა ვი შივართვით
 რქა დასვეუელი ცხვარიო“.
 ხიხორისა ჭლასო ცერისოდენ ღელასო
 შეუეე მიჭქონდა შირაღმას
 ჭირთა კარგი სოფელია
 ვითომ ქალაქის კარია
 სულა კართა ვი მიაღვა შვა სუნეთის კარის
 გულსო სუ შეგვიშინდები ფესო სუ მოგვიტყუდები
 სისხლსა და ტაღასოვანსი ბასრო გასჭრა და გაიქცა
 ვინ რამ დედალი თსათ
 ვინ რამ შედექსე იტყუდა გიორგი თეთროვანის
 თეთრუს თეთრო ქალგო
 წელ-წირილო კოჭ-დაბალოყო
 შეტრე-შავლობის თვესო
 ბოყონ მიაღვა ღამქარი
 ქართლსა გავარდა აშაგი
 სარსის **)) ხილი გაგვატყდა
 იმან ვი გვიქსა სიანთ
 სხალ სხალი სტეობდნენ
 შიგნით ცვიოდნენ ბერები.

2.

სვანეთის ლაშქარი.

დედას ჩამოღვა დიდი ღამქარი
 დიდი ღამქარი ვოსი და დავალი

*) კაბიწი ლებურად პურის სარწყავი ზომით ერთი ფოხალია.
 **) ხიდის კარი.

სულა ამ სვანეთის ქვაი მფრქვეველი
მამლი უივლასა გათენებისა
გათენებისა ამი შეიქნა
ამი შეიქნა ქალაქის კარისა
ქალაქის კარსა ქნევა ხმალისა
ქნევა ხმალისა ძეგრა შუბისა
შუბის ნაღვენი 'სეცას ცვიოდა ჩამოცვიოდა
ხმალთ ორპირი სისხლმა სცურავდა
სისხლში სცურავდა გიერგილ წაიქცა
გიერგილ წაიქცა სვეტილ ოქრეში
გადმის ეანაში გრამი გასსისის
გრამი გასსისის ხეკნი რე იქნენ
ხეკნი რე აქნენ მოქალაქენი
მოქალაქენი უკან მიდიან
უკან მიდიან ტანი რახტითა
ტანი რახტითა თავი გოდრითა
თავი გოდრითა წვრილი წელეები
წვრილი წელეები ხელ კალათითა *).

სვანებს რომ ერთ დროს რაჭველებთან მტრული განწყობილება ქონიათ—ეს ვახუშტი ბატონიშვილის შემდეგი ცნობებიდანაც ჩანს: „ყოფილა ამ ლიხეურის ხეობაზე შენობა დიდი, არამედ აწ მტრობისაგან სვანთა არლარა და ოხერ არს“ (**).

სასაცილო ის არის, რომ უშგულელები დღესაც ედავებიან ღებელებს სიმღერაში მოხსენებულ ხარკს. 1918 წელს ისინი დაეცნენ ურავის მთას, წაართვეს 200 მეტი ხარი იმისათვის, რომ ამდენ ხანს ეს ბევარა არ გადაუხდიათ ღებელებს.

*) ეს სიმღერები ჩამაწერინა სოფელ უშგულში მოხუცმა გოგა ჩარკელიანმა 1916 წელს, პეტროგრაძის სამეცნიერო აკადემიის დავალებით სვანეთში მუშაობის დროს.

***) ვახუშტი. საქართველოს გეოგრაფია. გვერდი 285.

სვანეთის ერისთავები.

ჩვენ არ ვიცით ვინ იყვნენ სვანეთის ერისთავები მე-XI საუკუნემდე, მხოლოდ უდავოა, რომ მე-XI საუკუნიდან XIV საუკუნემდე აქ ერისთავებად ინიშნებოდნენ ვარდანიძეები, ხოლო მათ შემდეგ კი მე-XV საუკუნემდე გელოვანები; ამას, სხვათა შორის, შემდეგი ისტორიული წყაროები ამტკიცებს.

1) დავით აღმაშენებლის მამის გიორგი მე-2 დროს სვანები (1073 წ.), როგორც ზემოთ დავინახეთ, გადაუდგენ მეთეს სვანთა ერისთავის ვარდანის ჩაგონებით და დაარბიეს საეგრძო.

მეფემ ისინი იმითი შეაჩერა, რომ მათ ასკალანი მისცა.

აქედან ჩანს, რომ მე-XI საუკუნეში ვარდანიძეები განაგებდნენ სვანეთს*).

2) თამარ მეფის დროს სვანთა ერისთავი ვარდანი სვანებს ამხედრებს თამარის წინააღმდეგ, მაგრამ სვანები მალე გონს მოდიან და თვით გიორგი რუსი დაჭერილ და ხელ-ფეხ შეკრული მიჰყავთ თამართან.

ბროსეს თქმით ეს ვარდანი იყო თამარის მსახურთუხუცესი და ის მოხსენებულია ხოპის საყდრის ძველ ხატზე**). შეიძლება აქ ლაპარაკი იყოს იმ ვარდანიძეზე, რომელიც თამარმა დანიშნა მეჭურჭლეთუხუცესათ მას შემდეგ, რაც ყუთლუ ასლანის დასის დაშოშმინების შემდეგ ის შეუდგა გადაყენებულ ვაზირების დანიშვნას***).

3) დიმიტრი ბაქრაძისა და ექვთიმე თაყაიშვილის თქმით ლეხეურის ძველ ტაძრის წარწერაში მოხსენებული მარუშიან ვარდანიძე იყო სახელგანთქმული თამარ მეფის დროს. ეს ვარდანიძეები იყვნენ სვანეთის ერისთავები, ხოლო ხსენებული მარუშიან ვარდანიძე უნდა ყოფილიყო პირველი წარმომადგენელი ამ გვარეულობისა****).

ამ მარუშიანის შემოწირული უნდა იყოს ის ხატი, რომელაც სოფ. ნაკიფარის წმ. გიორგის ეკლესიაში ინახება წარწერით: „წმ.ო.

*) ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქარ. ერ. ისტ. გვ. 459.

***) ბ რ ო ს ე. საქ. ისტ. გვ. 166.

****) ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქარ. ერ. ისტ. გვ. 582 და 583.

*****) თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი. არქეოლოგიური ექსკურსია. სხვადასხვა შენიშვნები. გამოცემა მე-3. გვ. 18

გიორგი მოიქცედა ხატი ესე წმ. გიორგისა იფარისა ჩემგან მარუშის მიერ სალოცავად და სახსრად სულისა ჩემისა დღესა განკითხვისასა ჩემითა ოქროთა და ვეცხლითა ხელითა ომან ოქროსმკვდლისათა“.

ხოლო მეორე ხატი სოფ. ჟიბიანის ეკლესიაში წარწერით: „წმიდაო მაცხოვარო მეოხ ექმან მარუშიანს და ძესა მისა“*)).

ეს მარუშიან ვარდანიძე რომ ცნობილ იყო თამარ მეფის დროს, ამას, სხვათა შორის, უვაროვაც ადასტურებს.

აქედგან ჩვენ შეგვიძლია ის დასკვნა გამოვიტანოთ, რომ ორივე ზემოხსენებული საყდარი მე-12 საუკუნემდე ყოფილა აშენებული.

4) ბაქრაძის თქმით გურიელები და დადიანები სვანეთის ერისთავის ვარდანიძეების გვარეულობიდან უნდა მომდინარეობდნენ**).

ამნაირად, ამ საბუთების მიხედვით ვარდანიძეების ერისთავთა სვანეთში მე-XI საუკუნეში დაწყებულა და გაგრძელებულა მე-XIV საუკუნემდე. ამის შემდეგ, როგორც ვიცით, ვარდანიძეები გადაუყენებიათ და დაუნიშნავთ გურიის ერისთავად, ხოლო სვანეთის ერისთავად, როგორც ზემოთ არის ნათქვამი, დაუნიშნავთ გელოვანი***).

ვარდანიძეების შემდეგ სვანეთის ერისთავებად გელოვანის დანიშვნის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი სწერს: „სვანეთი პირველად იყო ეგრისის საერისთავო, შემდგომათ დასვეს მეფეთა მისი ერისთავი და აწ უძისთ გელოვანი, ვითარცა პატრონი მათი და არიან თავისად და აღარავის მორჩილებასა შინა“. ბროსეს თქმით ვარდანიძეების შემდეგ გელოვანის გვარი დარჩა უპირველეს გვარათ სვანეთში, „მაგრამო, დასძენს ბროსე, ამ გვარს არავითარი ისტორია არ აქვს“.

გელოვანის ბატონობა სვანეთში მე-14 საუკუნიდან მე-15 საუკუნ. რომ გასტანა, ამას გვიბტკიცებს ის გარემოება, რომ 1462 წ. სამეგრელოს ერისთავი დადიანი, გურიის ერისთავი გურიელი, სვანეთის ერისთავი გელოვანი და აფხაზეთის ერისთავი შარვაშიძე განუდგნენ საქართველოს მეფეს გიორგის, რომელიც მათ შეეპა ჩიხორს, მაგრამ დამარცხებულ იქმნა****).

გადმოცემითაც გელოვანები ერთ დროს ზემო სვანეთის ერისთავებად ინიშნებოდნენ. კალის საზოგადოებაში დღემდე შენახულია ერ-

*) ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი. სვანეთის ხელნაწერები და სახარებები. გვ. 361.

***) დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე. არქეოლოგიური მოგზაურობა საქართველოში და აქა-
რაში გვ. 264.

****) ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართველოს გეოგრ. გვ. 326.

*****) ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართ. გეოგრაფია. გვ. 275. შენიშვნა ჯანაშვილისა 465:

თი მაღალი ორ-სართულიანი ქვიტკირის სახლი და ციხე, რომლებსაც გელვანი ქორალს — გელოვანების სახლებს ეძახიან, ხოლო მის აღმოსავლეთით მდებარე სახნავ ადგილებს „გელვანა დაბარს“ (გელოვანის მიწები). ეს სახლი აგებულია სოფ. ლალხორ-ში. „ლალხორ“ სვანურად ნიშნავს ისეთი ადგილის სახელს, სადაც მთელი ხალხი იკრიბება რამე დიდმნიშვნელოვან საზოგადოებრივ საქმეების გადასაწყვეტათ.

ამ სოფლის მახლობლად მდებარე ვაკესაც ჰქვია „ლალხორა ნაკ“, ე. ი. ხალხის თავმოსაყრელი ვაკე.

ამ გარემოების მიხედვითაც ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ გელოვანს ბინადრობა სწორეთ აქ ჰქონებია, მით უმეტეს, რომ სოფ. კალა ზემო და ქვემო სვანეთის შუა ადგილს მდებარეობს და აი ამ შუაგულ ალაგას ჩვეულებრივად თავს იყრიდა ხოლმე მთელი სვანეთი რაიმე მნიშვნელოვან საქმეების გადასაწყვეტად. ჩვენ ვიცით აგრეთვე, რომ როცა სვანეთში რამე დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური ხასიათის საქმე წყდებოდა, კალის წმ. კვირიკეს მონასტერში დაფიცებით უნდა დაედასტურებინათ, უამისოთ ამ გადაწყვეტილებას არავითარი ძალა არ ჰქონდა. ამიტომ შესაძლებელია, რომ გელოვანს თავის სამყოფი ადგილის ამორჩევის დროს ამ გარემოებისთვისაც მიექციოს ყურადღება.

სოფ. კალაში შენახულია თქმულება იმის შესახებ, რომ გელოვანს არ ემორჩილებოდა სოფ. ივრაარში მცხოვრები ვიღაც ავი ქალი დულმაზი, რომელსაც ცხრა ვაჟიშვილი ჰყოლებია, რისთვისაც ყველა მისი შვილები გელოვანს დაუხოცია. ბოლოს გელოვანს მოუწოდებია დულმაზის მოსაპობაც, გაუზზავნია მისთვის ლაშხეთიდან მოციქულად თავისი კარისკაცი თვეი, და დაუბარებია შესარიგებლად ლაშხეთში. ეს დულმაზი თვეისთან ერთად გაემგზავრა ლაშხეთში გელოვანთან. ლატჟარის მთაზე რომ გადადიოდნენ, შეისვენეს სადილის საქმელათ. ამ სადილობის დროს გელოვანის მოციქულს თურმე ისეთი სიტყვა წამოცდა, რომ დულმაზი დაეჭვიანდა გელოვანის მისდამი გულწრფელობაში, ამიტომ მან გელოვანის კაცი ისე დაათრო თავი არაყით, რომ მას უგრძობლად იქვე მიეძინა. დულმაზმა მძინარე კაცს ნაჯახი დაჰკრა და ტვინი დაანახვეინა*).

*) ეს ამბავი დაწერილი აღმოჩნდა ერთ პატარა ფიცარზე, რომელიც ინახებოდა კალის წმ. კვირიკეს მონასტერში. ეს წარწერა წაუკითხავს მღვ. ფარეიშვილს ამნაირად: „დულმაზ ლუფეთე კადა ლშერე, თვეი ლუთოლე ლუგრალ ლუსკორე“. ქართულად რომ გადავთარგმნოთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ავს დულმაზს გალესილი ნაჯახით თვეისთვის თავი გაუჭეჭყია და სხვ.

როდის და რა მიზეზებით მოხდა გელოვანების ბატონობის დასობა სვანეთში, ამაზე არავითარი ცნობა არ მოიპოვება. ჯარის გადმოცემა, თითქოს საქართველოს ერთ-ერთმა მეფემ ყველა გელოვანები ერთ დღეს დახოცა. ამ უბედურობას შემთხვევით გადარჩა, გელოვანის მხოლოდ ერთი ძუძუმწოვარა შვილი მის გამზრდელ მახარობლიძესთან ყოფნის წყალობით. გამზრდელმა მახარობლიძემ ეს ბავშვი გადამალა სვანეთში, სადაც მერე ის ერთმა ყიფიანმა აიყვანა და ლაშხეთის ბატონს ლაშს მიაბარა. აქ მისგან შემდეგში ისევ გამრავლდნენ გელოვანები.

თავადი რიჩგვიანები.

გადმოცემით, გელოვანების შემდეგ დასავლეთ ანუ სადადეშქელიანო სვანეთში ერთ დროს გამაგრდნენ რიჩგვიანები, რომლებსაც თითქმის არავითარი ისტორია არა აქვთ. ისინი რომ თავადებათ ითვლებოდნენ და სვანეთის ზემოხსენებულ ნაწილს განაგებდნენ, სხვათა შორის, ეს იქიდგანა ჩანს, რომ როდესაც უშგულელებს მოუკლავთ რაჭის თავადი ჯაფარიძე, იმერეთის მეფის წინადადებით უშგულელები და ჯაფარიძეები შედიატორული წესით გეგუთის მინდორში შერიგებულან. აი ამ მოლაპარაკების დროს უშგულელების მხრივ მთავარ მედიატორედ ყოფილა თავადი რიჩგვიანი, როგორც ეს შერიგების შესახებ დაწერილ განჩინებიდან სჩანს.

პირველად რიჩგვიანები მეტოქეობას უწევდნენ მათ შემდეგ გაბატონებულ დადეშქელიანებს და სიცოცხლეს უმწარებდნენ მათ.

ერთი გადმოცემა ამის შესახებ გვაუწყებს, რომ დადეშქელიანების გვარეულობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ისლამი რიჩგვიანებს გაქცევია, ბახის მთა გადაუვლია და თერგის ოლქში შეუფარებია თავი, ბახსანის თავადის ურსბიევის სახლში. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ისლამს ქაშვის ლაშქარი მოუყვანია და დიდი ზიანი მიუყენებია რიჩგვიანებისათვის, მაგრამ მათი საბოლოოდ დამარცხება ვერ მოუხერხებია და ამიტომ სიკვდილის დროს მას თავის შვილებისთვის ანდერძი დაუტოვებია, თუ როდესმე რიჩგვიანები დაამარცხოთ, საფლავში ჩამძახეთ და მომახარეთო.

გადმოცემით, დადეშქელიანებმა მოისყიდეს რიჩგვიანების კარისკაცი ვილაც ციქვლიდი, რომელმაც ისე მოხერხებულად მოაწყო საქმე, რომ ყველა რიჩგვიანები ერთ დღეს შეაწყდა ერთმანეთს, გადარჩა მხოლოდ ორი კაცი ახლავი და ხაუთი. ისლამს ახარეს ეს ამბავი

და მან სიხარულისაგან საფლავში სამჯერ იმისთანა ამოიხვნეშა, რომ ქურაშის საყდრის კედლები შეინძრა და ერთი მათგანი კიდევ გასკდაო. ერთ სვანურ სიმღერაში („ვაცბილ მაც ბილ“-ში) ნათქვამია: ეს ორი ჭაბუკი სამ წელს ტყვია-წამალს ამზადებდა, და ამის შემდეგ დადემქელიანების თავზე დასასხმელათ ლადრელის ციხეში გამაგრდა და სორთმან ბატონს შეებრძოლა. სამი წლის განმავლობაში ისინი სიცოცხლეს უმწარებდენ დადემქელიანებს. ამ დროს შვიდი კომლისაგან შემდგარი რიჩგვიანების გვარეულობა ამ ორი ძმის წინააღმდეგ ბატონ სორთმანს მიემხრენ, რათა როგორმე აეღოთ ლადრელის ციხე.

ციხის აღებამ იმსხვერპლა თვით სორთმანი, მრავალი სხვა და ეს ორი ძმაც ამ ციხეში გამოესალმა სიცოცხლეს, რადგანაც ციხეს აღების დროს ცეცხლი წაუკიდეს და ცოცხლათ ციხეში დასწვეს*). ის ორი კაცი, ახლავი და ხაუთი, რომლებიც შემთხვევით გადაარჩნენ უბედურებას, გაიქცნენ ს. მესტიაში და წმ. გიორგის ეკლესიას შეახვეწეს და შეაბეს ერთი ხარი.

მესტიელებმა ისინი შიილეს და თავის მფარველობის ქვეშ ს. ლარაშში დაასახლეს. მაგრამ მალე აქ კაცი შემოაკვდათ და ამიტომ ყაბარდოში გადიხვეწნენ, სადაც ღლემდე განაგრძობს არსებობას მათი შთამომავლობა.

თ-ღ დადემქელიანების გაბატონება სვანეთში

მე-15 საუკუნეში რიჩგვიანების შემდეგ სვანეთში იწყება დადემქელიანების ბატონობა.

საიდგან გაჩნდენ ისინი სვანეთში, რა ტომისა და მოდგმისა არიან ისინი—ღლემდის ეს საკმაოდ გამორკვეული არ არის.

ზოგი ამტკიცებს, რომ დადემქელიანების გვარი სვანეთის უკანასკნელ ერისთავის „დადაშ გელოვანის“ სახელისა და გვარის შეერთებით შესდგაო.

ხოლო გადმოცემით**) ისინი დალესტინიდან უნდა იყვნენ შემოსული და ტარკოვსკის გვარს უნდა ეკუთვნოდნენ. სვანური გადმოცემა ამბობს, რომ რომელღაც დადემქელიანის ერთ წინაპარს—ტარკოვ-

*) ეს სიმღერა იხილეთ წიგნის ბოლოში.

**) უნდა აღენიშნოთ, რომ გადმოცემა დადემქელიანების გვარეულობის თავგადასავალზე მრავალნაირათ გვესმის სვანეთში, და ისინი ერთმანეთს არ ეთანხმებიან.

სკის მოუკლავს თავისი სახლიკაცი. მოკლულის ჭირისუფლებს მიერ დევნილი ტარკოვსკი მთებში იმალებოდა. ზამთარში ტყეში ველარ გასძლო და არჩია რომელიმე უცხო ქვეყანაში გადახვეწილიყო. ამ დროს მთაზე მან მიაგნო თოვლში დათვის კვალს, რომელსაც გამოჰყვა და ამ კვალმა ის სვანეთამდე მოიყვანა. ეცერში ის ესტუმრა ამ სოფლის სვიმრის უფროსს მღვდელს კახიანს. ასეთი უცხო სტუმრის დანახვით გაოცებული მასპინძელი შეეკითხა მას:

— „ვინა ხარო“?

სტუმარმა უპასუხა თურმე:

— „დაგდაშდან გელან“, რაიცა ნიშნავს—მოვედი ამ მთებიდან. მღვდელმა ეს სიტყვები ჩასთვალა შეკითხვის ნამდვილ პასუხად და იფიქრა, რომ ამ სიტყვებში გამოიხატებოდა სახელი და გვარი მისი სტუმრისა და ამრიგათუც „დაგდაშდან გელან“ შემდეგში თანდათან დადემქელიანათ გადაკეთდაო.

ეს დადემქელიანი თურმე მღვდლისას დაბინავდა. მას ჰყავდა სამი ქალიშვილი. მღვდელი საგონებელში ჩავარდა, მისი სტუმარი კალმით აუწერელი სილამაზის იყო. მღვდელს შიში ჩაუფარდა გულში: ქალიშვილების პატრონი ვარ, სახლში არაფერი მარტვი დატრიალდესო. ბოლოს გადაწყვიტა, რომ სტუმრისათვის საწოლი სახლის ქვედა სართულში მიეჩინა. თვითონ ქალიშვილებთან ერთათ კი ზედა სართულში წვებოდა, ხოლო ამოსასვლელ კიბის თავზე ღამით თვითონ გაიშლიდა ხოლმე ლოგინს, მაგრამ დადემქელიანი იმისთანა ლინერი იყო, რომ ამ ლოგინს ასწევდა ხოლმე და ისე გადადგამდა გვერდზე, რომ მასპინძელი ვერ გებულობდა და თვითონ მის ქალიშვილებთან წვებოდა. როცა ეს გამოჰყლავდა, სტუმარმა ჯვარი დაიწერა მასპინძლის ქალიშვილზე. ამის შემდეგ დადემქელიანი ახდენს თავისი სიმამრის შემწეობით ხალხზე ისეთ გავლენას, რომ მალე ის იპყრობს მთელს ხალხს და ამიტომაც მისი პატივისცემის აღსანიშნავად ხალხმა გადასწყვიტა მისთვის სახლი აეგო. გამოიყვანეს მოსახლის თავზე თითო ცხვარი. ეს ჯოგი გაუშვეს ლადრერს დაბლა მინდორში და ხალხს შეესხვეწა ღმერთს, რომ ეს ჯოგი მათ მეორე დღეს დახვედროდა ისეთ ადგილას, სადაც დადემქელიანის სახლის აგება ღვთისთვის სასურველი ყოფილიყო. მეორე დღეს ხალხმა დაუწყია ამ ჯოგს ძებნა და ნანეს სოფ. ბარში, სადაც აუშენეს დადემქელიანს ის დიდი სახლი, რომელშიაც შემდეგში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში იქედებოდა მათი ბედი ანუ მონობის მძიმე უღელი.

ფუთა დაღეშქელიანის მოკვლა უზგულში.

დაღეშქელიანებმა მოინდომეს თავისუფალ სვანეთზე გაბატონება, მაგრამ თავისუფლებას შეჩვეულ სვანებს ქედი ვერ მოახრევენ; უზგულელებმა მოჰკლეს ჯერ ყვარყვარე და მერმე ფუთა დაღეშქელიანი. ხალხს უნდოდა, რომ ფუთას მოკვლა ერთ ვისმეს არ დაბრალებოდა, მასიური ხასიათი მიეცათ და ამიტომ მოაგროვეს თურმე თითო მარცვალი თოფის წამალი. ყველამ თავიანთ თოფების ტყვიას ჩამოთალა და მისგან გააკეთა ფუთას მოსაკლავათ ერთი ტყვია. ამ ტყვია-წამლით გატენილი თოფი შეიტანეს უზგულის მღვთისმშობლის ეკლესიის გალავანში და ტუჩი იქითკენ უქნეს, საიდანაც მოელოდნენ ფუთას მოსვლას. თოფის გასროლაშიც რომ ყველას მიეღო მონაწილეობა, თოფს ჩახმანზე გამოაბეს გრძელი ბაწარი და ამის შემდეგ უზგულელებმა გაუგზავნეს კაცები ფუთას მოსაპატიჟებლათ.

ფუთა არ ენდო მრციქულებს და არ დაყაბულდა წამოსვლას. მანამ; სანამ არ გაუგზავნეს უზგულის უფროსის შვილი და ოცი კაცი მძევლებად. ამის შემდეგ ის თავის ამალით ესტუმრა უზგულელებს.

სადილზე ფუთას მარჯვნივ მოუსვენს უზგულის უფროსი ნასყიდა ნაგვაშერებისა, ხოლო მის მხლებლებს ორ-ორი უზგულელი. როცა წინასწარ მოლაპარაკების თანახმად ნასყიდამ სთქვა: „ბიჭებო, ეხლა წითელი ღვინო დაგვალევენითო“, მაშინათვე ეკლესიის გალავნიდან გაეარდა თოფი, რომლის ტყვიამ ფუთა გამოასალმა წუთისოფელს. დანარჩენი უზგულელები ფუთას მხლებლებს დაესიენ და სულერთიანად ამოხოცეს ისინი. გადარჩა მხოლოდ ერთად-ერთი კაცი, მაგრამ სოფ. უბიანში მას კოკიჩაშერების ქალებს დაესიენ და ისიც მოჰკლეს. გაშლილი სუჟრა, სადაც ბლომად ეწყო ხორცი, პური, ხაჭაპურები, სისხლით შეიღება. უზგულის მღვთისმშობელს ეწყინა ეს ამბავი, ამბობს ერთი გადმოცემა და დასაჯა უზგულელები იმითი, რომ სამი წლის განმავლობაში არცერთი ძროხა არ დამაკებულა და ერთ წვეთი რძე არ გამოუწველიაო.

შეწუხებულმა უზგულელებმა მღვთისმშობლის წინ მუხლი მოიდრიკეს, მსხვერპლი შესწირეს და აღუთქვეს; რომ ახალწლიდგან მოკიდებული პეტრე-პავლობამდე ყველს გარეთ არ გამოვიტანო.

რასაც დაარქვეს **მახორვა** და ამ აღთქმას ისინი დღემდეც გაუტყუ-
ლათ ასრულებენ.

ფუთას ცოლმა, ასე ვერაგულათ მის ქმრის მოკვლის ამბავი
რომ გაიგო, სთხოვა უშგულელებს მოკლულის გვამი მაინც დაენებე-
ბინათ, მაგრამ სანამ მძევლათ დატოვებული უშგულის უფროსის შვილი
და მისი ამხანაგები არ გაანთავისუფლებინეს, მანამდე ფუთას გვამის
და მისი მსლებლების გასვენების ნება უშგულელებმა არ მისცეს. ფუ-
თას ტანისამოსი და იმ ბაწრის ნაჭერი, რომელიც თოფის ჩახმახს
გამოაბეს მის მოკვლის დროს, დღემდის შენახული აქვსთ უშგულელებს
უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიაში ვითარცა ისტორიული ნაშთი.

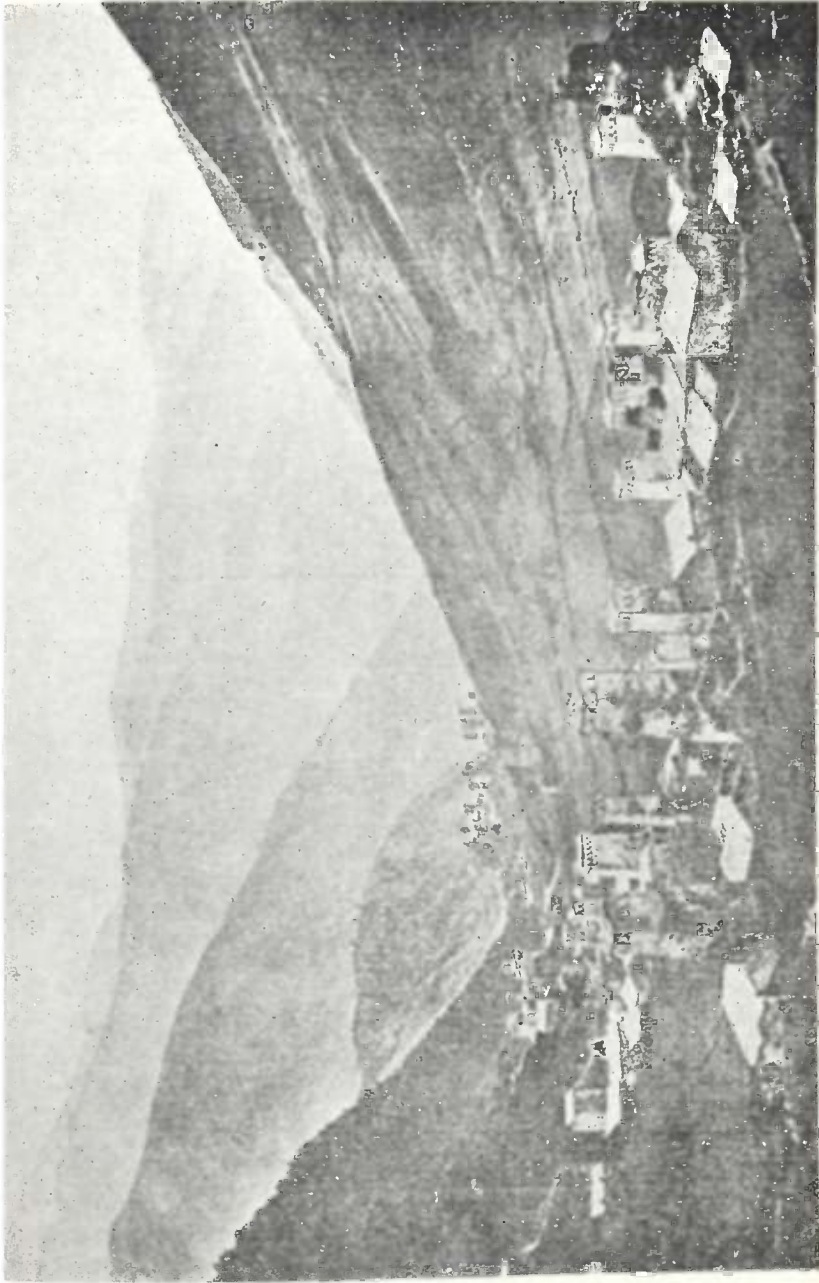
ფუთას მოკვლას დღემდე იხსენიებენ სვანები შემდეგის სახით
სიმღერაში:

ჩიზგ უჩხე ჩიზგ შდუვე
თეთუნა ეცერს შიჟ საწყედი
უშგულწრ დავარ უშგულწრ კეცარ
იმ ხეცკენხალდ მახვში ფუთას
მახვში ფუთას ფუთა ფაღთაის
ფუთა ფაღთაის ფინდიხვშ ტყეჩნაჟს.

თ ა რ გ მ ა ნ ი .

ყველგანა სწვიმს, ყველგანა სთოვს,
თეთრს ეცერს მზე ანათებს;
უშგულელებო მხეცებო, უშგულელებო დევებო,
რატომა სცემთ ბატონ ფუთას,
ფუთას თმა გაშლილსა და ტყვიით გაფალარათებულს.

ამ ფუთას შთამომავლობიდან შემდეგში გაჩნდა სამი ძმა: **ხოშა**
ოთარი (დიდი ოთარი), **სორთმანი** და **დუდაუ**. ამ ძმების სახელებით
დადემქელიანების გვარეულობა მოინათლა სამი სახელით: ოთარის
შთამომავლობას დაერქვა ოთარშა, სორთმანის — სორთმანშა, დუდაუს
— დუდაუშა. დიდი ოთარი განაგებდა სვანეთს მე-XVIII ს. პირველ
ნახევარში. მისი შთამომავლობა გამრავლდა, გაძლიერდა და დღემდე
განაგრძობს არსებობას, ხოლო სორთმანისა და დუდაუს შთამომავ-
ლობა მალე გადაგვარდა და ამოწყდა. ყველა ისინი იყვნენ გაბატონე-
ბული დასავლეთ სვანეთის — ჩუბხევის, ფარის, ეცერის და ბეჩოს სა-
ზოგადოებებში. საშინელი სურათი წარმოგიდგებათ დადემქელიანე-
ბის გვარეულობის თავგადასავლის გაცნობით. ბევრ მათგანს გაუსვ-

უშგულის საზოგადოების სამი სოფელი.

რია ხელი მახლობელ ნათესავის და თვით ღვიძლი ძმის სისხლში. პირველობისთვის მათი ერთმანეთთან ბრძოლა და სისხლის ღვრა ისეთ საშინელ ხასიათს ღებულობდა ხოლმე, რომ დადემჭელიანების გვარეულობა მუდამ სისხლის მორევში სტურავდა.

გარდა ამისა, მათ ჰქონდათ დაუსრულებელი უკმაყოფილება და ბრძოლა მოსაზღვრე აფხაზეთისა და სამეგრელოს მთავრებთან საბალახო მთების გამო, რასაც სხვათა შორის ახასიათებს სვანეთში ჰვენ დრომდე შენახული ერთი ფერხული სიმღერა „ლახმულდ ლაშგარ“-ი, რომელიც შემდეგი შინაარსის არის:

ლახმულდ ლაშგარ.

დაშკარისა და ხვიდაშკარი
დასმულდ დაშკარ აშქედელი
მაგ ღვითში დასმულდარე
ხუ დუსედის ბანაშ ბოგუი
ჯგერაგ ბოგაშ გვიმაზგრა
აშ გვიბინა ღაზ ღიხედი
ოთაჰ ციოყს *) სეჟაჟაჟე
იმგვიდ გესლამ ღინაგენეს
ბასაშა გვიშგუკი სადგამი
აფსაჰ სეჟენ შინდგერისკა
მერჟა ძინარს ჟა ღიგნაღედ
ჭაშიდ გუღან ხა ტანარე
ბერაჟდ გვიგან ხა გუჟარე
ჟაგ დაშდად აფსაზარეს
დაისენიეღედ აფსაზარეს
ხომალ ხახვრადს გვიქაქინეს
ხახვრად ხომალს ღოქაქინეს
აღმასიმ გუშგუკი ხანგარე
უბზად ბიდეს აფსა ღისისს
მინე მათხმა ხუ გვიდგარა

*) აქ მოხსენებული ციოყი უნდა იყოს ბაბა ციოყი.

სვამ კეთილ ხაჳ გვათხენა
ღუშვად მინე დაძნარე
სხეგარს ლაჭიარაღდ სუღვანდახ
ლაღთაშა შინე ცხვადვარე
ბოფშარს ლაგვრანაღდ სუღვანდახ.

თ ა რ გ მ ა ნ ი

ღახამუღის ღაშქარი.
ღაშქარი ღაიძრა,
ღახამუღის ღაშქარი ღაიძრა.
ევეღა რხეული ღახამუღლეუბი
თავს იურაან ქვის ხიდზეღა.
ხუღის წმინდა გიორგის შეეხვეწენ,
გაემტზავრენ და წავიდენ.
ათარი ციოეს უსაუვეღურებს
შეიღი შვადის აშში წაუგანას.
ამაღაძღელი ხვენი საღგომი
ავხაზეთის დაბღა მინდორშია.
შეორე დღეს დიღას ავღექით,
მსუბუქათ გვეღანდა ევეღას ტანი,
რკინასავით გამაგრებული გულია
თავს დავესხით ავხაზეებს,
უფრასებუბი უმცრასებებს ვამაგრებღით.
აღმასის ხვენი იარაღი (ხანგარ)
მაღიანათ ღვრის ავხაზეების სისხლს.
მათი მეთაური ხვენ მოგვიკღავს,
ბევრი სიმიღიდრე ხეღთ ჩავვიგღია.
მოჭედიღი მათი ღაშნებუბი
ცოღებს ჭქონდათ ზურის გამოსაცხობათ.
ევეღის შესანახი მათი ქვაბებუბი
ბავშვებს ჭქონდათ სათამაშოღ.

საშინელ მდგომარეობაში ჰყავდათ თ. დადემშქელიანებს ჩაყენებული აგრეთვე თავისი ქვეყნის გლეხკაცობა. გლეხები სულიანხორციანათ ბატონების ხელში იყვნენ. ხშირათ ისინი თავის ქვეშევრდომთ ოსეთში და სხეჯან ყიდდენ, დამნაშავეებს ასამართლებდენ, აჯარიმებდენ, სიკვდილითაც სჯიდენ *).

თვითეულ დანაშაულს თავისი სასჯელი ქონდა მიჩენილი, მაგალ., კაცის მიკვლისათვის ახდევინებდენ დამნაშავეს ჯარდმათ 300 მან., ქურდებს 200 მ., იარალით დაჭრისათვის 100 მ., თვითეული კომლი ყოველწლიურად 20 მ. იხდიდა, ყოველი სამი წლის ბოლოს თვითეულ მოსახლეს უნდა მიერთმია ბატონისათვის ძროხა. მიწის ღალა ხდებოდა გლეხს მოსავლის ნახევრამდე, სახლის აშენების დროს კირის, ხე-ტყისა და სილის ფასად გლეხისთვის დაკანონებული იყო 25 მ. გადახდა და სხვა. თუ ვინიცობა ბატონს ვინმეს ოჯახში მოეწონებოდა ცხენი, ხარი და ძროხა, პატრონის დაუკითხავათ წაიყვანდა ხოლმე მას.

ბატონის ნებადაურთველათ ქალს არ შეეძლო გათხოვება, კაცს ცოლის თხოვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში დამნაშავე ისჯებოდა: ხოლო როცა ეს საქმე მორიგდებოდა, სასიძო ვალდებული იყო მიეცა ბატონისთვის სასყიდელი.

თ. დადემშქელიანების რუსეთის მეფის ქვეშევრდომობაში შესვლით სვანეთში ხდება ცვლილებები. სისხლის სამართლის წესები მათ ჩამოერთვათ და მთავრობამ გლეხობა თავის კანონებს დაუმორჩილა.

1857 წ. ჩუბეხევის ბატონის თ. კონსტანტინეს მიერ გაგარინის შოკვლის განო 1858 წ. გაუქმდა მის ჩუბეხევის სამთავრო და ხაზინის განკარგულებაში გადავიდა.

1858 წ. სამეგრელოს მმართველმა ელასტოვმა ზუგდიდში დაიბარა დადემშქელიანების გვარის უფროსი თ-ი თენგიზი და დაიწყო მათ შორის გლეხების „განთავისუფლებაზე“ მოლაპარაკება. თენგიზმა ამაზე თანხმობა განაცხადა იმ პირობით, რომ მას და მის ნათესავ დანარჩენ დადემშქელიანებს დარჩენოდათ სამყოფი მიწა-წყალი, ხოლო დანარჩენ ადგილ-მამულში ერთდროულათ მიეღოთ საფასური.

რაიცა შეეხება „მოჯალაბეთა“ განთავისუფლებას (მათი რიცხვი 150 აღწევდა), ამ საკითხში ვერ შეთანხმდენ, მაგრამ იმ დღი-

*) ამბობენ, რომ, გასამართლებას ისინი ახდენდენ თავის ეზოში, იმ დღეცაცხვის ქვეშ, სადაც თქვენ ეხლაც ვიხვენებენ დადემშქელიანის მიერ ორსულ ქალის მოკვლისთვის სვანისადმი შემოქმედულ ლეკურის კვალს ერთ ქვაზე.

დგან დადემქელიანებს ალექრძალათ მონების ყიდვა-გაყიდვის უფ-
ლება.

1867 წ. 19 თებერვალს ალექსანდრე II-ს გამოცემულ მანიფესტის შემდეგაც სვანეთში გლეხებისა და თავადების ურთიერთობაში ცვლილება არ ხდებოდა *).

1868 წ. თენგიზმა აღძრა შუამდგომლობა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის წინაშე, რომ სისრულეში ყოფილიყო მოყვანილი 1866 წ. ვლასტოვსა და მის შორის დადებული პირობა.

ქუთაისის გუბერნატორმა გრაფმა ლევაშოვმა გამოითხოვა ნება-რთვა მეფის მოადგილისაგან ამ საკითხის მოსაგვარებლათ სვანეთში წასვლის შესახებ და 1869 წელს ის გაემგზავრა სვანეთში **).

გლეხებისა და თავადების ურთიერთობის საკითხი მის მიერ იქმნა გადაჭრილი მით, რომ გლეხებს უნდა მიეცემოდათ საკუთრებად მოსახლის თავზე ხუთ-ხუთი ქცევა ადგილი. ხოლო თავადებმა მიიღეს ამის ნაცვლად 50 მ. თვითიერ მამობრივი სქესის რაოდენობის ანგარიშით.

გარდა ამისა საბალახო მთებისა და ხე-ტყით სარკებლობისათვის გლეხი თავადის სასარგებლოთ იხდიდა ყოველწლიურად 5 მ. საახალწლო გადასახადის სახით და სახლის აშენების დროს საჭირო მასალაში (კირი, სილა, ქვა და ხე-ტყე) 25 მან.

1870 წ. სვანეთში იქმნა გაგზავნილი 1869 წ. აქტის სისრულეში მოსაყვანად მიწის მზომელი კომისია ***).

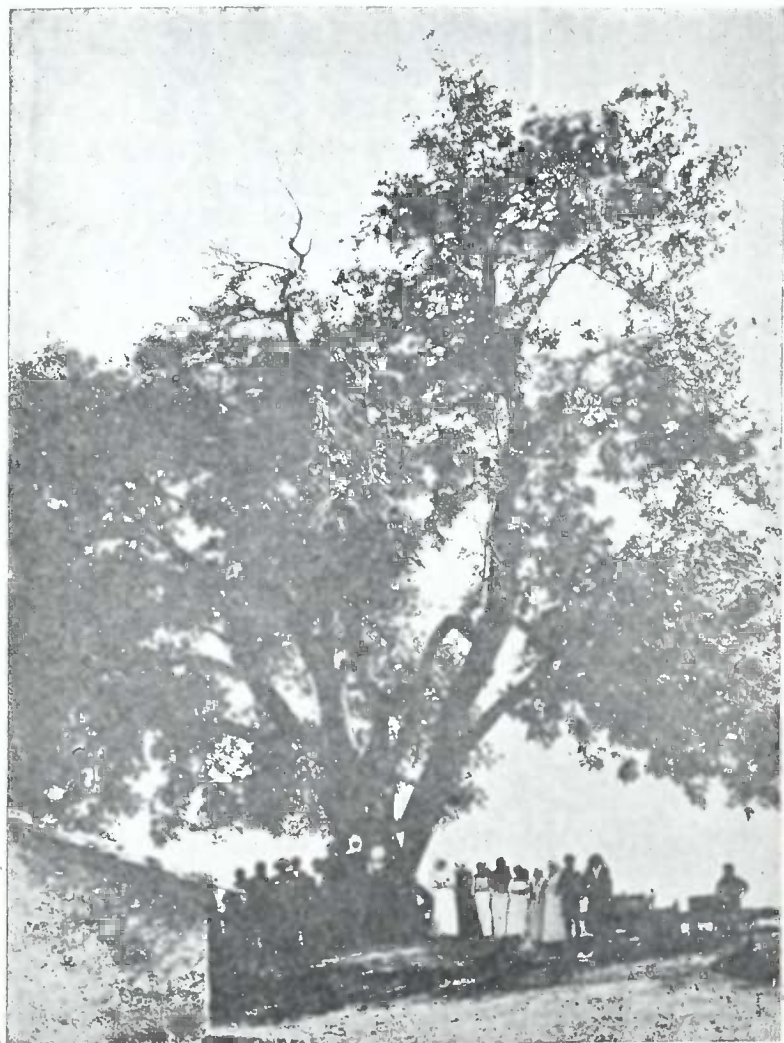
ამნაირად ალექსანდრე II გამოცემული კანონით სვანეთში ბატონისა და ყმის ურთიერთობაში ხდება ის ცვლილება, რომ გლეხს მიეზომა და საკუთრებათ მიეცა 5, ქცევა მიწა. დანარჩენი საბალახო მთები, ტყეები, სათიბეები და საზნავ-სათესი ადგილები თავადის განკარგულებაში დარჩა. ცხადია, 10—25 სულისაგან შემდგარ ოჯახის არსებობა 5 ქცევით შეუძლებელი იყო. ამ გარემოებამ გლეხი ისევ ეკონომიურათ ბატონის დამოკიდებულებაში და მორჩილებაში დატოვა, რასაც სხვათა შორის მშვენიერად ახასიათებს ის კოლექტიური თხოვნა, რომელიც ეცერ-ცხუმარის* გლეხობამ წარუდგინა 1910 წ. 12 მარიაშობისთვის სვანეთში მოგზაურობის დროს მეფის მოადგილის თანაშემწეს ვატაცის ****).

*) С. Эсадзе. Историч. записка об управл. Кавказом. Т. I. Стр. 414.

**) Рапорт Гр. Левашова Великому Кн. от 2 августа за № 769.

***) С. Эсадзе. Историч. записка об управл. Кавк. Т. I. Стр. 418.

****) იხ. ევბ. გაბლიანის წერილი გაზ. Кутаисский Листок-ში; 1910 წ. 26 აგვისტო, № 134.

დიდი ხე დადუშქელიანების ეზოში ს. ეცერში, რომლის ქვეშაც დადუშქელიანები
ასაპართლებდნ დამნაშავეებს.

ეს თხოვნა იყო შემდეგი შინაარსისა: თქვენო მაღალ-აღმატებულიებავ! ჩვენ, ეცერ-ცხუმარის მრავალტანჯული გლეხკაცობა, მონარული ვართ, რომ ჩვენ მიწა-წყალზე უმაღლეს მთავრობის წარმომადგენელს ვხედავთ. იმედი გვაქვს, რომ თქვენ გულდასმით და დაკვირვებით გაეცნობით და ყოველმხრივ განიხილავთ ჩვენი ცხოვრების იმ აუტანელ პირობებს, რომელთა მძიმე კრილობებისაგან ასე დაქანცული, სისხლისაგან დაწურული და გაძვალტყავებული შვიქენით.

რამოდენიმე საუკუნეთა განმავლობაში ჩვენ, ეცერ-ცხუმარის გლეხობას, გვადგია კისერზე ფეოდალური მონობის მძიმე ულელი. უკვე 44 წელი გავიდა მის შემდეგ, რაც მეფე ალექსანდრე II-ემ გამოსცა კანონი ჩვენი მონობის ულლის შესამსუბუქებლად, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროთ ჩვენი ცხოვრება ამის შემდეგაც არამც თუ არსებითად არ შეცვლილა და გამოკეთებულა, არამედ თანდათანობით უარესდება.

მართალია ჩვენ ამ კანონით მოგვიზომეს მოსახლის თავზე 5 ქცევა, რომელზედაც დღეს ხალხის გამრავლებისა და ძმათა გაყოფის გამო ხშირათ 3-4 კომლი მოსახლეობს, მაგრამ დანარჩენი ადგილმამული და მიწა-წყალი ისევ თავადის განკარგულებაში დარჩა.

თუ მხედველობაში მივიღებთ სვანეთში მიწის უნაყოფიერობას და მოუსავლობას, თქვენთვის ადგილი წარმოსადგენი გახდება, თუ რამდენათ შესაძლებელია 4-5 ქცევა ასეთ მიწაზე 3-4 კომლის არსებობა. თავას-თავად ცხადია, რომ თუ ჩვენ ბატონის მიწა-წყალით არ ვისარგებლებთ, ისე შეუძლებელია ჩვენი ცხოვრება. ხოლო მათი ადგილ-მამული ისეთი ღალით არის დატვირთული, რომ ჩვენ იძულებული ვხდებით ბატონის ეკონომიურ დამოკიდებულებაში და სრულ მორჩილებაში განვაგრძოთ არსებობა.

ეს გარემოება ჩვენ—გლეხებსა და თავად დადგეშქელიანებს შორის ქმნის გამწვავებულ მდგომარეობას. ჩვენ გვშიან, ვთხოვლობთ პუოს და მის ნაცვლად ქვებს ვღებულობთ. ხოლო როცა ასეთ ვაჭივრებულ მდგომარეობაზე ჩვენ ხმას ვიღებთ, ჩვენს განცხადებას „ბუნტა“ არქმევენ. ასეთ ეკონომიურ პირობებში არსებობა ჩვენთვის რომ შეუძლებელია, ეს მავალჯერ მოგვიხსენებია მთავრობისათვის, მაგრამ ამაოდ.

დღეს ჩვენ ყველანი, ქალი და კაცი, მუხლმოდრეკილი გვედრებით აღძრათ შუამდგომლობა მეფის წინაშე, რომ ჩვენ და თავადები ერთმანეთს დაგვაშოროს. ისინი დააკმაყოფილოს რაიმე სხვა წყაროებიდან და მით გვიხსნას ჩვენ ბატონის ეკონომიურ მორჩილებისაგან

და მოგვეცეს საშუალება თავადებისაგან დამოუკიდებლად და თავისუფლად ცხოვრებისათვის. თუ ეს ჩვენი შუამდგომლობა დაკმაყოფილებური არ იქნეს, იმ შემთხვევაში გთხოვთ სვანეთიდგან აფხაზეთისკენ და სახელდობრ დალში დასახლების ნება მოგვეცეთო.

სვანეთის პოლიტიკური მდგომარეობა მე-19 საუკუნეში.

მიუხედავად იმისა, რომ თავისუფალი სვანეთი სხვადასხვა დროს გარეგნულად ამა თუ იმ სამეფოს ანუ სამთავროს ემორჩილებოდა, ნამდვილად მუდამ თავისებურ დამოუკიდებელ არსებობას განაგრძობდა და საკუთარი, ანუ, უკეთ რ.იმ ვსთქვათ, ვახტანგ მეფის კანონების მიხედვით სცხოვრობდა.

ამ პირობებში იმყოფებოდა სვანეთი მე-19 საუკუნემდე, ხოლო ამის შემდეგ 1853 წელს ის ნებაყოფლობით რუსეთს შეუერთდა. მაგრამ ვერც რუსეთის მთავრობამ მოახდინა სვანეთზე რაიმე არსებითი გავლენა, რუსეთის კანონები სრულებით არ უდგებოდა სვანების ცხოვრებას, სვანები თავის საქმეებს ისევე ადგილობრივი ადათებისა და მრავალ საუკუნეების განმავლობაში შემუშავებულ ზნე-ჩვეულებათა მიხედვით აწარმოებდნენ.

მე-19 საუკუნის შემდეგ სვანეთში მოხდა ისეთი ისტორიული და პოლიტიკური ცვლილებები, რამაც დიდი სისხლის ღვრა გამოიწვია.

ლატალში ამ დროს იყვნენ გაძლიერებული **ჩარკვიანები**, რომლებსაც ჰქონდათ ციხე-სიმაგრეები ხუთს ადგილას: გუგბაში, ლახუშტში, ჩარულდში, გილიანში და ზაგრაღში.

ჩარკვიანების ბატონობა ისეთი მწარე შეიქნა ლატალელებისათვის, რომ ადგილობრივმა გლეხობამ გადასწყვიტა მათი ამოწყვეტა.

პირველობის ძიების სურვილმა ჩარკვიანებიც გადაამტერა ერთმანეთს.

სწორედ ამან შეუწყო ხელი ლატალელებს და მათ სასტიკი იერიში მიიტანეს ჩარკვიანების წინააღმდეგ. სოფ. **მაცხვარიშში** მცხოვრები ორი ყველაზედ თავხედი და უდიერი ძმები ჩარკვიანები მოჰკლეს მთავარ ანგელოზის ეკლესიის გალავანში დადარაჯებულმა ვედშარ კვანჭიანმა და ქაუზა გირგვლიანმა. არც დანარჩენი ჩარკვიანები გადარჩენილა ცოცხალი. ლატალელებმა ისინი ყველა ამოხოცეს. სიკვდილს გადარჩა შემთხვევით თავის ნათესავებთან მულახში მყოფ-

ფი მხოლოდ ერთი ჩარკვიანის ბავშვი. დახოცილი ჩარკვიანების ადგილ-მამული გლეხებმა გაინაწილეს.

1830 წელს ლევან დადიანმა წარუდგინა პოლკოვნიკ ბერ გელოვანისა და 44 ევერის პოლკის პორუჩიკ წერეთლის თანხლებით მეფეს მოადგილეს გენერალ ფელდმარშალს გრაფ პასკევიჩ ერევანელს ფიცის ჩამოსართმევად 49 სვანეთის აზნაური: 1) თათარყან, 2) ბიტი, 3) ციოცი, 4) კირილე, 5) სუმაი, 6) დავით, 7) გელახსანი, 8) ბესი, 9) ოტი, 10) სოზარ, 11) ილყან, 12) დღემბურგ, 13) მახამეთ, 14) ციოც—იოსელიანები; 15) დავით, 16) როსტომ, 16) სვინჩი დევდარიანები; 18) ჯანსუხ, 19) ქურდან, 20) იშმაგი, 21) გელა, 22) სულთმან, 23) სოზარ ქურდიანები; 24) თათარყან, 25) სვინჩ, 26) ისამ, 27) დადაში, 28) მურზაყან, 29) ციოც, 30) ნამსურ, 31) ომანაი, 32) ჯანსუხ, 33) ელენტ ჯაფარიძეები, 34) ახმათ, 35) გერი, 36) ყანლუთ, 37) ბესი, 38) თამბი გოშტელიანები, 39) ნოშრევან, 40) რამაზ—ყიფიანები; 41) ბესი, 42) ორბინე—ჩარკვიანები, 43) ჟორჯლან, 44) ოთარ, 45) ციოც, 46) ოთარ მურზაყანისძე, 47) გელა, 48) თათარყან და 49) ელუმთიან ჟორჯოლიანები*).

ს. ესაძეს ცნობებით 1840 წელს თავისუფალ სვანეთიდან გაიგზავნა დეპუტაცია იმერეთის მმართველ გენერალ ესპეხოსთან.

ამ სვანებმა ფიცი მიიღეს რუსეთის ქვეშევრდომობაზე. ესპეხოს მიერ დასაჩუქრებული სვანები დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში.

სადადეშქელიანო სვანეთში ამ დროს იყო ყველაზე უფრო გაძლიერებული თ. თათარყან, ბაბა ციოცის შვილი. იარალით მან დაიმორჩილა ყველა თავისი ნათესავი დადეშქელიანები გარდა თავის ძმის მოსოსტრის შვილის ციოცისა. მუდმივ თავის ძმებთან ბრძოლაში დაქანცულმა თათარყანმა გადასწყვიტა რუსეთის მფარველობის მიღება და 1832 წ. თ. ნიკო დადიანის საშუალებით თხოვდა იმერეთის მმართველს ვაკულსკის შუამდგომლობას. ციოცის დედამ დიგორხანმა, რომ ეს გაიგო, ის შიშმა შეიპყრო, რადგანაც იფიქრა, რომ თათარყანის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლით მის შვალს ციოცს საქმე წაუხდებოდა და ამიტომ სასწრაფოდ წავიდა ნალჯიკში მდგომ გენერალ გორიხვოსტოვთან, რომელსაც განუცხადა ციოცის სურვილი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ და თან სთხოვა მძევლათ მიეღო ციოცის შვილი ბეკირბი. გორიხვოსტოვმა ბეკირბი გაგზავნა თბილისში. მალე იქ თავისი ქალიშვილი დარეჯანიტურთ

*) Рапорт Левана Дадиани графу Паскевичу Эриванскому от 1 октября 1830 г. № 373.

დარგობანარც ჩავიდა, ბარონ როზენის რჩევით დიგობანმა თავისი ქალიშვილი დარეჯანი მიათხოვა თავად დავით აფხაზს და მზითვის სახით დაუნიშნა მას 150 ჩერვონეცი წლიურათ *).

ბარონ როზენის წარდგენით 1833 წ. **) დამთავრდა ორივე ბატონის ციოყისა და თათარყანის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის აქტები. ორივენი მაიორის ჩინით იქმნენ დაჯილდოვებული და მიიღეს ღრამოტები, რომლის ძალითაც ჩუბხეხევის სამფლობელო ისევ ციოყის განკარგულებაში რჩებოდა, ეცერისა და ბეჩოსი თათარყანის. მათ ჩამოერთვათ ხელწერილი აგრეთვე იმის შესახებაც, რომ არავითარ მტრობას მათ შორის ამის შემდეგ ადგილი არ ქონდა ***).

1846 წ. სვანეთის პირველი მისიონერის (ქრისტეს სარწმუნოების მქადაგებელი) დეკანოზ ქუთათელაძის ჩაგონებით თავისუფალმა სვანეთმა გაუგზავნა მოციქულები ვორონცოვს, რომელსაც თხოვდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობას.

1847 წ. მეფის მოადგილემ პირველად გაგზავნა სვანეთში კომისია. ამ კომისიამ დააარსა მულახ-იფარის საბოქაულო, რაჭის მაზრაზე მიწერილი, და პირველ ბოქაულად დაინიშნა თავადი მიქელაძე. მაგრამ სვანებს რუსული კანონები პირველში საშინლად ეუცხოვათ და ბოქაული მიქელაძეც იძულებული შეიქმნა გაქცეულიყო სვანეთიდან. ეს ამბავი ვორონცოვს ძალიან საწყენად დაურჩა და ჩამოდენიმიჯერ კიდევ გაგზავნა სვანეთში კომისიები, მაგრამ, როცა დარწმუნდა, რომ რუსული კანონები იქ ფეხს ვერ იკიდებდა, სვანეთი მთლად მიატოვა. ამ მდგომარეობაში სვანეთი იმყოფებოდა თითქმის სამი წელიწადი.

1852 წ. თავისუფალმა სვანეთმა კვლავ გაგზავნა შუა-კაცები ვორონცოვთან. ბევრი ყოყმანის შემდეგ მან გადასწყვიტა, რომ სვანეთი ისევ რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიეღო. ეს შვიდი სვანი ვორონცოვის წინადადებით მოინათლენ და ნათლიად მათ თვით ვორონცოვი დაუდგა, მან ისინი დააჯილდოვა და ისე გაისტუმრა სვანეთისაკენ.

1853 წ. სვანეთში კიდევ გაიგზავნა სამხედრო ექსპედიცია პოლკოვნიკ ბართოლომეის მეთაურობით, რომელმაც ლატალისა და ლენჯერის საზოგად. მცხოვრებ სვანებს ჩამოართვა ფიცი რუსეთის ერთგულებაზე.

*) С и м. Э с а д з е. Историческая записка сб управ. Кавказом. Т. I. Стр. 112 и 113.

**) სხვა ისტორიული წყაროების მიხედვით ეს აქტი უნდა მომხდარიყო არა 1833 წ., არამედ 1842 წ.

***) С и м. Э с а д з е. იქვე.

ამის შემდეგ სვანეთში მიდის ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორი კოლუმბაკინი მტკიცე ადმინისტრატიული მართვა-გამგეობის მოსაწყობათ, მაგრამ ამათ დარჩა მისი ცდა, რადგანაც მის წასვლისთანავე სვანებმა, დაარბიეს და გაძარცვეს ჩრდილოეთის მეზობლები-თერგის ოლქში ნცხოვრები თათრები.

1851 წ. ამ საქმის მოსაწყვრიგებლად და სვანების „ჭკუაზე მოსაყვანათ“ მიდის ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი ერისთავი, რომელმაც, სხვათა შორის, მულახ-იფარის საბოქაულო გადააკეთა-ლენხუმის მახრახე მიწერილ სვანეთის საბოქაულოდ.

ამ ხანებში დადემქელიანებს შორის კვლავ იფეთქა სისხლისღვრამ.

ფარისა და ჩუბეხევის მფლობელი ციოცი გარდაიცვალა 1842 წ. მას დარჩა ხუთი მცირეწლოვანი შვილი: მურზაყანი, ალექსანდრე, თენგიზი, ისლამი და მოსოსტრი.

ამ გარემოებით უნდოდათ ესარგებლათ ეცერ-ცხუმის ბატონებს თათარყანსა და მის შვილებს ოთარს და გელას. მათ მოინდომეს ციოცის ხუთი შვილის ერთად დახოცვა და მათი სამფლობელოს ხელში ჩაგდება.

სვანეთში ამ დროს შავი ქირი (черная оспа) მძვინვარებდა და მურზაყანი თავისი ძმებით ბებია მდიგორხანმა სხვაგან გადახიზნა. ეს არ იცოდენ მათმა მტრებმა. ისინი მოულოდნელად 1843 წ. დაეცნენ მურზაყანის ფარის სასახლეს. დასწვეს და გაანადგურეს ის, 17 კარისკაცი მოკლეს, ზოგი ტყვეთ წაიყვანეს, ხოლო ციხეში მყოფი მურზაყანის, ბებია, მოხუცი დიგორხანი, როცა ციხის ზედა სართულში ცეცხლის ალი აეარდა, გამოეხვია ბუმბულებში და საბნებში და ციხიდან გადმოხტომით თავის შველას შეეცადა, მაგრამ ციხის ძირში სული განუტევა. მურზაყანის სასახლეს და ადგილ-მამულს მისი მტრები ჯანსუხი და ოთარი დაეპატრონენ და კარგა ხანს განაგებდენ.

მთავრობამ ამ გარემოებას არავითარი ყურადღება არ მიექცია. თათარყანს და მის შვილებს ოთარს და ჯანსუხს ასეთი ველური საქციელის ჩადენისთვის პასუხი არავენ მოსთხოვა. მურზაყანის ოჯახსაც მთავრობამ არავითარი შემწეობა არ აღმოუჩინა გარდა იმისა, რომ მისი ძმა ალექსანდრე წაიყვანეს რუსეთში და პეტროგრადში მებაბარეს გასაზრდელად სათავად-აზნაურო პოლქში.

მურზაყანი პირადად წარუდგა ვორონცოვს და სთხოვა ყურადღება მიექცია მის თავზე მომხდარ უბედურობისა და სისხლით მორწყულ ოჯახურ მდგომარეობისათვის.

ვორონცოვმაც თავისი მხრით აღუთქვა დახმარება. გრაფინია შუაზელიც ძალიან დაინტერესდა მურზაყანის დაობლებით და მის ოჯახში მომხდარ ამბებზე. მაგრამ ყველაფერი დაპირებებთან და რა და მურზაყანი თავის ძმებითურთ იმავე უნუგეშო მდგომარეობაში განაგრძობდნენ არსებობას.

ღრო გავიდა. მურზაყანი და მისი ძმები გაიხარდნენ, დაჯაჯაკუნდნენ და მოღონიერდნენ. მურზაყანმა შეირთო ცოლად კესარია შერვაშიძის ქალიშვილი ადილხანი. ეს კესარია იყო და გრიგოლ დადიანისა და გამზრდელი აფხაზეთის მთავრის მიხეილ შერვაშიძისა. მთავრობამაც მურზაყანი დაამტკიცა თავის ქვეყნის მფლობელად. მისი მტერი ოთარი გარდაიცვალა, ხოლო ჯანსუხთან თითქოს რაღაც მორიგება მოხდა და მურზაყანი თავის კუთხეს დაეპატრონა. მურზაყანს ძალიან აწუხებდა, ავრეთვე, სამეგრელოსა და აფხაზეთის მთავრობის მიერ წართმეულ საბალახო მთების საქმე და ამ საგანზე მოლაპარაკება დაიწყო დავით დადიანთან და მიხეილ შერვაშიძესთან, მაგრამ მისმა ცდამ მორიგების შესახებ უნაყოფოდ ჩაიარა.

ამასობაში პეტროგრადში სწავლა დამთავრებული ალექსანდრე ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკის ოფიცრის ჩინით ჩამოვიდა თავის სამფლობელოში და მურზაყანთან ერთად შეუდგა შინაური საქმეების მოწესრიგებას.

როდესაც მურზაყანი და ალექსანდრე დარწმუნდნენ იმაში, რომ მათ ზეცადინებდას დადიანთან და შერვაშიძესთან საბალახო მთების შესახებ ბოლო აღარ მიეცა, მათ თხოვნით მიმართეს მეფის მოადგილეს, რომ თვით მას განეხილა საქმე.

მათი თხოვნით მეფის მოადგილემ ამ საქმის გამოსაძიებლად და მთავრებს შორის ნორიგების მოსახდენათ გაგზავნა კომისია პოლკოვნიკ გალატერეის თავმჯდომარეობით. ამ კომისიამ გამოიძია საქმე, მაგრამ გალატერემ ორი წლის განმავლობაში ამ საქმეს არ მისცა არაფრითა და ორი წლის შემდეგ მან წარუდგინა მოხსენება შტაბის უფროსს კოცებუს. თუმცა ამ კოცებუმაც დიდხანს გააჩერა საქმე, მაგრამ მაინც გამოიტანა ის დადგენილება, რომ სამეგრელოს თავადს დავითს უნდა დაეკმაყოფილებინა მურზაყანი საბალახო მთების უკანონოდ სარგებლობისთვის ფულის მიცემით. მურზაყანი თხოულობდა დადიანისაგან 7000 მანეთს, ხოლო დადიანი სრულებითაც არაფრის ნიციმას არ აპირებდა. ამიტომ მთავრობის გადაწყვეტილებით ფულის რაოდენობა უნდა ყოფილიყო გადაწყვეტილი მედიატორული წესით, მაგრამ სანამდე მხარეებს შორის მედიატორობა მოხდებოდა, მანამდე რუსეთსა და თათრებს შორის იფეთქა ომმა

(ყირიმის ომი) და დადებულიანების საბალახო მთების საქმეც უყურადღებოთ დარჩა.

მურზაყანი დარწმუნდა, რომ მის საქმეს არც მთავრობის ჩარევამ უშველა და ამიტომ გადაწყვიტა თვითონ წასულიყო ამ საქმეზე მოსალაპარაკებლად სამეგრელოს ბატონთან დავით დადიანის ცოლთან ეკატერინესთან. ზამთარში 1855 წ. როცა ეკატერინე და მისი და ნინო ქვაშახორში იმყოფებოდნენ, მურზაყანი და ალექსანდრე ესტუმრნენ მას. დედოფალმა ძმები ძალიან გულგრილად მიიღო, ვინაიდან მის შემდეგ, რაც მურზაყანმა ითხოვა ცოლად მისი მტრების გიორგი დადიანის გამხრდელი, აფხაზეთის მთავრის მიხეილ შერვაშიძის ასული აღილხანი, ეკატერინემ მურზაყანიც თავის მტრების სიაში შეიტანა და რადგანაც მას ზემოხსენებული მიხეილ შერვაშიძის მეოხებით ახლად ჩამორთმეულ სუჯუნის საეკლესიო ადგილების დაკარგვა არ ჰქონდა მონელეული, მურზაყანის ამისთანა დროს მასთან მისვლა ეკატერინემ დაცინვით მიიღო და მურზაყანმა ვერავითარი დამაკმაყოფილებელი პასუხი ვერ მიიღო. ისინი მტრულად დაშორდნენ ერთმანეთს.

აქედან მურზაყანი გაემგზავრა ქკალუაში მყოფ გიორგი დადიანთან, სადაც მას ქონდა მწვავე კამათი აფხაზეთის მფლობელთან სადაო საზღვრებისა და მთების შესახებ. ეკატერინეს სახლიდან მურზაყანის პირდაპირ დადიანთან და შერვაშიძესთან (ეკატერინეს მტრებთან) წასვლამ ეკატერინე მურზაყანზე საშინლად გააბრაზა, ვინაიდან იფიქრა, რომ ამ სამმა მთავარმა თავი მოიყარეს მის სამტროდ შეტეხულობის მოსაწყობათ და ამ დღიდან ის გადაიქცა მურზაყანის მოსისხლე მტრად.

მურზაყანსა და ეკატერინეს შორის მომხდარმა განხეთქილებამ და მდგომარეობის გამწვავებამ საშინლად მოხიბლა მურზაყანის მტერი ჯანსუხი. მან გადასწყვიტა ესარგებლა ამ შემთხვევით მურზაყანის სამტროდ და დედოფალს ამოსდგომოდა გვერდში, რისთვისაც შეუდგა მზადებას ეკატერინესთან წასასვლელად, მაგრამ მურზაყანს რომ მასზე ექვი არ შეეტანა, მან საქიროდ ჩასთვალა დედოფალთან წასულიყო ლატალის საზოგადოების მოციქულის სახით. ლატალელებმა ხუთი წლის წინათ მურში (ლენხუშში) ეკანობაზე მოჰკლეს ეკატერინეს კარისკაცი და ამის გამო მათ გზა შეუკრეს და არც ერთ ლატალელს არ შეეძლო ლენხუშ-სამეგრელოში თავის გამოჩენა. ამ გარემოებით ისარგებლა ჯანსუხმა და ლატალელებისა და ეკატერინეს შესარჩევლად ის თავისი ორი შვილითურთ და ძვირფასი საჩუქრებით დედოფალთან წავიდა ს. გორდში.

ეკატერინემ ჯანსუხის თხოვნით ლატალელებს დანაშაული აპა-
ტივა და შეირიგა, ჯანსუხი იშვილა და ერთი კვირის შემდეგ სვანე-
თიხყენ გაისტუმრა ძვირფასი საჩუქრებით.

მურზაყანი და ალექსანდრე ამ დროს ტფილისში იყვნენ. მაგ-
რამ იმათმა უმცროსმა ძმებმა თენგიზმა და ისლამმა რომ გაიგეს
ეკატერინესა და ჯანსუხის შორის ასეთი მეგობრული კავშირის დამ-
ყარება, ისინი საშინლად გაბრაზდნენ. ჯანსუხი კი ეკატერინესთან
დამეგობრებამ იმდენათ გაათამაშა, რომ სვანეთში ის დაბრუნდა
არა მისთვის ჩვეულებრივ და კანონიერ გზით, არამედ მურზაყანის
სამფლობელო კუთხეზე მიმავალი გზით.

ამის გაგონებამ მთლად ცეცხლი დაანთო ისლამის და თენგი-
ზის გულში. გადასწყვიტეს შური ეძიათ და ჯანსუხი მოეკლათ. სოფ.
ლახაბულაში ისინი შევიდნენ ერთს სახლში, და როდესაც ჯანსუხმა
ამ სოფელამდე მოაწია და ერთ ხის ქვეშ ისვენებდა, ამ დროს გავარდა
დადაარჯებულ ისლამისა და თენგიზის თოფები, რომლის ტყვიითაც
ჯანსუხი იქნა მოკლული, მისი შვილა თენგიზი დაჭრილი. დაუდგათ
დიდებული შურის საძიებელი დრო მურზაყანს და მის ძმებს, ხოლო სა-
შინლად დაეცა მათ მოწინააღმდეგეთა ბანაკის ძლიერება, ვინაიდან
ჯანსუხი მოკლეს, თენგიზი დასჭრეს, ჯანსუხის ძმა მოსოსტრი მოკ-
ვდა 1846 წ. და მეორე ძმა თათარყანი გარდაიცვალა 1852 წ.

ამ გარემოებით ისარგებლეს მურზაყანმა და მისმა ძმებმა და
ჯანსუხის შვილებსა და ნათესავებს მთლად მიატოვებინეს სვანეთი, ხო-
ლო მათ ადგილ-მამულსა და სასახლეს თვითონ დაეპატრონენ.

ჯანსუხის ცოლი თავისი შვილებით სვანეთიდან გაიქცა და მის
ქმრის ჯანსუხის დედობილს სამეგრელოს დედოფალს ეკატერინეს შე-
აფარა თავი და თან მიართვა ძვირფასი საჩუქრები ბიზანტიის ხე-
ლობის თამარ მეფის სარტყელი და კვერთხი.

დედოფალმა მათ საცხოვრებლად მიუჩინა ლეჩხუმი, მისცა ყვე-
ლაფერი, რაც მათთვის საჭირო იყო და შეუდგა მურზაყანის საწინა-
აღმდეგო მუშაობას მთავრობაში. მაგრამ ვინაიდან ამ დროს ოს-
შალები ემზადებოდნენ რუსეთთან საომრად და შავი ზღვით ჯარის
გადმოსხმა მოსალოდნელი იყო ქობულეთში ან აფხაზეთში, მთავ-
რობამ ამ უმად ვერ მიაქცია ყურადღება დადემშქელიანების საქმეს.

ქუთაისის გუბერნატორმა ბაკრატიონ-მუსხრანსკიმ გაგზავნა სვა-
ნეთში ბოქაული მიქელაძე და შეუთვალა მურზაყანს და ალექსან-
დრეს, რომ მასთან გამოცხადებულიყვნენ, მაგრამ დადემშქელიანებმა
ეს ბოქაული არ მიიღეს და გუბერნატორთან არ გამოცხადდნენ.

ამსობაში ალექსანდრეს შევებულება. გაუთავდა და პოლკი მას ზამსახურში თხოულობდა. თავად მუხრანსკიმ კვლავ გაგზავნა სვანეთში კაპიტანი დემიანოვი. დადემქელიანებმა ის თუმცაღა მიიღეს, მაგრამ ალექსანდრემ სამსახურში გამოცხადებაზე ავადმყოფობის მიზეზით უარი განუცხადა და პოლკში გასაგზავნად ქალაქი გაატანა.

ამ დროს ომარ ფაშამ გადმოსხა ღესანტი აფხაზეთში, რის გამო დადემქელიანების საქმე შეჩერდა.

შტაბში მიღებულ ცნობების მიხედვით, მურზაყანმა და ალექსანდრემ აფხაზეთში თითქოს ინახულეს ოსმალეთის ჯარის მთავარსარდალი, რომელმაც ისინი დიდი პატივისცემით მიიღო.

ომის გათავების შემდეგ მთავრობა მიუბრუნდა დადემქელიანების საქმეს, რომელიც პირველ რიგში იქნა დაყენებული ქუთაისის გუბერნატორის გაგარინის მთავარ შტაბის უფროსის უსლარის მიერ.

ეკატერინეს მეცადინეობით, უსლარის ცალმხრივი მოხსენების მიხედვით მურზაყანს ბრალს დებდენ: 1) ჯანსუხის მოკვლაში, 2) ომარ ფაშასთან რუსეთის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში, 3) ოსმალეთთან ომის დროს და ერთი წლით მის შემდეგაც რუსეთისადმი მოღალატეობასა და მთავრობის წარმომადგენლის (ბოქაულ მიქელაძის) მიუღებლობაში.

ომის ნაცვლათ, რომ მურზაყანისათვის მიეცათ წინადადება ნებაყოფლობით განსახლებულ დროში თავისი ძმის ალექსანდრეს თანხლებით ქუთაისში გაპოცხადების შესახებ, სვანეთში კიდევ იგივე ბოქაული მიქელაძე გაგზავნეს. მან ვერც ამ ქამად მოახერხა დადემქელიანების ნახვა, ხოლო თავისუფალ სვანეთის საზოგადოებათა მამასახლისების ხელით გაუგზავნა მათ უწყებები და თვითონ სვანეთიდან ქუთაისში დაბრუნდა. ჩამოსვლისას მან მთავრობას მოახსენა, რომ დადემქელიანებმა ის არ მიიღეს და არც ამ უწყებით გამოცხადდნ მთავრობასთან.

ამ გარემოებამ უსლარის თავმოყვარეობაზე ძალიან ცუდად იმოქმედა, ის გაცხარებით შეუდგა საქმეს: უმაგალითო ტყუილებით ააჭრელა თავისი მოხსენება და წარუდგინა გაგარინს. ამ მოხსენებით მან დაარწმუნა გაგარინი, რომ სვანეთში დადემქელიანების საქმეზე აუცილებლათ საჭიროა ჯარის გაგზავნა. „ნამესტნიკათ“ ამ დროს ბარიატინსკი იყო და გაგარინმაც მის დაუკითხავათ სვანეთში ჯარის გაგზავნა ვერ გადასწყვიტა.

თვითონ ბარიატინსკის არაფრათ დაუჯდა კუთაში ასეთ უბრალო საქმეზე სვანეთში ჯარის გაგზავნა, მაგრამ გაგარინის წინა-

დადებას უარი ვერ უთხრა და ამრიგათ გადაწყდა პოლკოვნიკ უსლარის მეთაურობით სვანეთში ჯარის გაგზავნა.

ეს ჯარი სვანეთში გაემგზავრა ივანობისთვეში ჯვარის ვზით და ლეხერის ხეობით.

როდესაც შურზაყანმა და ალექსანდრემ ქუთაისიდან ჯარის დაძვრა გაიგეს, მაშინათვე ალექსანდრე ლატფარის მითითებით ქუთაისისკენ გაემგზავრა და გაგარინს წარუდგა, ხოლო შურზაყანი ზუგდიდისკენ გაემშურა და ხულონში, თავის ქვეყნის საზღვარზე, სვანეთში მიმავალ უსლარსა და მის ჯარს შეხვდა.

ალექსანდრემ მოახსენა გაგარინს: მაპატივეთ, თქვენო ბრწყინვალეებავ, რომ ამისთანა დროს (სალამო იყო) გაწუხებთ, მაგრამ ეს არის გამოწვეული ფრიად სერიოზული საქმით. ოთხი დღეა, რაც მე და ჩემმა ძმამ შურზაყანმა გავიგეთ სვანეთში ჩვენს საწინააღმდეგოთ ჯარის გამოგზავნის ამბავი და ამიტომ მე სასწრაფოდ წამოვედი თქვენთან იმის მოსახსენებლად, რომ აქ რაღაც გაუგებრობაა ნუ თუ, მართლაც, ეს ჯარი ასე ტყუილ-უბრალოდ ჩემი ძმის საწინააღმდეგოთ იგზავნება?.

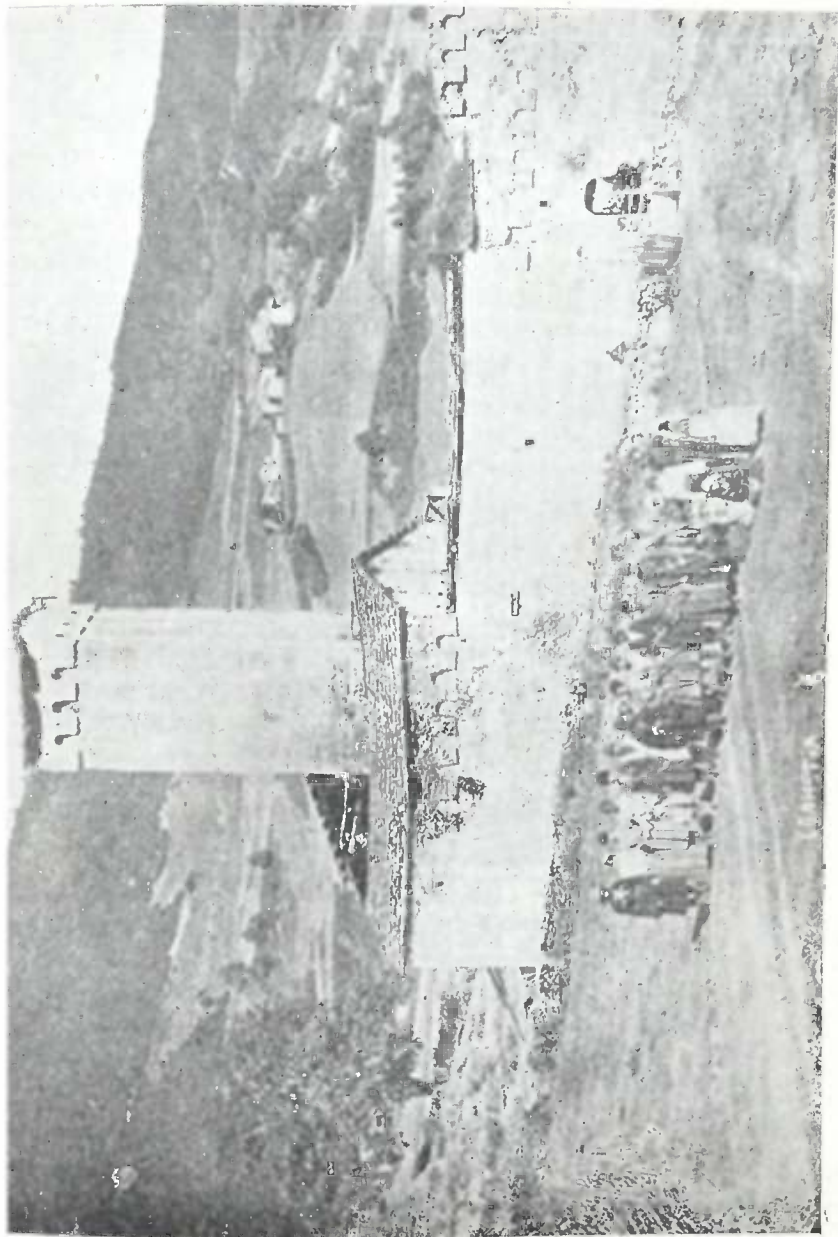
— დიახ, ეს ჯარი იგზავნება თქვენი ძმის საწინააღმდეგოთ, მაგრამ ეს თქვენ არ გეხებათ და სულ სხვა რამე ბრალდება არსებობს თქვენს საწინააღმდეგოთ. რატომ თქვენ, რუსის ოფიცრის მუნდირის მატარებელი, ამდენ ხანს სამსახურში არ გამოცხადდით და მთავრობის ბრძანება არ შეასრულებთ,—უთხრა მას გაგარინმა.

ალექსანდრემ ამაზე უპასუხა: 1855 წ. შემოდგომაზე მე მძიმე ავადმყოფობის გამო ვერ შევძელი თქვენთან გაპოცხადება და ჩემს ავადმყოფობაზე ოფიციალური მოხსენება გავუგზავნე პოლკს კაპიტან დემიანოვიჩის ხელით, ხოლო როცა უკეთ შევიქენი, სვანეთის მთებზე თოვლისაგან გზა დაიკეტა და უნებურათ ჩავრჩი სვანეთში მთელი ზამთარი. ომის გათავების შემდეგ მე პოლკმა არ მომიტხოვა და ისე არ წავედი, ვინაიდან შურზაყანი არ მიშვებდა.

— რას იტყვით თქვენ იმ უწყებებზე, რომელიც მიქელაძემ ჩაგაბარათ—ჰკითხა გაგარინმა.

— მიქელაძე არც ომის დაწყებამდე, არც მის შემდეგ არ ყოფილა სვანეთში, ვინაიდან მას არ შეეძლო სვანეთში მოსვლა, მის მიერ ჩადენილი საქმეების გამო გაბრაზებულ სვანების ახლოს გავლა და ამიტომ მერწმუნეთ, რომ მას ჩვენთვის არავითარი უწყებები არ ჩაუბარებია.

— ვნახოთ, ამას მე გამოვარკვევ და ეხლა თქვენ წაბრძანდით კომენდანტთან, გადაეცით მას თქვენი ხმალი და გადაეცით, რომ თქვენ

თაგ. დაღესტანის დიხ-სიმაგრე სოფ. ვეცრუ.

დაკავებული ხართ. ხვალვე თქვენ გაემგზავრებით ნამესტნიკთან ტფილისში და იქ გაიარებთ თქვენი საქმე. უთხრა მას გაგარინმა და შემდეგ უბრძანა თავის ადიუტანტს ეკელნს, რომ ის გაყოლოდა ალექსანდრეს და თვალყური ედევნათ მისთვის. მაგრამ ალექსანდრე ფეხს არ იცვლის, მიუბრუნდება ისევ გაგარინს და მოახსენებს:

— ნება მომეცით ორიოდ სიტყვა მოგახსენოთ ჩემი ძმის შესახებ. მე არ მესმის, რას ერჩით მას, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, რომ სიმართლე არ დაიმალება და აიხსნება. ის თვითონაც გაემგზავრა ჯარის მისაგებებლად და უნდა გაუგებრობას ფარდა ახადოს. ჩემს ძმას აბრალებენ ჯანსუხის მოკვლას, მაგრამ ეს არის შეთხზული მის მტრის დედოფლის ეკატერინეს მიერ. ეს სიყბობეა, რადგანაც მურზაყანი ამდროს, როგორც იცით, ტფილისში იმყოფებოდა. ჯანსუხის მკვლეელიყო ჩვენი უმცროსი ძმა ისლამი. აქ რომ ცალმხრივობა არ იყოს, აბრატომ მთავრობამ მაშინ არ ამოიღო ხმა, როცა ჯანსუხმა ჩვენი სასახლე დასწვა, ჩვიდმეტი კაცი მოგვიკლა, ჩვენი და ტყვეთ წააყვანა, ბებია ჩემი დიგორხანის ცეცხლმოკიდებულ ციხიდგან გადმოხტომისდროს მოკვდა და სხვ. ამგვარი მხეცობის ჩამდენ კაცის მოკვლისათვის ასეთი ამბავი შეიქნა და ჩვენს საწინააღმდეგოთ ჯარებს გზავნიო. მურზაყანი რომ მთავრობის ორგული ყოფილიყო, თავის შვილს მძევლად ტფილისში არ დასტოვებდა. თუ ეხლა მე და ჩემი ძმა ჩვენთვის ასეთ განსაცდელის ქვამს ერთმანეთს უნდა დავშორდეთ, თქვენ გთხოვთ, რომ ის უსამართლოთ არ დაისაჯოს, ეკატერინესა და უსლარის ხრიკების მსხვერპლი არ გახდეს.

ამის შემდეგ ის გამოეთხოვა გაგარინს და ეკელნთან ერთად კომენდანტისკენ წავიდა.

მეორე დღესვე ის გაგზავნეს ტფილისში, ხოლო იქიდგან ბარიკატინსკის განკარგულებით გაიგზავნა ციმბირში გრაფ მურავიოვ-ამურსკის განკარგულებაში, რომელმაც მის დაწინაურებას ხელი შეუწყო. მალე მან პოლკოვნიკის ჩინი დაიმსახურა და მურავიოვთან ერთად რუსეთში დაბრუნდა და დასახლდა. ალექსანდრეს ტფილისში გაგზავნის შემდეგ სამმა დღემ გაიარა და ქუთაისში გაჩნდა თვით მურზაყანიც. სანამდე ქუთაისში ჩავიდოდა, ის შეხვდა უსლარს სვანეთის საზღვარზე ხულონში. მან სცადა უსლარი დაერწმუნებინა იმასში, რომ სვანეთში მის საწინააღმდეგოდ ჯარის გაგზავნა მის მოსისხლელ მტრების ხრიკების ნაყოფი იყო და სთხოვა უკან დაბრუნებულიყო თავისი ჯარით. მურზაყანი მალე დარწმუნდა, რომ უსლართან მისმა მოლაპარაკებამ უშედეგოთ ჩაიარა და გადასწყვეტა თვითონე

წასულიყო ქუთაისში გაგარინთან და აეხსნა მისთვის საქმის ნამდვილი გარემოება.

გაგარინმა ის შესაფერისი პატივისცემით მიიღო. მურზაყანისა და ალექსანდრეს ამგვარმა საქციელმა ის გააოცა და დაარწმუნა იმაში, რომ საქმე გაზვიადებული იყო და სვანეთში ჯარის გაგზავნას საქმე არ მოითხოვდა, მაგრამ ვერავითარი გადაჭრილი პასუხი მან მურზაყანს უსლარისაგან ახსნის მიღებამდე ვერ მისცა და ამიტომ უსლართან მაშინათვე შეიკრიკები აფრინა.

უსლარი საშინლად გააბრაზა ძმების საქციელმა და ის კიდევ უფრო უარესად ამხედრდა მათ წინააღმდეგ. მისთვის საჭირო შეიქმნა დაერწმუნებინა მთავრობა, რომ მისი წინადადება სვანეთში ჯარის გაგზავნის შესახებ ამ კუთხის „დასაპყრობად“ აუცილებლათ საჭირო იყო და ამიტომაც მან ისეთი მოხსენება გამოაცხობ, რომელითაც სამარცს უთხრიდა მურზაყანს, და დაჟინებით ამტკიცებდა სვანეთში ჯარის გაგზავნის საჭიროებას.

ეს მოხსენება გაგარინმა დაუყოვნებლივ წარუდგინა ბარიატინსკის, და თან მურზაყანსაც ურჩია ტფილისში წასვლა. მაგრამ მისი იქ წასვლა ნაადრევი შეიქმნა. უსლარის მოხსენებით გაბრაზებულმა ბარიატინსკიმ ის არ მიიღო და უსლარის სვანეთიდგან დაბრუნებამდე საჭიროდ დაინახა მურზაყანის ქუთაისში დაბრუნება. ბარიატინსკიმ მას მიუჩინა ზედამხედველათ ანუ „ოპეკუნათ“ ბართოლომეი, რომელსაც გადასცა დადგეშქელიანისათვის საჭირო თანხა და ორივენი გაემგზავრენ ქუთაისში.

ამ გარემოებამ უკმაყოფილების ცეცხლი დაანთო მურზაყანის გულში. სვანეთის მკაცრი ბუნების შვილი, თავისუფლად აღზრდილი, სვანეთის ამაყი მფლობელი მურზაყანი ასეთ „ოპეკუნს“ მიჩვეული არ იყო. მის თავმოყვარეობისათვის ეს სასტიკი დამცირება იყო. თუმცა მურზაყანს ღიდათ მომთმენი ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ საქმარისი იყო მისთვის მოთმინების დაკარგვა და მისი დაწყენარება იოლად არ ჩაივლიდა. ბართოლომეის „ოპეკუნობას“ ის თითქოს შეურიგდა და დიდ ყურადღებას არ აქცევდა. მან არჩია მოთმინების გზაზე შედგომა, თუმცა გული შხამით ჰქონდა ავსებული.

ბართოლომეის მოქმედებამ მის მიმართ იმ ზომამდე მიაღწია, რომ მურზაყანის მიერ დახარჯულ გროშებზე განგაშს ასტენავდა ხოლმე. როცა მურზაყანს გაგარინი პატიჟობდა სადილათ, ეს „ზედამხედველი“ მას ფრანგულ ენაზე დასცინოდა და ცუდად იხსენიებდა. სასტუმროში ბართოლომეი დაბინავდა მის ოთახის ქვედა სართულში, სადაც ყველაფერი ისმოდა და მურზაყანს თავისუფლად ცხოვრებისა

და ვინმესთან დალაპარაკების საშუალებაც კი მოუსპო. თარჯიმანად მან აიყვანა ვილაც ტუტუცი ლაქია, რომელიც იმავე დროს ჯაშუშობასაც კისრულობდა.

ამასობაში უსლარიც დაბრუნდა სვანეთიდან, მასთან ჩამოიტანა მურზაყანის საწინააღმდეგო ათასწიერი ყალბი საბუთები, რომელთა დანუშავებაც მან საჩქაროთ დაამთავრა ქუთაისში.

მურზაყანი დარწმუნდა, რომ უსლარი გადაქცეულიყო ეკატერინე დედოფლისა და სხვა მის მოწინააღმდეგეების სამტრო იარაღათ, ამიტომაც მის დანახვაზე თავადს თვალები სისხლით ევსებოდა და ერთჯერ ბაღში სასეირნოთ გამოსულ უსლარის დანახვამ ისე გააბრაზა, რომ ხანჯალზე ხელი იტაცა; დამსწრეებმა ის ძლივს ძლივობით დაამშვიდეს. მეორეჯერ კოლუბიაკინმა მიიწვია კონსტანტინე (მურზაყანი) ვახშმათ და აქ შეხვდა უსლარს. ვახშმობის დროს უსლარი მურზაყანის პირდაპირ დაჯდა მის გულგასახეთქათ და ამიტომ მურზაყანი მთელი ღამე თავჩაკიდული საინს დასცქეროდა, ვახშამი არ უჭამია და ყველაზე ადრე წავიდა მასპინძლის სასახლიდან.

უსლარიც იმ ღამეს საკმაოთ შიშმა შეიპყრო, ძალიან მოხერხებულათ წავიდა თავის სახლში და გზაზე მის მხლებლებს ეკითხებოდა: ნუ თუ ეს ველური მართლა მომკლავსო.

მურზაყანი ქუთაისში ყველას აინტერესებდა, როგორც თვალისწარმტაცი სილამაზის, არაჩვეულებრივი გოლიათისებური მოყვანილობის ვაჟკაცი. სიმაღლე მას სამ არშინზე მეტი ჰქონდა, ბეჭების სიგანე არშინზე მეტი. როცა ის გარედ გამოჩნდებოდა, ყველა მას აჩერდებოდა, უკან დაყვებოდა, თურმე ბინაზეც მის სანახავად მრავალი უცნობი და ნაცნობი მიდიოდა ხოლმე.

ერთმა მეგობარმა უჩიია მას, რომ დაეწერა თხოვნა ნაპოლეონ მე-III სახელზე და ეცნობებინა მისთვის, რომ ბარიატინსკი და მთავრობის სხვა წარმომადგენლები მას უსამართლოდ ექცეოდნენ და ართმევდნენ სვანეთის ბატონ-პატრონობას, და ეთხოვა მისთვის მფარველობა. მურზაყანიც დაეთანხმა ასეთ რჩევას და შეუდგა ფრანგულ ენაზე თხოვნის დამწერის ძებნას. მალე მას მოუყვანეს ვილაც ექიმი ტალისტრი, რომელმაც დაუწერა თხოვნა ნაპოლეონის სახელზე, მაგრამ თავისი თარჯიმან ლაქიის საშუალებით ეს შეიტყო ბართოლომეიმ, რომელმაც ეს ამბავი სასწრაფოდ შეატყობინა ქუთაისის პოლიცემისტერს და სთხოვა მას ამ თხოვნის აღმოჩენა. პოლიცემისტრმა ის მართლა აღმოაჩინა ტალისტრის ხელში.

ბართოლომეის ამაზე უნდოდა ახალი საქმე გამოეცხო მურზაყან-ზე, მაგრამ გაგარინმა მას დაუშალა ეს და უბრძანა, რომ ამ საქმეზე არაფერი თქმულიყო და მურზაყანსაც არაფერი შეეტყო. ამის შემდეგ ბართოლომემ საქიროდ დაინახა მურზაყანისთვის ბინა გამოეცვალათ და ამიტომ მან წარუდგინა ბარიატინსკის უსლარის მოხსენება დადემშქელიანის საქმეზე და თავის მხრივ სთხოვდა მურზაყანის სადმე სხვაგან გადაყვანას. ამასობაში მურზაყანის მტრის ეკატერინე დედოფლის საქმეცისე უკუღმა დატრიალდა, რომ უმაღლესმა მთავრობამ დაადგინა მისი რუსეთში გადასახლება. გაგარინმა ინახულა ეს დედოფალი და გამოუცხადა, რომ თავისი სამშობლო სამუდამოთ უნდა მიეტოვებინა და ამიტომ ის შეუდგა თავის სამფლობელო კუთხისა და ხალხის გამოთხოვებას, ხოლო გაგარინი მას ხელს უწყობდა მის აქედან რუსეთში გამგზავრებას. 22 ოქტომბერს გაგარინი დღის 12 საათზე უნდა წასულიყო სამეგრელოში ეკატერინეს გასამგზავრებლად, ხოლო დღის 9 საათზე იმავე დღეს მისდა საუბედუროთ ის ლეზულობს თბილისიდან დადემშქელიანის საქმეზე შტაბის უფროსისაგან ოფიციალურ განკარგულებას, რომელიც დაახლოვებით შემდეგი შინაარსის იყო: „ბარიატინსკი თქვენ მოხსენებას და შეხედულობას დადემშქელიანის საქმეზე სავსებით ეთანხმება. მან გადაწყვიტა, რომ დადემშქელიანის საქმე წარედგინოს მეფეს საბოლოო „კეთილ განსახილველად“, ხოლო იქიდან პასუხის მიღებამდე მურზაყანი ერევანში უნდა იქნას გადასახლებული“ და სხვ.

ამ ცნობის მიღებამ გაგარინი საშინლად გაახარა. საჩქაროთ მან დაიბარა თავისი კანცელარიის მმართველი იზიუმსკი, გადასცა მას ტფილისიდან მიღებული საქმე და უთხრა:

— მადლობა ღმერთს, დადემშქელიანის საქმესაც ბოლო მოვიღო. აი წაიკითხეთ. დამეხმარეთ, რომ დღესვე ეს ქალაქი გამოუტყალოთ მურზაყანს და მოვიშოროთ მისი საქმე თავიდანო. იზიუმსკი დედით ქართველი იყო, ქართულად მშვენიერად ლაპარაკობდა. მურზაყანთან ძალიან დაახლოვებული იყო და ამიტომაც გაგარინმა ის აირჩია მასთან თარჯიმანათ. სანამდე ამ საქმეს შეუდგებოდნენ, იზიუმსკიმ სთხოვა გაგარინს, რომ ძალიან მორიდებულად და მოხერხებულად გამოეცხადებინათ ეს ამბავი. მურზაყანისთვის, ვინაიდან, მისი აზრით, მურზაყანის გარშემო მომხდარი ამბების მიხედვით შესაძლებელი იყო მისი მოთმინებისაგან გამოყვანა და ცუდი ამბების დატრიალება. მაგრამ ამაზე გაგარინმა მას უპასუხა:

— არაფერია, ნუ თუ თქვენ ფიქრობთ, რომ მე შევეუწინდები ამ მხეცხაო. იზიუმსკი კიდევ შეეცადა, რომ გაგარინი სულ სხვა რამე-

ში დაერწმუნებინა და მოემზადებინა შესაფერისი კილოთი მურზაყანთან მოსალაპარაკებლად, მაგრამ ვერაფერს გახდა გაჯიუტებულ გენერალთან და საჩქაროთ მურზაყანთან კაცი გაგზავნა. დადესქელიანი ამ დროს ქუთაისის სობოროში წირვაზე იყო და არავითარი იარაღი, გარდა ერთი დიდი ხანჯლისა, მას არ ქონდა. მასთან გიჟივით მივიარდა გაგარინის გაგზავნილი კაცი და უთხრა:

— თქვენო ბრწყინვალეებავ, გენერალ გუბერნატორმა გამომგზავნა თქვენთან, მეთხოვა თქვენთვის, რომ საჩქაროთ მასთან გამოცხადდეთ. ეს სიტყვები მეხივით მოხვდა მურზაყანის გულს და აღელვებულად უპასუხა მოციქულს:

— ხომ არ გაგიჟდით, როგორ თუ ეხლავე, ხომ ხედავთ, რომ მე ეკლესიაში ვარ და ვლოცულობ. გადაეცით გაგარინს, რომ ამისთანადროს ჩემთვის არაფერი საქმე არ არსებობს, გარდა ღვთის ვედრებისა, ხოლო როცა წირვა გამოვა, გეახლებითქო.

ეს კაცი მაშინათვე ვარბის გაგარინისაკენ და გადასცემს მურზაყანის ასეთ პასუხს. რამოდენიმე წუთის შემდეგ მასთან ისევ მიიღებინა ამ კაცმა გაგარინის ბრძანების გადასაცემათ და უთხრა: „თქვენო ბრწყინვალეებავ, გაგარინი გიბრძანებსთ ეხლავე გამოცხადდეთ მასთან, ის მიემგზავრება გორდში ეკატერინესთან და იქ, წასვლამდე უნდა თქვენთან მოლაპარაკება“.

ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა ცეცხლს გააჩენდა ეს გარემოება იმ კაცის გულში, რომელიც სამი თვის განმავლობაში საშინელ წამებას განიცდიდა უსლარისა და ბართოლომეის მოქმედებით ცოლშვილისა და თავისი სამფლობელოს მოშორებით და საერთოთ მის გარშემო შექმნილ გარემოებით.

მან მოკლეთ უთხრა გაგარინის შიკრიკს:

— კარგი, კარგი. პირჯვარი გადაისახა და თავის ქნევა დაიწყო. გაგარინის ამისთანა მოქმედებამ იზიუმსკი დაარწმუნა, რომ მოთმინებისაგან გამოყვანილი მურზაყანის მხრით მოსალოდნელი იყო საშინელების დატრიალება და ამიტომ, როცა გაგარინმა მეორეჯერ მურზაყანთან კაცი გაგზავნა, გამოეკიდა მას იმ მიზნით, რომ თვითონ მისულიყო მურზაყანთან უფრო მოხერხებულად საქმის მოსაგვარებლად, მაგრამ მურზაყანი მას შუა გზაზე შეხვდა. საკმარისი იყო თურმე მურზაყანის შეხედვა, რომ მის სახეზე კაცს წაეკითხა, თუ რა მიზნით მიდიოდა ის გაგარინთან. იზიუმსკი შეეცადა მის დამშვიდებას, მაგრამ ამაოდ. ის ხმას არ იღებდა, გაგარინისაკენ წასვლას იჩქაროდა და პირდაპირ შევიარდა მის კაბინეტში.

გაგარინი სკდილობდა ზრდილობიანად მიელო მურზაყანი, ნიე-გება მას, თავი დაუკრა, ხელი ჩამოართვა და უთხრა:

— „ძალიან ვწუხარ, თავადო, რომ თქვენ წირვის დროს შეგი-შალეთ ხელი და შეგაწუხეთ, მაგრამ ანდრიან ანდრიანისძე თქვენ მოგახსენებთ, თუ რამ გამოიწვია ეს. მე ტფილისიდან მივიღე ცნობა თქვენს საქმეზე, ამოიღო ქალაღი და გადასცა წასაკითხავად იზიუმსკის.

ამ ქალაღის წაკითხვის დროს მურზაყანი გაქვავებული ღვას, სმენად გადაქცეული, თვალეზი სისხლით ევსება.

გაგარინიც საკმაოდ ღელავს, კაბინეტში სიარულს მოუხშირა და, როცა იზიუმსკიმ გაათავა თავისი საქმე, მიუბრუნდა მურზაყანს და უთხრა:

— ხომ ხედავთ, თავადო, რომ თქვენი საქმე წარდგენილი აქვს ხელმწიფე იმპერატორს და იქ უნდა დამთავრდეს. თქვენ იცით, რომ ჩვენი ხელმწიფე ყოვლად შემბზალბელია და დარწმუნებული უნდა იყოს იმაში, რომ თქვენი საქმე ცუდათ არ წავა. მაგრამ იქიდან ცნობის მიღებამდე „ნამესტნიკმა“ საჭიროდ დაინახა თქვენი საცხოვრებლად ერევანში გაგზავნა, სადაც დღესვე უნდა წაბრძანდეთ.

მურზაყანმა გაგარინს უპასუხა:

— კარგი, მეფისა და ნამესტნიკის ბრძანებას მე დავემორჩი-ლები, მაგრამ როგორ შეიძლება ჩენი ერევანში წასვლა, როდესაც სამი თვის განმავლობაში ცოლშვილი არ მინახავს, სახლ-კარი, ადგილ-მამული და ჩემი ქვეყანა მიტოვებული მაქვს. გთხოვთ შეხვიდეთ ჩემს მდგომარეობაში.

— მართალია, მაგრამ თქვენს საქმეზე რასაც დამავალბებთ, მი-ვიღებ ყოველგვარ ზომებს, გავაგზავნი საჩქაროდ კაცს და ყველა-ფერს ისე გავაკეთებ, როგორც თქვენ გსურთ, მიუვო მას გაგარინმა.

— არა, ჩემი საქმეები უჩემოდ არ ვაკეთებ და ვერც მივან-დობ ვინმეს მათ მოწესრიგებას. ამიტომ გთხოვთ გამიშვათ სახლში და როცა მიბრძანებთ, ჩამოვალ.

— ამისი უფლება მე არა მაქვს და ეხლავე სისრულეში უნდა იქნეს მოყვანილი „ნამესტნიკის“ განკარგულება თქვენი ერევანში გა-გზავნის შესახებ, უთხრა მას გაგარინმა.

— არა, მე გთხოვთ ეხლავე გამიშვათ, — განავრძობს მურზაყანი.

— არა, არ შემიძლია, არ შემიძლია, — მიუგებს მას გაგარინი და თან იწყებს ნერვიულად კაბინეტში სიარულს.

— გამიშვით სამი თვით, ყველაფერს მოვაწესრიგებ, მერმე თქვენ-თან გამოვცხადდები, — განმეორებით მიმართა მას მურზაყანმა.

გაგარინმა გაიცინა და უთხრა:

— როგორ შემძლია, სამი თვით კი არა, მე არ მაქვს ნება სამი დღითაც, ან სამი საათით გაგიშვათ. თქვენ დღესვე უნდა გაემგზავროთ ყოველი მიზეზის გარეშე ერევანისკენ.

მურზაყანი ღელავს, საშინელ წუთებს განიცდის, პირისახე უსივდება, თვალები უწითლდება და ხანჯალზე ხელს იკიდებს. იზიუმსკი დარწმუნდა, რომ უბედურობა მალე დატრიალდებოდა და ფრანგულად ეუბნება გაგარინს:

— ფრთხილად, თავადო, ეს თქვენ მოგკლავსთ. მაგარამ გაგარინმა ალბად ამისთანა მღელვარების დროს ვერ გაიგონა ეს სიტყვები, მიუბრუნდა მურზაყანს და უთხრა:

— მე თქვენ დაგიბარეთ იმისთვის, რომ გამომეცხადებინა თქვენთვის „ნამესტნიკის“ განკარგულება, რომელიც ეხლავე უნდა იქმნეს სისრულეში მოყვანილი. მეტი საქმე მე თქვენთან არასფერი მაქვს და ეხლავე უნდა გაემგზავროთ ერევანში.

მან თავი დაუკრა მურზაყანს და მით აგრძნობინა, რომ ლაპარაკი გათავებული იყო. მაგრამ მურზაყანი მიუბრუნდება იზიუმსკის და სთხოვს:

— გადაეცით გაგარინს, რომ მე წასვლა არ შემძლია, რადგანაც სახარჯო ფულიც კი არ მომეპოვება. იზიუმსკიმ როცა ეს სიტყვები გაგარინს მოახსენა, ის დამშვიდდა, გამხიარულდა, რადგანაც ამ მიზეზს ადვილად წააცხებდა მალაჩოს და უთხრა იზიუმსკის:

— გადაეცით თავადს, რომ ამაზედ ნუ შეწუხდება, ფული რამდენიც უნდოდეს, ეხლავე წაიღოს. იბრუნა პირი სალაროსაკენ, გამოიღო ფული და გამოიტანა მურზაყანის გადასაცემათ. მურზაყანი, რა თქმა უნდა, ამ დროს ფულზე არ ფიქრობდა. ის ლომივით მივარდა თავისი საშინელი ხანჯლით გაგარინთან, მოუქნია მას ხანჯალი და პირველი ჭრილობა მისცა იმ მარჯვენა ხელში, რომლითაც ის „საგძალს“ აძლევდა, ხოლო მეორე სასიკვდილო ჭრილობა მისცა მუცელში.

გაგარინი იქვე წაიქცა ყვირილით.

— მომეხმარეთ, მომეხმარეთ. ამ წუთებში საშინელ სურათს წარმოადგენდა ალბათ თვით მურზაყანი გასისხლიანებულ ხანჯლით ხელში. გაათრეებული ეს უხარმხარო ადამიანი დაერია გაგარინის მოხილევებს, როგორც არწივი წიწილებს და გაიმართა ქლევტა. ყველანი სცდილობდნენ მის ხელიდან დაძრომას. ზოგი შკაფებში შეიმალა, ზოგი მაგიდის ქვეშ შეძვრა, ხოლო გაგარინის ადიუტანტი. თალ-

ხან არდიშვილი ამოღებული ხმლით ხელში მურზაყანის მოსაკლავად მიიწვეს. მურზაყანმა რომ ის დაინახა, შეჰყვირა:

— შენ ქართველი ხარ, ნუ დამაქცევინებ შენს სისხლსო. მაგრამ არდიშვილი მურზაყანის ამგვარმა მიმართვამ უარესად გაათამამა და მისმა თავხედობამ იმ ზომამდე მიადწია, რომ მივიდა მურზაყანთან და მოუქნია მას ხმალი. მურზაყანმა ხმალი აიცილია და უთხრა:

— ცოდვა შენ გქონდეს, რომ გეკადრება, პასუხს იმისთანას იგემებო, — და პირდაპირ გულში ხანჯალი ჩაჰკრა. არდიშვილი იმ წუთშივე გამოეთხოვა წუთისოფელს.

ამის შემდეგ მურზაყანს მიეპარა გაგარინის მეორე მოხელე ილინი, რომელმაც დაქერა მოუნდომა, ხელები გაუკავა, მაგრამ გაბრაზებულმა მურზაყანმა ისე შეუბრალებლად აკუწა ეს მეტეჩიარა თავისი ხანჯლის მესამე მსხვერპლი, რომ ისაც მალე სულს ლევს და ბევრი ჭრილობებისაგან მისი სახის გამოცნობა შეუძლებელი შეიქნა, ოთახში დამდგარი სისხლის ტბა მას არ აკმაყოფილებს და დაეძებს სხვა მოხელეებს, მაგრამ რომ ვერაფერს ნახულობს, სტოეებს გაგარინის კაბინეტს და გარეთ გამოდის. ამ დროს კარებში მას უქნიდან მიეპარება გაგარინის მზარეული მაქსიმი, რომელმაც დაქერა მოუნდომა, მაგრამ მხრების მძლავრი მოქნევით მურზაყანმა მას კედელზე ტვინი მიასხმევინა და თავის გზას გაუდგა.

ელვის სისწრაფით მოედო ეს ამბავი მთელს ქუთაისს. მალე გაგარინის ბინაზე გაჩნდნენ ჯარები, ვიცე-გუბერნატორი ივანოვი და სხვები. მურზაყანმა მიიბრინა ჯაჭვის ხიდთან, სადაც მას დაბარებისამებრ უნდა დახვდომოდნენ თავისი მხლებლები ცხენოსანი სვანები, მაგრამ მისდა საუბედუროდ, ისინი მას არ ხვდებიან და ამიტომ იძულებული ხდება შევიდეს იქვე ბაქრაძის სახლში. დადევნებული ჯარი და აღმინისტრაცია მას დაეძებს ყველგან. მალე მათ გამოარკვიეს, რომ მურზაყანი ბაქრაძის სახლში იმალებოდა. ალყა შემოარტყეს ამ სახლს. ამ სახლში მურზაყანი ნახულობს კედელზე ჩამოკიდებულ თოფს, რომლითაც აუტყუა ჯარს სროლა, სამი სალდათი მძიმედ დასკრა, და სანამდე ტყვიები არ შემოვიდა, წინააღმდეგობას განაგრძობდა. ივანოვმა უბრძანა ჯარს, რომ ცეცხლის ალში გაეხვიათ მურზაყანი და მისი სამყოფი სახლი. ასტყდა საშინელი სროლა, რომლის დროსაც მურზაყანი დაიჭრა ბეჭმში, მაგრამ ეს არაფრათ არ ჩაავლო და წინააღმდეგობას განაგრძობდა, სანამდე მის ოთახში ფანჯრიდგან შემძვრალ ერთი რუსის გასაპობად მოქნეული ხანჯალი ტართან არ ვადუტყდა.

მოხელე
მურა
თუ
საქმიანი

თუ სსპ

ამის შემდეგ მურზაყანი დახმორჩილა ჯარს და დაიძახა სახლი-
დგან: თუ ქართველები ხართ მანდ ვინმე, მოდით, რუსი არ მომაკა-
როთ. მასთან შედიან ქართველი ოფიცრები, რომლებმაც ეს გამოი-
ყვანეს გარეთ.

მთელი ხალხი ქუჩაში იყო გამოფენილი. როცა ის ქუჩაში გა-
ატარეს, მან შეჯგუფულ ხალხს დაუძახა:

— კარგი, კარგი, მე არავინ დამეხმარეთ, მაგრამ თქვენც არა-
ვის კარგი დღე არ მოგელისთო.

საჩქაროთ ეს ამბავი ეცნობა ტფილისს. სამი დღის შემდეგ ქუ-
თაისში გაჩნდა ბარიატინსკის მიერ საველე სასამართლოს თავმჯდო-
მარედ დანიშნული თავადი ბექთაბეგოვი. მურზაყანი ბექში მიღე-
ბულ ჭრილობისაგან საშინლად იტანჯებოდა, მაგრამ ამან საველე
სასამართლო ვერ შეაჩერა და ისიც შეუღდა მურზაყანის საქმის გარ-
ჩევას.

მურზაყანმა ვეკილად მოითხოვა კოლუბიაკინი, მაგრამ რადგა-
ნაც ის ქუთაისში არ იმყოფებოდა, მის მაგივრათ თვითონ სასამარ-
თლომ დაუნიშნა მას დამცველად ქუთაისის ახალი გუბერნატორი
ივანოვი. საველე სასამართლოს მურზაყანი წარუღდა და გულახდი-
ლად განუცხადა:

— „გაგარინი მოვკალი მხოლოდ მაშინ, როცა თავისი ჩემდამი
ცუდი მოქცევით მოთმინებისაგან გამომიყვანა, თორემ ის მე არ
მძულდა, და ვსწუხვარ, რომ მოვკალი. ყველასფერი ეს მოყვა იმას,
რომ ის მე უზრდელათ მომექცა ჩემთვის განსაცდელის ჟამს. ყვი-
რილსა და დამცირებას მე, სვანეთის მფლობელი, მიჩვეული არ
ვიყავი, ვერც ეხლა ავიტანე ასეთი დამცირება. მართალია, გულახ-
დილათ ვამბობ, რომ მე მინდოდა უსლარის და ბართოლომეის მოკვლა,
რომლებმაც თავისი გველური მოქმედებით მე ნიცოცხლე გამიშხამეს,
გაგარინი ჩემ მიმართ შეცდომაში შეიყვანეს და დღეს ორივენი და-
ვევლუპეს. ვსწუხვარ, რომ იმათი მოკვლა არ მეღირსა. არღიშვილმა
ძალით მომაკვლევინა თავი. მე მათთვის ღონით რომ არ მეჯობნა,
ისინი მე მომკლავენ. ყველასი ცოდვა ჰქონდეს უსლარს, რომელმაც
ტყუილა-უბრალოდ ასეთი უბედურობა დაატრიალა. ვიცი, მე მძიმე
ხასჯელი მომელის, მაგრამ ნაძრახ სიცოცხლეს სახელოვანი სიკვდი-
ლი მირჩევნია და რაც გინდათ, ის მიქენითო“.

საველე სასამართლომ მას სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტა,
რომელიც მეორე დღესვე, ე. ი. 5 ნოემბერს, სისრულეში იქნა მოყვა-
ნილი. მურზაყანი აქაც გამირულათ და ღიმილით უშვერს მკერდს
ტყვიას, და ისე კვდება. მის დახვრეტის შემდეგ გავიდა ორი დღე.

ხელმწიფისაგან მიღებულ იქმნა ბრძანება, მურზაყანისთვის ხელბარ ეხლოთ, მაგრამ გვიანლა იყო, მასთან ანგარიშები გასწორებული იყო. მისი გვამი არქიელის გორაზე მიაბარეს მიწას. ამ ადგილას შემდეგში მისმა ცოლმა ააშენა წმ. გიორგის ეკლესია.

უსამართლობისათვის კ. დადემშქელიანის უკანასკნელი თავგანწირული ბრძოლა და ვაჟკაცური სიკვდილი ხალხურ ზეპირ-სიტყვიერებაში გალექსილია შემდეგ სახით.

კონსტანტინე დადემშქელიანი.

(ჩამაწერინა თავისი ბაბუის კაცოს ნაამბობიდან სვანეთში ირაკლი ქურასპედინაშა)

კონსტანტინე დადემშქელიანის ქება განთქმული ქვეყანაზეო.
სვანეთიდან წამოსულა გაჯავრებული გულზეო,
გაგარინმა დაიბარა რაღაც სწრაფი საქმეზეო,
„რუსეთში უნდა წახვიდე, ნახმობი ხარ რაცხაზეო,
ხემწიფისა ბრძანებაა, ვერ გადაუხვევთ განზეო,
სამი ცხენი და ტროიკა მზათ არის ეხლავ კარზეო.
— სვანეთიდან ჩამევედი, მოვალ პირდაპირ შენთანაო.
შვილები მყავს სასწავლებლათ, არ გყოფილვარ არც ერთთანო.
წავალ და მათ ვინახულებ, მალე მოვალ თქვენთანაო.
— მე აქეთგან ვერ გაგიშობ, ნუ მენდური მაგაზეო,
შენ სვანი ხარ, არ გეძრახვის, გაიპარები ვხაზეო.
ეს რომ კონსტანტინს მოესმა, ხელი ვაისვა ხმაღზეო,
— მე სვანი ვარ, არ მეკადრის, უნდა გავიდე გვარზეო.
გაგარინს შემოუქნია, თავი მოსთალა მხარზეო,
სამი კაცი რომ მოუკლა, ხმალი გაუტყდა შვანზეო,
მივა და გულზე მიიკრავს და გადაკოცნის ტარზეო,
შენ რომ მთელი დამრჩენოდი, შევასრულებდი ცხრაზეო,
ყველა გაფანტ-გამოფანტა, ერთი სტოლ ქვეშ შეუძვრესო,
კონსტანტინე გამევიდა, უნდა რიონში ჩავარდესო,
— მე რომ წყალში ჩავვარდე, სირცხვილია ჩემ თავსაო.
მივა და ქალით შესტეხავს ვიღაც ბაქრაძის სახლსაო,
ქალები აკივლდებიან— ვინ შემოვარდა ესაო,
ვაი რა ბედი გვეწვია ჩვენ უბედურებს დღესაო.
— თქვენ, დებო, ნუ გეშინიათ; მე არ გიშავებთ არაფერს,
მტრისგან გამოვქცეულვარ, თორემ გაიგებთ ყველაფერს.
წყალში ქუდი გადააგდო, ეგებ ვეგონო დამხრჩვალისო,

მურზაყან (კონსტანტინე) დადუშქელიანი, რომელმაც 1857 წელს
ქუთაისში მოჰკლა გუბერნატორი გაგარინი და მისი მოხელეები.
დახვრიტეს იმავე წლის ნოემბრის 5.

მაგრამ იმ ურჯულოებმა იქ მიაყენეს მთლათ ჯარიო, მაშინა თქვა კონსტანტინემ: ნეტავი სვანეთის მთაზე დამსვაო, ჯარი ისე დამხვია, როგორც ბალანი თავსაო, ასი კაცი ხელს უკრავდა, ვერ ვაგვექცევი ვერსადო, გაგარინის თავის მოცლა შენ დავიჯდება ფასადო, ხემწიფისა ბრძანებაა კონსტანტინე დახვრიტეთო, ქალი-კაცი გაიყვანეთ სულყველას დაანახვითო, გაიყვანეს კონსტანტინე, ზე მიაკრეს ხეზედაო, თვალებიდგან ცეცხლს აფრქვევდა ძველებურის ფერხედაო. ხუთი ტყვია შუბლში დაჰკრეს, ათჯერ მეტი ფერდხედაო, პირისახე უცინოდა, თხილის კაკალი ეგონა.

მურზაყანის ადგილ-მამული ამის შემდეგ სახაზინოთ ჩაირიცხა. მისი ძმები და ცოლ-შვილი სვანეთიდან იქნენ გადასახლებული.

ამნაირად ბოლო მოეღო მურზაყანისა და მის შთამომავლობის ბატონობას სვანეთში. ხოლო მურზაყანის მტრობით სვანეთიდან დევნილი, ისლამის მიერ მოკლულ ზემოხსენებულ ჯანსუხის შვილი თენგიზი, ეს შემდეგში მეფის ლაქიათ ქცეული და სამშობლო ქვეყნის გამყიდველობით სახელგანთქმული, გაბატონდა სვანეთში *).

ეს ისტორიული ეპიზოდი მშვენიერად ახასიათებს თვითმპყრობელობის ჩინოვნიკების მოღვაწეობას ჩვენს ქვეყანაში, ვინაიდან როცა მურზაყანის სახლ-კარი და ადგილ-მამული ჯანსუხმა გაანადგურა, ჩვიდმეტი კარის-კაცი მოუკლა, მისი და ტყვედ წაიყვანა, ხოლო მურზაყანის ბებია ცინიდან ვადმოაგდო, მაშინ მთავრობამ კრინტი არ დასძრა, ხოლო ამისთანა ველურ საქციელის ჩამდენ ეკატერინეს „შვილობილ“ ჯანსუხის მოკვლაზედ უსლარმა „ქალბატონის ხათრით“ ასეთი უბედურება დაატრიალა ამ საქმეში უდანაშაულო მურზაყანის გარშემო.

ამნაირად დამარცხდა მურზაყანი და გაიმარჯვა თენგიზმა, რომელიც 1858 წელს უბრუნდება სვანეთს თავისი ძმებით (გელა, ბექირბი) და დაეპატრონა ეცერ-ცხუმარს. ბეჩოს მფლობელის ოთარის შვილი ბექირბიც, რომელიც ბახსანში იმყოფებოდა, 1859 წ. უბრუნდება სვანეთს და იწყებს აქ ცხოვრებას. მადაგახსნილ თავადს თენ-

* 1875 წ. მან ხელოვნურად სვანეთის აჯანყებას ხელი შეუწყო, მერმე მის ჩაქრობაში მთავრობას მიემხრო და მისი გული მოიგო. შემდეგ 1876 წ. ორი ყაჩაღის დასაჭერად კიდევ სვანეთში ჯარის მოსვლა მოაწყო. ხალხების აჯანყება შესთხზა და მათ დასარბევად სვანების გამოყვანით მთავრობის თვალში სახელმწიფო დაიბნა.

გოზს ამის შემდეგ აღეძრა სურვილი, რომ ბოლო მოღებოდა შის ბი-
 ძაშვილების, ბეროს თავადების, არსებობას. სვანეთის ახალი მფლო-
 ბელი თენგიზი იმდენათ თავს იმცირებს, რომ მალე სვანეთის ბო-
 ქაულის თანაშემწეთ ინიშნება. ამის შემდეგ ის უფრო განამტკიცებს
 მეგობრობას მაშინდელ მეფის მოხელეებთან, რომელთა შემწეობი-
 თაც იწყებს მუშაობას ბეროს თავადების საწინააღმდეგოთ შემდეგი
 საბუთებით: 1852 წ. გარდაცვალებული ბეროს ბატონი ოთარი რუსე-
 თის მეფის მიერ იქნა მიპატიყებული რამოდენიმე წლის წინათ პე-
 ტერბურგში, სადაც ის გაემგზავრა ბეროს მითთ. თერგის ოლქში
 სოჭ. ბახსანში ის ესტუმრა იქაურ ბატონს ურუსბიევს. აქ მას მოე-
 წონა მასპინძლის ქალიშვილი, რის გამოც დაივიწყა რუსეთში წას-
 ვლა, გადასწყვიტა მისი ცოლად შერთვა. მაგრამ ამ მიზნის მისაღ-
 წევათ მისთვის საჭირო შეიქნა გამაჰმადიანება. ქალის სიყვარულით
 დაბრმავებული ოთარი ამაზეც თანხმდება და ამის შემდეგ ირთავს
 ურუსბიევის ქალიშვილს

ამ გარემოებით შემდეგში სარგებლობს თენგიზი და არწმუნებს
 მთავრობას, რომ ბეროს თავადების გამაჰმადიანება მთელს სვანეთს
 უქადის გამაჰმადიანებას და ამის თავიდან ასაცილებლად საჭიროა
 ბეროს თავადების სვანეთიდან გადასახლებაო. თენგიზს კარგად ჰქონ-
 და გათვალისწინებული, რომ ოთარის საქციელით განრისხებული მე-
 ფე შათ წინადადებას მოიწონებდა და ეს ასეც მოხდა. უმაღლესმა
 მთავრობამ მალე დაადგინა ბეროს თავადების სვანეთიდან სხვაგან
 გადასახლება, ადგილ-მამულის ჩამორთმევა და მემკვიდრეობით მე-
 ფის ერთგულ თენგიზისთვის გადაცემა, მათი გვარის დადგენილების
ოთაროვით გარდაკეთება. მაგრამ გაგარინსა და მურზაყანს შორის
 მომხდარი ტრალიკული ეპიზოდის მიხედვით არც ისე ადვილი იყო
 იმ ჟამად ბეროს თავადების სვანეთიდან გადასახლება, როგორც მთა-
 ვრობისთვის, აგრეთვე თვით თენგიზისთვისაც, ამიტომ ამ მიზნის
 სისრულეში მოყვანა მაშინ შეჩერებული იყო, ხოლო როცა რუსეთის
 მთავრობამ სვანეთში საკმაოთ მოიკიდა ფეხი, მაშინ თენგიზის შვი-
 ლებმა ოთარმა და დათარყანმა მთავრობას სისრულეში მოაყვანინეს
 შემოხსენებული დადგენილება. და ამნაირად დასცეს ბეროს თავადე-
 ბის არსებობა და მოუსპეს მათ ყოველგვარი უფლებრივი და ქონებ-
 რივი საშუალება ცხოვრებისათვის *.

*) მეცნარამტე საუკუნის თ. დადგენილების და საერთოდ სვანეთის თავ-
 გადასავლის აღწერის დროს მე ვხელმძღვანელობდი უმთავრესად სვანეთში სახელ-
 განთქმული „ბაჰის“ მოხუც გიორგი მარჯიანის სწორე ისტორიული ცნობებით,
 ლაღალში მკ. მოხუც ფაცი შუკვანის ნაამბობით და ბოროზდინის ცნობებითაც.

1884 წ. იანვარი

კუთვნილია

თავისუფალი სვანეთის 1875 -- 76 წ.წ. აჯანყება.

მის შემდეგ, რაც საქართველოს და ამიერ-კავკასიის ყველა სამეფოებს ან სამთავროებს რუსეთის ძლევამოსილ სახელმწიფოს რკალში ან ორთავიან არწივის კლანჭებში მოთავსება არგუნა ბედმა, განვლო ნახევარმა საუკუნემ და თავისუფალი სვანეთიც 1853 წ. რუსეთს ნებაყოფლობით შეუერთა.

თუმცა, მართალია, ამ შეერთებას, როგორც ვიცით, გარეგნული ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ ამ ისტორიულმა აქტებმა მაინც ბევრი ცვლილებები შეიტანა სვანეთის ცხოვრებაში. უხსოვარ დროიდან ეკონომიურ და პოლიტიკურ დამოუკიდებლობაზე მიჩვეულ სვანებს საშინლად ეუცხოვათ პირველში ახლად შემოღებული კანონები, თავისუფლების შეზღუდვა და განსაკუთრებით გადასახადების შემოღება.

ამისთანა ძარღვებაშლილობის უამს საკმარისი იყო პატარა ნაპერწკალი სვანების გულში დიდი ცეცხლის გასაჩენად და ეს ასეც მოხდა.

1875 წ. ივანობისთვეში ადგილობრივმა ბოქაულმა თავად ჯორჯაძემ თავისუფალ სვანეთის ყველა საზოგადოებას გამოუცხადა მთავრობის ახალი განკარგულება თავისუფალ სვანეთში მიწების გაზომვისა და რაოდენობის გამორკვევის შესახებ.

ეს ამბავი ელვის სისწრაფით მოედო მთელს თავისუფალ სვანეთს და მეხივით მოხვდა გულზე მის მცხოვრებთ. სვანები დარწმუნდნენ, რომ მიწის გაზომვას და რაოდენობის გამორკვევას უნდა სარჩულად ჰქონოდა სვანეთში მიწის ახალ გადასახადების შემოღება. ამ გარემოებამ, რა თქმა უნდა, სვანებზე საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა. უცბათ ხალხში დიდი მღელვარება გამეფდა. ბოქაულთან ყოველ საზოგადოებრივად იგზავნება თავ-თავი კაცები საქმის საფუძვლიანად გამოსარკვევათ. მაგრამ სამწუხაროდ ამ უსულ-გულო ჩინოვნიკმა ვერ შესძლო მათ გულში ჩახედვა და სვანების შეკითხვაზე მან მოკლეთ უპასუხა:

— მთავრობა მიპრძანებს წარუდგინო ცნობები თქვენი მიწების რაოდენობის შესახებ. ალბათ ეს საჭიროა და მეც უნდა წარუდგინო.

ასეთმა მკვახე ჩინოვნიკურმა პასუხმა მთლად დააბნია ხალხი, უარესათ გააძლიერა ცეცხლი სვანების გულში და გაადრმავეა ექვი ახალი

გადასახადების შემოღების შესახებ. ამ ექვებმა ყველაზედ უფრო მაგრადა მოიკიდეს ფეხი პირველად მულახის საზოგადოებაში, სადაც ერთ დღეს სასწრაფოდ ხარების რეკვით და საყვირის დაკვრით თავს იყრის მთელი ხალხი დიდიდგან პატარამდე ერთს ადგილას. ამ კრებაზე საშინელი ქაოტიური მდგომარეობა და მღელვარება სუფევდა. ყველა ერთხმად ამბობდა: „აბა რა გეგონათ რუსის მეფის მთავრობის ჩვენზე გაბატონება?! ჩვენი წინაპრები არავის ემორჩილებოდნენ, ბრძოლით დამოუკიდებლობა და თავისუფლება შეინარჩუნეს და გადასახადებსაც იმიტომ არ იხდიდნენ. ჩვენ კი მაგათზე დავამყარეთ რალაც იმედები და ახალმა მთავრობამაც გადასახადების შემოწერით დაგვაჯილდოვა. ყველანი ერთ დღეს დავიხოცებით და მთავრობას კი ვერ მივსცემთ გადასახადებს მამა-პაპის მიერ დატოვებულ მიწა-წყალზე“.

ამ დროს ხალხს წინაშე წარსდგება ყასბულათ შერვაშიძე და აღელვებული ხმით მიმართავს აყვირებულ ხალხს:

— გთხოვთ დამშვიდდეთ და ყური დამიგდოთ. თქვენ ყველას გაღელვებთ ჩვენი პრისტავის ახალი განცხადება მიწის გაზომვის შესახებ. მაგრამ დანამდვილებით არც ერთმა არ იცით, რა რაშია საქმე აქ. მეც თვითონ არ ვარ გამორკვეული ჯერ ამ საქმეში, მაგრამ ვფიქრობ, რომ მიწის გაზომვით მთავრობას უნდა ქონდეს მიზნათ მიწაზე გადასახადის შემოღება ჩვენს ქვეყანაში... ამ სიტყვებმა საშინელი ყვირილი, არე-დარევა, ღრიალი და მღელვარება გამოიწვია. ყასბულათი სიტყვას ვერ ათავებს და მთელი ხალხი ყვირის:

— ყველანი დავიხოცებით, ისე, როგორც ანისთანა დროს ჩვენი წინაპრები იხოცებოდნენ და ახალ გადასახადების შემოღების ნებას ჩვენს მიწა-წყალზე არავის არ მივსცემთო.

ამის შემდეგ კრებას ერთხმად გამოაქვს შემდეგი დადგენილება: თუ მთავრობამ მართლა განიზრახა მიწაზე გადასახადის შემოღება, პირველათ მივმართოთ მთავრობას და ვსთხოვოთ, რომ ამ მიზნის ცხოვრებაში გატარებაზე ხელი აიღოს და ჩვენი მიწები გადასახადებისაგან იქნენ განთავისუფლებული, ხოლო თუ ეს ჩვენი შუამდგომლობა უყურადღებოთ დარჩა, ყველამ იარაღს მოვკიდოთ ხელი და ჩვენი უფლებები ისე დავიცვათ, როგორც სახელოვანი ჩვენი წინაპრები იცავდნენ ყოველგვარ ძალმომრეობისაგან თავის დამოუკიდებლობას. ეს ჩვენი დადგენილება ეცნობოს თავისუფალ სვანეთის ყველა საზოგადოებას 50 კაცის პირით და სხვა.

ამ 50 კაცის მიერ ეს ამბავი მართლაც ეცნობა მესტიის, ლენჯერის, ლატალის, იფარის, კალისა და უშგულის საზოგადოე-

ბებს. ყველგან ერთხმად იქნა მიღებული ზემოხსენებული დადგენილება მულახის საზოგადოებისა.

ამის შემდეგ მთელი თავისუფალი სვანეთი დანიშნულ დღეს თავს იყრის ს. კალაში წმინდა კვირიკეს ტაძარში ფიცის მისაღებათ ერთმანეთის ერთგულებისა და თავისი დადგენილების ცხოვრებაში გატარების შესახებ.

მრავალრიცხოვანი ხალხი აბობოქრებულ ზღვის ტალღასავით დღლადა. ყველა იძახოდა: არ გვინდა მონობაში სიცოცხლე, აბა იარალი, ტყვია, წაშალი და ვაჟკაცურად სიკვდილით.

ამ დროს ერთი მოხუცი ქალარა გინადრუყ ფარჯიანი ადის დიდ ქვაზე და მოკლედ მიმართავს მის წინ გაშლილ მინდორში მყოფ ხალხს შემდეგი სიტყვებით:

— პატივი ეციოთ ჩემს ქალარას, გთხოვთ დაწყნარდეთ და სიტყვა მომისმინოთ. ასეთი ყვირილით ჩვენ ვერაფერს საქმეს ვერ ვაკეთებთ. გთხოვთ დამშვიდდეთ, გამოფარჩიოთ თავი-კაცები, ვილაპარაკოთ და გამოვარკვიოთ ჩვენი საქმე. ჯერ-ჯერობით ასეთი მღელვარება უადგილოა, ვინაიდან არ განვიცდით ისეთ მდგომარეობას, რომელიც თავის შეწირვას თხოულობდეს. მაგრამ თუ მომავალში დავრწმუნდებით, რომ ეს საჭიროა და მთავრობას ჩვენს მიწებზე გადასახადების დადება უნდა, მაშინ გემართებს ვაჟკაცობა და შეურცხვეს ულვაში მას, ვინც მაშინ თავი დაზოგოს. მართალია ნე მოხუცებული ვარ წლოვანობით, გარეგნულათ, მაგრამ გული ისე გაფოლადებული მაქვს, რომ პირველათ მე ვაგვიძღვებთ მტერთან საბრძოლველად და სიამოვნებით მის ტყვიას მკერდს ძიფუშვან, თუ ჩვენი ქვეყნისათვის ეს საჭირო იქნება. მაშ ქალის ლეჩაქი დაიხუროს, ულვამ მოპარსული და თავს ლაფ დასხმული იყოს იმისთანა ვაჟკაცი, ვინც საჭიროების დროს სიკვდილს შეუშინდეს. ეხლა დაწყნარდით. ერთმანეთის აზრი გავიგონოთ ყველამ და რამე გარკვეულ გზას დავადგეთ.

— „გუნ ეხერ, გუნ ეხერ“ (ძალიან კარგი, ძალიან კარგი), იგორილა ხალხმა. მოხუცი ჩამოდის ქვიდგან და მის ადგილს ყასბულათ შერვაშიძე იჭერს. მთელი ხალხი მის დანახვაზე სმენად გადაიქცევა.

— „სვანეთის ხეო! დღეს რომ მთელი სვანეთი აქ თავს იყრის, ამისთანა მოვლენებს ძველ დროშიაც ჰქონდა ადგილი. როცა ჩვენს წინაპრებს რაიმე უჭირდათ და მტერი მის დაპყრობას ლამობდა, ჩვენი ბედის გადამწყვეტიც აქ თავის მოყრა იყო ხოლმე. მაგალითად, როცა რომელიმე თავადი ფიქრობდა ჩვენზედ გაბატონებას, მაშინ ჩვენი მამა-პაპაც აი სწორეთ ამ ადგილას იყრიდნენ თავს და გამოჰქონდათ დადგენილება მტრის სასტიკი პასუხით. მოგერვბის

შესახებ. ამ კრებაზე ჩემზე ხნიერი ბევრი ურევია. მათ ჩემზედ უფრო კარგად იციან, რომ ყველა, ვინც კი განიზრახავდა ჩვენი თავისუფლების საწინააღმდეგოთ გამოლაშქრებას, საშინელ დამარცხებას ღებულობდა პასუხათ. თოფი და ხანჯალი იყენენ ყოველთვის ჩვენი ბედის გადამწყვეტი. ამ ეპიოდ სვანეთის ყველა წმინდანებმა და ხატ-ჯვარმა აგვაშოროს ეს. ჩვენ ყველას გვინდა სიცოცხლე და არა სიკვდილი და რუსებთან ბრძოლა. მაგრამ თუ კი ამას საჭიროება მოითხოვს, მაშინ, რა გაეწყობა, ვაჟკაცს სახელოვანი სიკვდილი შეშვენის და ჩვენც ყველანი ვაჟკაცურად უნდა დავიხოცოთ. ჩვენ რუსეთს ნებაყოფლობით შევეუერთდით, თორემ ძალით დაპყრობა მან ვერც იფიქრა. მთავრობა ჩვენ გვპირდებოდა გაბედნიერებას, მაგრამ მისი თამასუქები არ განაღდა. მე თვითონ ნამესტნიკ ვორონცოვის მონათლული ვარ და ვიცი მთავრობის დაპირებებს რა ფასიც უნდა ჰქონდეს, მაგრამ მაინც არავითარი წინააღმდეგობა ჩვენ რუსეთისათვის არ გავვიწყე-ვია, გამოგვიგზავნეს მღვდლები—მივიღეთ, დაგვინიშნეს პრისტავი—მივიღეთ, დაგვიყენეს მამსახლისები—მივიღეთ, შემოიღეს. გადასახადები მოსახლის თავზე 1 მ. 30 კაპ.—ვაძლევთ. ასეთ გადასახადებს სვანეთი არასოდეს არ იხდიდა და ეხლაც ძალიან მაკვირვებს მთავრობის მიერ ამ გადასახადების შემოღება, იმ დაპირებების შემდეგ, რომლებითაც ჩინოვნიკებმა ურბები გავვიჭედეს. ჩვენთვის ჯერ ზარალის მეტი არაფერი მოუტანიათ და არც უნდა თხოულობდნენ ჩვენგან რამეს, მაგრამ... მთავრობის მოქმედება, ცხვარმა რომ თხას მატყლი სთხოვოს, სწორედ იმას წარმოადგენს. ეხლა ახალი განკარგულება მივიღეთ მიწების გაზომვის შესახებ. ჩვენ შეკითხვაზე ბოქაულმა დამამ-შვიდებელი პასუხი ვერ გვითხრა და მოკლეთ აგვიხსნა: „ასეთია მთავრობის განკარგულება და ალბათ საჭიროაო“. მე მწამს, რომ მთავრობისათვის ეს საჭიროა, მაგრამ ჩვენთვის... არა. თუ მიწის გაზომვით მთავრობას მიზნათ აქვს მიწაზე გადასახადების დადება, სჯობია ჩვენთვის, რომ ყველანი ერთ დღეს გავწყდეთ. მაგრამ ჯერ კიდევ ნუ აჩქარდებით. ვეცადოთ საქმე კარგათ გამოვარკვიოთ, შევეკითხოთ თვით მთავრობასაც და ვნახოთ, რას მოგვიტანს მონავალიო“. ამ სიტყვებით ყასბულათმა გაათავა თავისი სიტყვა, რომელიც ხალხმა „გუნ ეზერ, გუნ ეზერის“ (ძალიან კარგი, ძალიან კარგი) თქმით დაადასტურა.

მის შემდეგ ქვაზე აღის ისევ შემოხსენებული ვინადრუყ ფარჯიანი, რომელიც მოახსენებს კრებას: ყასბულათის სიტყვებს მე მხოლოდ იმას დავუმატებ, რომ ყოველთვის, როცა სვანეთში ასეთი დიდმნიშვნელოვანი საკითხები სწყდებოდა, ჩვენი წინაპრები ამას დას-

ტურსა და სიმტკიცეს წმინდა კვირიკეზე დაფიცებით აძლევდნენ. საჭიროდ მიმაჩნია დღესაც ასე მოვიქცეთ. წავიდეთ ეკლესიაზე და შევფიცოთ ერთმანეთს, რომ საჭიროების დროს ერთმანეთს არ ვულა-ლატოთ; ჭირში და ლხინში ვიყოთ განუყრელი, როგორც ერთი კა-ცი; თუ საქმე მოითხოვს, უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე ვიბრძოლოთ და თავი შევსწიროთ საერთო საქმეს. ხოლო თუ ვინმემ ამ ფიცს უღალატოს, სასტიკათ იქნას საჯაროთ დასჯილი.

ამ წინადადებას ხალხი უკამათოდ ღებულობს. ჩქარი ნაბიჯით წმინდა კვირიკეს მონასტრისაკენ მიდის და მის გალავანში თავს იყრის.

ამის შემდეგ ეკლესიის კარები იღება. მოხუც ფანგანს გამოაქვს იქილვან მთელი სვანეთის სათაყვანებელი „შალიანის“ ხატი, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი. მთელი ხალხი ქუდ მოხდილი მის წინაშე მუხლს იდრეკს, პირჯვარს იწერს და „დიდება შალიანს“ იძახის. ფანგანი იმეორებს ზემოხსენებულ გინადრუყ ფარჯიანის სიტყვებს და აფიცებს ხალხს, რომლის გათავებისასაც ხალხმა ერთხმად რგორიალა: „ამინ, ამინ“ და მერმე მშვიდობიანათ დაიშალა.

ყველაფერი ეს მალე გაზვიადებული სახით ეცნობა ადგილობრივ ადმინისტრაციას. ადგილობრივი ბოქაული თავადი ჯორჯაძე მისმა ჯაშუშებმა დაარწმუნეს იმაში, რომ თითქოს სვანეთს ფიცი მიეღოს ბეროში მდგომ ჯარისა და ადმინისტრაციის განადგურებაზე. შეშინებულმა ჯორჯაძემ სასწრაფოდ ეს ამბავი აცნობა თ. დადემშქელიანებს და სთხოვა მათ მოსალოდნელ უბედურებისაგან დაეცვათ. თავადმა თენგიზმა აშოვნა დრო მთავრობისადმი ერთგულების დამტკიცებისათვის და მალე თავისი ხალხით ბეროში გაჩნდა ჯარისა და ადმინისტრაციის დასაცავად.

ეს ამბავი ეცნობა თავისუფალ სვანეთს იმ სახით, თითქოს ჯარი, ადმინისტრაცია და დადემშქელიანები ემზადებოდნენ მათთან საომრად და თავისუფალ სვანეთის დასაპყრობათ.

ეს ხმა ელვის სისწრაფით მოეფინა მთელ სვანეთს. ხალხი, საომრად გამოწყობილი, საჩქაროთ იკრიბება ერთ ადგილას. როგორც გადმოგვცემენ, საშინელ სურათს წარმოადგენდა თურმე ეს უმაგალითო აღელვებული ხალხის ზღვა, როგორც გარეგნულად, ისე თავისი მისწრაფებით და სულისკვეთებით. ცოტა ხნის შემდეგ კრებას გამოაქვს დადგენილება, რომ ისინი მართლაც დაეცენ ბეროში დაბანაკებულ ჯარსა და ადმინისტრაციას, გასწყვიტონ ისინი და მათი იარაღი და ტყვია-წამალი ხელთ იგდონ.

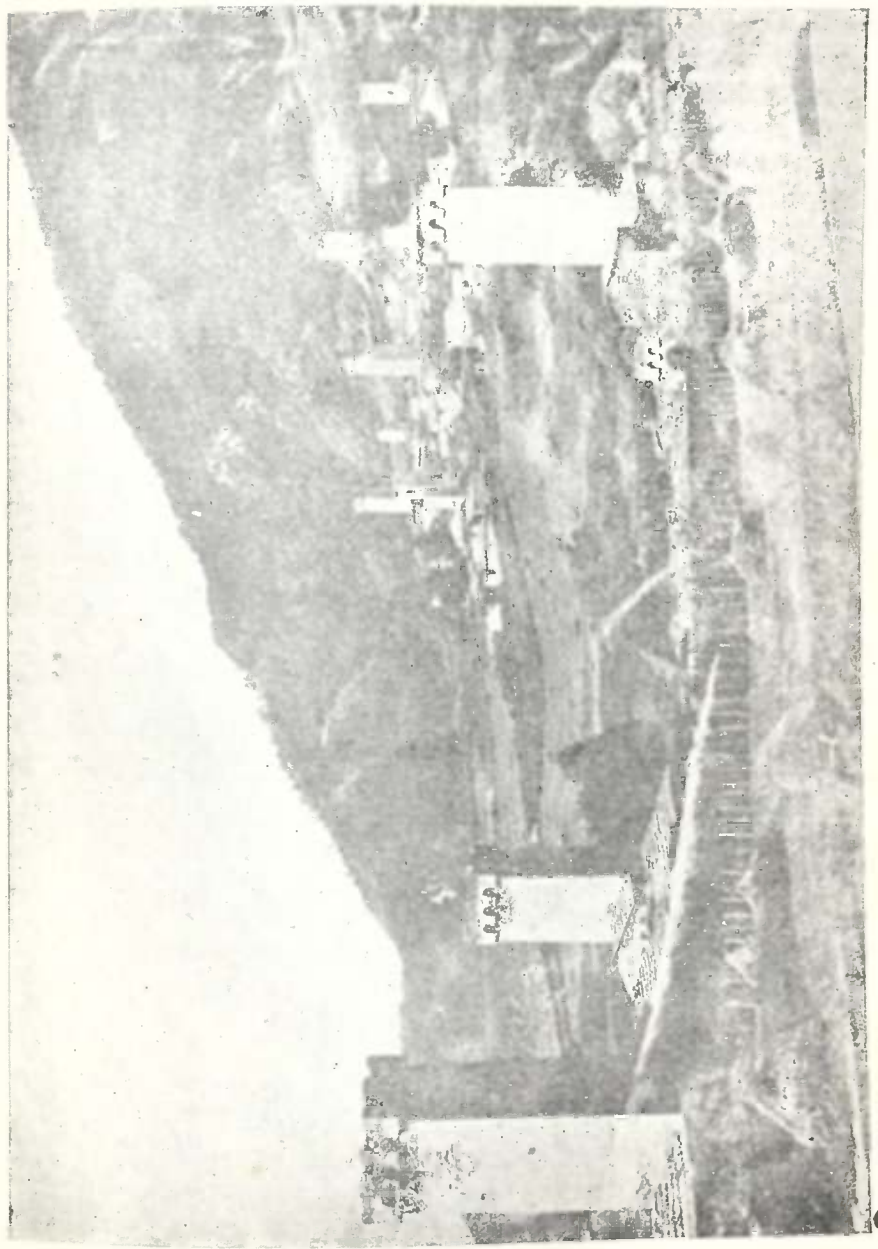
ამ დიდგენილების სისრულეში მოსაყვანათ მთელი ხალხი ბაღის შთით ბეჩოსკენ მიემგზავრება. აქ მათ შეხვდნენ თავადი დაღეშქელიანები და მუხლმოდრეკილი სთხოვდნენ შეჩერებას, სიტყვის მოსმენას და დამშვიდებას. პირველად ხალხის უმრავლესობა წინააღმდეგე იყო დაღეშქელიანებთან მოლაპარაკებისა, მაგრამ ზოგიერთი მოხუცებულების მეცადინეობამ და პატივისცემამ აქაც გასჭრა და აღელვებული ხალხის ტალღა შეჩერდა. გაიმართა კამათი ამ ორ მხარეთა შორის, რომლის დროსაც მრავალი შხამიანი სიტყვა იქნა წარმოთქმული დაღეშქელიანების მიმართ. თავადებიც თავისი მხრით არწმუნებდნენ ხალხს, რომ ჯარი მათ საბატონო კუთხეშია დაბანაკებული და სტუმრები რომ ვერ იპატიონ და დაიცვან, ეს მათი თავის მოჭრაა. მაგრამ ამ სიტყვებმა ხალხი უარესად გააღიზიანა და ყველამ ერთხმად იგრილა: „წავიდეთ, წავიდეთ, კმარა ზღაპრები“ და ხალხმა იწყო ბეჩოსკენ წინ წაწევა.

დაღეშქელიანებმა მათ მოკლე გზით წინ გაასწრეს, კიდევ დახედნენ გზაში და კვლავ შეუდგნენ სვანების დამშვიდებას. აქაც ზოგიერთ გავლენიან პირების მეცადინეობით ხალხი იქნა შეჩერებული. გაიმართა ცხარე კამათი, რის შემდეგაც გამოიტანეს ასეთი დადგენილება: ხალხი დაბრუნდეს უკან, ხოლო ბეჩოში მდგომ ჯარსა და ადმინისტრაციას მიეცეს წინადადება თავისუფალ სვანეთის საზღვრებს არ გადააბიჯონ.

ლატალის და ლენჯერის საზოგადოებებს დაევალოს თავისუფალ სვანეთის დასავლეთის საზღვრების დაცვა და ბალის მთაზე ამ მიზნით შეიარაღებული ყარაულის დაყენება, რათა არც ერთი მთავრობის კაცი არ შეუშვან თავისუფალ სვანეთში დასავლეთიდან. ხოლო დანარჩენი საზოგადოებას უნდა დაეყენებინა ყარაული ლატეარის მთაზე აღმოსავლეთის საზღვრების დასაცავად და გზების შესაკრავათ.

ამასობაში ადგილობრივმა ბოქაულმა ჯორჯაძემ ყველაფერი ეს დაწვრილებით აცნობა ლეჩხუმის შაზრის უფროსს, სვანეთის კბილის მატლს და დაუძინებელ მტერს გრინეცკის, რომელმაც თავისი მხრით სასწრაფოდ უმაღლეს მთავრობას აცნობა სვანეთის ამბები და ითხოვა ამ ქვეყნის დასამშვიდებლათ და წესიერების აღსადგენად ჯარი.

მისი შუამდგომლობა მალე განხორციელდა და ივლისის პირველ რიცხვებში ქუთაისიდან გაემგზავრა სვანეთისაკენ ქუთაისის გუბერნატორი მალაჟევი და ჯარი გენერალ ციტოვიჩის მეთაურობით.

ლენჯეოს საზოგადოების სოფ. ნესტელი.

7 ივლისს ეს ჯარი ამოვიდა ლეჩხუმში და დაბანაკდა მურში. ჯარის სვანეთისაკენ გამოგზავნა მალე შეიტყვეს სვანებმა და სასწრაფოთ ლატფარისა და ბალის მთებზედ ყარაულის გაძლიერებას და საომრად მზადებას შეუდგნენ.

ამ დროს გრინეესკი ნახულობს სვანეთში მიმავალ ექვს მგზავრ სვანს, რომლებსაც ავალებს გადასცენ აჯანყებულ სვანებს, რომ ეს აჯანყება არის ნაყოფი გაუგებრობისა. მართალია მთავრობა ახდენს მიწების გაზომვას, მაგრამ ეს იმიტომ, რომ „ხელმწიფე-იმპერატორმა“ უნდა იცოდეს თავის ქვეშევრდომთა მიწის რაოდენობის ამბავი და არავის აზრათ სვანეთში გადასახადის შემოღება არა აქვს. გამოცხადდნენ ჩემთან არეულობის მეთაურნი და თან ჩამოიყვანონ თითო საზოგადოებრიდგან 8—8 კაცი. მე მათ დავხვდები სადმე ქვემო სვანეთში და აქედგან, თუ ისურვებენ, ჩემთან ერთად წაილენ ცაგერში გუბერნატოროთან მოსალაპარაკებლად. თუ შევთანხმდებით, ჯარი უკან დაბრუნდება, თუ არა და ყველანი ერთად სვანეთისაკენ, წამოვალთ და სხვა...

წინააღმდეგ მოლოდინისა, გრინეესკის ამგვარი მოთხოვნილება სვანების მიერ შესრულებულ იქმნა და რამოდენიმე დღის შემდეგ მასთან გამოცხადდა ათი კაცისაგან შემდგარი თავისუფალი სვანეთის დელეგაცია ყასბულათ შერვაშიძის მეთაურობით.

გრინეესკი ყასბულათს იცნობდა, ამიტომ პირველად საყვედურებით მიმართა მას და უთხრა: „აგერ 15 წელიწადია, რაც შენ მთავრობის სამსახურში ხარ. მთავრობამაც შენ ორი მენდლით დაგაჯილდოვა და დღეს მის საწინააღმდეგოთ სვანეთის ხალხს ამხედრებ. იცოდე, რომ თუ შენ მიერ აჯანყებული ხალხი არ დაგიწყნარებია, სასტიკათ იქნები დასჯილი“.

ყასბულათმა უპასუხა:

— „ტყუილათ ფიქრობთ, თითქოს მე ხალხი ამეჯანყებინოს. რა შუაში ვარ აქ მე, როცა ამის გამოწვევის მიზეზები თქვენთვის ნათელი უნდა იყოს. თქვენ ხომ იცით, რომ მთელი სვანეთის ხალხი კალაშია თავმოყრილი. რასაკვირველია იქ ვიყავი მეც. ხალხმა მთხოვა მეთქვა მისთვის ჩემი აზრი და მეც ვუთხარი მას, რაც გულში მქონდა, მაგრამ უფრო მთავრობის სასარგებლოთ და ხალხის დასამშვიდე ბლათ“.

— რაც იყო იყო, ახლა თქვენ გვევალებათ, რომ საჩქაროთ მოხსნათ ყარაული ლატფარისა და ბალის მთებიდგან. უთხრა მათ გრინეესკი.

— რასა ბრძანებთ, ხალხის უმრავლესობამ თუ არ ისურვა, ჩვენ როგორ შეგვიძლია ეს შევასრულოთ, მიუგო მას ყასბულათმა.

გრიწვესკი გაფიცხდა და უბრძანა დელეგაციას წასულიყო მასთან ცაგერში გუბერნატორთან. დელეგაციაც დაეთანხმა ამაზე და 13 ივლისს წარუდგა მალაფეევს, რომელმაც ისინი შესაფერისი პატივისცემით მიიღო და სთხოვა დაწვრილებით მოეხსენებინათ მისთვის აჯანყების გამოწვევის მიზეზები.

დელეგაციიდან მის წინაშე წარსდგა ყასბულათი და მოახსენა:

— „უმთავრესი მიზეზი ჩვენი აჯანყებისა გახლავთ მთავრობის ახალი განკარგულება მიწების გაზომვისა და რაოდენობის გამორკვევის შესახებ. არის პრაველი სხვა მიზეზებიც ჩვენი მთავრობისადმი უკმაყოფილებისა“.

აქ მას გუბერნატორი სიტყვას აწყვეტინებს და ეკითხება.

— რატომ ხართ მთავრობით უკმაყოფილო?

ყასბულათი უპასუხებს:

— „აი რატომ, უხსოვარ დროიდგან ჩვენ თავისუფალი ვიყავით, არავის ვემორჩილებოდით, ბეგარას და გადასახადს არ ვიხდიდით. ამ ბოლო დროს ჩვენ ნებაყოფლობით რუსეთს შევეურთდით, გვეგონა მთავრობა დაპირებებს გაანაღდებდა, რამე შემწეობას მოგვცემდა, მაგრამ, ნაცვლათ ამისა, ჩვენვე გვახდევინებს რალაც გადასახადებს და რატომ მოხდა ეს—ჩვენ ძალიან გვიკვირს. ჩვენ ამას მიჩვეული არავართ, მონობაში ყოფნისა არა ვიცით რა, და ჩვენი წინაპრების სიხლით გამოსყიდულ თავიოფლებას ასე ადვილათ ვერავის გავათეღვინებთ ფეხქვეშ და სხვა“.

— ვინ მოგატყუათ, რომ მთავრობას მიწის ახალი გადასახადების შემოღება უნდა სვანეთში, ჰკითხა გუბერნატორმა. ყასბულათმა უპასუხა:

— „ბევრი ჩვენთაგანი რაჭა-ლეჩხუმში იყო, სადაც საქმის მცოდნე პირებმა ამის სინამდვილეში დაგვარწმუნეს“.

— ყველაფერი ეს სიცრუეა, რატომ დაუჯერეთ ასეთ ცრუ ხმებს. უთხრა მალაფეევმა.

— ჩვენ გვქონდა საბუთი ასეთი ხმებისათვის დაგვეჯერებინა, ვინაიდან რამოდენიმე წლის წინეთ გავრცელდა ხმა სვანეთში სახაზინო გადასახადების შემოღების შესახებ და, მიუხედავათ იმისა, რომ ჩვენ ეს არ გვჯეროდა—გამართლდა. მის/შემდეგ ხალხს მთავრობისადმი ნდობა დაეკარგა და ამ ხმებმაც იმიტომ მოიკიდეს მაგრათ ფეხი მთელ ხალხში. ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ეს ხმები გამართლდეს, თუ არა ყველანი ერთ დღეს დავიხოცებით და ამაზე მთავრობას ვერ

დავეთანხმებით. ლეჩხუმში ჩვენ ისიც გვითხრეს, თითქოს ჩვენი ციხეების დანგრევაც ჰქონდეს მთავრობას აზრათ. რასაკვირველია ეს არ არის დასაჯერებელი და არც გვჯერა, მაგრამ ამ სიტყვების გაგონებაც საკმარისია ჩვენ გულში ცეცხლის გასაჩენად—მოახსენა გუბერნატორს ყასბულათმა.

— „მე თქვენ ჰკვიანი კაცი მეგონეთ და მიკვირს ძალიან, რომ ამისთანა ყალბ ხმებს ყურადღებას აქცევთ“. უთხრა მას გუბერნატორმა.

— „ჩვენ არ გვინდა დავიჯეროთ, მაგრამ რაც ითქვა, კიდევ ახდა. ხოლო რასაც შეგეპირდით, არაფერი განაღდა და ახლაც ეჭვი გვეპარება, რომ გადასახადები“... მიუგებს ყასბულათი.

— „რა გადასახადებო, — გულმოსულათ უთხრა მას გუბერნატორმა; თქვენი გადასახადი ის უნდა იყოს, რომ თვითეულმა თქვენგანმა იყიდოს სანთელი, აუნთოს ის ხატს და ღმერთს მადლობა შესწიროს, რომ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებით. თქვენ იცით, რამდენი ფული ეხარჯება თქვენთვის მთავრობას... ბოქაული, მისი თანაშემწე, კანცელარია, სამღვდლოება, ყველა ესენი ხომ ხაზინის ხარჯზედ იმყოფებიან. იცით თქვენ ესა? არა, არ იცით“.

ყასბულათმა მას გაბედულათ უპასუხა:

— „თუ თქვენ ამდენს ხარჯავთ ამ თქვენ მიერ ჩამოთვლილ მოხელეების შესანახავად, ეს ალბათ იმიტომ, რომ ყველა ესენი თქვენთვის არიან საჭირო. ჩვენ კი არავითარ სარგებლობას ამ პირებისაგან არ მოველით, ვინაიდან უკვე დავრწმუნდით იმაში, რომ როცა ისინი არ გვყავდა, უფრო კარგად ვცხოვრობდით, ვიდრე ახლა. მფარველი სვანეთს მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში არ ჰყოლია და არც ახლა არის საჭირო. თუ შემწეობის აღმოჩენის მაგივრათ ჩვენ მონათ ქვეყლი ვიქნებით, ხალხის სახელით მოგახსენებთ, მწყალობელი თამარ მეფეც ვერ გვახდევინებდა ჩვენ ხარკს და არც დღეს შეგვიძლია ვინმეს ამისი ნება მივცეთ“.

— „მართალია თამარ მეფე თქვენ ბეგარას არ გახდევინებდათ, მაგრამ სამაგიეროთ მას ჯარში გაჰყავდით, და ეს დიდ ხარჯებთან იყო თქვენთვის დაკავშირებულ“—იო, — უთხრა მას მალაფეევმა.

ყასბულათმა უპასუხა:

— „არა, ბატონო გუბერნატორო, ეს ასე არ გახლდათ. ჩვენ ყოველწლიურად თამარ მეფესთან ვგზავნიდით კაცებს ქვეშევრდომობის დასამტკიცებლად და ის ჩვენ გაგზავნილ კაცებს, მართლაც, ნამდვილ მეფურათ ისტუმრებდა და ძვირფასი საჩუქრებით აჯილდოვებდა და აბრუნებდა ჩვენ ქვეყანაში.“

ახლა რას ვხედავთ. ვხედავთ იმას, რომ ყოველწლიურად სვანეთის ყველა საზოგადოებების მამასახლისების „კომოშნიკები“ მიდიან ქუთაისში ღარიბ სვანების ოჯახებში აბოქილი ფულების ხაზინაში შესატანად, მაგრამ მთაფრობა მათ ქალამნის ფასს და გზის ხარჯებსაც კი არ აძლევს. როგორც ხედავთ, განსხვავება დიდია. თამარს ჩვენ ვეცოდებოდით. მასთან არაფერი მიგვქონდა, გარდა კეთილი გულისა, ის კი დიდ ყურადღებას გვაქცევდა, საჩუქრებს გვიგზავნიდა. სვანეთში არსებული ძვირფასი ეკლესიები მის მიერ არიან აშენებული და მათში შენახული მრავალი ძვირფასი ხატ-ჯვარი შემოწირული“...

გუბერნატორი დარწმუნდა, რომ ამგვარი მოლაპარაკებით ის მიზანს ვერ აღწევდა, შესწყვიტა დელეგაციასთან უნაყოფო ბაასი და გამოუტხადა:

— „დავანებოთ ლაპარაკს თავი, მე მივდივარ სვანეთში. და ადგილობრივ გამოვარკვევ ყოველივეს. თქვენც ჩემთან წამოხვალთ, ჯარი კი უკან გამოგვყვებაო“. ამითი გათავდა გუბერნატორისა და სვანეთის დელეგაციის შორის უშედეგო კამათი და შეუდგენ მზადებას სვანეთისაკენ წასასვლელად.

15 ივლისს ცაგერიდგან გამოვიდა ფეხოსანი ჯარი და გურიის რაზმი, ხოლო კახაკები მურში დარჩნენ.

სვანებმა რომ ეს შეიტყვეს, შეუდგნენ საომრათ მზადებას და ლატფარის მთაზე ყარაულის გაძლიერებას, ამიტომ ჯარი შეჩერდა ჩოლურში და სვანეთში მალაფევეის განკარგულებით გაიგზავნა ხალხის დასამშვიდებლათ ერთი დელეგატთაგანი, რომელსაც ყასბულათმა დააბარა ლატფარის მთიდგან ყარაულის მოხსნა. ყარაულის მოხსნის შემდეგ გუბერნატორი წინდაწინ გზავნის სვანებთან გრინევსკის ლეჩხუმის 20 თავად-აზნაურის თანხლებით.

17 ივლისს ის შევიდა კალაში, სადაც მთელი ხალხი იყო დაბანაკებული. მის დანახვაზე ზალხმა საშინელი ყვირილი ასტეხა, ათი შეიარაღებული სვანი მომართული კაციანი თოფებით მისკენ მიიწევენ, წინ ელობებიან და უყვირიან: „შეჩერდი, ფეხი არ გადაადგამ, თორემ“... შეშინებული გრინევსკი თხოულობდა სოფელში შესვლის ნებართვას და თან ნელი ნაბიჯით იქითკენ მიიწევედა. სვანებმა მას მრისხანეთ შეუყვირეს: თუ ერთ ნაბიჯს კიდევ გადაადგამ, მერმე შენს ბალანს კაცი ვერ ნახავსო.

გრინევსკი ცხენიდგან ჩამოდის და თავისი ამალით წყლის პირათ ჩამოჯდება.

აღლევებული ხალხი მისგან თხოულობს დაუყოვნებლივ უკან დაბრუნებას, ყასბულათისა და მისი ამხანაგების განთავისუფლებას, მაგრამ გრინეესკიმ ურჩობის გაწევა მოინდომა. ამან უარესი მღელვარება გამოიწვია და მთელი ხალხი მისკენ გაეშურა. ამ ხალხს წინ ელობება ერთი გავლენიანი მესტიელი გლენი, რომელმაც ხალხი შეაჩერა და უთხრა: „სირცხვილია ერთი კაცისათვის ამდენმა კაცმა ხელი შევისვაროთ. სჯობს ჯერ კიდევ გავუზავნოთ მას კაცები და წინადადება მივცეთ ახლავე დეაკარგოს აქედგან, ყასბულათი და მისი ამხანაგები ხვალვე ჩვენთან გამოუშვას და თუ ეს არ აასრულოს, მერმე მოვკლავთ“.

ხალხი მას დაეთანხმა, გრინეესკისთან კაცი გაგზავნეს ხალხის გადაწყვეტილების გადასაცემათ. გრინეესკი სტოვებს კალას და ლატფარის მთით ქვემო სვანეთში მდგომ გუბერნატორისკენ გაუდგა გზას.

მეორე დღესვე ყასბულათი და მისი ამხანაგები კალაში გაჩნდნენ. მათმა მოსვლამ და დანახვამ აღლევებული ხალხი ძალიან დაამშვიდა. ყასბულათმა ხალხი დაარწმუნა, რომ ჯარის მოსვლით მათ საფრთხე არ მოვლით და ამიტომ მეორე დღეს მალაფევეი სვანების მიერ იქმნა მიღებული ს. კალაში.

მალაფევეის ტაქტიკური მოქმედებით საქმემ მშვიდობიანი ხასიათი მიიღო, სვანები დამშვიდდნენ და გადასახადების შემოღების შესახებ გავრცელებულ ხმების სიყალბეს ფარდა აეხადა.

ამჟამად ჯარის მოსვლამ იმსხვერპლა მხოლოდ ლატალის საზ. ერთი მოსახლე გირგვლიანები (რამზიშა), რომლებმაც ჯარს წინააღმდეგობა გაუწიეს და ციხეებიდან სროლა აუტყეს.

ყასბულათი და მისი ამხანაგები, არეულობის მეთაური, 13 კაცი, გუბერნატორის მიერ იქმნენ ქუთაისში ჩაყვანილი. სასამართლომ მათ მიუსაჯა თითო წლის ციხე, მაგრამ სამწუხაროთ მთის მწვერვალებზე შობილმა და თავისუფლებაში აღზრდილმა მთის შვილებმა ვერ აიტანეს ციხის პირობები და ყველანი ვადის შესრულებამდე რამოდენიმე თვით ადრე დაიხოცნენ.

ჯარის მოსვლით რომ სვანეთი არ განადგურდა და საქმემ ასე მშვიდობიანათ ჩაიარა, ამით ძალიან უკმაყოფილო შეიქმნენ ადგილობრივი ბოქაული, მისი თანაშემწე თ. დადეშქელიანი და ყველაზე უფრო კი ლეჩხუმის მაზრის, უფროსი სვანეთის ზემოხსენებული მტერი გრინეესკი, რომელიც სვანების დანახვაზე კბილებს აკრაპუნებდა ხოლმე და ტანი ცახცახს უწყებდა. ეს ვაჟბატონები კვლავ შეუდგნენ სვანეთში წყლის ამღვრევას თავისი ბოროტ მიზნების მისაღწევათ. მათი „მოღვაწეობა“ იქმნა დაგვირგვინებული 1876 წ. რუ-

სეთის ძლევანოსილ სახელმწიფოს მიერ მის და სამარცხენოდ 19 მოსახლისაგან შემდგარ სოფ. ხალდეშისთვის ომის გამოცხადებით, რომელმაც მრავალრიცხოვანი რუსეთის მხედრობა იმსხვერპლა ორჯერ, და თენგიზ დადეშქელიანის მოღალატეობრევი მეცადინეობით რომ თვით სვანეთი არ გამოსულიყო მათ წინააღმდეგ, კიდევ დიდ ხანს გაუმკლავდებოდნენ მთავრობას.

ხალდეშის ტრადიკული ისტორია, სხვათა შორის, მშვენიერად ახსიათებს მთავრობის უსულ-გულო წარმომადგენლების როლსა და უტაქტო მოქმედებას სვანეთისთანა მივარდნილ კუთხეებში. ჩინოვნიკების მიერ ამისთანა ამბის შექმნა და უბედურების დატრიალება სვანეთის ერთს პატარა სოფელში მშვენიერ გაკვეთილს ანუ მაგალითს წარმოადგენს იმის დასახსიათებლად, თუ რა სიფრთხილე მართებს ამისთანა ხალხში მუშაობის დროს ამ ქვეყნის მესვეურთ.

ეს სასაცილო და თავისი შინაარსით მთავრობისთვის სამარცხენოდ „ომი“, სამწუხარო შედეგებით ხალდეშელებისათვის დამთავრებული, იქმნა გამოწვეული შემდეგი გარემოებით:

1875 წ. სვანეთში მომხდარ არეულობის მეთაურებად ითვლებოდნენ 16 კაცი. 14 მათგანი მალაფევეთან გამოცხადდა, ხოლო ორი კაცი ს. ხალდეშში მცხოვრებნი გასვიანი და ჯოხაძე დამიძლენ.

მათი შეპყრობა ვუბერნატორის მიერ დაევალა ადგილობრივ ადმინისტრაციას, რომელმაც ამ საქმეზე ოდნავადაც არ იზარუნა. 1876 წ. სვანეთში იმოგზაურა მაზრის უფროსმა გრინევსკიმ, რომელსაც ადგილობრივმა ბოქაულმა და მისმა თანაშემწემ თენ. დადეშქელიანმა მოახსენეს, რომ ამ ორი კაცის დასაჭერათ მათ მიერ იქნა მიღებული ყოველგვარი ზომები, მაგრამ ამათ.

ამ ამბავმა გრინევსკიზე საშინლად იმოქმედა. სასწრაფოდ მან მოითხოვა ჯარი ამ ორი „ბუნტოვშიკის“ დასაჭერათ და რამოდენიმე ხნის შემდეგ ეს ჯარი გენ. ლიაუსის მეთაურობით მასთან გაჩნდა. ცოტა ხნის შემდეგ მის „დასახმარებლათ ამ ორი კაცის დაჭერაში“ მასთან იქმნა გამოგზავნილი, კიდევ კახეთისა და გურიის რაზმები და არტილერია.

ამ მრავალრიცხოვანი ლაშქრით გრინევსკი ივლისის თვეში მიდის ს. ხალდეშში ორი ყაჩაღის დასაჭერათ. მის სიხარულს ამყამად საზღვარი აღარ ჰქონდა, რადგანაც გაუთენდა სანატრელი დრო სვანებთან შურის საძიებლად. ამ ჯარით ის შეჩერდა ს. ხალდეშიდგან ორი ვერსის მანძილზე მიჯვარიშის მინდორში და ამ ადგილიდან შეუდვა ხალდეშელებთან „დიპლომატიურ“ მოლაპარაკების წარმოებას.

გრინევსკი თხოულობდა სოფლელებისაგან ჯოხაძისა და გასვიანის დაჭერას და მასთან მოყვანას. ამაზე ხალდეშელები მას მოკლეთ უპასუხებდნენ:

„დაიჭირეთ თვითონ, თუ შეგიძლიათ. ძალა თქვენს ხელშია და ჩვენც ხელს შეგიწყობთ. მაგრამ თვითონ ჩვენი ძმების დაჭერას ვერ ვიკისრებთ, რაკ უნდა იყოსო“.

ამ პასუხის მიღების შემდეგ გრინევსკიმ გასცა ბრძანება მთელი სოფელი მასთან გამოცხადებულიყო. ამაზე ხალდეშელებმა შემოუთვალეს მას:

— ჩვენ იმისთანა კაცს ვერ ვენდობით, რომელმაც მულახში მამის მაგივრათ მისი უდანაშაულო შვილები დაიჭირა. ვინ არის იმის თავდები, რომ ორი კაცის მაგივრათ მთელ სოფელს არ დაგვიჭერთ?

ამის შემდეგ უჯანასკნელად გრინევსკი გზავნის ხალდეშელებთან რამოდენიმე შეგნებულ სვანს და მათ შორის ტფილისის სასულიერო სემინარიის მოწათეს ბეს. ნიჟარაძეს, რომლებსაც ხალდეშელები ძალიან აღელვებული დახვდნენ. ამ კაცებმა შეიტყვეს, რომ ქალები და ბავშვები უკვე მთებში და ტყეებში იყვნენ დამალულნი, ხოლო მამაკაცები ემზადებოდნენ ჯართან საბრძოლველად. მაგრამ მათმა მეცადინეობამ სასურველი ნაყოფი გამოიღო და ხალდეშელები დაათანხმეს გრინევსკისთან წასვლაზე იმ პირობით, რომ ჯარი მისგან ყოფილიყო დაშორებული ერთი ვერსით. მოციქულებმა სასწრაფოდ გრინევსკისკენ გასწიეს, ხოლო ხალხი მათ უკან გაჰყვა დანიშნულ ადგილამდე. მაგრამ სამწუხაროთ მშვიდობიან მოლაპარაკებას ჩელი შეუშალა სადილობის დროს გრინევსკისა და ჯარის უფროსის ლიაუსის შორის მომხდარმა განხეთქილებამ. გენერალი უკმაყოფილებას აცხადებდა იმის შესახებ, რომ ის იმყოფებოდა გრინევსკის განკარგულებაში და ამბობდა:

— თუ ჩვენ აქ მოვსულვართ საქმისთვის, შევიდეთ ხალდეშში, ტყუილად რათა ვართ გაჩერებული და საქმე გავაკეთოთ, თორემ მე ჩემი ჯარით უკან დავბრუნდებიო. ამაზე გრინევსკი უპასუხებდა, რომ მას უფლება აქვს მის განკარგულებაში მყოფი ჯარი ამოქმედოს ისე, როგორც საჭიროება მოითხოვდა.

ასეთი პასუხი ლიაუსს თავის დამცირებათ მიაჩნდა და მათ შორის მტრობა და განხეთქილება ჩამოვარდა. ნასადილევს ორივემ ცხენები შეიკაზმეს და შეუდგნენ მზადებას ხალდეშში შესასვლელათ.

ამ დროს გრინევსკის გაგზავნილმა მოციქულებმაც მოაწიეს მიჯვრიშში და გადასცეს მას ხალდეშლების მასთან მოსალაპარაკებლად იქვე მახლობელ სათიბში ჩამოსვლის ამბავი:

— „დამნაშავეები მოჰყავსთ?“ ჰკითხა მათ აღელვებულმა გრინესკიმ.

— „დამნაშავეები ჯერ არ მოჰყავთ, მაგრამ შესაძლებელია ხალხთან მოლაპარაკების შემდეგ ესეც მოხდეს“. უპასუხეს მოციქულებმა.

— „დამნაშავეები თუ არ მოდიან, მე თვითონ შევალ ხალდეშში, ერთ საათში ქვას ქვაზედ აღარ დავსტოვებ და მერმე მომიყვანებნო“. იყვირა გრინესკიმ და გაუდგა გზას.

გრინესკის წინ გადაეღობა სვანეთის ახლად დანიშნული ბოქაული მიქელაძე, რომელმაც სთხოვა მას შეჩერებულიყო და შიეცა მისთვის ერთი კვირის ვადა ამ ორ ხალდეშელის მოსაყვანად. მაგრამ გრინესკიმ მას უთხრა: „თქვენ, თავადო, შეგიძლიათ დარჩეთ, ყველა ისეთი მშიშარა კი არ არის, როგორც თქვენ“-ო.

ეს სიტყვები ისარივით მოხვდა მიქელაძის გულს და უბრძანა თავის „იასაულს“, რომ საჩქაროთ მისთვის ცხენი შეეკაზმა. ლიაუსმა ჯარი გამოაწყრა და ყველანი ერთად ხალდეშისაკენ გაემგზავრნენ.

ხალდეშელებმა მათ სოფლისაკენ მიმავალი ჯარი რომ დაინახეს, სასწრაფოდ შეცვიდნენ თავის სოფელში, შეუდგნენ მხადებას, შეიარაღდნენ; ახალგაზრდები ციხეებში ავიდნენ, ხოლო უფრო ხნიერები და დედაკაცები შუაგულ სოფელში ჯარს დახვდნენ იმ მიზნით, რომ თუ ჯარი მშვიდობიანათ შევიდოდა და არაფერს დააშავებდა, იმ ღამეს ვახშამი გაემართათ, პატივი ეცათ, ხოლო მეორე დღეს ამ ორი კაცის გამოყვანაში დახმარება გაეწიათ. გრინესკი ასეთი პატივისცემით მიღებამ ძალიან გაამზიარულა. მაგრამ ეს მზიარულება მალე მოუშხამა შემდეგმა გარემოებამ: ლიაუსი, რომელიც თავისი ჯარით უკან მოდიოდა, როცა სოფელში შემოვიდა, შეჩერდა ერთ ციხის ძირში. ამ ციხის ზედა სართულიდან ჯარის შესახედავით გამოჰყვეს ბავშვებმა თავები, რომლებსაც უნებურად ფანჯრებზე მდებარე პატარა ქვები გადმოუვარდათ. ეს ქვები მოხვდა თავში ციხის ძირში მდგომ გენერალ ლიაუსს, რომელმაც იფიქრა, რომ ეს ქვები მას განგებ ესროლეს ციხიდან არა ბავშვებმა, არამედ მათმა მამებმა და ამითი გაბრაზებულმა გენერალმა უბრძანა სალდათებს:

— „როგორ გაბედეს ციხეში შესვლა, მე მაგათ სეირს ვუჩვენებ; ააგეთ ხიშტებზე ეს ჩვენთან მყოფი სვანებიო“. ეს ის ორი სვანი იყო, რომლებიც მათდა საუბედუროთ ლიაუსთან მოდიოდნენ სალამის მისაცემად და ცხენების ჩამოსართმევად. დაიწყო ბრძოლა. სალდათებმა თავის გენერლის ბრძანება შეასრულეს და უცბათ ხიშტებზე ააგეს ერთი სვანი, ხოლო მეორე მათ გაექცათ. სალდათები მასაც დაედევნენ უკან, და როდესაც დაეწიენ, მაშინ სვანმა იშიშვლა ხან-

ჯალი, სამ სალდათს იქვე წელები დააყრევინა და შემდეგ გაუგებრობის მეოთხე მსხვერპლი თვითონაც შეიქმნა.

ციხეში მყოფმა სვანებმა ამ საშინელ სურათს რომ შეხედეს, გაისვეს ხელი თავის კაჟიან თოფებზე; აუტეხეს ჯარს სროლა. პირველი მოკლეს გენერალი ლიაუსი, მეორე ტყვიით ბოქაული მიქელაძე. მესამე ტყვიით ექიმი ბელსკი და მრავალი სხვა. ამ უბედურობაში მალე დაღამდა. მოკლული სვანების ჭირისუფალნი გაბრაზებულნი დაეძებდნენ მათ უბედურობაში უმთავრეს დამნაშავეს გრინევსკის, რომელიც დამალული ნახეს თავისი ამალითურთ ერთ სვანის სახლში, და მოჰკლეს როგორც ის, აგრეთვე ყველა მისი ამალის წევრები, გარდა ორიოდ კაცისა. მიწაზედ გაწოლილმა ჯარმა ისარგებლა დაღამებით და თავის სადგომში მიჯვრიშისკენ გაბრუნდა, მაგრამ გზაზე ბევრი დაიღუპა. ზოგი მათგანი წყალში ჩავარდა, ზოგიც კლდიდან გადავარდა და სხვა.

ხალდეშლები ამის შემდეგ სასწრაფოდ შეუდგენ თავისი ცოლ-შვილის ღამე მთებით მეზობელ საზოგადოებებში თავიანთ ნათესავებთან გადამალვას და მთელი სოფელი მალე დაიცალა. დარჩენ მხოლოდ ორი ქალი და მოხუცები, ვისაც იარაღის ხმარება არ შეეძლო. ამ მდგომარეობაში საქმე დარჩა 7 მარიამობისთვემდე.

7 მარიამობისთვეს ქუთაისის გუბერნატორის განკარგულებით კალაში მყოფ ჯარს მოემბატა გურიის რაზმი, ქუთაისის მაზრის უფროსის ხელმძღვანელობით და სხვა ჯარის ნაწილები. მალე სვანეთის თავადებმა უღალატეს ხალდეშლებს, მთავრობას მიემხრენ და ერთიკვირის განმავლობაში თენგიზ დადეშქელიანის თაოსნობით მათ მიერ გამოყვანილ იქმნა სვანეთის ხალხი. 19 მარიამობისთვეს მათ მოემბატა ქუთაისიდან გენერალი ციტოვიჩი არტილერიითა და კახეთის რაზმით. ამ შეერთებულ ძალებით 19 მოსახლის წინააღმდეგ 21 მარიამობისთვეს მთავრობა იწყებს მოქმედებას და ხალდეშლებზე იერიშის მიტანას. პირველათ ზარბაზნებს უშენდნენ ციხეებს, მაგრამ უშედეგოთ. 22 მარიამობისთვეს კაჟიანი თოფით ციხიდან გამოსროლილ ტყვიით ერთ მეზარბაზნეს თავის ზარბაზანზე დაანთხევიწეს ტვინი, მოჰკლეს და ამის შემდეგ ზარბაზანი არ გავარდნილა.

23 მარიამობისთვეს ჯარმა ალყა შემოარტყა ხალდეშს, თანახმად სამხედრო შტაბის გადაწყვეტილებისა. 25 აგვისტოს ეს ჯარი ღამე უნდა შესულიყო ხალდეშში. კახეთის რაზმი აღმოსავლეთიდან, სვანეთის რაზმი ჩრდილოეთიდან, ხოლო დანარჩენი ჯარი დასავლეთიდან 26 მარიამობისთვეს ნაშუაღამევს ყველანი ერთად ჟურას*

ძახილით შედიან სოფელში. ხალდეშლები ძალთა განწყობილების მიხედვით ბრძოლას არ განაგრძობენ და ყველანი შთებში გადიან.

გათენებამდე სრული სიჩუმე სუფევდა ორივე მხრიდან და თოფი არ გავარდნილა. დილას ჯარი დარწმუნდა, რომ სოფელში არაფერი იმყოფებოდა, გარდა იმ ცხრა მოხუცისა, რომლებსაც წასვლა არ შეეძლოთ. ორი მათგანი ციხეში იჯდა, ხოლო დანარჩენები ჯარს არწმუნებდნენ იმაში, რომ სოფელი დაცლილი იყო. ამ დროს გავარდა თოფი ციხიდან, რომლითაც დაიჭრა რამოდენიმე კაცი. ამის ჩამდენი იყო ის ორი მოხუცი გასვიანი, რომლებიც ციხეში იჯდნენ. ჯარი სახლებში შეიმალა და უბრძანა გასვიანებს გამოსულიყვნენ, მაგრამ ამაოდ, რის შემდეგაც ციხე აფეთქებულ იქნა და მის ნანგრევებში დაიღუპა ეს ორი მოხუცი გასვიანიც.

27 მარიაშობისთვის ჯარმა ააფეთქა მთელი სოფელი. ადგილობრივ ეკლესიიდან გამოტანილ იქნა ხატ-ჯვარი, რომლებიც ს. იფრაასში გადიტანეს, მოძრავ ქონებას ადგილობრივი ადმინისტრაცია და მათი მოღალატე თავადები დაეპატრონენ და გაინაწილეს. ამის შემდეგ ჯარმა დასტოვა განადგურებული ხალდეში და ქუთაისისაკენ დაბრუნდა ისე, რომ ვერც ერთი აჯანყებულთაგანი ვერ დაიჭირეს. დამალული ხალდეშლები შემოდგომაზე ზოგი თავის ნებით გამოცხადდნენ ლეჩხუმში სამაზრო მთავრობასთან, ზოგიც ადგილობრივ ადმინისტრაციასთან გამოცხადდა და თენგიზ დადუშქელიანმა ქუთაისში ჩაიყვანა. მათი საქმე ქუთაისში საველე სასამართლომ გაარჩია. სამს მათგანს სიკვდილით დასჯა მიუსაჯა, მაგრამ ნამესტნიკის შუამდგომლობით ეს სასჯელი სამუდამო გადასახლებით შეეცვალათ. დანარჩენი 35 კაცი გადასახლებულ იქნა რუსეთის სხვა და სხვა გუბერნიებში.

1880 წ. გადასახლებულების ცოლ-შვილმა ნებართა მიიღეს თავის სოფელში დასახლებისა და მალე ეს ისტორიული სოფელი განახლდა.

ასეთი მწარე შედეგებით დამთავრდა არარაიდგან შექმნილი სვანეთის 1875-76 წ. ამბები მთავრობის უსულ-უგულო წარმომადგენლებისა და სვანეთის მტრების გრინევსკის, ჯორჯაძის და თენგიზ დადუშქელიანის პოლიტიკის წარმოებით ამ კუთხეში *).

*| სვანეთის 1875-1876 წ. წ. აჯანყების ისტორიის დაწერის დროს უმთავრესად მე ვხელმძღვანელობდი როგორც აჯანყებაში, ისე მის ჩაქრობაში მონაწილეობის მიმღებ მოხუც პირების; აგრეთვე გიორგი მარგიანის, ბიშურზა გუჯაჯიანის და ბესარიონ ნიჟარაძის ნაამბობით. უკანასკნელი მთავრობასა და ხალდეშლებს შორის მოღალატეების დროს სხვათა შორის მოციქულის როლს ასრულებდა.

სვანეთის 1905 წლის აჯანყება.

როგორც ვიცით ზემოთ ნათქვამიდან, აუტანელი იყო ფეოდალური ეპოქის სიმკაცრე ამ ქვეყანაში. რამდენათაც უფრო ველურ პირობებში იმყოფებოდნენ აქაური ბატონი და მის მონათ ქცეული გლეხი, იმდენათ უფრო მწარედ გამოიხატებოდა ბატონის მოქმედება და გლეხის ცხოვრება.

ძნელი ასატანი იყო ისედაც ბეჩავი, ცხოვრებით დაჩაგრული, ქონებრივად გაძვალტყავებული სვანეთის გლეხკაცობისთვის ეს მონობის უღელი და მისგან შექმნილი მძიმე ეკონომიური პირობები.

ამიტომაც ნიადაგი მუდამ მზად იყო იმისთვის, რომ ხალხში აგრარული მოძრაობა აფეთქებულიყო, მაგრამ ამისთვის ხელსაყრელი პირობები მათთვის არ არსებობდა.

1905 წ. რევოლიუციამ სადადეშქელიანო სვანეთის გლეხ-კაცობა აამხედრა თავისი ბატონების წინააღმდეგ, ხოლო ქვემო სვანეთში თ. გარდაფხაძეებს აუჯანყდნენ. აჯანყებას ხელმძღვანელობდა ადგილობრივი ინტელიგენცია, უმთავრესად მასწავლებლობა. გლეხთა მოძრაობასა და მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას დადეშქელიანებმა შამილის დროის ძველი ზარბაზნების გრიალითა და ქუხილით უპასუხეს. გლეხებმა მათ პასუხი იარაღითვე გასცეს, რომლის დროსაც დაიჭრა მძიმედ თ. ალ. დადეშქელიანი. თავადების ქომაგობაში ამ ჟამად თავი ისახელეს თავისუფალ სვანეთის ზოგიერთმა აზნაურებმა და თავადებთან დაახლოვებულმა გლეხებმა, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ თავადებმა, დროებით მიინც, მიატოვეს სვანეთი და ტფილის-ქუთაისისაკენ გაემგზავრენ. ქვემო სვანეთში ამ დროს თ. გარდაფხაძეები თავის ციხეებში გამაგრდნენ, მაგრამ ჩოლურში პროპაგანდისტის*) შამშე გელოვანისა და მასთან ერთ მუშა გლეხის ამბროსი ონიანის მუხანათურად მოკვლის შემდეგ ისინი აღელვებულ ხალხს გაექცნენ და თავი ზემო სვანეთში თავის ნათესავ აზნაურებს შეაფარეს. ნაწილი რევოლიუციონერი ჯგუფისა ამ დროს ზემო სვანეთში დაეცა ბეჩოში

*) სხვათა შორის რევოლიუციონურ მოძრაობას სვანეთში 1905 წელს ზელმძღვანელობდნენ შემდეგ თენგიზ დადეშქელიანი, ვარლამ გელოვანი (მასწავლებელი), ლევან ჯაკობია, დანიელ ქინქლაძე, კორნელი ჯუღელი, მღ. სუპატაშვილი და სხვები.

შყოფ ადგილობრივ ადმინისტრაციას, განაიარაღა ის, დასწვა საქმეები და დაიჭირა მისი წარმომადგენლები. როდესაც საქართველოში რეაქციამ გაიმარჯვა და რეაქციის „სახელგანთქმულმა გმირმა“ ალიხანოვმა ფრთები გაშალა, თავადებიც მისკენ გაეშურენ და რევოლუციისაგან შელახულ თავმოყვარეობის აღდგენას შეუდგნენ.

მალე ლეჩხუმ-ქვემო სვანეთისაკენ რეაქციის მოციქულათ ალიხანოვის მიერ იგზავნება სვანეთის თავადი ქუთაისის მაზრის უფროსი ჯანსუხ დადემქელიანი, რომელმაც დასწვა ლეჩხუმში რამდენიმე „ბუნტოვშიკის“ სახლი, დააპატიმრა ლეჩხუმის მაზრაში აჯანყების ხელმძღვანელის ლ. დადემქელიანის ცოლშვილი და გადასწვა მისი სახლკარი. ამის შემდეგ სვანეთში „წესიერების აღსადგენად“ იგზავნება მეფის ჯარი პოლკ. შიშკევიჩის მეთაურობით, თავადების თანხლებით, რომელმაც ქვემო სვანეთში დასწვა რამოდენიმე მოსახლე, ხოლო ზემო სვანეთში წასვლა ვერც ასე ადვილათ გადასწყიტა, ჯარი ლაშხეთში შეაჩერა და იქითკენ ხალხთან მოსალაპარაკებლად შესაფერისი პირობები გაგზავნა. მალე ზემო სვანეთიდან შიშკევიჩთან გამოცხადდა სვანეთის დელეგაცია, საქმე მორიგებით დამთავრდა და ჯარიც სიხარულის ნიშნად ზარბაზნების გრილით გამოეთხოვა სვანეთის მთებს და ქუთაისისკენ დაბრუნდა.

ამ გარემოებით ძალიან უკმაყოფილო დარჩენ ზოგიერთი თავადები. შიშკევიჩსა და მათ შორის შავმა კატამ გაირბინა და ერთმანეთს მტრულად დაშორდნენ. ამ გარემოებამ ძალიან ხელი შეუწყო აჯანყებულთა ბედს, რადგანაც შიშკევიჩის მოხსენება თავადების წინააღმდეგ იყო მიმართული.

ეს აჯანყება დამთავრდა ორი წლის გადაუხდელ ნადგლების ერთად გადახდევინებით და რამოდენიმე სვანის დაჭერით.

„დამნაშავენი“ ქუთაისის სასამართლო პალატამ გაასამართლა. ზოგი მათგანი გაანთავისუფლა, ზოგსაც მცირე სასჯელი მიუსაჯა. ხოლო ერთი გლეხი მ. გოშვანი და სუპატაშვილი გადასახლებულ იქნენ ციმბირში.

სვანეთის ეკლესიები და ძველი ნაშთები.

მკვლევარი განცვიფრებაში მოჰყავს სვანეთში შენახულ იმ მრავალ ძველ ტაძრებს და მათში შენახულ ხატ-ჯვარს, ტყავზედ დაწერილ ხელთნაწერებს და სხვა საეკლესიო სიმდიდრეებს, რომლებიც საქართველოს ბრწყინვალე წარსულზედ მოგვითხრობენ.

სვანეთში არსებობს 100-მდე ეკლესია. მათ შორის თავისი სიძველით, მხატვრობით და ორიგინალობით ყველაზე მეტ ყურადღებას იქცევენ: უშგულის ღვთის მშობლის, კალის წმინდა კვირიკეს, იფარის წმ. გიორგის, წვირბის მაცხოვრის, ადიშის მთავარ ანგელოზის, მუჟალის მაცხოვრის, ჟამუშის მაცხოვრის, ლალამის მთავარ ანგელოზის, ლატალის იოანნე წინასწარმეტყველს და მაცხოვრის, ლაბსყალდის მთავარ ანგელოზის, თხოტრერის მთავარ ანგელოზის და სუფის წმინდა გიორგის ეკლესიები. ყველა ეს ეკლესიები უნდა იყვნენ აშენებული X-XIV ს. შორის. მათში სვანების შეხედულებით პირველი ადგილი უჭირავს კალის წმ. კვირიკეს ტაძარს. მასზე დაფიქრებით სვანეთში ხშირათ ბოლო ედება შურისძიების ნიადაგზე კაცის კვლას, ქურდობას და სხვა ბოროტმოქმედებას.

სვანეთის საეკლესიო სიმდიდრე და განძეულობა განიყოფება სამ კატეგორიათ:

პირველ კატეგორიას ეკუთვნის ის ხატ-ჯვარი და ნივთები, რომლებიც აქ არიან შემოხიზნული საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან, განსაცდელის ჟამს მტრის მიერ განადგურებისაგან გადასარჩენათ. ტყუილა კი არ წერს ვახუშტი: „ლეჩხუმის სამხრით და ოდიშის აღმოსავლეთით არს ეცერი. აქ არს ეკლესია სვეტათ წოდებული, სახიზარი სვეტის-ცხოვლის სამკაულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყვიან სვეტის ცხოვლისა კანკელისა ყოფასა დღესაცა, რომელიც მიიღო გორგასალ ინდოეთიდგან, წითელი იაგუნდით ქმნილ ოქრო-ვერცხლოსანნი, მოქედილნი ქვითა, მრავალნი და პატიოსანნი, დიდნი და მცირენი, არამედ უკეთესი ხატი, უბიათ ოქროს ჯაჭვითა და იტყვიან: უკეთუ აუშვით, დაღეწავს აქა მყოფსა სხვა ხატჯვარსა და სხვა“...

ცხადია, საქართველოს განსაცდელის ჟამს სვანეთი გადაქცეულა მის საეკლესიო სიმდიდრისა და ძველი ნაშთების სახიზრათ და

დამცველათ და სვანეთსაც თავისი მძიმე მისია ღირსეულათ შეუსრულებია. მაგრამ მეფის მთავრობის და მის სამღვდელთა სვანეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ იწყება სვანეთის ეკლესიების გაძარცვა და ქონების უცხო ქვეყნებში გატანა.

მეორე კატეგორიას ეკლესიის ის ხატ-ჯვარი და ნივთები, რომლებიც საქართველოს მეფეებს შეუწირავს სვანეთის ეკლესიებისათვის, შესაფერისი წარწერებით, მაგალითად: 1) ეცერში ფხოტრერის ეკლესიაში ინახება ერთი ოქროთი დაფერილი ვერცხლის ხატი წარწერით: „ჰე დაუსაბამო და დაუსრულებლო ღმერთო, კისა და ქვეყნის დამწყებლო და დამაარსებლო, მაცხოვარო წმ. წალენჯიხისა ჩვენ ცვა და მფარავმა შენმა მონდობილმან და მოსავემან სიწმინდისა შენისამან დადიანმა ლეონმა დაგასვენეთ ეცერს ჩვენდა სადღევრძელოთ, გასამარჯვებლად და სახსოვრათ სულისა ჩვენისათვის ამინ“ *).

2) ლატალის მაცხოვრის ეკლესიაში ინახებოდა ერთი ვერცხლის თასი „ჩარა“ ძვირფასი თვლებით მოჭედილი, წარწერით: „ჰე კისა და ქვეყნის დამბადებლო მამისა ჩვენისა ადამისჲ, მამაო ლათალისა მაცხოვარო, ჩვენ მოწამემან შენმან ხმა ნებითა შენითა მამალღებელმან, მეფემან დადიანმა, პატრონმან ვამეყ და დედოფალმან პატრონმან ელენემ ოდეს იმერეთის მეფენი გარდაშენდნენ და ძალითა შეწვევითა შენითა დიდსა და შავ ჯიქეთ შუა მეფობა და დადიანობა ჩვენ დავიკირეთ და მონდობილმან თქვენმან შამოგწირეს ჩარა ესე თვალბიანი სი ესე ჩუენს სადღევრძელოთ და საქმისა ჩვენისა წარსამართებლათ და გასამარჯვებლად სულისა ჩვენისა სახსრად და საოხად შვილებისა ჩვენისა გიორგის და ბაკრატის და ასულისა ჩვენისა დარეჯანის სადღევრძელოთ. მაცხოვარო ლატალისჲ შეიწირე შესაწირი ესე **).

3) ენაშის იოანე წინასწარმეტყველის ეკლესიაში ინახება ხატი წარწერით: „მოვჰედე ხატი ესე ინ-ე წი-სა ჩვენ გურიელმან მამიამ“

*) დ. ბაქრაძისა და ხახანაშვილის აზრით ეს ლეონი უნდა იყოს ლეონ მეორე, რომელმაც დიდ ლეონის სახელი დამსახურა ხახართა ლაშქრის შემწეობით აფხაზეთის დაპატრონებისა და შერვაშიძის დამორჩილებით. ბაქრაძე. გვ. 69; ხახანაშვილი. გვ. 40.

***) ეს ჩარა ამ ბოლო დროს დადემქელიანების კუთვნილებას შეადგენს. მის წარწერაში მოხსენებული ვამეყი უნდა იყოს იმერეთის მეფის ალექსანდრეს მიერ XVII ს. დანიშნული სამეგრელოს დადიანათ. 1661 წ. მას მტრათ გადაეკიდა ქართლის მეფე ვახტანგი და აიძულა სვანეთში გაქცეულიყო. იქ ხოსია ახვლედიანის შეჩენილ კაცების მიერ იქმნა მოკლული (მარი ბროსე. საქ. ისტ. გვ. 37, 38 და 39).

ამ სოფლის გასამარჯვებლად და საუკუნო სახსრად სულისა ჩვენისა ამინ“ *).

4) ეამუშის მაცხოვრის ეკლესიაში ინახება მაცხოვრის ხატი წარწერით: „ადიდენ ღმერთმან მეფე გიორგი, დედოფალთ დედოფალი რუსუდანი, ძეთა მათა გიორგისა, რომელთა შეამკეს ხატი ესე. მაცხოვარო მულახისა მკველ და მფარველ ექმენ ორთავე ცხოვრებასა მაჰავარიანსა გედეონს ამინ“. მეორე მხრით: „უფალო და მაცხოვარო მოლახისა გააძლიერე მეფეთ-მეფობა პატრონისა გიორგისა და დედოფალთ დედოფლისა პატრონისა თამარისა და ძეთა მათა აღექსანდრესი“ **).

5) მესტიის წმ. გიორგის ეკლესიაში ინახება შუბი წარწერით: „წ-ო იოანე ლატალისა, წმ. გიორგი მესტიისა“. მეორე გვერდზე: „მთავარ ანგელოზო უღვრისა უბედნიერენ ღმერთმან ერთობილსა ხეცსა ბედნიერსა ლომისა დროშის თავი ესე დროშითურთ ჩემისა დიდისა მონასტრისა წმინდისა, გრიგოლ კოპაძისაგან შამოწირული“. ამ წარწერის მიხედვით, უვაროვას აზრით, ეს შუბი უნდა წარმოადგენდეს იმ დროშის თავს, რომელიც ინახება მესტიაში. ეს დროშა წარმოადგენს აბრეშუმის ქსოვილისაგან შეკერილ ლომის ფიგურას. ყოველწლიურათ უღიშობაზე მესტიის ეკლესიიდან გამოაქვთ ის გარეთ. საუკეთესო მხედარი იკავებს მას ხელში. სხვების თანხლებით გაქანებული ცხენებით გაეშურებიან მინდორზე, რომლის დროსაც დროშა იბერება, იშლება და ცოცხალ ლომის სახეს ღებულობს. უვაროვისა და ბართოლომეის აზრით ის შეადგენს სამ საზოგადოების მესტიისა, ლენჯერისა და ლატალის შეერთების სიმბოლოს და ეს ასეც უნდა იყოს, მაგრამ ორივენი შემცდარი არიან იმაში, რომ უღვრის საზოგადოებას ისინი შეცდომით ღებულობენ ლენჯერის საზოგადოებათ, მაშინ როდესაც ეს უნდა ჩაითვალოს მულახის და იფარ-წვირმის შეერთებულ საზოგადოებათ შემდეგი მოსაზრებით: „უღვირი“ მდებარეობს მულახისა და იფარის საზღვარზე; ძველათ აქ ყოფილა აშენებული ეკლესია, რომელსაც უღვრის „მთავარ ანგელოზის“ ეკლესია ერქვა. მისი ნანგრევები დღემდის დაცულია ამ ადგილას. ამ ეკლესიის მახლობლათ დიდს მინდორში თავს იყრიდენ საჭიროების დროს იფარ-წვირმი და მულახი. ეს ეკლესია ეკუთვნით მულახელებს

*) ეს მამია გურიელი, ბროსეს თქმით, იყო სიმამრი ლევან კახთა მეფისა, რომლის მამაც მოკლა გიორგი ავა. ამის შემდეგ ის იმალებოდა ჩოლოყაშვილებთან. მის წინააღმდეგ გალაშქრებული ბიძა დავითი. მამიამ სასტიკათ დაამარცხა (მ. ბროსე. საქართველოს ისტორია. გვ. 56).

***) აქ ლაპარაკი უნდა იყოს იმერეთის მე-XVI ს. მფლობელებზე.

და ამიტომ მისი დასახელება წარწერაში უნდა ვივულისხმოთ და მივიღოთ ან მარტო მულახის, ან მულახ-იფარის-წვირმის შეერთებულ საზოგადოებათა აღსანიშნავათ და არა ლენჯერის საზოგადოებათ.

6) ლატალის საზოგადოებაში ინახება საყვირი წარწერით: „ეპა საშინელო დიდო და პატოსანო მაცხოვარო ლატალისაო შემოგწირეთ და მოგართვით შესაწირავი ეს ჩიქოვანმა პატრონმა ბატონმან ქაიხოსრომ ჩემისა გასამარჯვებლად, სადღეგრძელოთ, სულისა ჩემისა საოხნათ და სახსენებლათ. ამინ *).

7) იმავე ეკლესიაში ინახება ვერცხლის ხატი წარწერით: „მაცხოვარო ლატალისაო ადიდენ მეფეთ მეფე გიორგი, დედოფალთ-დედოფალი რუსუდანი და ძე მათი ბაგრატი **).

8) ნაკიფარის წმ. გიორგის ეკლესიაში ინახება ხატი წარწერით: „წ-ო გიორგი მოიქედა ხატი ესე წმ. გიორგისა იფარისა ჩემგან მარუშის მიერ სალოცად და სახსრად სულისა ჩემისა დღესა მას განკითხვისასა ჩემითა ოქროთა და ვერცხლითა ომან ოქრომჭედლისათა ***).

9) ალექსანდრე კახთა მეფის მიერ შემოწირული ზარები ინახება: მუჟალში, ჟამუშში, ზარდლაშში, ლახირში და ადიშში. კალის კვირიკეს ტაძარში ინახება ზარი თეკლეს მიერ შემოწირული. ლაშთხევრის ეკლესიაში არის ზარი, შემოწირული დავით კახთა მეფის მიერ და სხვა და სხვა...

შესამე კატეგორიას ეკუთვნის ის საეკლესიო ქონება და ხატ-ჯვარი, რომელიც თვით სვანების მიერ არის შეძენილი და შემოტანილი სხვა და სხვა გზით და საშუალებით, მაგალითათ:

1) ლაბსყალდბს ეკლესიაში ინახება ძვირფასი ბიზანტიის ხელობის ოქროს ჯვარი, რომელიც სვანებს ჯვარიდგან (ზუგდიდის მარხა) შემოუტანიათ ძველ დროში.

*) ეს ქაიხოსრო ჩიქოვანი დახატულია ლენჯერში ნაყურალეშის ეკლესიის კედელზე წარწერით: ჩიქოვანი ქაიხოსრო. ის უნდა იყოს მე-XVII ს. ლენჯერშია და სალიპარტოს ერთ დროის მფლობელი.

**) დ. ბაქრაძისა და ხანანაშვილის აზრით ეს გიორგი მეფობდა 1548-1558 წ., ხოლო რუსუდანი უნდა ყოფილიყო შერვაშიძის ასული.

***) როგორც არის ზემოთ ნათქვამი, აქ ლაპარაკი უნდა იყოს იმ მარუშთან ვარდანიძეზე, რომელიც, ბაქრაძის თქმით, განთქმული იყო თამარ მეფის დროს. XI ს.—XIV-ს-დე ვარდანიძეები იყვნენ სვანეთის ერისთავებათ, და ის უნდა იყოს პირველი წარმომადგენელი მათი ამ ქვეყანაში. მარუშიანი მოხსენებულია ლეხუტურის ძველ ტაძრის წარწერაში (თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსკურსია და გამოკვლევები. გვ. 18).

უძვირფასესი და სვანების წარმოდგენით უძლიერესი „შალიანის ხატი“.
ინახება კალის წმ. კვირიკეს და ივლიტეს მონასტერში.

2) მულახის მაცხოვრის ეკლესიაში ინახება ღვთისმშობლის ხატი „სალშგარხვატ“ (სალაშქრო ხატი), რომელიც სვანეთს ომიქს ღროს წაურთმევეათ ლეჩხუმ-რაჭის ერთ-ერთ ერისთავისთვის.

3) კალის წმინდა კვირიკეს ტაძარში ინახება უძვირფასესი ბიზანტიური ძვირფასი ქვებით შემკობილი მე-XII ს. ხელობის ოქროს ხატი „შალიანი“. ამ ხატს წელიწადში სამჯერ ბანენ. მის ნაბან წყალს ინახავენ იმ სურაში, რომელიც ამავე ეკლესიის კუთვნილებას შეადგენს და ყურადღებას იქცევს თავისი ორიგინალური მხატვრობით. ამ სურით ზემოხსენებულ ხატის ნაბან წყალს ჩამოატარებენ ხოლმე მთელს სვანეთში ქურდობის აღმოჩენისათვის. ხშირათ მასში შენახულ შალიანის ხატის ნაბან წყალს საფუარში ჩაუსხამენ, რომ მისი ძალა შიგ ადამიანის სხეულში შეიტანონ და ფიცის გატეხა არ გაბედონ. აი ეს ძვირფასი ნივთი გადმოცემით არის შემოტანილი სვანეთში შემდეგ პირობებში: ერთხელ იმერეთის ერთმა მეფემ დაიბარა ყოველ კუთხიდან რაწოდენიმე კაცი. მათ თავი მოუყარა გეგუთის მინდორში და გამოუცხადა: ვინც ერთი კაცი მათგანი დილიდგან სალამომდე გეგუთის მინდორს მოთიბავდა, სალამოს საჩუქრად რასაც ითხოვდა, იმას მიიღებდა. ყველამ ამაზე უარით უპასუხა. მაშინ გამოვიდა ერთი სვანი „შარშხლანი“, რომელმაც აღუთქვა მეფეს ამ საქმის ასრულება. ეს შარშხლანი იყო მულახში მცხოვრები გლეხი—ახლანდელი შერვაშიძეების წინაპარი. სვანური გადმოცემა ამბობს, რომ ერთ დღეს მისი შვილი თავის სახლის მახლობლათ ძროხებს აძოვებდა. იქვე მან ნახა ქვა, ესროლა ძროხას ეს ქვა და მარცხენა გვერდში რომ მოხვდა, მარჯვენაში გავიდა. ძროხა მოკვდა. ბავშვი ტირილით მამასთან მივარდა და აცნობა ეს ამბავი. შარშხლანი წავიდა, ნახა მოკლული ძროხის მახლობლათ მის შვილის განასროლი ქვა და ის „მეხის ფინთიხი“ გამოდგა. შარშხლანმა ის სახლში წაიღო და, როდესაც მკვედელს ცელი გააკეთებინა, იმაში გაურია. ამიტომ ცელს გაღესვა არ უნდოდა, ისე სჭრიდა ბალახს, რომ კაცს არც კი ღალავდა. და ამიტომაც შესძლო შარშხლანმა ამ ცელით გეგუთის მინდვრის მოთიბვა. მეფემ სალამოს შარშხლანი დაიბარა და ნება დართო აერჩია საჩუქარი. სვანმა აირჩია ზემოხსენებული ძვირფასი ხატი და ამიტომაც ამ ხატს დაერქვა შალიანი, რაიცა უდრის შარშხლიანისეულს. მან ძვირფასი საჩუქარი თხის გუდაში ჩასდო და სვანეთისკენ გაემგზავრა. ლატფარის მთაზე მას შეხვდა კალაში მცხოვრები ვლაც იოსელიანი, რომელმაც წასვლისას თავის ცოლს დაუბარა, რომ ამაღამ თუ შარშხლანი ესტუმრებოდა, თავი არაყით დაფ-

თრო და შემდეგ მასთან დაწოლრილიყო. იოსელიანი შეხვდა შარშ-
ხლანს, დაავიცა, რომ ღამის გასათევათ კალაში მის ცოლთან მისული-
ყო, თვითონ ვითომდა გაუდგა გზას. შარშხლანი მას ესტუმრა. ცოლი
დაბარებისამებრ მოიქცა, და ღამე, როცა იოსელიანი უკან დაბრუნ-
და, შარშხლანი ცოლთან შეისწრო და მოკვლა მოუხდომა. მაგრამ თა-
ვი მით იხსნა, რომ ეს ძვირფასი ხატი აჩუქა. იოსელიანს შემდეგში
ეს ხატი წაართვეს დადეშქელიანებმა, მაგრამ მათ მალე ის მოჰპარეს
თანბი გოშტელიანმა და ვილაც ბერიანმა, იოსელიანს დაუბრუნეს
და მის შემდეგ კალის წმინდა კვირიკეს მონასტერში მოათავსეს და
შეიარაღებული ყარაული დააყენეს. როცა სვანები ამ ხატით ფიცუ-
ლობენ, 25 მანეთი ხდებათ, ხოლო ამას არ იხდიან შერვაშიძეები, იმი-
ტომ რომ ეს ხატი მათი წინაპრის შარშხლანის მიერ არის შემოტა-
ნილი, იოსელიანებიც ასეთი გადასახადისაგან თავისუფალნი არიან,
იმიტომ რომ ეს ხატი იმათ შეიძინეს და დაიბრუნეს დადეშქელია-
ნებისაგან. სვანების მიერ შემოწირული ასეთი ხატები შესაფე-
რისი წარწერებით არიან აგრეთვე უშგულის წმ. ბარბაღეს, იფა-
რის წმ. გიორგის, ჩუკულის, ჟახუნდერის და სხვა ეკლესიებში...

ეტყობა, რომ პირველათ სვანეთში ეკლესიებს სათავეში უდგენ
ღირსეული პირები და მათ პირნათლად შეუსრულებიათ საეკლესიო
სიმდიდრის დაცვაში თავისი მოვალეობა, მაგრამ შემდეგში სვანეთის
ეს სასულიერო წოდება იმდენათ დაცემულა, რომ მათთვის ყურად-
ღება არ მიუქცევიათ და ფასი დაუკარგავთ, ხოლო როცა საეკლესიო
წიგნები დაიბეჭდა და ეკლესიათა მწყემსობა მეფის სამღვდელეობას
გადაეცა, იწყება სვანეთის საეკლესიო სიმდიდრის მათ მიერ გა-
ტანა და სხვა ქვეყნებში გაყიდვა. ჯერ კიდევ 1916 წელს ამის შესა-
ხებ ჩემ მიერ იქნა მოთავსებული გაზეთ „ხალხის მეგობრის“ მე-35
ნომერში შემდეგი წერილი „საქართველოს სიძველენი და მათი დღევან-
დელი მდგომარეობა სვანეთში“.

ამ წერილის შინაარსი ასეთია:

„უძველეს დროიდან ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი, მოთავსე-
ბულია კავკასიის მთებს შუა, რომელსაც დღეს სვანები ქვიან. ყოფი-
ლა დრო, როცა ეს სვანეთი საქართველოს სიმდიდრის და ძველი
ნაშთების ტაძრათ ქცეულა. იყო დრო, როცა სვანები თავის მდინა-
რეებში ოქროს და ვერცხლს პოულობდენ; გამართული იყო ფულის
საჭრელი ქარხნები. მაგრამ ყველა ამაზე ვილაპარაკოთ შემდეგ, რად-
გან ეს წერილი, ამჟამად გამოიწვია მხოლოდ ვაზ. „სახალხო ფურც-
ლის“ მე-544 და „მეგობრის“ მე-37 №-ში დაწერილმა წერილებმა.
რომლებიც ჩემთვის ისე ამაღელვებელი შეიქნენ, რომ ვერ მოვერიე

შალიანის ხატის ნაბანის შესანახი სურა.
ინახება კალის წმ. კვირიკეს და ივლიტეს
მონასტერში.

ჩემ თავს, რათა სულგრძელობა მეხმარა და გადამედო ამაზე ლაპარაკი მანამდის, სანამდის ჩემ მიერ მომზადებულ ვრცელ მოხსენებას სვანეთის ძველი ნაშთების დალუპვის შესახებ საზოგადოებას გავაცნობდი. უუძველეს დროიდან სვანეთმა შეუნახა საქართველოს ძვირფასი ნაშთები, რომლებიც მის წარსულზე მოგვითხრობენ. დღეს კი სვანეთის ტაძრები განიცდიან საშინელ რბევას. მის ძვირფას ნაშთებს და საეკლესიო ქონებას იტაცებენ სამღვდელთა, მოგზაურები და მეფის მოხელეები: გრაფ ლევაშოვმა 1869 წელს სვანეთში მოგზაურობის დროს სოფ. ჟახუნდერის ეკლესიას ჩამოხსნა ძვირფასი თვლებით მოჭედული კარები, საუკეთესო ნაშთი ძველი ხელოვნებისა, და სხვა ნივთებთან ერთად წაიღო სვანეთიდან.

სოფ. ლენჯერის ეკლესიის ყოფილ მწყემსის მღ. ჩიქოვანის განკარგულებაში მყოფი ლაშხვერის ტყავზე დაწერილი ძველი სახარება 1906 წ. უკვალოდ დაიკარგა.

რამოდენიმე წლის წინეთ სვანეთში მოგზაურობის დროს სტოიანოვმა ხელთ იგდო „Миниатюрное изображение Евангелистов Х.в.“, რომელიც მან აჩუქა გრაფ ალექსი სერგის ძეს (იხ. Матер. по Арх. Кавказа. Вып. X. Уваровой. Стр. 154).

უვაროვამ წაიღო სვანეთიდან ბრინჯაოს IX ს. მშენიერი მხატვრული კანკელი (Уварова. Там же. Стр. 155).

იმავე უვაროვასთვის მიუცია ერთ ადგილობრივ მღვდელთაგანს ხელთნაწერი, კუთვნილი სოფელ ნაკიფარის წმ. გიორგის ეკლესიას, დაწერილი 1051 წ. ირანე მესვეტეს მიერ ართვინის მონასტერში ბავრატ კუროპალატის დროს (Уварова. Там же. Стр. 177).

ლევაშოვმა წაიღო სვანეთიდან წმ. კვირიკეს მონასტრის მეოთხე საუკუნის ბერძნული სახარება.

ლატალის მაცხოვრის ეკლესიის დიდი ვერცხლის თასი „ჩარა“, ძვირფასი ქვებით შემკობილი, მეფე ვამეყ დადიანის მიერ შემოწირული, ამჟამად დადგმულია იანების კუთვნილებას შეადგენს.

ეცერის მთავარ ანგელოზის კუთვნილი თამარ მეფის სარტყელი და კვერთხი თენგიზ დადგმულია იანის დედამ სამეგრელოს დედოფალს ეკატერინეს უფეშქაშა 1856 წ.

სვანეთის პირველ მისიონერს დეკანოზ ქუთათელაძეს წაუღია სვანეთიდან ძვირფასი ხელთნაწერები. ერთი მათგანი ამჟამად პეტროგრადის სამეცნიერო აკადემიის სამკითხველოში ინახება.

მოსკოვის სასულიერო აკადემიის სამკითხველოში სვანეთიდან წაღებული ორი ოქროს უდიანი სახარება ინახება. მე არასტერს არ ვიტყვი იმ 400 ხელთნაწერზე, რომლებიც ერთს მღვდელთაგანს

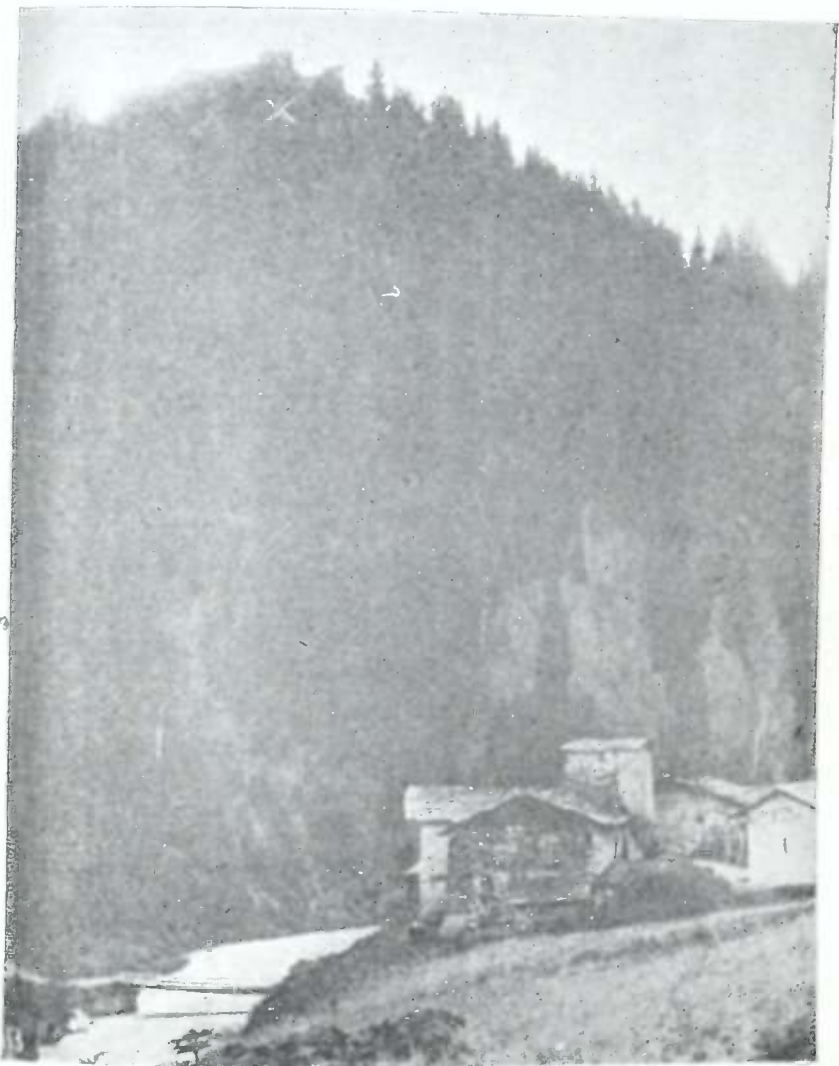
წაულია სვანეთიდან და მისგან საქართველოს სათანადო დაწესებულებებს შეუძენიათ, რადგანაც არსებითად ამის საწინააღმდეგო არაფერი მაქვს, მაგრამ იმ სახით ამ ხელთნაწერების სვანეთიდან წალემა და გადაცემა, როგორც ეს მოხდა, ყოველათ დაუშვებელ მოქმედებათ უნდა ჩაითვალოს.

ვინ მოსთვლის, რამდენი რამ არის კიდევ სვანეთიდან წალებული. ახლა შევეცითხები თვით იმ ადგილობრივ მკვიდრთ, რომლებსაც სხვადასხვა ეკლესიებიდან ზემოთ ჩამოთვლილ ნივთების გარდა წაულიათ სხვადასხვა ხელთნაწერები და ნივთები, დაუბრუნეს თუ არა ეს ნივთები ეკლესიებს? შეიძლება ვინმემ მიპასუხოს: „არა. არა, იმიტომ, რომ ჩვენ უფრო კარგად შევინახავთ და ეკლესიებში კი გვეშინია დავეკარგოს“. მაგრამ მე მათ ვუპასუხებ: თუ სვანეთის ეკლესიებმა ასეთი იშვიათი სიმდიდრენი და სიძველენი უხსოვარ დროიდან დაიცივეს და შეინახეს ყრუ „ბაპების“ ხელში, განა დღეს უკეთ არ შეიძლება ამ საქმის მოწესრიგება და ნაშთების დაცვა? დიახ. ეს შეიძლება, მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროთ ისევ გრძელდება სვანეთის ეკლესიების გაძარცვა.

და თუ ეს ასე არ არის, აბა მიპასუხეთ: ვინ მოიპარა მუყალის მაცხოვრის ეკლესიის ძველი ოქროს ფული 1910 წ. ვინ წაიღო ფარიდგან სოფელ სუფის წმ. გიორგის ეკლესიიდან ვერცხლის თასი. იმავე წელში ვინ მიატოვა მამა ვოსტორგოვს, როგორც გვაცნობებს მისი ბიოგრაფი ნ. დურნოვო, სვანეთის ხელთნაწერები, რომლებიც მას თითქოს სვანეთის ეკლესიების რევიზიის დროს შეეძინოს, რასაც ადგილი არ ჰქონია, რადგანაც ვოსტორგოვი სვანეთს არ სტუმრებია, და რომლებითაც მან შეიძინა ყუბანის ოლქში დიდი სააგარაკო ადგილები?

ცხადია, ეს ხელთნაწერები და ძვირფასი ნაშთები მისთვის მიუერთმევია სვანეთიდან ვინმე ისეთს, რომლისთვისაც მისი მოწყალე თვალთ შეხედვა საჭირო იქნებოდა. ვინ წაიღო არცხელის წმ. გიორგის და ზევანის ღვთისმშობლის ეკლესიებიდან ხელთნაწერები?

ვინ წაიღო ელის ეკლესიიდან ორი ჯვარი, დაბრუნებული მხოლოდ ხალხის ანმაურებისა და საჩივრების გამოცხადების შემდეგ. სად და ვისთან უნდა ვეძიოთ დ. ბაქრაძის მიერ ნახული და დღესდღეობით უკვალთ დაკარგული ზარდლაშის წმ. ბარბაღეს, ლახირის იოანე წინასწარმეტყველის, ჟამბუშის მაცხოვრის, ჩვიბიანის მაცხოვრის ეკლესიიდან ხელთნაწერები? დაუბრუნდა თუ არა კვირიკეს ეკლესიას ის ნივთი, რომლის დაბრუნების შესახებ პირობაც კი

კალის წმ. კვირიკეს და ივლიტეს მონასტერი მთაზე (X).

მიჩვენა ერთმა ამ ეკლესიის დარაჯთაგანმა, მაგრამ ეს პირობაც პირობათ დარჩა.

ყველაფერზე უფრო აღმაშფოთებელია ის მოვლენა, რომ სვანეთის ძველი ნაშთების ბედ-იღბალი იმ ზომამდე მისულა, რომ არამც თუ ძვირფასი ხატ-ჯვარი და განძეულობა გაბნეულა, არამედ იშვიათი და ძვირფასი ხელთნაწერებიდანაც კი ამოუჭრიათ ვილაცეებს ფურცლები. სეტის X ს. ზემოხსენებულ ტყავზედ დაწერილ სახარებიდან, რომელიც, როგორც არის ხათქვამი, ოდესმე ყოფილა დაწერილი ქოროხის ხეობაში, ოშკის მონასტერში, ბაგრატ მე-IV კუროპალატის დროს, ილარიონ იშხნელის მინდობილობით, გიორგი მთაწმინდელის ძმისწულის გაბრიელის მიერ, თერთმეტი ფურცელი ამოუჭრიათ.

ადიშის მე-IX ს. იმ სახარებიდან, რომელიც მეცნიერების მიერ ცნობილია მე-IX ს. მწერლობის საუკეთესო ნაშთათ და რომელიც ყოფილა ნახული კლარჯეთში ნიკოლოზ ჯუმათელის მიერ, ხოლო დაწერილი სოფრომის მიერ ადარნასე კუროპალატის და მისი შვილის დავით ერისთავის განკარგულებით, 88 ფურცელია ამოჭრილი. მოვითხოვ სვანეთის ეკლესიების მტერ-მოყვარისაგან დაუბრუნონ ეკლესიებს თავიანთი ქონება, წინააღმდეგ შემთხვევაში იძულებული ვიქნები ავხადო ფარდა მათ მოქმედებას და უფრო ვრცელი ცნობები, დამყარებული ფაქტებზე, მივაწოდო პრესას. ტაძრების რაოდენობა ამჟამად 100 მეტია მთელს სვანეთში. მათ მწყემსობენ 15-დე მღვდელი და იმდენივე დიაკონი.

ქრისტიანობის გავრცელება სვანეთში, კერძო- სვანისმცემლობის ნაშთები, ძველი ზნე-ჩვეუ- ლებები.

სვანეთში არსებულ მრავალ საეკლესიო საბუთების მიხედვით ჩვენ ვიცით, რომ ქრისტიანობა აქ ძალიან ადრე გავრცელებულა, მაგრამ როდის მოიკიდა მან ფეხი ამ ქვეყანაში და რომელ საუკუნეებიდან დაიწყო ეკლესიების აშენება, ეს ჯერ კიდევ არ არის კარგად გამორკვეული. საეკლესიო გადმოცემით, ზოგნი მოციქულ სიმონ კანანელს სთვლიან სვანეთში პირველ ქრისტიანობის მქადაგებლად, ხოლო სხვა წყაროების მიხედვით საქართველოდგან სვანეთში ქრისტიანობის გასავრცელებლად პირველად მოციქული მატათა უნდა შემოსულიყო და არა სიმონ კანანელი, რომელიც დიოსკურიასში და ნიკოფსიაში უნდა დარჩენილიყო *).

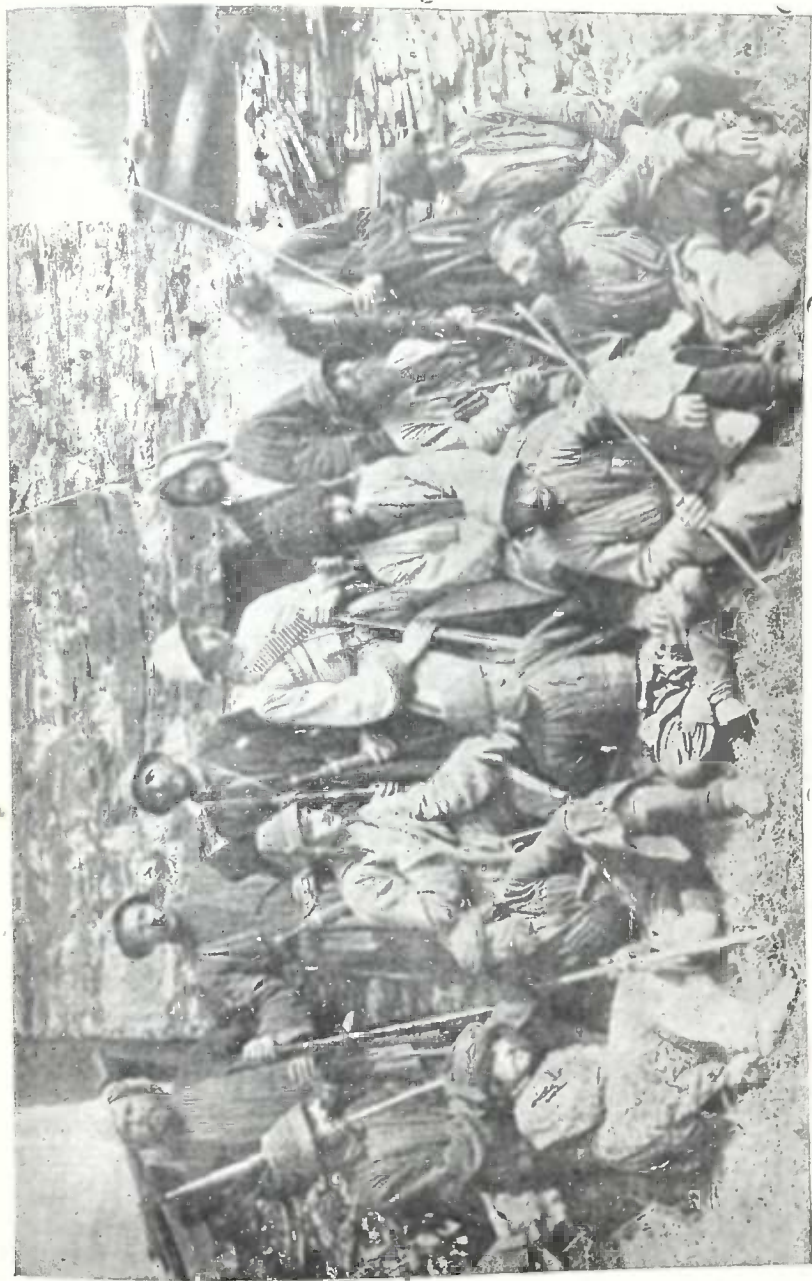
1867 წ. სვანეთში იმოგზაურა გაბრიელ ეპისკოპოსმა, რომელმაც ქრისტიანული წესით პირველად მონათლა ეს ადგილობრივი „ბაპების“ მიერ მონათლული ქრისტიანი ხალხი და გამოსთქვა ის აზრი, რომ სვანებს ყველა მეზობელ ხალხებზედ ადრე უნდა მიეღოთ ქრისტიანობა. ამ აზრს ის ამტკიცებდა აქაურ ეკლესიების სიძველით, სიმრავლით და მათში შენახულ მრავალ ხატ-ჯვარით, ხელთნაწერებით და სხვა საეკლესიო სიმდიდრით.

სვანეთში ქრისტიანობის გავრცელებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვით მარტვილის მონასტერს, ცაგერის სობოროს, დავით აღმაშენებელს, ადგილობრივი მკვიდრის ვახტანგ ფარჯიანის შემწეობით **), და თამარ მეფეს. მაგრამ მათ ღრომდისაც რომ აქ ეკლესიების აშენება დაწყებული ყოფილა, ეს, სხვათა შორის, იქიდანაც ჩანს, რომ ეცერის საზ. ფხოტერის მთავარ ანგელოზის ეკლესიაში, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ინახება მე-8 საუკ. აფხაზეთის ერისთავის და შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გამეფებულ (746-791 წ.) ლეონ მეორის მიერ შემოწირული ხატი შესაფერისი წარწერით ***).

*) გო რ გა ძ ე. საქ. ისტ. გვ. 60; ფერ ა ძ ე. გაზ. „ცნ. ფურც.“. 1917 წ.

***) ეს ვახტანგი დახატულია ლატალის მაცხოვრის ეკლესიის ჩრდილოეთის კედელზე კარბთან.

****) ეს წარწერა მოყვანილია ამ წიგნის 112 გვერდზე.

კალის წმ. კვირიკეს და ივლიტეს მონასტრის მცველთა ჯგუფი.

დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროს უნდა იყოს აშენებული უშგულის ლეთისმშობლის, კალის წმ. კვირიკეს, იფარის წმ. გიორგის, წვირმის მაცხოვრის, მესტიის წმ. გიორგის, ლატალის იონა წინასწარმეტყველის, მაცხოვრის და მთავარ ანგელოზის ეკლესიები, ლაბსყალდის და ფხოტრერის ტაძრები, ხოლო დანარჩენი 63 ეკლესია ამის შემდეგ სხვადასხვა დროს.

იმ დროს მესტია ითვლებოდა საეპისკოპოზოთ და სვანეთის მღვდელ-მთავრას სამყოფათ. ეტყობა, რომ ძველ დროში სვანეთში ქრისტიანობის გავრცელებას თავის საქმის კარგად მცოდნე სასულიერო პირები ყოლია სათავეში.

დროთა ვითარების გამო, სვანეთის სასულიერო წოდება ჩამორჩენის გზას ადგება და საშინლად ეცემა. ამ გონებრივთ გაკოტრებულ სვანეთის სასულიერო წოდების წარმოშადგენლებმა ჩვენ დრომდინაც მოაღწიეს, სვანები იმათ „ბაპებს“ უწოდებდენ სახელათ. ივ. მარგიანის ცნობებით ეს „ბაპები“ ყოველ სოფელში მრავალრიცხოვანი იყვნენ და უბრალო სვანებისაგან თითქმის არასფრით არ განიჩეოდნენ. თავზედ მათ ეხურათ ნაბდის ფაფანაკი, ტანზედ შიგნით ეცვათ შინაური ხელობის ჭუჭყიანი ტილოს პერანგი, რომლის საყელო კანაფის მსხვილი ბაწრით იკვრებოდა. პერანგი წინ ღია იყო და მკერდი უჩანდათ. პერანგზედ შინაური ხელობის მსხვილი მატყლის ჩოხა ეცვათ, ფეხზედ მრგვალი ქალამნები ბაწრით შემოჭირებულია „წერაქოთ“*) გატენილი ეცვათ, წელზედ ერტყათ მოუქნელი ტყავის სარტყელი, რომელსაც ადგილობრივი ხელობის დიდი ხანჯალი ამძიმებდა, მხარზე კაჟიანი თოფი „ყირიმი“ ან „სტამბოლი“ ეკიდათ და ამნაირად გამოწყობილნი შედიოდნენ ხოლმე ეკლესიაში**). თავისუფალ სვანეთის „ბაპებს“ ერთ დროს ცაგერის მღვდელმთავარი აკურთხებდა და მწყემსობდა (მას სვანები ცაგერის „ბაპს“ ეძახდნენ), ხოლო სადაღეშქელიანო სვანეთის „ბაპებს“—(აიშის მღვდელმთავარი***).

*) ეს ერთგვარი ბალახია, რომელსაც საგანგებოთ მოიზარაგებენ ხოლმე სვანები ფეხსაცმელში ჩასატანებლათ.

**) ივ. მარგიანი. „შინაური საქმეები“ № 21—31.

**) ამ აზრს ადასტურებს აგრეთვე ვახუშტის შემდეგი ცნობები: „ცაგერში ზის ეპისკოპოზი—მწყემსი ლეჩხუმისა და სვანეთისა, ხოლო ბიჭვინთაში იჯდა კათალიკოზი, რომელსაც ემორჩილებოდა იმერეთი, სამეგრელო, გურია, სვანეთი და აფხაზეთი (ვახუშტი. საქ. გეოგრ. გვ. 2(64 და 312). ცაგერის ერთ დროის ორი მღვდელმთავრის ნახატები დაცულია დღემდე ნაყურალეშის ეკლესიის კედელზე წარწერით: „ქრისტიანე დიდისა ამისა საყდრისა აშენებელი მღვდელმთავარი გაბრიელი ცაგერელი ჩიქოვანი სვიმონი“.

ბაბებს ჰყავდათ რამოდენიმე შევირდები „დიკნარ“. როდესაც „ბაპი“ მოხუცდებოდა, ამ „დიკნებს“ გზავნიდნენ ცაგერის ანუ ცაიშის ეპისკოპოსთან, რომელიც მღვდლათ ნაკურთხებს აბრუნებდა სვანეთში. ძღვნათ მღვდელმთავართან მიჰყავდათ თითო ხარი, რომელსაც კურთხევის დღეს კლავდენ და სადილათ მიიწვევდენ ხოლმე ეპისკოპოსს კრებულთურთ.

შემდეგში ეს დამოკიდებულება მოისპო და სვანეთის „ბაპებმა“ თვითონ მიითვისეს კურთხევის უფლება. თავისი შეხედულებით ისინი ხელს ასხამდნენ „დიკნებს“ და ეკლესიასაც თვითონ განაგებდენ. უფროსს „ბაპს“ დეკანოზს ეძახდნენ *).

„ბაპების“ ლოცვა გღვდლათ ანუ დიაკვნათ კურთხევის დროს.

„ლოცვა იერუსალიმისა, მათი ჯვართა, მათი პირითა, გაკურთხოს ქრისტემან. კვართი-კვართალი, ოლარი, გინგილი, ფილოვანი, ხელი შემოსილი, ცოცხალს მღვდელს ანუ დიაკონს (სახელი და გვარი) ვაჰანდელს ექს-მელექს, ფარა-მოწაფეთა მისთა, იამენ“.

ჯვრისწერის დროს „ბაპები“ სკამზე დასვამდნენ საქმროსა და საცოლოს. ნემსით ერთმანეთს კალთებს გადუბამდნენ, ღვინის მაგიერათ არაყს ხმარობდნენ, გვირგვინების მაგიერობას ვაზის რგოლები სწევდნენ. მათზედ ხის ჯვრები იყო დამაგრებული და როცა ჯვრისწერას გაათავებდნენ, დიდი ქეიფი იმართებოდა.

აღდგომა დღეს გათენებამდე „ბაპები“ ეკლესიაში მიდიოდნენ. ერთი ტრაპეზში შედიოდა, სხვები გარეთ რჩებოდნენ და იტყოდნენ ხოლმე: „აღუყვნით ბჭენი თქვენი მთავარნო და აღეფხვენით ბჭენი საუკუნენი და შევიდეს მეუფე დიდებისა“. შიგნიდან „ბაპი“ მიუგებდა: ვინ არს ესე მეუფე დიდებისა. გარედან დასძახდნენ: „მე ვარ უფალი ძალთა დიდებისა“.

შემდეგ შედიოდნენ ეკლესიაში და შეუდგებოდნენ ცისკარს.

ცისკრის შემდეგ ერთი „ბაპი“ დადგებოდა ეკლესიის კარებთან და იტყოდა მაღალი ხმით: „ქრისტე აღსდგა, გიხაროდეთ, ვისაც გესმოდეთ, არა გესმოდეთ, პირსა და პირ მეტყველსა, კაცსა და პირუტყვსა, ტყესა და კლდესა, და ქრისტე აღსდგა, გიხაროდეთ“.

* ი. ვ. მარგანი. უფრ. „შინაური საქმეების“ № 21—31.

მიცვალებულის კუბოში ჩასვენებას „ბაპები“ დაესწრებოდნენ. ისინი შეახვედნენ მიცვალებულს სუდარით, თავიდგან ფეხებამდე ჯვარის სახედ ძაფს დაადებდნენ, მერმე დაფხვნილ ნიგოზს გადააყრიდნენ მას და იტყოდნენ: „იამენ იესო ღვთისა, იამენ მამისათა ძისათა, იამენ სულისა წმინდისათა, იამენ. ერთჯერ თქო, ორჯერ თქო, სამჯერ თქო, თავიდგან ფეხებამდე ზეთი გცხებია, მეორეთ მოსვლამდე უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესა. იამენ იესო ღვთისათა, იამენ ძისათა, იამენ სულისა წმინდისათა, იამენ. საფლავი ლაზარესი, ძვალი იობისა, სული აბრამისა ეს ხიდი ყოველთა ჩამოსავალი არს“.

მათ დროს გავრცელებული იყო ზეთის კურთხევა, **ლიყვჟალა და ლიტბული**.

ზეთს უმეტეს შემთხვევაში ავი ხნის ავადმყოფს უკურთხებდნენ.

ზეთის კურთხევისთვის დიდის ამბით ემზადებოდნენ: ასუქებდნენ რამოდენიმე ხარს, ქერისაგან ხდიდნენ არაყს, აცხობდნენ ბლომათ პურს, იწვევდნენ ოცამდე ბაპს, რომლებიც ტაბაგს მოუჯდებოდნენ ხოლმე, ზეთს უკურთხებდნენ, ხელში კურთხევანს იკავებდნენ და კითხულობდნენ ზეთის კურთხევის წესს. ერთი კვირის განმავლობაში ყოველ დღე ამ რიგად ხდებოდა, ერთი კვირის შემდეგ მოსახლის ყველა წევრები სათითაოდ მიდიოდნენ უფროს ბაპთან—დეკანოზთან და აღსარებას ეუბნებოდნენ. ხელში ამ დროს მათ ეჭირათ „თონის კონა“ (ბალახი) და ამბობდნენ: ამდონი ცოდვა მიქნია. მერმე „ბაპი“ მათ „გახსნიდა ცოდვებისაგან“. ამის შემდეგ მასპინძელი იწვევდა მთელს სოფელს და სასიხარულოს იხდიდა*).

ქრისტიანობამ რომ სვანეთს ერთ დროს მძლავრი სხივები მოჰფინა, ამას, სხვათა შორის, ამტკიცებენ სვანეთში არსებული მრავალი ძველი ქრისტიანური ტაძრები და მათში შენახული ის ურიცხვი ხატ-ჯვარი, ძველი ხელთნაწერები და სხვა საეკლესიო სიმდიდრენი, რომლებიც საქართველოს წარსულზე მოგვითხრობენ და დღესაც მისი ძველი ხელოვნებისა და შემოქმედების არქეოლოგიურ და ისტორიულ განძს შეადგენენ. ხოლო ქრისტიანობის გავრცელებას რომ ვერ ჩაუქვრია უძველეს დროის ქართველთა შორის გავრცელებული ცრუმორწმუნეობა და კერპთაყვანისმცემლობა, ამას ნათლად ამტკიცებენ სვანეთში დღემდე შენახული კერპთაყვანისმცემლობისა და ცრუმორწმუნეობის უთვალავი ნაშთები, ძველი ტრადიციები და თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სვანები ამჟამად, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ერთსა და იმავე დროს ემსახურებიან როგორც ქრისტიანო-

* ივ. მარგარიანი. „შინაური საქმე“. 1911 წ. №№ 21—31.

ზას, აგრეთვე ცრუმორწმუნეობას და კერპთაყენისმცემლობას. სვანების შეხედულებით ღმერთი მრავალრიცხოვანია. მათ უყვართ ბინადრობა მთა-გორიან სუფთა ადგილებში და რადგანაც სვანებს თავის ღმერთები იქ ეგულებათ, ამიტომაც მათ სახელზე მრავალი ტაძრები აუგიათ ამ ადგილებში. ღვთის მსახურება, მსხვერპლთ შეწირვა სვანებს სხვა ქვეყნების ხალხებთან შედარებით თავისთვის უფრო სავალდებულოთ იმიტომ მიაჩნიათ, რომ მათი წარმოდგენით ღმერთებს ბინა სვანეთის მაღლობზე უნდა ჰქონდეთ.

ყრველწლიურათ თვითეული სოფელი სვანეთში აგროვებს პურს ან ქერს, რომლითაც ყიდულობენ რამოდენიმე სამსხვერპლო ხარს, მოზვერს, უშობელს, ხბოსა და ცხვარს. დანიშნულ დროს ისინი მიჰყავთ ხოლმე ეკლესიაზე, კლავენ, ღმერთს სწირავენ და მერმე ხორცს თანასწორათ ინაწილებენ. ამისთანა მსხვერპლთ შეწირვას სვანები უძახიან: „ლიყვალ“-ს (ღვიძლობა).

გარდა ამისა თვითეულ სოფელში რიგრიგობით იზრდება მოზვერი (სამსხვერპლო მოზვერი — „უსხვაჲ“). მას დათესილ ყანებში თარეშს ვერ უშლიან. ქვისა და ჯოხის დარტყმას ერიდებიან, ვითარცა საღვთოს, პეტრე-პავლობის დღეს დილას ამას სწირავენ ღმერთს და ჰკლავენ ეკლესიის გალავანში.

ასეთი სამსხვერპლო ხარები იზრდებიან აგრეთვე თვითეულ ოჯახშიც. მათ მოპარვას ქურდები ძალიან გაუბრძიან, როგორც საღვთო ცხოველის.

ასეთი მსხვერპლშეწირვის გარდა სვანებმა იციან პურებითა და არაყით ღვთის მსახურება. ამ შემთხვევაში თვითეული ოჯახი აცხობს 1—3 დიდ პურს „ლესკარ“, რიგ-რიგობით ხდიან არაყს წინასწარ საარაყეთ მოგროვილ ქერიდგან, იყრიან თავს ან ეკლესიის გალავანში, ან მოსახლისას. ამას სვანები ეძახიან: „ლიტბული“-ს (ტაბლობა). მაგრამ სანამდე სვანები არ დარწმუნდებიან იმაში, რომ ერთი თვის განმავლობაში მათ სოფელში მშობიარობა არავის ჰქონდა და თვიურით ავთმყოფი ქალები ოჯახებში არსად ყოფილან, მანამდე ისინი ვერ ბედავენ ვერავითარ ღვთის მსახურებას. მაშინაც კი ეკლესიიდან მოტანილი ნაყურთხი წყლით ანუ ნათლილებას ჯვრის ნაბან წყლით მოზეფილ ნაცრის კოკორების გაქნილ წყლით თუ არ გასწმენდენ არემარეს *).

*) ნათლისღებას თვითეულ მოსახლეს მოაქვს ეკლესიიდან ჯვრის ნაბანი წყალი. ამითი მოზეფავენ ნაცარს, აცხობენ კოკორებს, ანმობენ და ინახავენ მთელი წლის განმავლობაში შემოხსენებულ მიზნისათვის.

სოფ. კალაში ამისათვის ხმარობენ „იორდანს“, რომელიც ინახება კალის წმ. კვირიკეს მონასტერში. რისგან შესდგება ეს იორდანი, არ ვიცით, ხოლო კალელები კი ამბობენ: „ი. ქრისტე რომ გოლგოთის მთაზე ჯვარს აცვეს, მისი სისხლის დანაწევთ მიწისა და სხვა საგნებისაგან შესდგება იორდანი“.

მამა ღმერთს სვანები ეძახიან: „ხოშა ლერბეთ“ ანუ მთავარი ღმერთი, ძე ღმერთს ანუ მაცხოვარს— „მაცხიარს“, „ქრისტე ლერბეთ“-ს, ღვთის მშობელს: „ლამარაჲ“. აღდგომის წინ ბზობის-კვირაში დღით ხუთშაბათის სვანებს მოაქვთ ტყის ყვავილის შტოები, ამით კარ-ფანჯარას ამკობენ, რათა ეშმაკები ვერ შევიდნენ ოჯახებში. თითო ძირს კი ყანებში არკობენ. ამ კვირას სვანები უძახიან: ეშმაკების კვირას („ჰერია მიშვს“). ახალ დაღამებისას ახალგაზრდები დაიკავებენ ხელში მუგუზხალს, გარბიან გარეთ, ურტყამენ იქით-აქეთ ამ მუგუზხლებს, დევნიან სახლებიდან „ეშმაკებს“ და იძახიან „ფუ. ეშმაკს“ და სხვა.

აღდგომას სვანები „პატარა აღდგომას“ უძახიან და იმდენად არ უქმობენ, რამდენადაც ახალკვირეს.

ახალკვირეს სვანები უძახიან დიდ აღდგომას „ხოშა თანაფს“ ანუ „უფლიში მიშლაიდელს“. დიდ მარხვაში კვირაობით სკამენ ნათლილებს მოტანილი ნაკურთხი წყლით მოზეულილ და გამომცხვარ ლავაშებს და ამით „იწმინდებიან“ ცოდვებისაგან სააღდგომოთ.

ახალკვირას იწყება ქეიფი და კარგი დროს ტარება. სვანეთში რამოდენიმე მოსახლე აგროვებს შემოდგომაზე პურს (უფლიში გვიზ) და ამას თავს უყრიან იმ მოსახლისას, რომელიც არის გადამხდელი დღესასწაულებისა და ლხინისა. ხოლო თვით ეს მოსახლე ასუქებს ხარს, რომელსაც ჰქვია „ლეფვალიშ“-ი (საუფლისო). მას ახალკვირას დილას კლავენ მის სახლში და რამოდენიმე კვირას დროს ლხინში და მხიარულობაში ატარებენ. ასეთი ვანსხვაება ნამდვილ აღდგომისა და ახალკვირის შორის, სვანების აზრით, მით აიხსნება, რომ მარტო იმ დღეს დარწმუნდა ურწმუნო თომჲ და მასთან ხალხიც ქრისტეს აღდგომაშიო.

სვანების შეხედულებით ღვთაებაში წმ. გიორგის თითქმის პირველი ადგილი უჭირავს და ამიტომ, როცა განსაცდელში ჩავარდებიან, პირველათ მას ახსენებენ. გიორგობას სვანები „ლიგერგის“ ეძახიან. ამ დღეს მრავალი მსხვერპლი იკვლება ყველგან მის ეკლესიის გალავანში და ამ სამსხვერპლო პირუტყვს „გეოგაის“ ეძახიან.

მისი სახელობის ყველა ეკლესიებში უფრო მძლავრია სუფის წმ. გიორგის ეკლესია. ეს ეკლესია ფარის საზოგადოებაში სოფ. სუფშია..

ის არის ქვიდან გაკეთებული და ამიტომ ამ სოფელში ქვის სახლის აშენებას ვერავინ ბედავს, რათა წმ. გიორგის არ აწყენინონ და მთელი სოფელი ხის სახლებისაგან შესდგება და მით განირჩევა ყველა სვანურ სოფლებისაგან. გიორგობა დილას ამ ეკლესიაში მოსახლის თავზე ყველას მიაქვს ხის შუბები. მათი თქმით აღდგომა დილას წმ. გიორგი ამ შუბებს ისვრის ზოგს სამხრეთისაკენ, ზოგს აღმოსავლეთისაკენ. აღმოსავლეთისაკენ გასროლილი შუბები იმის მომასწავებელია, რომ რამდენი შუბის მონარტყამიც ტრაპეზის კედელს დააჩნდება, იმდენი დადმშექლიანების გვაჩუქდობიდან უნდა მოკვდეს, ხოლო სამხრეთისაკენ გასროლილი შუბების რიცხვი არის იმის ნიშანი, რომ რამდენი შუბიც იქითკენ არის გასროლილი, იმდენი ფარის საზოგადოების მცხოვრები გლეხი უნდა მოკვდესო. მამა ღმერთის, ძე ღმერთის და წმ. გიორგის შემდეგ პირველი ადგილი უჭირავს უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიას. ამ ეკლესიაში მრავალი ძვირფასი ხატ-ჯვარი და საეკლესიო ქონება არის შენახული. ყოველწლიურად მას უშგულელები მრავალ ხარს და სხვა მსხვერპლს სწირავენ.

სვანეთის ყველა საეკლესიო დღესასწაულებიდან განსხვავდება თავისი ორიგინალობით ქაბეშის ღვთისმშობლის დღესასწაული (აღბა ღალღალ), რომელსაც აქვს ადგილი ყველიერის აღების კვირას.

ყველიერის ხუთშაბათს საზოგადოთ, თითქმის მთელს სვანეთში და კერძოთ ს. ქაბეშში თოვლისაგან აშენებენ ციხეს, რომელსაც შუაში ჩაატანენ მაღალ ხეს. ამ ხის წვერზე ქაბეშში ჩამოაცობენ ძველ კალათს, ორ ხის ლეკურს (დაშნარ) და ხისგან გაკეთებულ კაცის ასოს.

შაბათს მუჟალ-ქაბეშის ყმაწვილები ერთად თავს იყრიან, ირჩევენ ზემოხსენებულ დღესასწაულის მომწესრიგებელ პირებს. ეს კაცები თავიანთ შორის ირჩევენ ორ მეთაურს: „ყაინს“ და „საქმისაჲ“-ს.

საქმისაჲს ეძღვევა ექვსი მხლებელი „მოახარ“ (მოახლეები), ყაინს ორი ქალი „დედფალარ“ (დედოფლები). კვირა დილას ყველა ესენი თავს იყრიან საქმისაჲს სახლში. იქიდან მიდიან ყველა მოსახლეებში, ვისაც უნდა, რომ მათ თავი დაალოცვინოს. მათ ყველა არაყით უმასპინძლდება და საჩუქრებათ აძლევენ გაცვეთილ ცოცხებს (ლანგვარ) *).

შემდეგ შედიან ერთს ოჯახში. აქ „საქმისაჲს“ აცმევენ გლაზის ძონძებს, პირისახეს ნახშირით უშავებენ და უთითხნიან, თავზედ

* ეს კოცნები არიან გაკეთებული არყის ხის ტოტებიდან.

ქუდის მაგივრათ თხის ტყავის გუდას ახურავენ, ზურგზედ მას აპკიდებენ ხოლმე ჭინჭებს და სხვა ასეთ ძველ საგნებს. მის სარტყელს ამძიმებს ხისგან გაკეთებული ადამიანის ასო. ამნაირად აწყობენ ყაენსაც, ხოლო მათ მზღებლებს ეძლევათ ხელში მუხის შუბები. საქმისადა თავისი მზღებლებით ჩამოუყლის ხოლმე ხალხს, თვითონ ჟორტყამს ცოცხებით, ხოლო მისი მზღებლები ხის სადგისებით უხვევენ ტანისამოსებს, ვინც ხელში ჩაუვარდებათ. ამასობაში ყაენს ციხის მახლობლათ დაუგებენ ქეჩებს. ის წამოწვება, დედოფლებს მიიწვენს, ეარშიყება, ეღლაბუცება, კოცნის, ზევიდგან აჯდება. აქ დროს საქმისადას მიართმევენ დიდ ხაჭაპურს და ყველს. ის პირს ღვთისმშობლის ეკლესიისაკენ იზამს, ყველს პირში იდებს, და იძახის: „ფუა ლამარაჲ“-ს და თან აფურთხებს მისკენ. ციხის ძირში არშიყობისაგან დაქანცულ ყაენს მიეძინება. ამ დროს მას მიეპარება საქმისადა, რომელიც მოპპარავს დედოფლებს. ყაენი რომ გამოიღვიძებდეს, ბრახმორეული ეძებს დედოფლებს. მათ მოპარვაში ეჭვი საქმისადაზე შეაქვს და ამიტომაც ყაენი ეკვეთება მას. იმართება მათ შორის ბრძოლა და როცა დაიქანცებიან ჭილაობისაგან, მერმე შორდებიან ერთმანეთს. ამის შემდეგ იმართება ცეკვა, თამაში და ფერხული სიმღერები. მზის ჩასვლისას ანგრევენ ციხეს და იტაცებენ ხოლმე ხეზედ მიბმულ ზემოხსენებულ საგნებს. ციხის დარღვევის დროს ხე საითკენაც გადაიხრება, ეს იმის ნიშანია, რომ იმ სოფელს კარგი მოსავალი მოუვა.

სვანი რომ მძიმე ავად გახდება, მას თავს მოავლებენ: ხარს, ვერძს, ანუ ვაცს; ასეთს ცხვარს ქვია „გოცა“.

როგორც ვიცით, მცხეთაში არმაზის მთაზე ძველ დროში ესვენათ კერპი არმაზი (ღმერთთა ღმერთი), რომელიც შემოიტანა მცხეთაში ქართლის მეფემ არანისძემ აზომ სარკინეს ქალაქის აღების შემდეგ. ეს აზო ალექსანდრე მაკედონელმა ვ24 წ. მცხეთას დასვა მეფეთ. ამ კერპს მარჯვნივ უჯდა ოქროს კერპი „გაიმი“, მარცხნივ ვერცხლის კერპი „გაცი“^{*}). ეს „გაცი“. იყო ღმერთი გამანაყოფიერებელი, ხოლო „გაიმი“ ნაყოფის მიმცემი ანუ მიწის ღმერთი. ეჭვს გარეშეა, რომ სვანური მიწის სახელი „გაიმი“ და აგრეთვე ხის სახელი მე-გაიმი ამ კერპის სახელისაგან არის წარმომდგარი. ამავგ აზრს. გამოსთქვამს მ. ჯანაშვილიც.

სამსხვერპლო ვერძის სახელი „გოცა“ უნდა უღრიდეს ზემოხსენებულ კერპის „გაცი“-ის, ვინაიდან მის საპატივცემლოდ შეწირულ

^{*}) თ. ყო რ დ ა ნ ი ა. ქრონიკები და სხვა მასალები საქ. ისტორიისა. გვ. 12. შატბერდის კრებული № 2. ჯ ა ნ ა-შ ვ ი ლ ი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. 34.

ცხვარს უნდა დარქმევოდნა „გოცა“ ანუ გაცი, ისე როგორც წმ. ბარბაღეს სამსხვერპლოს „ბარბლაი“, მაცხოვრის სამსხვერპლოს „მაცხვარაი“ და სხვ.

ჰ ე ე რ ი ა (კუდიანი).

სვანეთში შენახულია სიტყვა ჰეერია, რომელიც ნიშნავს კუდიანს, გულთმისანს, ბოროტსა და ავსულს. სვანების რწმენით ის ადამიანის გულში იხედება და არაფერი საიდუმლოება არ დაემალება. მას შეუძლია ადამიანის მავნებლობა, ის მტერია ლამაზი ქალისა და კაცისა, და აგრეთვე ოთხფეხი საქონლისა. მის საწინააღმდეგოთ თავს შველიან ოსეთში, თათრების მიერ გაკეთებულ რაღაც ნალოც ტყავში გამოხვეულ ქაღალდით, რომელსაც ეძახიან „ღუა“-ს. ადამიანები ამას გულზედ ატარებენ, ხოლო საქონელს დაჰკიდებენ ხოლმე კისერზე და მის საწინააღმდეგოთ არსებობს აგრეთვე შელოცვა და მსხვერპლთ შეწირვა.

ტყის კაცი ანუ დევი „ცხეკი ღაავ“.

სვანებს სწამსთ დევის ანუ ტყის კაცის არსებობა. მათი წარმოდგენით ის არის უზარმაზარი ტანის ცალ-თვალიანი, ბალნიანი და კაცის მსგავსი არსება. დღის სინათლეში ის არ ჩნდება. უდაბურ ტყეებში და ღრეებში ბინადრობს, ღამე ის სოფლათაც დაიარება. გადმოცემით ის მონადირეებს ხშირად უნახავთ და როცა მოუკლავთ, ქაფათ ქცეულა. მღევი თუ კაცს დალოცავს, ის ბედნიერია, თუ დასწყევლის—უბედურია. ამიტომ სვანები, როცა ერთმანეთს დაწყევლიან, ხშირად გაიგონებ ხოლმე: „დავდ აჯკათენე“ (მღევა დაგწყევლოს), თუ დალოცავს: „დავდ აჯმაზრე“ (დევა დაგლოცოს)... და სხვ.

მის საპატივცემლოთ და გულის მოსაგებად ზოგან სხვერპლის შეწირვასაც აქვს ადგილი, მაგრამ ამას საზოგადოებრივი ხასიათი არ აქვს.

გადმოცემით ეს მღევი ერთ დროს უშგულის მღვთისმშობელს გადაემტერა, შეებრძოლა, და რომ ის დაეხრჩო, უშგულის დასავლეთით ერთ ვიწრო კლდოვან ენგურის ხეობაში ააშენა მაგარი კედლები, რომლებსაც დღემდის სვანები „დავა ნალგემაალეს“ ეძახიან (დევის ნაშენები). ამ კედლებით მას უნდოდა დაეგუბებინა ენგურის წყალი იმ სიმაღლეზედ, რომ უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესია მასში გამოეხრჩო. განსაცდელში ჩავარდნილმა ღვთისმშობელმა მიმარ-

სვანეთის ძველებური დროშა „ლომი“, რომელიც
ინახება მესტიის წმ. გიორგის ეკლესიაში.

თა კალის წმ. კვირიკეს და სთხოვა მიშველება. ამის შემდეგ უშგულის ღვთისმშობელმა აღმოავლეთიდან და კალის წმ. კვირიკემ დასავლეთიდან გამოუშვეს ოქროს რქიანი ვერძები, რომლებიც ეძებენ რქებით ღვეის მიერ ღვთისმშობლის დასახრობად აგებულ კედლებს, დაანგრის ისინი, დაგუბებული წყალი გაუშვეს თავისი გზით, ხოლო უშგულის ღვთისმშობელი იხსნეს დახრობისაგან.

ღვეი ამ დროს იმყოფებოდა საღდაც, იფარის საზოგადოების ტყეებში, სადაც თავის კედლების გასამაგრებლად დიდ ქვებს ეძებდა. მას უნახავს ეს ქვები და იფარიდან მთებით უშგულისაკენ მიჰქონდა. ამ დროს მას გზაზედ ეცნობა ამ ღვთისმშობლის დასახრობათ აგებულ კედლების დანგრევა, საშინლად შესწუხდა, აღრიალდა და გაჯავრებულმა ქვები ერთი ჩრდილოეთისაკენ გადაისროლა, მეორე სამხრეთისაკენ. სამხრეთისკენ გადასროლილი ვეებერთელა ქვა შეჩერდა „ლაშნაში“, ენგურის წყლის მარჯვენა ნაპირზე. მასხედ. შემდეგში იქნა აგებული ქვიტკირის ციხე, რომელიც ღღემდის შენახულა. ჩრდილოეთისაკენ გასროლილი ქვა შეჩერებულა „ელბეში“. ჯანაშვილის ცნობებით აფხაზეთის ჭემმარტი ღმერთი იყო „ადაუ“, რომელიც უდრის სვანურ „დავს“, მეგრულ „ნდის“ და ქართულ „დევს“. უწინდელ დროში ის იყო ინდოეთში და ბევრგან სხვაგან სინათლისა და ბრწყინვალეების ღმერთი. იგი იყო ლათინთა „დეუს“, ბერძენთა „თეოს“, რომელიც შემდეგში იქცა ბოროტ სულათ ან, როგორც ჩვენში იცინან, ბაყბაყ ღვეათ *).

შ ა შ შ ა რ (ჭინკები).

სვანებს სწამსთ, რომ აქ გიორგობისთვეში ჩნდებიან ჭინკები. ღლით ისინი არიან დამალული, ღამე დადიან, მაგრამ ისეთი პატარა აგებულების არიან, რომ ადამიანს მათი დანახვა არ შეუძლია. ჭინკებს შეუძლიანთ კაცის იმდენათ გაბრუება, რომ გზა და კვალი დაუბნიონ... ისინი ღაპარაკობენ ადამიანის ხმითა და ენით, ამიტომ სვანები ცალკე სიარულს ამ თვეში ღამით ერიდებიან. მაკე ცხენის ხედნა და გარეთ დატოვება ამ ჭინკობის თვეში შეუძლებელია, რადგანაც ჭინკებს შეუძლიათ მუცელი მოუშალონ. ჭინკებისაგან ცხენის დასაცავად სვანები აკეთებენ კანაფის წვრილ ბაწარს, მიაქვთ მლოცავ ქალთან და შემდეგ ამ ნალოც ბაწარს გამოაბამენ ხოლმე ცხენს კულის ძირში **).

*) ჯ ა ნ ა შ ვ ი ღ ი. ვახუშტი და მისი შრომა. გვ. 36 და რა.

**) „შაშშარ“ ქართულ სიტყვა საშიშარისაგან უნდა იყოს წარმოშობილი. ძველი და ახალი სვანეთი.

ლ ა ხ ვ ა ა რ *).

სვანებს სწამთ „ლახვაარის“ არსებობა. ისინი ღრმად არიან დარწმუნებული იმაში, რომ ამ ლახვაარს შეუძლია მისი პატრონის მეზობლებსა და სოფლელებს წაართვას ბარაქა და აქციოს ის თავისი პატრონის სასარგებლოდ ანუ გასამდიდრებლად.

სვანების წარმოდგენით ის არის სამნაირი: ერთი წარმოადგენს ბრინჯაოსაგან გაკეთებულ ბაყაყის ქანდაკებას, მეორე თითბრისაგან გაკეთებულ ცხენის ქანდაკებას და მესამეც ამავე საგნებისაგან ჩამოსხმულ ცხვრის ქანდაკებას. თვალებიდან ისინი ცეცხლს აფრქვევენ, პირში მუდამ რკინა უნდა ქონდესთ საღეჭათ, რადგანაც სხვაფრივ მათი დაწყნარება არ ხერხდება.

ლახვაარის არსებობა რომელიმე სვანის ოჯახში ყოველგვარი საიდუმლოებით უნდა იყოს დაცული. პურის გაღწევისა და განიავების დროს პატრონმა თუ თავის ლახვაარს სხვის კალოსკენ უქნა პირი, მას შეუძლია; პურის პატრონის შეუჩვენელათ, ეს პური მას წაართვას, ბარაქა მის კალოს დაუკარგოს, თავისი პატრონისაკენ გაზიდოს და ბელელში ჩაუყაროს. ამიტომ პურის გაღწევის დროს რკინის რეკვით და ჯინჭრით კალოს სამჯერ გარს შემოუფლიან, ხოლო პურის განიავების დროს ლახვაარისაგან პურის დასაცავათ მუდამ რკინა უდევსთ ამ გასანიავებელ პურში, ზოგან ცხენის თავის ძვლებს ჩამოკიდებენ ხოლმე მის მახლობლად და ხშირათ ლახვაარის შესაშინებლად თოფსაც გაისვრიან ხოლმე. როცა პურს გარეცხვის შემდეგ გასაშრობათ აივანზე გაიტანენ, იქაც პურში აუცილებლად რკინა უნდა იყოს ჩადებული და თუ პურის პატრონმა შეამჩნია, რომ მისი პური ამ გაშრობის დროს თვალსაჩინოდ იკლებს, ამას „ლახვაარს“ აწერენ, გამოიტანებენ ხოლმე თოფს, ტუჩს იმ მოსახლისკენ უზამენ, სადაც „ლახვაარი“ ეგულებათ და ისვრიან მისი დამლუპველი ლახვაარის შესაშინებლად და თავის პურის მისგან დასაცავათ.

თუ რომელიმე სოფელში ერთი ან ორი მოსახლე პურით სხვებზე მდიდარია, ხალხს მათზე შეაქვს ეჭვი ამ ლახვაარის შენახვაში და მათ საწინააღმდეგოთ ამუშავებაში და ამიტომ ასეთ მოსახლეებს ხშირათ ცუდ მდგომარეობაში ჩააყენებენ ხოლმე, ვიდრე ისინი ეკლესიაზე არ წაყვებიან, თავის ნათესავეებს ფიცში არ ჩაიყოლებენ და არ დაიფიცებენ, რომ მათ ლახვაარი არ აქვთ და თავის სოფლელებისთვის მის საშუალებით არავითარი ზარალი და მავნებლობა არ მიუყენებიათ.

*) „ლახვაარ“ სვანურ სიტყვა ლაქენარ-ისაგან უნდა იქნეს წარმოშობილი, რაიცა ნიშნავს დამლუპველს.

მნათობთა თაყვანისმცემლობა.

ძველ დროში ქართველებს შორის ღრმად ჰქონდა გამდგარი ფესვები მნათობთა თაყვანისმცემლობას. მათ სახელზე ბევრგან ტაძრები იყო აგებული, ხოლო მათ საპატივცემლოდ ადამიანების მსხვერპლად შეწირვა იყო გავრცელებული. სამსხვერპლო პირს ისინი ერთი წლით ასუქებდნენ და შემდეგ მთვარის ტაძარში კლავდნენ. მეფე რევ მართალმა (186-190 წ. ქრ. დაბ. წინ) ეს წესი აუკრძალა თავის ქვეშევრდომთ და მის შემდეგ ადამიანების მსხვერპლად შეწირვა შეიცვალა პირუტყვების მსხვერპლად შეწირვით, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ღვთის თაყვანისმცემლობაზე გადავიდა*).

მთვარის პატივსაცემლად ძველ დროში ორშაბათი იყო განკუთვნილი და ეს დღე მთვარის დღეთ ითვლებოდა.

სვანურად ორშაბათს ქვია „დოშდიშ“-ი. დოშდული სვან. მთვარის სახელია; ხოლო მისგან წარმომდგარი ორშაბათის სახელი დოშდიში მთვარის დღეს ნიშნავს. ზაფხულობით სვანები ორშაბათს აქამდე უქმობენ და არაფერს მუშაობას როგორც კაცები, აგრეთვე ქალებიც არ აწარმოებენ. ამას უძახიან „ლიდშდუშის“ (მთვარისათვის), ე. ი. მთვარის პატივსაცემათ. გარდა ამისა, ორშაბათობით ოჯახებიდგან არაფრის გაცემა არ შეუძლიანთ, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ახალი მთვარეა, რათა ბარაქა არ გაყვეს გაცემულ ნივთს.

ახალ მთვარის დანახვაზე სვანები პირჯვარს იწერენ, ლოცულობენ, პირში რკინას იღებენ და სთხოვენ მთვარეს, რომ რკინის სიმადრე მისცეს. ახალგაზრდები ზევით ხტებიან და მთვარეს ეხვეწებიან, რათა ნახტომის სიმაღლემდე ისინი აღამკლლოს ანუ გაზარდოს. მთვარის ნახვის შემდეგ სანამდე რაიმე ხეცს (საჭმელს) არ დაადგამენ კბილს, სახლში შესვლას და ცეცხლის ნახვას ვერიდებიან.

როგორც ვიცით, მსხვერპლის შეწირვის გარდა ძველად ქართველები მთვარეს ცეცხლის ანთებითაც სცემდნენ პატივს და ამის ნაშთებთან უნდა ჩაითვალოს სვანეთში დღემდე შენახული „ლამპრობ“, (ლამპრობა), „დეცე ლამპრობ“ (ცის ლამპრობა) და „სვიმნიშ“-ი—სვიმონობა და „ლირჰი“.

ლამპრობა ქართველი ხალხის ძველი ჩვეულებაა**). სვანეთში ლამპრობა ხდება ზამთარში მეზვერისა და ფარისევის კვირაში.

*) ივანე ჯავახიშვილი ი. ქართველი ერის ისტორია. გვ. 113, 118, 119, 121; ს. გორგაძე. საქართველოს ისტორია. გვ. 79.

***) ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, გვ. 116.

შემოდგომაზე სვანებს მოაქვთ ტყიდან არყის ხეები, 5 იან-
ვარს ამ ხეებისაგან აკეთებენ იმდენ დიდ „ჟინჯილის“ ანუ ლამპარს,
რამდენიც ოჯახში მამობრივი სქესის წევრია და აგრეთვე პატარა
წვრილ ლამპრებსაც.

ლამპრობის დღეს— „ღიმპარი ლადელ“— ამ ჟინჯილებით ანუ
და ლამპრებით მიდიან ყველანი ადგილობრივ ეკლესიაში, ჟინჯილებს
ერთად აწყობენ ეკლესიის გალავანში და მისგან დიდი ცეცხლი ინ-
თება. ამის შემდეგ იმავე დღეს სამსხვერპლოთ დაკლულ ერთი წლის
ნასუჭი ხარის (უსხვადას) ან ცხვისა და ვაცის გულვიძღს და თავ
არაყს შესწირავენ ხოლმე ღმერთს და ჭამენ იქვე. ჭამას და სმას
რომ გაათავებენ, შემდეგ იწყებენ ღვთის საგალობელს „კვირას“.
სალამოს თავიანთ სახლებში ბრუნდებიან და სამი დღის განმავლო-
ბაში რამოდენიმე მოსახლე ერთ წელიწადს ერთთან, მეორეს მეო-
რესთან— ერთად თავმოყრილი ოხინში და ქეიფში ატარებენ. ამ
დღესასწაულებს უძახიან „ღიმპარდელ“-ს (ლამპრობას).

სვიმნიშ (სვიმონობა). ორ თებერვალს სვანეთში ეძახიან „სვი-
მნიშ“-ს. ამ დღეს მზის ჩასვლისას მოსახლიდან თითო კაცი არყის
ხის ჟინჯილებით დატვირთულნი ზედაშითა და „ლესკარ“-ით (შე-
საწირავი დიდი პური) მიდიან ადგილობრივ ეკლესიაში. ჟინჯი-
ლებს ანთებენ ერთდროულად, პურსა და არაყს ღმერთსა სწირავენ,
მერე თვითონ მიირთმევენ, შემდეგ იმღერიან „დიდება თარგლეზე-
რი“-ს (დიდება მთავარ ანგელოზს). მერე გადასწყვეტენ, თუ რომელ
ოჯახში მოიყარონ თავი დროს გასატარებლად. ნავახშმევს მიდიან
ყველანი: ბავშვი, ქალი და კაცი ამ ოჯახში. გათენებამდე დროს არაყის
სმაში, ცეკვა-თამაშში, ფერხულში, სიმღერებში და ხუმრობაში ატა-
რებენ. ამ დღიდან დაწყებული სამი დღის განმავლობაში ყოველ
ოჯახიდან მიაქვთ თითო დანთებული ჟინჯილი ეკლესიაში და თი-
თოც მიცვალებულთა საფლავებზე. იმავე 2 თებერვალს აცხობენ
სამ-სამ ღემზირს (შესაწირავი პური) თვითეულ ოჯახის წევრის თა-
ვზე. ოჯახის უფროსს ესენი თითო ლამპრით ეზოში გააქვს და ეხვე-
წება „სვიმ დეცეშ“-ს (სვიმონა ცისას), რომ თვალების ავადმყოფობა-
ააშოროს მათ.

მესამე დღეს კი სვანები „დეცე ლამპრობს“ ეძახიან (ცის ლამ-
პრობა). „დეცე“ სვანურად ცასა ჰქვიათ, დეცე ლამპრობ— ცის ლამ-
პრობს. სალამოს თვითეული მოსახლე აკეთებს არყის ხის დიდ კო-
ნას— „დეცე ლამპარს“, რომელსაც ჩამოაცობენ ხოლმე გრძელ ჯოხზე,
აიტანენ სახლის სახურავზე და აუნთებენ ცას. ამის შემდეგ მიაქვთ

უზოში „თხერემი ლამპარ“ (მგლის ლამპარი), რათა ამ პატივისცემი-სათვის მგელმა მათ საქონელს არ აენოს.

„ცააშ“. ხუთშაბათს სევანურად ქვია „ცააშ“-ი, ე. ი. ცის დღე. სევანები ამ დღესაც ოჯახილგან, როგორც ორშაბათს, არაფერს გას-ცემენ ხოლმე, რათა გაცემულ ნივთს ბარაქა არ გაჰყვეს.

საბა-სულხან ორბელიანის ცნობებით ქართულ შეიდეულში ხუთ-შაბათი აფროდიტესთვის იყო განკუთვნილი. ივ. ჯავახიშვილის თქმით მის სახელზე ცაიშში აყო ტაძარი აგებული *).

„ვებიშ“. პარასკევს სევანურად „ვებიშ“ ქვიან, ე. ი. ვობის დღე-ძველ დროში ცა-ღრუბლის, სეტყვა-მეხისა და დარ-ავდრის ღმერთს ვობი ერქვა. მის პატივსაცემად განკუთვნილი იყო პარასკევი და ამიტომაც ამ დღეს სევანურად ვებში დარქმევია. ამ დღეს სევანები ჭენა-თრესას და საზოგადოთ მიწის დამუშავებას და სხვა მუშაობა-საც ერიდებიან. თუ გლახა ქარიშხალი ამოვარდა ან კოხი მოვი-და და ქარ-ბუქი ასტყდა, ამას სევანები პარასკევის მუშაობას აწე-რენ. ამიტომ უანების დამუშავებას და დათესვას რომ გაათავებენ, მთელი სოფელი თავს იყრის ადგილობრივ ეკლესიაზე და ფიცს სდებს, რომ პარასკეობით არ იმუშაონ, ხოლო თუ მიუხედავად ამი-სა კიდევ ვინმე მუშაობას განაგრძობს—იმას ახდევინებენ ჯარიმას 1-3 მანეთამდე.

„მიშლადელ“. კვირას სევანურად ქვიან მიშლადელ-ი. მიწი ნიშ-ნავს მზეს, ლადელი—დღეს. ხოლო მიქლადელი ერთად, რომ გადავ-თარგმნოთ—მზის დღეს.

ლეონტი მროველისა და სტრაბონის ცნობებით ქართველები ძველ დროში თავყანსა სცემდნენ აგრეთვე მზესაც და ამიტომაც ამ დღეს სევანურად დარქმევია „მიქლადელ“-ი, მზის პატივსაცემად გან-კუთვნილი დღე.

ხშირად სევანები ამ ჟამად ფიცულობენ მზეს და ამბობენ ხო-ლმე: „მეჭაშაა ყერლო“—მზის მადლმა. დილას მზის ამოსვლისას მის ნახვაზე იტყვიან: „ჰო დიდაბ აჯკად“ (ჰო, დიდება მოგივიდეს),

„ბალი“. თავისუფალ სევანეთისა და სადაღმშქელიანო სევანეთის საზღვარზე მდებარე მთას ქვია „ბალ“-ი, რომელსაც შეიძლება რაიმე კავშირი ჰქონდეს ასურული კერპის „ბალის“ სახელთან. ამ ადგი-ლას ეხლა ასვენია ქვის ჯვარი. ცნობილია, რომ კერპების საყუდრე-ბის ადგილას ქრისტიანობის შემოღების შემდეგ აშენებდნენ ქრის-ტიანულ ტაძრებს და ზოგჯერ ჯვრებს აღმართავდნენ ხოლმე.

*) ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. გვ. 130—131.

მულახის საზოგადოებაში სოფელ ზარღლაშის დასავლეთით მდებარეობს საეკლესიო ტყე, რომელსაც უწოდებენ სახელად „ხვალმი“-ს. ამ ტყის მოჭრის უფლება არავის არა აქვს. მის განაპირა გზის ახლოს ამოსულ ნაძვს სვანები თაყვანსა ცემენ, მასზედ პირჯვარს იწერენ და რაიმე საჩუქარს უტოვებენ*). ასეთი სალოცავი ხეები სხვაგანაც მოიპოვებიან სვანეთში.

ნ. მარის თქმით, ქართველები ერთ დროს დიდ ხეებსაც სცემდნენ თაყვანს. ბროსეს ქმით, ეს გაგრძელდა, სანამ იუსტინიანემ მეფემ ლაზიკაში ხალხს ქრისტიანობა არ მიაღებინა**). სვანეთში ხეების თაყვანისმცემლობა უნდა შეადგენდეს ქართველების იმდროის ხეების თაყვანისმცემლობის ნაშთს.

შურისძიების საზინელვანის სვანეთში.

ძველ დროში გვარეულობაში რომელიმე ოჯახის წევრის მოკვლა ქართველებს სათემ-ტომო შეურაცხყოფად მიაჩნდათ და ამიტომაც მთელი გვარეულობის მოვალეობას შეადგენდა სისხლის აღება ამ სათემო სირცხვილისა და შეურაცხყოფის წარსახოცავად.

სვანეთში ეს ჩვეულება დღემდე მტკაცედ არის დაცული, დიდი უბედურება შეაქვს მას ცხოვრებაში და ასეული წლობით გრძელდება შურისძიების ნიადაგზე სისხლის ღვრა მხარეთა შორის. სვანს რომ ვინმე მოკლავს, ეს მთელი თემის შეურაცხყოფად ითვლება და სანამდე ამ სირცხვილს არ წარხოცავენ, მანამდე ისინი ვინმესთან ხმა მალლა დალაპარაკებას ძალიან ერიდებიან, რადგან თუ ვინმესთან წალაპარაკება მოუხდათ, ხელად შეაგინებენ: „შე სისხლის აუღებლის შვილოო“ (გვარის ეს საყვედური ყველაზე ვრცელდება—ძმაზე, ბიძაშვილზე, დაზე და სხვ.).

როცა მოკლულს მიწას მიაბარებენ, მის საფლავზე, ვისთვისაც სისხლის აღება უფრო სავალდებულოა, ის გაისერის ხოლმე თოფს და მით ფიცსა სდებს განსვენებულის წინაშე მიწის მიბარების ეამს, რომ სისხლს აიღებენ. ხოლო როცა ისისხლებენ,—ხშირად გაეშურებიან მოკლულთა საფლავზე, ჯოხს ჩაარკობენ ხოლმე საფლავში და ჩასახებენ „გისისხლო“. ამის შემდეგ მთელი გვარეულობა და ნა-

*) ჩემის აზრით ეს ტყე შეწირული უნდა იყოს ლეჩხუმში ხომლის მთაზე არსებულ წმინდა გიორგის ეკლესიისთვის.

**) მ. ბ რ ო ს ე. საქართველოს ისტორია. წიგნი 2. გვ. 161.

თესაობა იყრის თავს ერთად და დიდ ზეიმს იხდიან. მკვლელი დიდ პატივისცემას იხვეჭს ხალხის თვალში და ამის შემდეგ ყველას ამაყად შეუძლია ხალხში გამოსვლა, ხმა მალღა ლაპარაკი და სხვ. ყოფილა ისეთი მაგალითები, რომ მამას შვილი დედის მუცელში დარჩენია. ის დაიბადა, გაიზარდა და 22 წლის რომ შეიქნა, მამის სისხლი აიღო და მისი მკვლელი მოკლა. ხოლო თუ შვილმა ანუ ძმამ ვერ ისისხლა, მერე შურისძიება გადადის შვილის-შვილზე და ამნაირად მთელი საუკუნეებით გრძელდება ასეთი უბედურება სვანეთში. შურისძიების თანატოკოსობა იმ ზომამდე გაღრმავებულია სვანეთში, რომ მე თვითონ ვიყავი იმისი მოწმე, როცა ერთი სვანი სასიკვდილოდ დასდევდა მეორე სვანს იმისათვის, რომ 40 წლის წინეთ ამ სვანის მამის ჯორს მოურტყმევია წიხლი თედოში მის ბაბუისათვის. მეორე სვანი აცხადებდა მთავრობასთან: „მთაზე რომ ცხენს ვიჭერდი, მეზობლის ცხენმა წიხლი ჩამკრა ფერდში და მატკინა. გთხოვთ ცხენის პატრონი გამირიდგესო“. სვანის ძალღი რომ ვინმეს უკბენს, ეს ხომ სულ ხშირად გადაქცეულა შურისძიების საგნად, ძაღლებიდან ადანიანებზე გადასულა „კბენაობა“ და სისხლის ღვრა მოყოლია. ხარმა რომ ვინმეს ხარს ურქინოს—რქა მოსტეხოს ან მთაზე გადაადგდოს, ხშირად ხარის პატრონი აგებს პასუხს. ზოგიერთ შემთხვევაში სვანეთში მოკლულის ჭირისუფალნი ურიგდებიან მკვლელს და მის ნათესაობას. ისინი ირჩევენ 12—20 მედიატორებს, მიჰყავთ ეკლესიაში და აფიცებენ, რომ არც ერთს მხარეს არ მიუდგენ და თავად რომ თვითელს მათგანს ასეთი საქმე სჭირდეთ, რითაც თავის დაკმაყოფილებას ისურვებენ, ისეთი განაჩენით დაკმაყოფილონ მხარეებიც. შემდეგ მედიატორები შედიან ჯერ მოკლულის, მერე მკვლელის ოჯახში და ირკვევენ, თუ რა პირობებში მოხდა მკვლელობა. არჩევენ საქმეს და ადგენენ თავის განაჩენს. დადგენილების გამოცხადებამდე მიჰყავთ ორივე მხარე ეკლესიაში და აფიცებენ, რომ მედიატორული განჩინება მხარეებმა პირნათლად შეასრულონ და შემდეგ გამოუცხადებენ განაჩენს. მედიატორები, რა თქმა უნდა, უსჯიან მოკლულის ჭირისუფალს დაწესებულ „წორს“ (სისხლის ფასი) სახნავი ადგილებით სამ დღიურამდე, სათიბებით და ოთხფეხა საქონლით. გლეხის წორი არის 3.000 მანეთი, აზნაურის 6.000 მანეთი*). ამ ანგარიშს რომ გაასწორებენ და მკვლელი გაისტუმრებს, ვისაც რა ერგება, იმის მიცემით, ის მიიპატიებებს სახლში მოკლულის ჭირისუფლებს, მედიატორების თანხლებით უწყობს ვახშამს. დაჩოქილი მი-

*) ამ უამად გლეხი და აზნაური ამ საქმეში გათანასწორდნენ.

დის მათთან და სთხოვს პატიებას, ასაჩუქრებს ხარებისა, ძროხებისა და სხვა განძეულობების მიცემით. მერე ერთგულობას იფიცებენ წმინდა კვირიკეს ანუ სხვა ეკლესიაზე. კანონიერი სასჯელი დამნაშავეს ვერ ანთავისუფლებს სევანურ კანონებით დასჯისაგან და ხშირად ყოფილა ისეთი მაგალითები, როცა მკვლელი სასამართლოს დადგენილებით კატორღაში გაგზავნილა, სასჯელი მოუხდია, ხოლო როცა უკან დაბრუნებულა სევანეთში, ამას ვერ უხსნია წორის გადახდისაგან ან მოკვლისაგან.

ძველად სევანს რომ თავისი ნათესავი შემოაკვდებოდა, სამ პატარა ქვას გამოაბამდა ხოლმე ილიაში და სამი წლის განმავლობაში ატარებდა ცოდვების მოსანანიებლად.

შანთობა სვანეთში.

როცა ნამდვილი მკვლელი ან რაიმე სხვა ბოროტების ჩამდენი გამორკვეული არ იყო ძველად, ერთ დროს საეკვო პირი უნდა წასულიყო ლეჩხუმში, სადაც სოფელ გენდუშში შანთობის საშუალებით თავი უნდა ემართლებინა. მარჯვენა ხელის გულზე ბრალდებულს უნდა დაეფარა თხელი ქალაღი, მერე მასზედ ზევიდან დაადებდნენ გახურებულ შანთს. სამი ნაბიჯის გადადგმაში მას თუ ხელის გულის კანი არ ამოეწვებოდა, უდანაშაულოდ ჩაითვლებოდა და გამართლებული იყო, ხოლო თუ მოსწვავდა—დამნაშავეთ. ეს ჩვეულებაც ძველ დროში ერთ ხანს საქართველოში იყო გავრცელებული და, რა თქმა უნდა, იქიდან იყო აქაც შემოტანილი. ვახუშტი მოგვითხრობს: „ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვისათვის აქუნდათ სისხლი, კრმალი, შანთი, მღულარე და ფიცი. შანთი აქუნდათ გამართლებისათვის. გახურვიან შანთსა ვითარცა ნაკვერცხალს და დასდვან მალალთა ზედა, რათა მალიად შეედვას კელნი ქვეშე მისსა; და დასდვიან შენანებულსა ტილოს ანუ ქალაღს კელთა ზედა: იგი მივიდის და აღილის საენისი და წარდგის სამი ბიჯი და გარდადის, მასვე წამს შეუხვივიან კელნი სამ დღემდე და სამისა დღისა გაუხსნიან და უკეთუ დაუწვავიან—განმართლდის, უკეთუ დამწვარია—მტყუარ“ *).

ამ ბოლო დროს სვანეთში ეს წესი შეიცვალა წმინდა კვირიკეზე ანუ სხვა ეკლესიაზე დაფიცების საშუალებით თავის გამართლებით. ხშირად ასეთ შემთხვევებში მედიატორული წესით მორიგება

*) ვ ა ხ უ შ ტ ი. საქართველოს გეოგრაფია. გვ. 9.

ხდება, მაგრამ ბევრჯერ ამ გარიგებას დროებითი ხასიათი აქვს, რადგანაც ახალი შთამომავლობა რომ გაიზრდება—იხსენებს და ჩიიებს ხოლმე შურს.

საიქიო ცხოვრება და მიცვალებულთა პატივისცემა.

ძველად ქართველებს სწამდათ საიქიო ცხოვრება და ფიქრობდნენ, რომ საიქიოსაც მიცვალებულთ ის მოთხოვნილებანი აქვთ, რაც სააქაოს აქვს ადამიანს. ვახუშტის ცნობით: „მკვდარსა დაფლვიდიან ყოვლითა შესამოსლითა და საჭურველითა და სამკაულითა თვისითა, ტიროდიან, საბნელოსა სხდიან, აღიპარსიან თავნი თვისნი, წვერულვაშნი, წარბნი, წამწამნი... იცემდიან ვიდრე სისხლის ღინებაამდე; არა სჭამდიან ხორცსა და ცხოველსა წლამდე, გარნა მაშვინაც იძულებითა დიდითა შთაიცვიან ძაძა, ფლასნი და დაიბურვიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; გააჰყვიან საფლავამდე ძაძითა მოკრულითა... (ეს წესი მოშალა მეფემან გიორგიმ 1675—1695 წელს, როდესაც საქართველოში მოვიდა პატრიარქი დოსითეოს 1681 წ.).

სვანეთში ეს ჩვეულებაც იმ სახით არის დაცული, როგორც, ვახუშტის აღწერილობით, ძველ დროში საქართველოში არსებობდა.

სვანი რომ მოკვდება, ძაძებს იცვამენ, ქალები დიდ ხანს ფეხშიშველნი, თმა გაშლილნი, პირისახე დასისხლიანებული დადიან დიდად დამწუხრებულნი. ხშირად ერთი წლით ანუ რამოდენიმე თვით სახსნილოს არაფერს სჭამენ. კაცებიც ძაძებში გაეხვევიან, თეთრს არაფერს იცვამენ, წვერებს არ იპარსავენ, სარტყელს არ ირტყამენ, თავშიშველნი დადიან, თავსაც იპარსავენ და ამის შემდეგ ერთი წლის განმავლობაში ჩაჩს ატარებენ და სხვ. სვანები დღესაც დარწმუნებულნი არიან, რომ საიქიოსაც მიცვალებულთ ჭამა და სმა უნდათ, ტანისამოსი, ცხენი, ხარი, ძროხა და სხვა არსებობისათვის საჭირო საგნები ესაჭიროებათ; ამიტომ მიცვალებულის ჭირისუფალი თავისი არსებობისათვის იმდენს არ ზრუნავს, რამდენსაც მიცვალებულის საიქიო ცხოვრებისათვის. გარდაცვალებულს ტირილს უხდიან. ამისათვის კუბოსთან დააწყობენ გამომცხვარ პურს, არაყს, კუბოს მახლობლათ დააყენებენ შეკაზმულ ცხენს და ხარს, კუბოზე დაადებენ იარაღს, ფულს და განძეულობას. ყველა ამას მღვდელი უკურთხებს მას, შემდეგ უგებს წესს და მიცვალებულს რომ გაასვენებენ, ჭირისუფალნი წივილ-კივილით უკან მიჰყვებიან, მიწას მიბარებენ,

ზარით გამოეთხოვებიან, შემდეგ ბრუნდებიან მის სახლში, რომლის ეზოშიც მთელი საზოგადოება თავს იყრის, ურიგებენ ყველას თითო პურს, ასმევენ არაყს, ტირილს იხდიან და შექმნილი კი თავიანთ სახლებში მიდიან. ერთი თვის განმავლობაში შაბათობით საფლავზე მიცვალებულს სუფრას უკურთხებენ, ხოლო ერთი წლის განმავლობაში სახლში სადილობისა და ვახშობის დროს მისთვის ცალკე სუფრას შლიან, მასზედ პურებს აწყობენ, სანთლებს ანთებენ, თუთუნსა, წყალსა და საჭმელს აწყობენ და ამნაირად ემსახურებიან მის სულს.

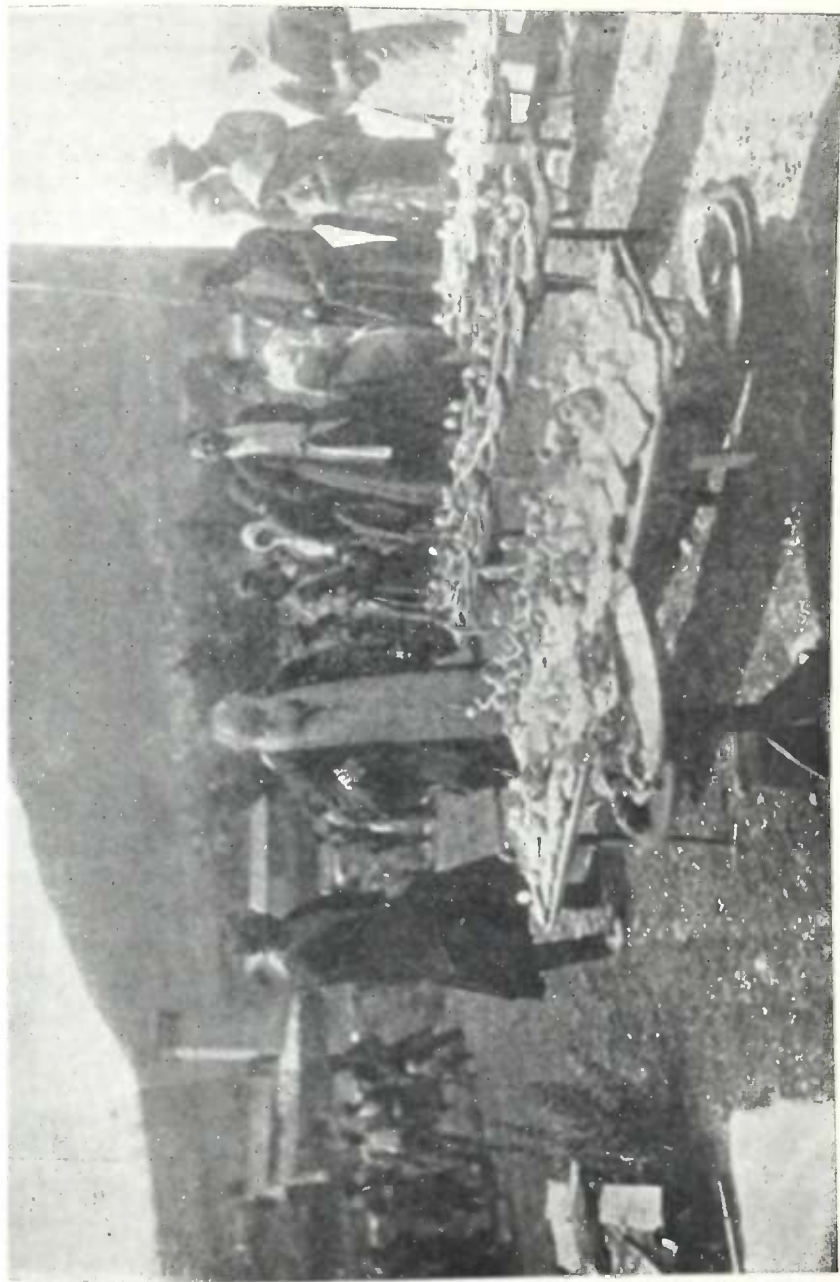
ერთი წლის შემდეგ უხდიან „კათხ-ტაბაგს“ ანუ კონჩხარს (ალაპი). ამისათვის ასუქებენ ხარებს, ღორებს, ხდიან ბლომად არაყს, აცხობენ პურს, უკერავენ ყოველგვარ ტანსაცმელს. თითო საკლავი მოყავთ ახლობელ ნათესავეებს. ტანისამოსისაგან ბკეთებენ სახეს, ამას დასვაშენ სკამზე, წინ სუფრას გაუშლიან, დანარჩენი სუფრები ხორციით, პურით და არაყით მის გარშემო დგას და ყველას ერთად მიცვალებულს უკურთხებენ. ყოველწლიურად სულიწმინდის მოფენის დღეს და მარიაშობას ამზადებენ ბევრნაირ საჭმელს, მიაქვთ ესენი საფლავზე და უკურთხებენ მიცვალებულთ. ვისაც ჭირისუფლის იმედი არა აქვს, რომ ტირილსა და აღაპს გადაუხდიან, ესენი სიცოცხლეში იხდიან და იკურთხებენ ყოველივეს, რაც საჭიროა მათთვის სიკვდილის შემდეგ.

სვანი რომ თავის სახლის გარეთ ნუ სხვა სოფელში საღმე მოკვდებოდა, მისი სულის სახლში მოსაყვანად მიდიოდენ რამოდენიმე დღის შემდეგ, მიჰყავდათ იქ მამალი, მიჰქონდათ ჩანგი და ასე გამოწყობილი გარდაცვალების ადგილიდან გამოუძღვებოდენ სულს სახლისკენ.

გზაზე თუ მამალმა არ დაიყვილა და ჩანგმა კარგი ხმით არ დაუკრა; ეს იმის ნიშანია, რომ სული მათ არ მიყვება, გაჩერებულია, და ამიტომ სანამდე ეს გარემოება არ გამოკეთდებოდა, გაჩერებული იყვნენ იმ ადგილას სულის წინამძღოლნი.

ლიფანალი. სვანებს სწამთ, რომ 5 იანვარს, ყოველწლიურად, მიცვალებულთა სულნი აღსდგებიან და თავიანთ ოჯახებს ეწვევიან ერთი კვირით. ამ დღეს სვანები „აღდგომს“ (აღდგომას) ეძახიან, ხოლო მათ პატივსაცემად განკუთვნილ ამ ერთ კვირას ჰქვიათ „ლიფანალი“ - აღდგომას დილიდან საღამომდე სვანები ემზადებიან მიცვალებულთა მისაღებად: ასუფთავებენ სკამებს, ტობაგებს (სუფრებს), ჯამ-ჭურჭლეულობას, კათხებს, ამზადებენ ყოველგვარ სამარხვო საჭმელებს, აკეთებენ თაფლის სანთლებს, ხატავენ ფქვილით სახლის შიდა კედლებს. ხალ დაღამებულს სუფრებს უდგამენ საჭმელებით, სანთლებს უნ-

მიცვალებულთათვის სუფრის კურთხევა სული წმინდის მოფენის დღესა და მარიამობას.

თებენ; ოჯახის უფროსი ქუდმოხდილი ჩამოივლის ყველა სუფრას, და იხოქებს მათ წინ ხელში კათხით და ჩამოთვლის ყველა მიცვალებულს, შენდობას უთვლის მათ, ეხვეწება კარგი ფეხით შემოვიდნენ, კარგი ფეხით გავიდნენ, ოჯახის წევრი და პირუტყვი დასამარცხებლად არ გაიმეტონ, ბარაქა მისცენ ოჯახს. და, თუ პატივისცემით არ იყენენ კმაყოფილნი, აპატიონ. ნავახშმევს ანთებენ დიდ ცეცხლს, რომ არ შესცივდეთ, ზღაპრების მოყოლით, ჭიანჭურისა და ჩანგის დაკვრით ართობენ მათ. ხუთშაბათს, სვანების აზრით, მიცვალებულები იყრიან თავს ერთს ადგილას და სწყვეტენ თავიანთ ოჯახების ბედ-იღბალს ერთი წლით. ამას ჰქვია „ლალხორა ცაშ“ (კრების ხუთშაბათს), ხოლო კვირას ნაშუალამევს უმზადებენ გამოსათხოვარ სუფრას და გათენებისას—ორშაბათს ისტუმრებენ მათ. ამ დროს ოჯახის უფროსი სუფრით ხელში მიუძღვება მათ სახლიდან გარეთ. სუფრაზე უდგია ერთი კათხა რძე, ასხურებს მით იქით-აქეთ და ევედრება მიცვალებულთ, რომ კარგი ფეხი დაუტოვონ; კარგად რომ გათენდება, ახალგაზრდები იყრიან თავს, იკავებენ ხელში ხის ჯვარს, თვითეულ ოჯახს ჩამოივლიან, ჯვარზე სანთლებს ანთებენ და „სულეების“ პატივისცემად გალობენ: „ქრისდე ფუსტ ლეკლათხე ალ ქორისგა ჭვიშ ათფიშირი შე-ე-ე“ (ქრისტე ღმერთო, ამაღლებულო, ამ ოჯახში ახალგაზრდობა გაამრავლე), შემდეგ „ქრისდე ფუსტ ლეკლათხე იშგვიდ ლენგაზ ჩვიჩლიდამ ქვინ ლახკირ, აშ ლახკირ ალ ქორაშ ლედგარი ლაქუნი მე-ე-ე“ (ქრისტე ღმერთო, ამაღლებულო, შვიდი კვირის ბავშვის სული შეიწყალე, ამ ოჯახის ყველა მიცვალებულთა სული შეიბრალე) და სხვ. ამის მომყოლ შაბათს სვანები უძახიან ნალტახვრას. მათ სწამთ, რომ მიცვალებულები, ზემოხსენებულ ხუთშაბათს კრებაზე მიდიან და წყვეტენ ერთი წლის განმავლობაში, რაც უნდა მოუვიდეს მათ ოჯახებს. ისინი იმ საღამოსვე ბრუნდებიან სახლებში, ხოლო კოჭლები და დაერდომილები შაბათამდე ვეღარ მიაღწევენ თავიანთ სახლებში და ამიტომ ამ კოჭლებს შაბათობით უწყობენ სუფრებს.

სვანების შეხედულება ქალების თვითრ- ავად- მყოფობაზე და მშობიარობაზე.

ქალებს სვანეთში მშობიარობისა და თვითური ავადმყოფობის დროს ოჯახებში არ აყენებენ. სახლების ეზოების გარედ საგანგებოდ თვითურ ავადმყოფობის დროს ქალების მოსათავსებლად აგებულ ჯან- გვლებში ათავსებენ. სვანების შეხედულებით ქალი ამ დროს იმდენად უწყინდურია, რომ სანამდე არ დარწმუნდებიან იმაში, რომ არამც თუ ოჯახში, არამედ მეზობლებში და სოფელშიც თვითური ავადმო- ფობა არა აქვს ქალს, მანამდე მონადირე სანადიროდ ვერ მიდის, მლოცველნი ეკლესიას ვერ ეკარებიან, მსხვერპლის შეწირვა დაუშვებ- ლია. ამ დროს ქალს არ შეუძლია დათესილ ყანებში სიარული, იმ მარანში შესვლა, სადაც პურის მარაგი აქვთ შენახული, საფუტკრეს სიახლოვეს გავლა, ეკლესიების სიახლოვეს სიარული, საარაყეთ დამ- ზადებულ გამოუხდელ საგნების მიკარება, მიცვალებულთა ცხედართან მისვლა, ნანადირევის ხორცის ნახვა და ჭამა, რადგანაც ყოველივე შეიძლება წაბილწულ იქნას. ხოლო სამჯერ-ოთხჯერ რომ ტანს თბი- ლი წყლითა და სანით დაიბანენ და თვითური ავადმყოფობისაგან გან- თავისუფლდებიან, მაშინ ნება ეძლევათ სახლში მისვლისა, მაგრამ მსხვერპლის შეწირვას მანამდე ვერ ბედავენ, სანამ სახლს და ეზოებს ეკლესიიდან მოჭანგლი ნაკურთხი წყლით არ გასწმენდენ. თუ ვინმეს ოჯახში საუბედუროდ ავადმყოფობა გაუჩნდა გაციებისაგან და მოკვდა, ამას ხშირად სვანები აწერენ ქალების მიერ თვითური ავადმყოფობით ან სხვა კაცთან დაწოლით ოჯახის წაბილწვას მსხვერპლთ შეწირ- ვის დროს და ამისათვის დასასჯელად ღვთისაგან მოვლინებულ რის- ხვად სთვლიან.

ცხადია, ეს ჩვეულება სვანეთს შეუნახავს ძველ დროიდან. რი- მაელების მსოფლიო ბატონობა რომ განმტკიცდა, მაშინ ეს ჩვეულება გავრცელდა იქიდან აღმოსავლეთის ქვეყნებშიც. პლინიუსის ცნობე- ბით, რომაელების შეხედულებით თვითური ავადმყოფობის დროს ქა- ლის მიკარებით ბალახები და მცენარენი ხმებოდნენ, დანები ქანგლე- ბოდნენ, ძაღლები ცოფიანდებოდნენ. მე-17 საუკუნეში ასეთ შეხე- დულებას ადგილი ჰქონდა დასავლეთის მედიცინაშიც კი, ხოლო იტა- ლიაში დღემდის არსებობს თვითური ავადმყოფ ქალებზე ამდაგვა- რივე შეხედულება.

ბერინგეთის ნაპირებზე მცხოვრები ესკიმოსები დღესაც დარ- წმუნებულნი არიან, რომ თვითური ავადმყოფობის მქონე ქალი იმდენად

ბავშვის აკვანში ჩაწვენა.

აფუქებს ჰაერს, რომ თუ ამ ჰაერით მონადირემ ამოისუნთქა, ნადი-
რობა ილუპება.

გერმანიაში, რეინის სანაპირო ოლქში, დღესაც, როცა მაჭარი-
დულს, თვიური ავადმყოფობის მქონე ქალს მარანში არ უშვებენ, რომ
ღვინო არ წაუხდეთ. ამგვარათვე იქცევიან მანჭიმელები ლუდის გა-
კეთების დროს.

სილენიაში ამ დროს ქალებს არ შეუძლიათ დარგვა ან რაიმე
მცენარეების ხელის მოკიდება, რომ უკანასკნელნი არ გახმენ.

ხევსურეთშიც ისე, როგორც სვანეთში, თვიურით ავადმყოფი ქა-
ლები ყავთ ეზოს გარედ აშენებულ განცალკევებულ ჯანგვლებში,
სანამ არ განთავისუფლდებიან.

თვიურ ავადმყოფობაზე ასეთი შეხედულება უნდა წარმოად-
გენდეს მოსეს კანონის ნაშთს, რადგანაც მოსეს კანონით თვიურით
ავადმყოფ ქალებს სასტიკად ჰქონდათ აკრძალული ამ დროს სხვებ-
თან მიკარება და ხალხში გარევა. არავითარი ღვთისმსახურება და-
საშვები არ იყო, სანამდე ასეთი ქალები არ დაიბანდნენ ტანს თბი-
ლი წყლით ისე, რომ ერთი ბალანიც დაუბანელი არ დარჩენოდათ.
გერმანიაში—ფრიდბერგში საშუალო საუკუნეებიდან აქამდე შენახუ-
ლან ებრაელთა საბანაოები, თვიურ ავადმყოფთათვის გაკეთებულნი.
როცა ქალს თვიური ავადმყოფობა ექნებოდა, მაშინ თუ კაცთან და-
წვებოდა, მოსეს კანონით ორივენი—ქალიც და კაციც სიკვდილით
ისჯებოდნენ *).

ცოლის თხოვნა ანუ ქალის გათხოვება სვანეთში.

ძველ დროში სვანი თავის შვილს უნიშნავდა ცოლად აკვანში
მწოლიარე გოგონას. ამჟამად ეს დასავგომბი ჩვეულება მოისპო, მაგ-
რამ 7—8 წლის ქალიშვილის თხოვას მიიწც. ხშირად აქვს ადგილი.
ცხადია, ამას ახდენენ მათი მშობლები თავის შვილების უკითხავად.
თუ ცოლის თხოვა ამ წესით არ მოხდა, სვანი, როცა დაეჯეკაცდება,
აირჩევს საცოლეს, უგზავნის მას კაცს და სთხოვს ცოლად წაყოლას.
თუ ქალი და მისი მშობლები ამაზე არ დათანხმდნენ, იმ შემთხვე-
ვაში საქმრო ღამე მიეპარება თავის საცოლეს სახლს, კარებიდან ან
ფანჯრიდან შეუგდებს სახლში ნიშანს 3 მ. ფულს და თოფის ტყვიას,

*) Женщина и Мужчина. თარგმანი გერმანულიდან პროფ. ოგელეს
და ნეგელგარდტისა. გვ. 394 და 395).

ხოლო თვითონ იბრუნებს პირს და გარბის სახლში. ამის შემდეგ უნდა თუ არა ქალს, ის მაინც დანიშნულია და სხვაზე გათხოვება მისთვის დაუშვებელია. ტყვია, რომელიც ნიშნად არის მის ოჯახში შეგდებული, სწორედ იმის ნიშანია, რომ თუ ქალი სხვას გაჰყვას, მისი ნათესავები ტყვიით იქნებიან მოკლულნი. ცოლის ასეთ თხოვას სვანეთის ცხოვრებაში დიდი არეგ-დარევა, უბედურება და სისხლისღვრა შეაქვს, რადგანაც ხშირად ამ წესით ან ერთი გამოდის უვარგისი ან მეორე. შეუღლებულნი ასეთ შემთხვევაში ხშირად ირჩევენ მედიატორებს და ამ საშუალებით გაიყრებიან ხოლმე. დამწუხრებელი მხარე იხდის დაწუნებულის სასარგებლოდ მედიატორული განჩინებით მისჯილ ჯარიმას, ხოლო თუ ასეთი მორიგებით საქმე არ დამთავრდა და ერთმა მათგანმა მიატოვა, ეს, სვანების თვალსაზრისით, „კაცის ნახევრად მოკვლას“ უდრის და ან მკვლევლობით თავდება საქმე ან ფასდება კაცის მოკვლის ნახევარ ფასათ, ე. ი. 1.500 მანეთამდე.

ასეა თუ ისე, იმ შემთხვევაში, როცა ცოლის თხოვას სვანეთში საფუძველი ეყრება—სიძე აძლევს ერთი წლის შემდეგ საცოლეს მშობლებს ერთ ხარს, შემდეგ ერთ უღელ ხარს და ორ ძროხას, მერე იწერს საცოლზე ჯვარს, მაგრამ ვისაც ამ ანგარიშების გასწორების საშუალება არა აქვს, ის რჩება უცოლოდ.

სტუმართმოქმედობა სვანეთში.

მიუხედავად იმისა, რომ სვანები ღარიბად ცხოვრობენ, სტუმრის მიღება და პატივისცემა ძალიან უყვართ. საპატიო სტუმარს საკლავს უკლავენ—ვისაც რა ჰყავს. ღვინის მაგივრობას არაყი ეწევა. ფული რომ შეაძლიოს მიპატიებულმა სტუმარმა ნახარჯში—ეს დიდ შეურაცხყოფად ითვლება. მათი გულუბრყვილობა ამ საქმეში იმ ზომამდე აღწევდა ერთ დროს, რომ, როცა სვანები ერთხელ ქუთაისში ჩავიდნენ, თურმე ასეთი მაგალითი იყო: სვანები ერთი დუქნისკენ იქიარებოდნენ. მიკიტანმა, როგორც ეს წესად აქვთ მათ მიღებული, შეიპატიჟა სვანები და შეეკითხა „რას მიირთმევთო?“, სვანებმა ეს თავისებურად ახსნეს—დაპატიჟებად მიიღეს. დამწუხრდა და მაღა გახსნილმა მგზავრებმაც მოითხოვეს შემწვარი გოჭები, ქათმები, ღვინო და სხვა. გემოზე იქეიფეს, მაგრამ მალე ეს ჭამა მათ გაუმწარდათ. მიკიტანმა მათ ანგარიში წარუდგინა. ამით გაოცებული სვანები შეკრთენ და უთხრეს „მასპინძელს“:

სვანი კალეზის ტიპები.

„ჩვენ გვეგონა თქვენ მიგვიპატიეთ ისე, როგორც ეს ჩვენში ვიციტო, და ესლა რომ ფულს თხოულობ, აბა რა საკადრისია“—ო; მიკიტანმა ისინი, რასაკვირველია, სასაცილოდ აიგდო. გაიმართა ჩხუბი. მიკიტანი კარგად მიბეგვეს სვანებმა ასეთი „პატივისცემისათვის“, რის შემდეგაც ამ საქმეში ჩაერია პოლიცია, რომელმაც სვანები გაამართლა და უდანაშაულო მიკიტანს შერჩა ხარჯი და გალახვა ასეთი „გულუხვობისათვის“.

სვანს თავისი სტუმრის გალანძღვა, არამც თუ მაშინ, როცა ის მის ოჯახში იმყოფება, არამედ ოჯახიდან გასვლის შემდეგაც, დიდ სასირცხვილოთ და თავის შეურაცხყოფად მიაჩნია და ამიტომაც, თუ სვანის სტუმარს მის ოჯახიდან გასვლის შემდეგ მოგზაურობის დროს რაიმე ხიფათი მოელის, მასპინძელი მიჰყევბა მას, სანამ სამშვიდობო ადგილს არ მიიყვანს, და, რადგანაც სტუმრის გალანძღვა ჩვენში მასპინძლის შეურაცხყოფად ითვლება და ამ ნიადაგზე ხშირად მკვლელობაც მომხდარა, ამიტომ თუ რომელიმე სვანს ასეთი სტუმრის გალანძღვა აქვს განზრახული, ის ხშირად იძულებული ხდება თავი შეიკავოს, ხოლო თუ ეს ასე არ მოხდა, მათ შორის, როგორც არის ნათქვამი, იმართება ბრძოლა და ხშირად მკვლელობაც. ამის დასახასიათებლად, სხვათა შორის. მოვიყვან ერთ მაგალითს.

რამოდენიმე ათეული წლის წინეთ სვანეთში მოვიდნენ პირველი ნაკურთხი მღვდლები ქუთაისიდან. ქვემო სვანეთში ისინი ესტუმრენ თავად გარდაფხაძეს, ზემო სვანეთში რომ ამოვიდნენ—მარგვიანებს. გარდაფხაძეებს ამ დროს ემტერებოდნენ მესტიაში მცხოვრები ჯაფარიძეები (მურზაყანშა), იმის გამო, რომ მათ მიერ ცოლად დანიშნულ გარდაფხაძის ერთმა ასულმა ჯაფარიძე მიატოვა. ჯაფარიძეებმა როცა გაიგეს, რომ ზემოხსენებული მღვდლები გარდაფხაძეების სტუმრები იყვნენ, გარდაფხაძეებისათვის რომ შეურაცხყოფა მიეყენებინათ, გადასწვტიეს მათი დაჭერა და დაუდარაჯდნენ სოფელს გარედ, იქვე მახლობლად. ამ მღვდლებს მიაცილებდა მათი მასპინძელი მურზა მარგვიანი. როცა მან გაიგო, რომ ჯაფარიძეებს მისი სტუმრების გალანძღვა უნდოდათ, სტუმრები უკან დასტოვა, თვითონ წინ წავიდა, მონახა დადარაჯებული მ ჯაფარიძე და სთხოვა ასეთ განზრახვებზე ხელი აეღოთ. მათ შორის საქმე გამწვავდა. მოხდა ჩხუბი, რომლის დროსაც მურზას მიერ მოკლულ იქნა ერთი ჯაფარიძე და რამოდენიმე დაჭრილი. თვით სტუმართმოყვარეობის მსხვერპლი მურზაც ვაჟაკურად მოკვდა იქვე. ხოლო მღვდლებმა თავი გადაარჩინეს უბედურებას, იქვე გავლენიან აზნაურ სენჩილდ ჯაფარიძესთან თავის შეფარებით.

სვანს თავის სტუმრის და აგრეთვე საკუთარი იარაღის გაღანძღვა, მაგალითად, ზუმბის, ჩახმახის, სალტის და სხვა ნაწილების მოპარვა ძალიან საძნელო საქმედ მიაჩნია და დამნაშავე სასტიკ პასუხს აგებს ხოლმე. საზოგადოდ, სვანს იარაღი იმდენად უყვარს, რომ ის მიაჩნია ცხოვრების საუკეთესო ამხანაგად და მისი ჩამორთმევით ის ნახევრად მკვდარი რჩება. უნებურად გაგეცინებათ, როცა დაინახავთ, რომ ღრმათ მოხუცებული სვანი ხშირათ დღისით თავის კაჟიან თოფს გარეთ გამოიტანს, მუხლზე გადაიდებს, წმედს, ხელს უსვამს, ეალერსება, ესიყვარულება და ავი თვალი რომ არ ეკეს, ნალოცი კინჭი უნდა შეაბას მას.

მართვა-გამგეობის საქმე სვანეთში.

უხსოვარ დროიდგან დღემდის სვანეთში არ ყოფილა ისეთი მთავრობა, რომელსაც გაეგოს ამ ხალხის სულისკვეთება, გაცნობოდეს მის ფსიქოლოგიას, ჩაეხედოს სვანის ცხოვრების სიღრმეში და დაენახოს ის მრავალნაირი მძიმე ჭრილობები, რომელთა შემსუბუქებას და მორჩინას სვანეთი მუხლმოდრეკილი ევედრებოდა ყველას, მაგრამ ამაოდ.

არაეინ ზრუნავდა ამ ხალხის სიბნელისაგან გამოყვანაზე, მის კულტურაზე, განვითარებაზე. ამ გარემოებამ ხალხს გული გაუტეხა, ურწმუნო თომათ გახადა, დაღუპვის გზაზე შეაყენა და უფსკრული-საკენ გააქანა.

თვითმპყრობელობის დროს ეს კუთხე ითვლებოდა სვანეთის საბოქაულოთ და ექვემდებარებოდა ლეჩხუმის მაზრას და მის ერთ ნაწილს შეადგენდა. სვანეთს განაგებდა ერთი ბოქაული და მისი თანაშემწე 15 ჩაფრით. ადმინისტრაციულ ცენტრად და ბოქაულის საბინადრო ადგილად ითვლებოდა ბეჩო. ბოქაულს, როგორც მთავრობის ერთადერთ წარმომადგენელს, განსაკუთრებულ და დამოუკიდებელ პირობებში უხდებოდა მუშაობა, უმეტეს შემთხვევაში რუსულ კანონების გვერდზედ მიტოვებით, ადგილობრივი ადათებისა და სწე-ჩვეულებების ხელმძღვანელობით. სასამართლო აქ არ არსებობდა და სადაო საქმე ბოქაულის თაოსნობით, მედიატორული წესით წყდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ კარგს მმართველს სვანეთისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მას დაკისრებული ჰქონდა ადგილობრივი ცხოვრებისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ სვანებს პოლიტიკის თითქმის არა გაეგებათ რა და მთავრობას დღემდის მუდამ აფასებდა და აფასებს იმ პირის ღირსება-ნაკლულოვანებათა მიხედვით, რომელიც მთავრობის წარმომადგენლად ითვლებოდა სვანეთში. ამნაირად სვანეთში მთავრობის წარმომადგენელზეა დამოკიდებული თვით მთავრობის და სვანეთის შორის კეთილი ურთიერთობის დამყარება. ამას გვიმტკიცებს ჩვენ, სხვათა შორის, სვანეთში მომხდარი 1875—1876 წლები აჯანყება, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ.

ამიტომ განსაკუთრებით მანამდე, ვიდრე სვანეთი პოლიტიკურს რათ არ მომწიფდება, მთავრობამ ყოველთვის უმთავრესი ყურადღება ძველი და ახალი სვანეთი.

უნდა მიექციოს სვანეთში შესაფერს, კჳადალაგებულ, გამოცდილ, დინჯ მოსამსახურეების გაგზავნას. ადგილობრივი ძალების შეთანხმებული მუშაობით, ხალხთან თბილი გულისით მისვლით, ტკბილი ენით და საუბარით, ცხოვრების სხვადასხვა მოვლენების გასაგებათ ახსნით აქ დიდი საქმის ვაკეთება შეიძლება მთავრობისა და ხალხის შეუწყუხებლათ.

გარდა ამისა, ხალხი რაც უფრო მოწყვეტილია კულტურულ კერას, რაც უფრო ჩამორჩენილია განათლების მხრივ და ისეთ კარჩაკეტილ ცხოვრებას ეწევა, როგორც სვანეთი, მით უფრო ადვილია ყოველგვარი გაუგებრობის გამოწვევა, მეტადრე მაშინ, როდესაც ამ ხალხს არ ჰყავს გონიერი და გამოცდილი ხელმძღვანელები.

თვითმპყრობელობის დროს ადმინისტრაციულ დაწესებულების შესანახათ წელიწადში დაახლოვებით იხარჯებოდა:

ბოქაულის ჯამაგირი	1.700 მან.
მისი თანაშემწე	1.200 „
საქმის მწარმოებელი	624 „
ორი დარაჯი	200 „
საკანცელარიო ხარჯები	200 „
უფროსი ჩაფრის ჯამაგირი	480 „
თხუთმეტი ჩაფარი	1.110 „
ყაზარმის გათბობა-განათება	150 „

სულ 5.664 მან.

თვითმპყრობელობის დამხობის შემდეგ სვანეთი მოწყდაცენტრს და თითქმის სრულიად უპატრონოთ დარჩა.

ხალხი ანარქიის ქარ-ცეცხლში გაეხვია, დიდი არევ-დარჩევა შეიქნა. სვანეთში ყოველთვის იყო შურისძიება სისხლის აღების ნიადაგზე, კაცის კვლა, ძარცვა-გლეჯა და ყოველგვარი უბედურება, მაგრამ მთლათ უპატრონოთ მიტოვებულ ხალხში ყველაფერი ეს ხომ სულ მეტის მეტათ განვითარდა. შეუძლებელი გახდა ერთი სოფლიდგან მეორე სოფელში უშიშრათ გადასვლა. ზოგან მოსახლე თავის სახლიდგანაც ვერ გამოდიოდა გარეთ ისე, რომ დადარაჯებულ მტრის ტყვიას სიცოცხლე არ მოესპო მისთვის. დაიწყო თემობა და მის განსამტკიცებლად ურთიერთ შორის ფიცის დადება. ამის გამო სასტიკათ იჩაგრებოდენ სუსტი თემები თოფის ტუჩით დაწერილ კანონებისაგან. გაბატონდენ ყაჩაღები, სასწავლებლები გაძარცვული და გაპარტახებული იყო, მეცადინეობა, რასაკვირველია, აღარ სწარმოებდა. ერთი სიტყვით, სვანეთის ცხოვრება ნამდვილ ჯოჯოხეთს დაემსგავსა. იმ

დროს ყურადღების მიმქცევი არსად ჩანდა, მენშევიკურმა მთავრობამ სვანეთის საკითხი ერთ დროს იმითი გადასჭრა, რომ მან მთელი ეს ხალხი კანონს გარეშე გამოაცხადა ლეჩხუმში მომხდარი გამოსვლების გამო და გზა დაუკეტა მას ყოველ მხრისკენ.

ასეთ დროს ისეთი ხალხის კანონს გარეშე გამოცხადება, როგორც არიან სვანები და მათთვის გზების დაკეტვა და მთებში მიმწყვდევა თუ რა შედეგებით დამთავრდებოდა, ეს ჩემთვის ადვილი წარმოსადგენი იყო და ამიტომ გაზ. „ხალხის მეგობრის“ 18 მარტის 1918 წ. № 127-ში ჩემ მიერ მოთავსებულ იქნა შემდეგი საპროტესტო წერილი: „ქუთაისის გუბერნიის კომისრიის საყურადღებოთ“. ყველამ კარგად იცის, რომ ლეჩხუმის მახრა ამჟამად კანონს გარეშეა გამოცხადებული იქ მომხდარი ამბების გამო. ლეჩხუმის მაზრის ნაწილს შეადგენს ზემო სვანეთიც, რომლის მცხოვრებთა რიცხვი 20,000 აღემატება. თვით გუბერნიის კომისარმა კარგად უწყის, რომ ზემო სვანებს ლეჩხუმში მომხდარი ამბებისა არაფერი გაეგებათ, გამოსვლებში მონაწილეობა არ მიუღიათ. გუბერნიის კომისრიის დეკრეტი თავისი სრული მნიშვნელობით სვანებზეც ისე ვრცელდება, როგორც დანარჩენ ლეჩხუმელებზე. სვანეთის სასწავლებლებს კრედიტი დაუხურეს, „პროპუსკი“ მათთვისაც ისეთ მწვავე საკითხათ გადაიქცა, როგორც ლეჩხუმელებისათვის; დაიხურა აქაც ყველა დაწესებულებები და დაეკეტა ყოველ მხრიდან სვანეთს გზა. ამ მოვლენას აუცილებლათ მოჰყვება საშინელი არევე-დაჩევა და ანარქია, რომლის შედეგებიც საშინელ მწვავე ხასიათს მიიღებენ, მერე მისი ჩაქრობა ისეთ ხალხში, როგორც არიან სვანები, დიდ დროს, ხარჯებს და საქმიანობას მოითხოვენ და მაშინ გვიანლა იქნება თითებზე კბენანი, ამიტომ საჭიროა ბ. გუბერნიის კომისარმა თავის ზნეობრივ და კანონიერ მოვალეობად ჩასთვალოს სვანების დაუმსახურებელი სასჯელისაგან განთავისუფლება“.

პირველად ასეთი ჩემი წერილი ბ. კომისარს არაფრათ მოეწონა, მაგრამ მალე ჩემი ნათქვამი, სამწუხაროთ, ასრულდა. უპატრონოთ მიტოვებულმა, გზების დაკეტვით შევიწროვებულმა ხალხმა მთავრობის ასეთს საქციელს მით უპასუხა, რომ პირველათ კბილი ვაპკრა ყაბარდოს, შემდეგ პირი იბრუნა სამეგრელოსა, რსჭა-ლეჩხუმსა და თერგის ოლქში მცხოვრებ თათრებისაკენ. ამან სვანეთს მტრათ გადაჰკიდა ყველა მეზობელი ხალხები.

ხსნა არსაიდან იყო. ისევ ადგილობრივ მკვიდრთა შეგნებულ ნაწილს რომ არ გამოეჩინა თაოსნობა და საზოგადო საქმეების მოწესრიგებისათვის არ მოეკიდა ხელი, ვინ იცის კიდევ რა უარეს

დღეში ჩაეარდებოდა ეს კუთხე. ამას მოჰყვა მთავრობასთან სასაყვე-
დურო დელეგაციის გაგზავნა. 12 თებერვალს სვანეთის დელეგაცია
წარუდგა მთავრობის თავმჯდომარეს ნ. ჟორდანიას. დელეგაციის
თავმჯდომარემ ეგნ. გაბლიანმა სხვათა შორის მიმართა მას შემდეგი
ხიტყვებით:

„ნება მოგვეცით მუდამ თავისუფლების მოტრფიალენი მოგე-
სალმოთ სვანეთის სახელით. უუძველეს დროიდან კავკასიის მთებს
შუა მომწყვდეული სვანები, აქ არსებულ ბუნებრივ და გეოგრაფიულ-
პირობების წყალობით, მოწყვეტილნი ვართ ქვეყნიერებას და განვიც-
დით ცხოვრების პირველყოფილ პირობებში არსებობას. რევოლიუ-
ციის შემდეგ ჩვენ დავრჩით სრულიათ უპატრონოთ. ჩვენი ხალხი
ანარქიის ქარ-ცეცხლშია გახვეული. სვანები აწუხებენ ერთმანეთს,
აწუხებენ თავის მეზობელ ხალხებს. საჭირფა პატრონობა, მაგრამ
ჩვენ ვხედავთ, რომ მთავრობა ყურადღებას არ გვაქცევს, ჩვენთან არ
ქოდის და ამიტომ ჩვენ თვითონ ჩამოვედით მის საძებრათ და ჩვენი
ქვეყნის მდგომარეობის გასაცნობათ.

მართალია, ჩვენ დავშორდით დანარჩენ ქართველებს რამოდე-
ნიმე საუკუნის წინეთ ქრისტეს შობამდე მცირე აზიაში, მაშინ, რო-
დესაც ასურელებთან ხანგრძლივი ბრძოლით დაქანცული ქართველები
კიმერიელებისა, ხაზარებისა და სხვა ველური ხალხების შემოსევის
წყალობით იყვნენ აყრილნი და დევნილნი, მაგრამ მრავალი ისტო-
რიული საბუთი მოგვითხრობს, რომ სვანები მის შემდეგაც ყოველ-
თვის საქართველოს ხალხთან მჭიდროთ ყოფილან დაკავშირებულნი
ჭირში და ლხინში. ამას, სხვათა შორის, გვიმტკიცებს აგრეთვე ის
გარემოებაც, რომ მრავალი აქ არსებული ძველი ეკლესია საქარ-
თველოს მეფეების მიერ არის აშენებული და მათში შენახულია იშ-
ვიათი და ძვირფასი საეკლესიო სიმდიდრენი, მათ მიერ ზოგი შემო-
წირული, ზოგიც განსაცდელის ქაშს მტრის განადგურებისაგან გადა-
სარჩენათ და დასაცავათ სვანებისთვის მიბარებული. მაგალითათ, ჩვენ-
თვის საკმაოთ არის გაშუქებული, რომ დავით აღმაშენებელს აქ და-
უწყია ეკლესიების აშენება და ქრისტიანობის გავრცელება. თამარ
მეფის მამის გიორგის დროს სვანებმა შანშე დადიანის მეთაურობით
ააღეს სომხეთის სატახტო ქალაქი ანისი.

თამარ მეფე, რომელიც სვანეთის მცხიერებაში სილამაზისა და
დიდების შარავანდელთა არის შემოსილი, სვანეთს დიდ ყურადღე-
ბას აქცევდა. მან ბევრი ტაძრები ააგო სვანეთში და ურიცხვი ხატ-
ჯვარით შეამკო ისინი. ამიტომაც გიორგი რუსის ჩავონებით თამა-
რის მსახურთ-უხუცესის ვარდან დადიანის მიერ თამარის საწინა-

აღმდგომთ ამხედრებულმა სვანებმა თვით გიორგი რუსი დაიჭირეს და ხელფეხ შეკრული თამარ მჭედს მიუყვანეს. მეექვსე საუკუნეში კოლხებისა და სვანების შეერთებული ლაშქარი ერთათ ებრძოდა სპარსელებს. აილო ქალაქი პატრა და დაანგრია ციხე საძირკვლებამდე. ამისთანა საარაკო იერიშები სვანებს მტრის წინააღმდეგ მრავალჯერ მიუტანიათ.

დღეს, როდესაც მონღოლ ბორკილები დაიმსხვრა და სვანეთის ჰორიზონტიდგან თავისუფლების მხემ სვანეთს უფრო სხივოსნურათ მოჰქვინა თვისი მადლიანი სხივები, ნუ თუ ჩვენ ასე უპატრონოთ უნდა ვიყოთ მიტოვებული და თავისუფლების სადარაჯოზე მტრის ტყვეისათვის მკერდის გმირულათ მიგებების მაგივრათ ერთმანეთს უნდა ვსაობდეთ და მეზობლებს ვაწუხებდეთ? არა, ეს დაუშვებელია, და ამიტომ გთხოვთ ხალხის სახელით, რათა ყურადღება მიაქციოთ ჰენს ქვეყანას, და დღეიდგან მაინც გარკვეულ მდგომარეობაში ჩავაყენოთ და სხვა *).

მთავრობამაც მათ უპასუხა: „მართალია ჩვენ სვანეთს ასეთ არეიდარევის დროს ყურადღება ვერ მივაქციეთ სიშორის გამო. ჩვენ აქაც ბევრი საქმეები გვქონდა და სვანეთისათვის ვერ მოვიცალეთ; მაგრამ ვეცდებით შემდეგში მაინც გიპატრონოთო“. ეს მათ აღარ დასცალდათ. სანამ ისინი სვანებისადმი რაიმე მზრუნველობას გამოიჩენდენ, მენშევიკებმა ძალა-უფლება დაჰკარგეს და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა.

გადავავლოთ ესლა თვალი მენშევიკების დროის სვანეთის ადმინისტრაციის შესანახ წლიურ ხარჯებს. ნაანგარიშეგია ოქროს კურსის კვალობაზე.

კომისრის ჯამაგირი	600 მან.
მისი თანაშემწე	450 „
საქმის მწარმოებელი	200 „
დარაჯი	106 „
სამი უფრ. მილიც	648 „
პმ მილიციონერი	3.600 „
საკანცელარიო ხარჯ.	100 „
ვათბობა-განათება	70 „

სულ 5.718 მან.

*) იხ. ეგნატე გაბლიანის სიტყვა ვახ. „საქართველოს“ 1919 წ. 15 თებერვლის № 36-ში.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ახალი ისტორიული ხანა დგება სვანეთისათვის. სვანეთი ცალკე მაზრათ იქნა დამტკიცებული. აქვე დაარსდა სამაზრო აღმასკომი, სამაზრო მილიციის სამმართველო, 4 საუბნო აღმასკომი, 4 საუბნო საადმინისტრაციო ნაწილი თავისი მოსამსახურეებით.

ჯერ კიდევ თებერვლის რევოლიუციის პირველ დღეებშივე ქვემო სვანეთში გლეხები დაერივნენ თავადებს და ერთდროულად ყველგან 9 თავადი გარდაფხაძეები დახოცეს. ზემო სვანეთში სადადეშქელიანო სვანეთის გლეხკაცობამ საძირკვლებამდე დაანგრია დადეშქელიანების სახლ-კარი და მათი ადგილმამული თვითონ გაინაწილა. ამნაირათ ამოვარდა ძირიან-ბუღიანათ სვანეთის ცხოვრებიდგან 500 წლის განმავლობაში შეურყეველათ დაცული ჯატონცმობა.

უნდა ითქვას სიმართლე, რომ ფული, რომელიც ამჟამად იხარჯება საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ყოველწლიურად სვანეთზე, სრულიად საკმარისია ამ ქვეყნის კეთილდღეობისათვის. სვანეთის ისტორიას არ ახსოვს, რომ რომელიმე მთავრობას იმდენი თანხა გაეღოს სვანეთზე, რამდენსაც ამჟამად საბჭოთა ხელისუფლება ხარჯავს ამ კუთხის მოსაწესრიგებლათ. საჭიროა მხოლოდ ამ თანხების წესიერი განაწილება და მომჭირნეობით დახარჯვა; ეს ადგილობრივი ხელმძღვანელების საქმიანობაზეა დამოკიდებული. თუ ეს მოხერხდა, მაშინ სვანეთის დაწინაურება ექვს გარეშე იქნება.

ამჟამად კულტურული მუშაობა სვანეთში შეძლებისდაგვარად ვითარდება. საჭიროა იქ მომუშავეთ კულტურულ მუშაობაში დაეხმარონ ყოველმხრივ არა მარტო ხელისუფლება, არამედ ყველა ის ადგილობრივი მკვიდრნი, რომელთაც ოდნავ მაინც აინტერესებთ თავისი ჩამორჩენილი ქვეყნის ბედ-იღბალი და მაშინ არსებულ პირობებში სვანეთში წესიერების განმტკიცებას და ხალხის კულტურულად და ეკონომიურად აღორძინებას წინ არაფერი დაუდგება. საბჭოთა ხელისუფლების მხრივ, ვიმეორებ, სვანეთს ყურადღება არ აკლია. იმედია, რომ მთავრობის მუშაობა თვით სვანეთში შეძლევისთვის უფრო ნაყოფიერი იქნება. ყოველივე ეს გვაძლევს ურყევ იმედს ვიფიქროთ, რომ სულ მოკლე ხანში ამ ქვეყანაში სრული მშვიდობიანობა იქნება აღდგენილი და კულტურული მუშაობა ჩქარის ტემპით წავა.

მეიტხველმა რომ ცარიელ უსაბუთო სიტყვებათ არ ჩამომართვას ზემოთ ნათქვამი, მის დასამტკიცებლად მე მოვიყვან ცნობებს იმის შესახებ, თუ რა ხარჯია გაღებული სვანეთზე მთავრობის მიერ ამ უკანასკნელ წლებში.

1923 წ. 1 ოქტომბრიდან 1924 წ. 1 ოქტომბრამდე.

1) შინაგან საქმეთა კომისარიატის მიერ ზემო სვანეთის მაზრის მილიციისათვის (§§ 1. 1. 2. 2. 2. 3. 4. 5. 6. 12. 16; მუხ. 1. 2. 1. 2. 3. 1. 7. 2.)	20.907 მან. 67 კაპ.
2) სახელმწიფო ხარჯთ-აღრიცხვიდან (§§ 1. 2. 5. 12. 16; მუხ. 2. 1. 2.)	13.291 მან. 12 კაპ.
3) ადგილობრივი ხარჯთ-აღრიცხვიდან	16.854 „ 33 „
სულ	51.053 მან. 12 კაპ.

1924 წ. 1 ოქტომბრიდან 1925 წ. 1 ოქტომბრამდე.

1) ადგილობრივი ხარჯთ-აღრიცხვიდან (§§ 1. მუხ. 1. 2. 3. 4. 13. 14. 15. 19) ა) საერთო ადმინისტ. დაწესებ. შენახვა	44.906 მან. 58 კაპ.
ბ) დაცვა საზოგადოებრივი წესრიგისა (§ 1. მუხ. 2. 3. 4. 5. 7. 13. 15)	12.001 მან. 20 კაპ.
2) სახელმწიფო ხარჯთ-აღრიცხვიდან (§ 1. 16; მუხ. 2. 2.)	18.174. მან. 84 კაპ.
სულ	75.082 მან. 62 კაპ.

სახალხო სასამართლო

თვითმპყრობელობის დროს სვანეთში ზაფხულობით სამი თვით მოდიოდა. გამოძიებელ-მოსამართლე. ის ახდენდა კვლევა-ძიებას ერთი წლის განმავლობაში მომხდარ და დაგროვილ საქმეების შესახებ. ცხადია, ამ მცირე ხნის განმავლობაში ის ვერაფრის გაკეთებას ვერ ასწრებდა. სვანებს მის მოსვლით არაფერი უკეთდებოდათ და ამიტომაც ისინი ისევ და ისევ ძველი წესით და სამართალით არიგებდნენ თავიანთ საქმეებს. დიახ, მედიატორული წესით ყოველგვარი საქმეები აქ ირჩეოდა ადგილობრივი ზნე-ჩვეულებების და მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში შემუშავებულ ადათების მიხედვით. ამნაირად, რუსული კანონები სვანეთის ცხოვრებას თითქმის სრულებით არ მიჰკარებია და სვანურმა კანონებმა შთანთქკეს ისინი.

ამ გარემოებით სვანეთში მუშაობის დროს გზა-კვალ არეულმა და კჭუა დაკარგულმა ერთმა მოსამართლემ სთქვა: „სვანებისათვის

კანონები არ არსებობს, ზედმეტია აქ ჩემი მუშაობა“; მან ერთათ თავი მოუყარა ყველა საქმეებს, გადაასხა ნავთი, წაუკიდა ცეცხლი, დასწვა ისინი და თვითონ კი ქუთაისისაკენ გაემგზავრა.

რას უდრიდა თვითმპყრობელობის დროს სვანეთის სახალხო სა-სამართლოსთვის გადაღებული წლიური ხარჯები?

მოსამართლე	600 მან.
მდივანი	180 „
თარჯიმანი	90 „
კანცელ. ხარჯები	120 „
დარაჯი	45 „

სულ 1.035 მან.

მენშვეიკურ მთავრობის დროს სვანეთს მოსამართლე არ უნახავს. გასაბჭოების შემდეგ სვანეთში პირველად გაიხსნა სახალხო სა-სამართლო 1923 წელს ს. პეროში. ხოლო წარსულ 1924 წ. შემოდ-გომიდან სვანეთში იხსნება მეორე სახალხო სასამართლო სოფ. მეს-ტიაში. ამჟამად სვანეთს ყავს ორი მოსამართლე, ორი გამომძიე-ბელი და მათი შენახვა ჯდება:

1924 წ. — 1925 წ. საბიუჯეტო წელი:

2 მოსამართლის ხელფასი	5.919 მან.	36 კაპ.
ორი მდივანი	3.392 „	64 „
ორი მდივნის თანაშემწე	1.545 „	60 „
ორი დარაჯი	502 „	„
ორი სახალხო გამომძიებელი	4.406 „	40 „
ორი საქმის მწარმოებელი	2.083 „	20 „

სულ 17.848 მან. 20 კაპ.

ამის გარდა:

3 პროც. ზედმეტ მუშაობისათვის	92 მან.	64 კაპ.
4 „ შევებულებისა	672 „	„
2 „ ადგილკომისა და კულტფონდისათვის 336 „		„
8 „ ანარიცხი და დაზღვ. სალაროსათვის 1.134 „		„

სულ 2.444 მან. 64 კაპ.

სამეურნეო და საკანცელარიო ხარჯები:

(§ 2. 3. 4. 5. 9; მუხ. 1. 2. 3. 2) . . . . . 1.380 მან.

სულ 21.672 მან. 84 კაპ.

ჯანმრთელობის საკითხი და ექიმობა სვანეთში.

ივით საკვირველ მოვლენათ უნდა ჩაითვალოს, რომ სვანეთის ზალხმა გაუძლო იმ საშინელ პირობებს, რომელშიაც ის ცხოვრობდა და მთლათ არ ამოწყდა. ამას სვანები თავის მომაჯადოებელი ბუნების მაღლიან ჰაერს უნდა უმადლოდნენ.

ყველაზე უფრო მძიმე ლოდათ სვანეთის ცხოვრებას ჯანმრთელობის მოუწყვსრიგებელი საკითხი აძევს. ამიტომ მე საჭიროთ მიმაჩნია რამოდენიმეთ მაინც გავაცნო მკითხველი ამ მხრივ სვანეთის მდგომარეობას.

სვანეთში გავრცელებულია მრავალნაირი ავადმყოფობა, მათ შორის ზოგიერთ საზოგადოებებში (მაგალითად, მულახი და ბეჩო) ჩიყვი და სილენჩე.

ჩიყვის გავრცელების მიზეზი დღემდე არ არის გამორკვეული. ტექციოვი აწობს: „იქ, სადაც მცხოვრებნი სვამენ მდინარის წყალს, მაგალითათ მულახში და მესტიაში, გავრცელებულია ჩიყვი“-ო. ეს აზრი სიმართლეს მოკლებულია. მესტიაში, სადაც მართლაც სასმელათ მარტო მდინარის წყალს სვამენ, ერთს ჩიყვიანს ვერ შეხვდებით, ხოლო მულახი, სადაც მდინარე წყალს სრულებით არ ხმარობენ სასმელათ, ჩიყვიანებით არის სავსე.

უშგულში და კალაში, სადაც მდინარე ენგურის წყალია მუდმივ ხმარებაში, ჩიყვის არაფერი იციან; ხოლო მაზერში (ბეჩოს საზ.), სადაც ასეთ წყალს არ სვამენ, ბევრ ჩიყვიანს შეხვდებით.

ამ საქმის გამოკვლევაში ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარეშობა: მუყალი მდებარეობს თვეთნულდის მთის ძირში, მაზერი კი უშგის მთის ძირში. სხვა სოფლებთან შედარებით ორივე უშგეო, ნოტიო, ჭაობიან ადგილებშია მოთავსებული. მათი სასმელი წყალი განმოდინარეობს ნესტიან, ტყეებით დაფარულ ჭაობიან ადგილებიდან. თვით სვანები სწორეთ ამ გარემოებით ხსნიან ამ სოფლებში ჩიყვის გავრცელებას. ქალებს, რომლებსაც სხვა სოფლებიდან ამ სოფლის მკვიდრნი თხოვლობენ, რამოდენიმე წლის შემდეგ უჩნდებაო ჩიყვი.

თვითმპყრობელობის დროს სვანეთს ექიმს უგზავნიდნენ ზაფხულობით სამი თვის ვადით, ხოლო დანარჩენ 9 თვის განმავლობაში სვანეთი ამ მხრითაც უყურადღებოთ იყო მიტოვებული. რამოდენიმე წლის წინეთ ბეჩოში გაიხსნა საფერშლო პუნქტი, რომელიც, რასაკვირველია, ყველა მცხოვრებლებს ვერ დააკმაყოფილებდა. 1908 წელს

სოფელ მესტიაში გაიხსნა ერთი საავადმყოფო და დაინიშნა ერთი ექიმი, ერთი ფერშალი და ერთი ბებია ქალი.

ყველაზე მძიმე დაღს სვანეთის ცხოვრებას აჩნევდა თვისი შედეგებით უექიმობა. მრავალ სიცოცხლით საცხე სვანს უსპობდა უღროთ სიცოცხლეს ეს გარემოება. სიბინძურე, უსუფთაობა და სოფლის ექიმობის ველური წესები ხელს უწყობდენ ხალხის ჯანმრთელობის უფსკრულისაკენ გაქანებას.

ნათქვამია, წყალწალეზული ხავსს ეკიდებოდაო. უექიმობის გამო სვანეთშიც სოფლის ექიმებმა ფართო ასპარეზი მოიპოვეს. ისინი ექიმობდენ მეტ წილად თოფით და ხანჯლით დაჭრილებს, ქარებით ავადმყოფთ, ძვლის ქლექით ავადმყოფთ, ძვალგატეხილებს და სხვ...

ამ ექიმების „ექიმობის“ დასახასიათებლათ აქვე მოვიყვან ორი-ოდე მაგალითს: რამოდენიმე წლის წინეთ ერთმა ასეთმა სოფლის ექიმმა ურჩია ქარებით დასნეულებულ თავის მეზობელს: „ჩაასხი დიდ ქვაბში წყალი, ჩაჰყარე ანწლის ფოთოლი, ძალიან გაათბე, შემდეგ შიგ ჩაწეკი, ზევიდგან კი ქეჩა და საბანი გადაიხურე და რაც არ უნდა გაგიჭირდეს სიცხისაგან, ქვაბიდგან კარგა ხანს ნუ ამოხვალო“.

გულუბრყვილო სვანმა თავის „ექიმის“ დარიგებას ვერ გადაუხვია, მაგრამ რამოდენიმე წუთის შემდეგ მოხარშული ამოათრიეს ქვაბიდან.

ორი წლის შემდეგ მისმა კირისუფალმა შური იძია და ექიმს შვილი მოუკლა.

მეორე სვანს ქარებისაგან ფეხი უკან ქონდა გადაღუნული. ექიმმა იმ მიზნით, რომ ავადმყოფისათვის ფეხი გაესწორებინა, მტკივანი ფეხი დააკრა ფიცარზე, ზევიდგან თვითონ დააჯდა და სანამ ფეხის ძარღვები არ გაწყდა, მანამდე არ მოეშვა ავადმყოფს.

ფილტვების ანთებიანს, სახადით (ხურვება) ავადმყოფს, როცა ავადმყოფს კრიზისი დაუდგება, მურალ არაყს ასწევენ, ძალით აქმევენ ისეთ საკმელებს, რომლის მონელება ავადმყოფის კუჭს არ შეუძლია. ხოლო როცა ავადმყოფი სიკვდილის პირზე მიდგება, მაშინ იციან მსხვერპლის შეწირვა: ხარს, თხას და ცხვარს თავზე შემოავლებენ, ეკლესიაში არაყს და პურს მიიტანენ და ხშირათ სამსხვერპლო საკლავსაც მიიყვანენ ხოლმე ამავე მიზნით.

ახლათ დაჭრილთ სისხლის გასაჩერებლათ ჭრილობაზე აყრიან თუთუნს, „მალა თუს“ (ერთნაირი გამხმარი სოკოს ფერფლია) და ზედადებენ აბედს. სისხლის დენის გაჩერების შემდეგ ჭრილობაში ხშირათ უტენიან მატლს იმ ღოსაზრებით, თითქოს მას ჭრილობა ისისხლხორცებდეს. ჭრილობის გამოსაშუშებლათ ხმარობენ უსუ-

ფთაო ხელით დახელილ ყველს, ხოლო, როცა კრილობა გასივდება და, ანთება გაუჩნდება, ღორის ქონს ან კვერცხის ცილაში გაქნილ რალაც ერთნაირ ბალახის (შვარა ყაგარ) ფხვნილს წაუსვამენ ხოლმე. ძვალი რომ ვინმეს დაუზიანდება, მაშინათვე მონახავენ ერთს მცენარის ძირს, მის განაფხეკ ცილს ტილოზე წააცხებენ, შემოახვევენ მტკივან ადგილზე, შემდეგ გარედგან ყავრის პატარა ფიცრებს მოუჭერენ მაგრათ ბაწრებით და ამ მდგომარეობაში ტოვებენ რამოდენიმე დღით.

ქარებიან ავადმყოფს ანწლ.ს ფოთლის ნახარშ თბილ წყალში აბანებენ ხოლმე. თუ ავადმყოფს მუდმივი თავის ტკივილი აქვს („თავის ქარი“), სოფლის ექიმი პატარა დანით თავში და კისერში ბევრ ალაგას კრილობას აძლევს ავადმყოფს, იქიდან „გლახა სისხლს“ გამოუშვებს. ფეხები თუ უსივდება ავადმყოფს, მაშინ ეს ექიმი ფეხებში აძლევს ასეთ კრილობებს, ზევიდან „ბანკებს“ (ხარის რქაა) ადგამს და იღებს „გლახა სისხლს“, ამნაირად ავადმყოფი იწურება სისხლიდან და მის მორჩენას შემდეგში არაფერი შველის. ასეთ შემთხვევის მოწმედ მრავალჯერ მე თვითონ გავმხდარვარ ხოლმე.

კუჭის ტკივილის საუკეთესო წამლათ მიაჩნიათ „ნათავედი“ (თავი, მაგარი) არაყი, პილპილი, ნიორი, ადგილობრივი ხელობის თრფის წამალი და საკვეთი (დვრიტა).

გაციებულს ოფლის სადენათ აძლევენ ქერის თხელს ფაფას (ლუსტეკ).

თვალების წამლათ ხმარობენ ქალის რძეს, რომლითაც თვალებს ირეცხავენ.

მუწუკებისა და ძირმაგარეების წამლათ არის შემოღებული ნაძვის ფისი (ნეზვი მაშან) და ადგილობრივი ხელობის შავი საპონი.

წელის ტკივილის მოსარჩენად ხმარობენ მუხის ცილის ნახარშ წყალისგან გაკეთებულ ფაფას, ავი ხნით ავადმყოფს. უნთებენ წინ ღორის ჯაგარს, გოგირდს, თოფის წამალს, რომ ამათმა მყარალმა სუნმა „ავადმყოფობა შეაშინოს“.

შემდეგ იციან წმ. კვირიკეზე ყოველწლიურად მსხვერპლის შეწირვა: ბატკნით, თიკნით, პურითა და არაყით.

გულის ტკივილის წამალია შელოცვა.

უშვილობის წამლათ ხმარობენ რალაც ბალახის ძირებს და გარდა ამისა ბევრი ყოველწლიურად აღიშის წმ. გიორგის ეკლესიას კვირიკობის თვეში მსხვერპლს სწირავს ხოლმე, რომ ვაჟი ეყოლოს.

აი ასეთ საშინელ პირობებში მყოფ ქვეყანას თვითმპყრობელობის დროს მხოლოდ სამი თვით დაენახებოდა ექიმი და ამიტომაც, საცოდავმა ხალხმა აქ განავითარა თავის მომსპობი „სოფლის ექიმობა“.

მენშევიკების დროს სვანეთს ექიმი არ უნახავს. მართალია მაშინ სამ ადგილას ვაიხსნა საფერშლო პუნქტები, მაგრამ საჭირო წამლების უქონლობის გამო ისინი გულზე ხელდაკრეფილი ისხდნენ და ხალხის ჯანმრთელობისათვის ვერაფერს აკეთებდნენ.

ამჟამად სვანეთში არსებობს ერთი საავადმყოფო ს. მესტიაში, რომელსაც ჰყავს საკუთარი ექიმი, ფერშალი და ბებია ქალი. ხოლო სამ ადგილას: კალაში, ბეჩოში და ლახამულაში დაარსებულია საექიმო პუნქტები 5-5 საწოლით, ტანსაცმელით და საჭირო წამლობით. სულ სვანეთს ჰყავს 7 ექიმი, 2 ფერშალი და 2 ბებია ქალი.

დიდი დახმარება აღმოუჩინა სვანეთს აგრეთვე წითელი ჯვრის მიერ გამოგზავნილმა გადაძღებ ავადმყოფობებთან მებრძოლმა რაზმმა.

აი მოკლეთ სვანეთის ჯანმრთელობის სურათი და მე მგონია ყველასათვის გასაოცარი და გასაკვირველი უნდა იყოს ზემოთ მოყვანილი ცნობების და მაგალითების მიხედვით, რომ ამ მართლაც უყურადღებობით დაღუპვისა და მოსპობის გზაზე შემდგარ ბედკრულ ქვეყანას, დღემდის ისე უპატრონოთ მიტოვებულს, როგორც ტყეში ნადირი, კიდევ სული უდგია და თავის არსებობას ჩვენ დრომდე განაგრძობს.

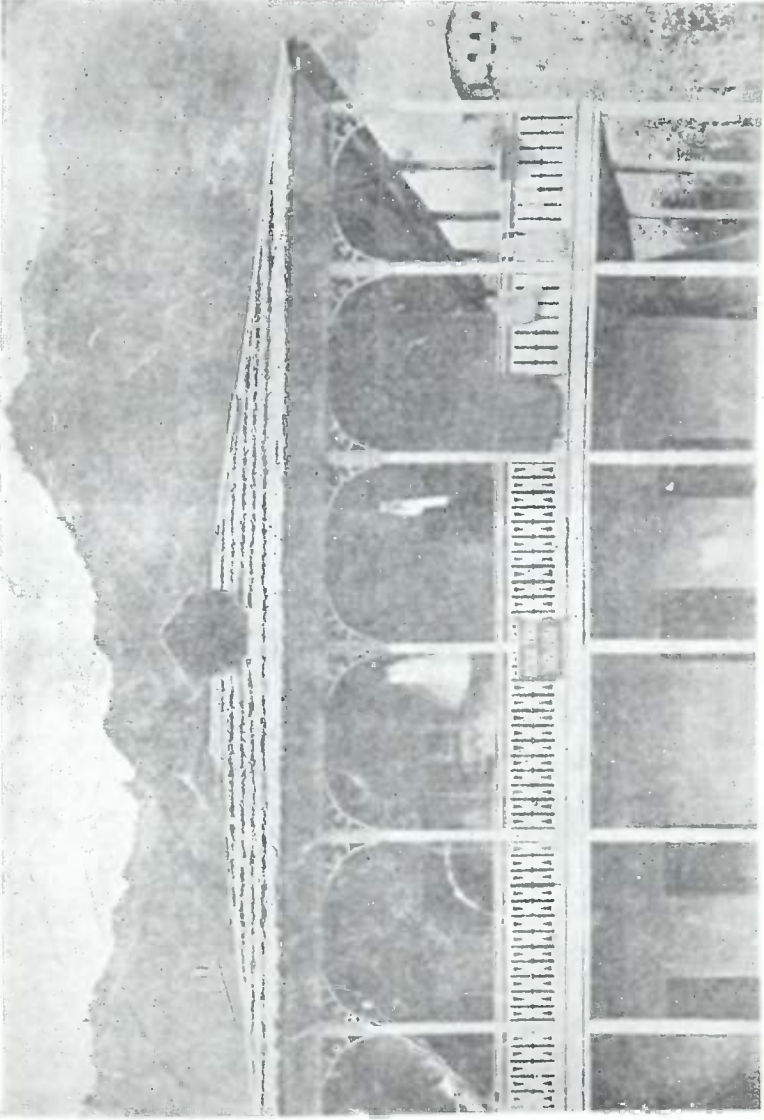
იმედია საბჭოთა ხელისუფლება ყურადღებას მიაქცევს სვანეთის ხალხის ჯანმრთელობის საკითხს და შესძლებს მომავალში ამ ხალხის გაჯანსაღებას და მით იხანის ამ ბუნების გულუბრყვილო შვილებს მოსპობისაგან. იმედია, რომ მომავალში მტკიცე საფუძველი ჩაეყრება ხალხის ჯანმრთელობის საქმეს და სასურველ დონეზე დაადგება ამ მხრივ სვანეთის ცხოვრება.

თვითმპყრობელობის დროს 1908 წლამდე სვანეთის ჯანმრთელობაზე ვარაუდით იხარჯებოდა წლიურად:

ექიმი	600 მან.
1 ფერშალი—ერთი წლით	360 „
დარაჯი	150 „
მედიკამენტები	300 „
სულ	1410 მან.

1908 წ. — 1917 წლამდე ნავარაუდები ხარჯთაღრიცხვა სვანეთისათვის:

ექიმის ჯამაგირი	1.400 მან.
ბებია ქალი	400 „
ორი ფერშალი	800 „

სვანეთის ცენტრალური საავადმყოფო ს. მესტიაში,

ორი დარაჯი	300 მან.
წამლები	1.500 "
სამეურნეო ხარჯები	1.000 "
სულ	6.320 მან.

შენშევიკების დროს სვანეთისთვის გადადებული ჯანმრთელობის ხარჯები კიდევ უფრო შემცირდა (ნაანგარიშეცა ოქროს მანეთებით).

სამი ფერშალი	1.080 მან.
სამი დარაჯი	300 "
გათბობა-განათება და სამ. ხარჯები	250 "
მედიკამენტები	400 "
სულ	2.030 მან.

გასაბჭოების შემდეგ ზემო სვანეთის ჯანმრთელობის ხარჯები—უკანასკნელი წლებისა:

1925 წელი.

(§ 1. მუხ. 1, 2, 3; § 2. მუხ. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 13)-

1. ხელფასი	26.083 მან.	20 კაპ.
2. საკანცელარიო	200 "	— "
3. სამეურნეო	3.111 "	— "
4. კაპიტალური რემონტი	5.000 "	— "
6. სურსათი	4.161 "	— "
7. ბებია ქალის სპეც. ტანისამოსი	800 "	— "
10. მედიკამენტები	6.487 "	— "
11. ხელსაწყო	700 "	— "
12. ცხენების შენახვა	280 "	— "
13. ინვენტ. შენახვა	200 "	— "
სულ	64.855 მან.	

სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში.

სვანეთი რომ რუსეთს შეუერთდა (1853 წ.), ამ ქვეყანაში არ იყო წერა-კითხვის არცერთი მკოდნე სვანი. შემდეგ სახელმწიფო ხარჯზე იზრდება რამდენიმე სვანი. მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო ხანებში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ

აქ გახსნა 6 სასწავლებელი. ეს სასწავლებლები შემდეგში მთავრობის ხელში გადავიდა. ამის შემდეგ მთავრობა იწყებს სკოლების გახსნას და მის არსებობის უქანასკნელ დღემდე გახსნა სულ 15 სასწავლებელი.

ქართულ ენას საშინლად სდევნიდნენ ამ სკოლებიდან. მიუხედავად იმისა, რომ სწავლის ფულს არ ახდევინებდნენ, სამოსწავლო ნივთებსაც უფასოდ იძლეოდნენ, სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში წინ ვერ წავიდა, ამისი უმთავრესი მიზეზი კი ის იყო, რომ ადგილობრივთა სწავლის ვათავეების შემდეგ ბავშვის ძმობლებს სიღარიბის გამო საშუალება არ ჰქონდათ, რომ თავისი შვილი სვანეთს გარეთ, სადმე სწავლის გასაგრძელებლათ და დასამთავრებლათ გაეგზავნათ. მოწაფე სწავლის შემდეგ ისევ უბრუნდებოდა ძველ წესსა და პირობებს. მწყემსობაში მას რამოდენიმე წლის განმავლობაში ავიწყდებოდა წერა-კითხვა. მუშაობას გადაჩვეული, მეურნეობაზე გულაცრუებული ახალგაზრდა სიზარმაცეს ეჩვეოდა და ამნაირად სკოლა სვანისათვის თავისი უშედეგობით და უნაყოფიერებით ხდებოდა ზედმეტ ბარგად და ამიტომაც მშობლები ბავშვებს სასწავლებელში არ უშვებდნენ. დიდი დრო და ენერგია ეხარჯებოდა მასწავლებელს იმისთვის, რომ ჩამოეარა სოფლები, რამოდენიმე მოწაფისთვის თავი მოეყარა და მთელი წლის განმავლობაში უსაქმოდ არ დამჯდარიყო.

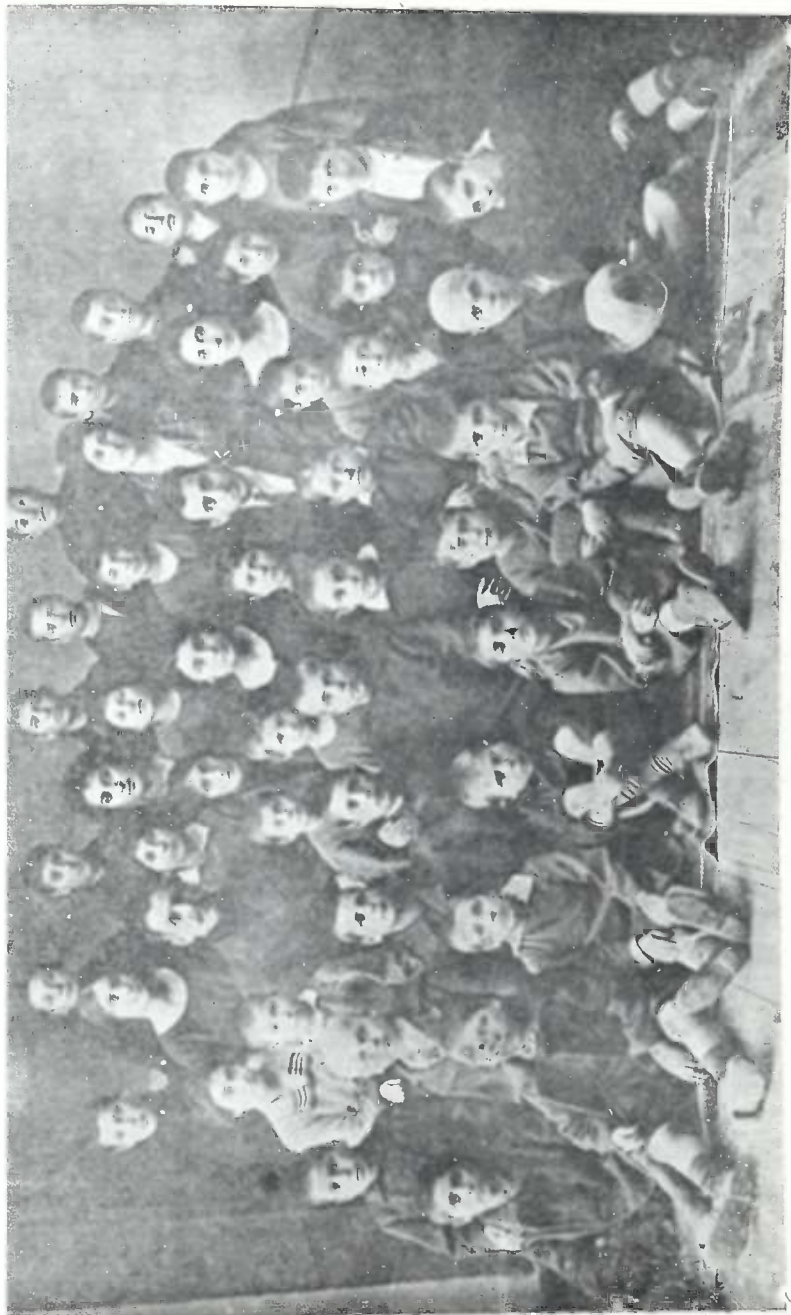
რევოლიუციის შემდეგ სვანეთის სასწავლებლები ჯერ მთლათ უპატრონოთ დარჩა, ბევრი სასწავლებელი კიდევ დაინგრა, ზოგი ისე დაიკეტა და სწავლის საქმე მთლათ გაიყინა.

მენშევიკურმა მთავრობამ სვანეთის სკოლებს ვერ მიაქცია შესაფერისი ყურადღება და გაპარტახებული შენობები ვერ განაახლა.

საბჭოთა ხელისუფლება აქ საქმესაც ყურადღებით მოეკიდა. მთავრობამ გაიღო შესაფერისი თანხა დანარეულ, გაპარტახებულ სკოლების შესაკეთებლად და განაახლა ისინი, გახსნა რამოდენიმე ახალი სკოლა, გახსნა ბავშვთა თავშესაფარი, საიდანაც თბილისში ამჟამად ჩამოყვანილია 40-დე ობოლი ბავშვი. სვანეთის ის ახალგაზრდობა, რომლებსაც სვანეთის სკოლებში სწავლის ვათავეების შემდეგ არ ჰქონდათ სიღარიბის გამო სხვაგან სწავლის დასამთავრებლათ წასვლის საშუალება, დღეს თბილისში და სხვა ქალაქებში იზრდებიან მთავრობის ხარჯზე. ასეთების რიცხვი 50-ზე მეტია. ფართო ხასიათი მიიღო უსწავლელობის სალიკვიდაციო მუშაობამ.

წერა-კითხვის მცოდნე სვანეთში ამჟამად 20⁰/₁₀₀-ს არ აღემატება, ხოლო სასწავლებლების რიცხვი 24 აღწევს. ამ ბოლო ხანებში გა-

ტფილისის მთიელთა საბავშვო სახლის მოწვეულ სკან ბავშვების ჯგუფი.

იხსნა საზეინკლო და სადურგლო სახელოსნოები და თიხის ქურჭლეულობის დასამზადებელი პატარა ქარხანა.

თვითმპყრობელობის დროს ნავარაუდები წლიური ხარჯები სვანეთის სწავლა-განათლების საქმისთვის:

1) პედაგოგიური პერსონალის ჯამაგირი	11.520 მან.
2) სამოსწავლო ნივთები და საკან. ხარჯები	2.600 „
<hr/>	
სულ	14.120 მან.

მენშევიკების დროს ნავარაუდები წლიური ხარჯები სვანეთის სკოლებისთვის (ოქრ. მან. კურსით):

1) პედაგოგიური პერსონალის შენახვა	4.320 მან.
2) სამოსწავლო ნივთები	890 „
3) საკანცელარიო ხარჯები და განათება	720 „
<hr/>	
სულ	5.830 მან.

სახალხო განათლებისათვის 1925 წ. ზემო სვანეთისათვის დამტკიცებული კრედიტი.

1) ადგილობრივი ბიუჯეტიდან. (§ 1. მუხ. 1. 2. 3. 4. 5: § 8 მუხ. 1. 3. 9.)	19.469 მ. 85 კ.
2) სახელმწიფო ბიუჯეტიდან. (§ 1. მუხლი 2; § 18. მუხ. 2.)	13.860 მ.
3) საქართველოს სახალხო კომისართა საბჭოს თანხებიდან 17 ოქტომბერს	30.000 მ.
<hr/>	
სულ	63.329 მ. 85 კ.

4) მისგანვე სვანეთში სა აღმშენებლო საქმეებისათვის: 14 ნოემბერს; 30 ოქტომბერს; 4. 5. და 18 დეკემბერს	39.193 მ. 43 კ.
---	-----------------

მთავრობების ყოველწლიური ხარჯები სვანეთზე.

№ რიგ.	რა საგნებზე იხარჯებოდა	თვითმპყრ. დროს	მენშევიკების დროს	ბოლშევიკების დროს (აღებულა უკანასკნ. წელი)
1	ადმინისტრაციაზე . . .	5.664 მ.	5.718 მ.	1925 წ. 75.082 მ. 62 კ.
2	სწავლა-განათლებაზე	14.120 მ.	5.830 მ.	63.329 მ. 85 კ.
3	ხალხის ჯანმრთელობაზე	6.320 მ.	2.030 მ.	64.856 მ. —
4	სახალხო სასამართლოებზე	1.035 მ.	—	21.672 მ. 84 კ.
5	აღმშენებლობის საჭიროებისათვის	—	—	39.193 მ. 43 კ.
		27.139 მ.	13.578 მ.	264.134 მ. 74 კ.

ამნაირად საქმის დაკვირვება, საღი აზროვნება მკვერმეტყველურათ ღალადებს და იმ ფაქტის წინაშე გვაყენებს, რომ, რაც ბოლშევიკების მიერ ასეთ მძიმე, რევოლიუციონურ პირობებში ამ მოკლე ხნის განმავლობაში გაკეთებულა და კეთდება სვანეთში, მას ოდნავაც ვერ შეედრება წინანდელი მთავრობების მრავალწლების ნორმალურ პირობებში მუშაობა. მაგალითად, წელიწადში (თვითმპყრობელობის დროს) სამი თვით ერთი ექიმის და ერთი ფერშლის და ერთ საავადმყოფოს და ერთი ბებია ქალის მაგივრათ დღეს არის 7 ექიმი, 2 ფერშალი, 2 ბებია ქალი, 4 საავადმყოფო პუნქტი ხუთ-ხუთი საწოლით, შესაფერისი წამლებათ და ტანთსაცმელით; სამი თვით გამომძიებლის მოსვლის ნაცვლათ, ორი სახალხო სასამართლო, ორი გამომძიებელი; სვანეთის საბრჭაულოს სვანეთის მაზრათ გადაქცევა; ერთი სამაზრო სარაიონო აღმასკომი; 4 საუბნო ადმინისტრაციული პუნქტი; ერთი სამაზრო მილიციის სამმართველო. ყველა ამავებისათვის საჭირო შენობების აგება; ბავშვთა თავშესაფარი ღ მრავალრიცხოვანი სვანების შვილების სახელმწიფო ხარჯზე მიღება სხვადასხვა, ქალაქებში (მარტო ქ. თბილისში იზრდება მთავრობის ხარჯზე 70 სვანი). სკოლების დანგრეულ, გაპარტახებულ შენობების შეკეთება, განახლება და აღდგენა, რამოდენიმე ახალი სკოლის გახსნა, 4 ახალი შენობის აგება ბეჩოში, სა-

ხელმწიფო სავაჭროების და კოოპერატივის გახსნა, სამკითხველოების დაარსება, ფოსტა-ტელეგრაფის გაყვანა; მესტიაში 20 ოთახისაგან შემდგარი ორსართულიანი ქვის სახლის აშენების დაწყება, სვანეთის აღმასკომის ყველა დაწესებულებათა მოსათავსებლათ.

იქვე მეორე ორსართულიან 20 ოთახიან ქვის სახლის აშენების დაწყება ცენტრალურ სავადადმყოფოსთვის.

აბანოსათვის ქვის შენობის აგების დაწყება მესტიაში. ბეჩოში სამეურნეო სასწავლებლის გახსნა.

მეფუტკრეობის და მერძევეობის თანამედროვე წესების ხალხისთვის გასაცნობათ სპეციალისტების მიწვევა.

პურის საღებავი და გასანიავებელი მანქანების შექმნა; კლუბის დაარსება და სასადილოს გახსნა მესტიაში. ორ ადგილას რადიო სადგურის მოწყობის განზრახვა. საკრედიტო ამხანაგობის დაარსება.

წერა-კითხვის უცოდინართა სალიკვიდაციო მუშაობა. კინოს შექმნა.

საზეინკლო და საღებავლო სახელოსნოების გახსნა; თიხის ჭურჭლეულობის ხალხისათვის მისაწვდენათ თიხის პატარა ქარხნის გახსნა. და, რაც უმთავრესია, ფეოდალური უღლის სიმძიმისაგან ხსნა და გლენჯაცობის მძიმე გადასახადებისაგან განთავისუფლება და სხვა...

სვანეთის ეკონომიური აღმოგვარება.

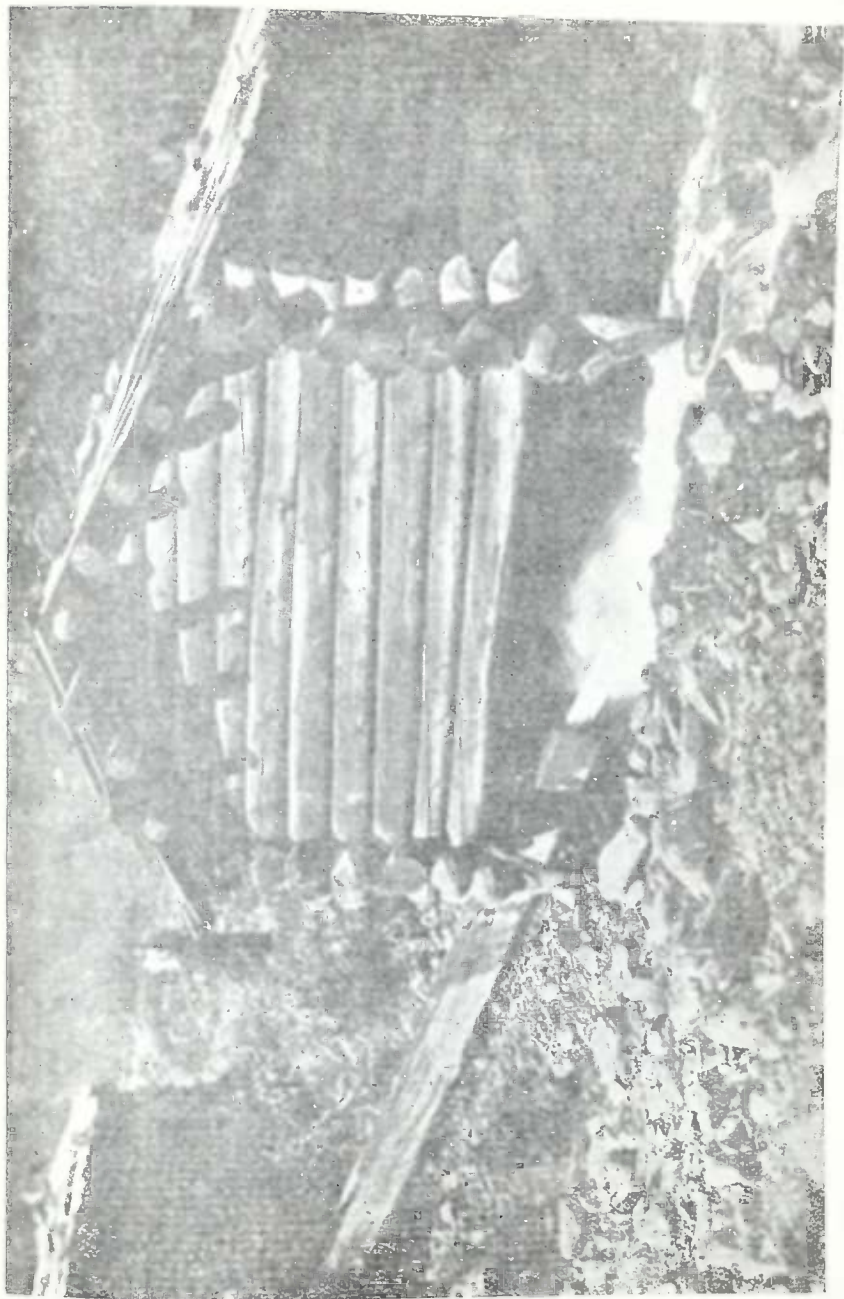
სვანი ცხოვრობს ორსართულიან ქვის სახლში. თითქმის ყოველ მოსახლეს აქვს მალალი 4—5 სართულიანი ციხე თავის სახლზედ მიშენებული. გარშემო სვანურ სახლებს ზღუდე-გალაენები არტყია. სახლის ზედა სართულში სვანი, ინახავს თივას, ბზეს, ჩალას და სხვ... ქვედა სართულში ზამთრობით თვითონ ცხოვრობენ. შუაში უნთიათ დიდი ცეცხლი, უდგიათ ამ ცეცხლთან კერა, რომელიც დახურულია თხელი ქვის ფიცრით, ამაზედ აცობენ პურს დილას, სადილათ, საღამოს—ვანშმათ. ცეცხლისა და კერის გარშემო. ხის ფიცრის სკამებზე სხედან ოჯახის წევრები, ზოლო ოჯახის უფროსისათვის განსაკუთრებული პატივისცემის ნიშნათ უდგიათ განსაკუთრებული სკამი (საკარცხელი). ხოლო სტუმრებისათვის იქვე უდგიათ სავარძლისებური საჯდომი — ლურგმალ; გარშემო უბიათ ხარი, ძროხა, ცხენი, ცხვარი, ღორი, თხა და სხვ... ხოლო ზაფხულობით თვითონაც გადადიან საზაფხულოთ აგებულ სახლებში და პირუტყვებსაც ათავსებენ ცალკე ბაგებში. სვანურ სახლს აქვს ერთი კარი და სამი პატარა

ფანჯარა. ამიტომ სინათლესა და მზის სხივებს სრულიათ მოკლებულია. ამის ახსნა ასე შეიძლება: ერთი კარი და სამი ფანჯარა ხელსაყრელია სვანისათვის, რომ მტერი უფრო ადვილათ მოიგერიოს და სახლში არ შეუშვას და თან სიცივისაგანაც უფრო დაიცვას თავი. შუაში დანთებულ დიდი ცეცხლისაგან ხშირათ ისეთი კვამლი დგება სახლში, რომ ერთმანეთს ვეღარ ხედავენ და სუნთქვას უშლის კაცს. კვამლის გასავალი სვანურ სახლს არსაითვგენ არ მოეპოვება და ისეთ მჭვარტლს იკიდებს შიგნით, რომ აბინძურებს ყველაფერს. ერთათ-ერთი კვამლის გასავალი არის კარები, მაგრამ თუ კარები გააღეს, სიცივით აკანკალდებიან ხოლმე, თუ არა—კვამლისაგან ისრჩობიან.

ნავთის მაგიერობას სვანეთში სწევს კვარი და არყის ხის გამხმარი ქერქი სახლის გასანათებლათ. სვანეთში ძმებს გაყოფა ძალიან ეზარებათ, უმეტეს შემთხვევაში ერთათ ცხოვრობენ და ამიტომ ხშირათ სვანის ოჯახის შემადგენლობა 20—30 კაცამდის აღწევს. ცოლქმარი შეილებითურთ ერთათ წვებიან, ქვეშ უკიათ ჩალა, თივა ან ქეჩა; ზვიდგან იხურავენ ადგილობრივი შალეების და ბამბის საბნებს.

ზამთრობით სვანები იკვებებიან უმთავრესად ქერის პურიით და მონარშული ცერცვით. პურსა და ხორცს ხმარობენ მხოლოდ დღესასწაულებზე, რაიმე წვეულობაზე; ზაფხულობით მათ საჭმელს შეადგენს: პური, მაწონი და ყველი. უმრავლესობას სარჩო-სანოვაგე ელევა გაზაფხულზე და ამიტომ იძულებულნი არიან ხშირათ სამეგრელოდან, ლეჩხუმიდან და სხვა მეზობელ კუთხეებიდან ზურგით 2-3 ფუთი სიმინდი გადმოიტანონ სვანეთის მიუვალ მთებზე, ხოლო ვისაც ცხენი ყავს, მას მიაქვს ცხენით.

უმთავრესი ადგილი სვანების ეკონომიურ ცხოვრებაში უჭირავთ: მიწის დამუშავებას, მესაქონლეობას, მეფუტკრეობას, მაგრამ, სამწუხაროთ, პრიმიტიული წესებით წარმოების გამო მეურნეობის არცერთი დარგი არ არის იმდენათ განვითარებული და სასურველ ნიადაგზე დაყენებული, რომ თავისი ნაყოფიერებით რამოდენიმეთ მაინც უზრუნველყოს სვანებდს ცხოვრება. მიწის ხვნა სვანეთში უნდა იწყებოდეს აპრილის პირველ რიცხვებში, მაგრამ რადგანაც მაშინ ყანები კიდევ დიდი თოვლით არის დაფარული, ამიტომ თოვლზე აყრიან მიწას, რომელიც თოვლს მალე აღნობს და სვანიც აღნიშნულ დროიდგან ხნავს მიწას სახნისით 3-4 ვერშოკის სიღრმეზე. პირველად სთესენ პურს, ცერცვს, მუხუდოს, ქუბას, შემდეგ ქერს, ზოგიერთ ადგილას სიმინდს, ფეტვს, შვრიას, კანაფს და ოსპს. ზოგან პურს სთესენ აგრეთვე შემოდგომაზეც.

სეზურა წისკილი.

არაყის გამოზღა-სვანეთში.

იწის გასანოციერებლად სვანები ხმარობენ ნაკელს. ყანების მორწყვა არ არის შემოღებული. რწყავენ მხოლოდ სათიბებს. სახნავ-სათესი ადგილი ღარიბ გლეხს აქვს 5-6 დღიური, საშუალოს— 10-12, მდიდარს—15—20 დღიურამდე.

თითქმის ნახევარზე მეტი ითესება ქერი, რადგანაც ყველაზე კარგ მოსავალს ქერი იძლევა და, გარდა ამისა, ქერისაგან აკეთებენ არაყს, რომელიც სვანეთში ღვინის მაგიერობას სწევს. არაყს აგრეთვე ჰყიდიან ფართალზე, ფულზე და საქონელზე. ქერიც შემდეგ ნახევარ ადგილზე სთესენ პურს, მეორე ნახევარზე—ცერცვს, მუხუდოს, ფეტვს, სიმინდს, კანაფს, კართოფილსა და სხვ...

არის ისეთი ადგილები, სადაც ქერის მეტი მოსავალი არაფერი მოდის, მაგალითად, უშგულის საზოგადოება (მდებ. ენგურის სათავეში), მაგრამ, სამწუხაროთ, აქ ხშირათ არც ეს ქერი შემოდის და ამ ქვეყნის მკვიდრნი ნიადაგ შიმშილობას განიცდიან.

ბოსტნეულობა აქ კარგად ხარობს. დასავლეთის საზოგადოებებში კართოფილი დიდ მოსავალს იძლევა. სიმინდი ითესებოდა უწინ მარტო სადადეშქელიანო სვანეთში. ამჟამად მას სთესენ თავისუფალ სვანეთის დასავლეთის საზოგადოებებშიც.

აგრონომიული დახმარება სვანებისათვის ამჟამად შეიძლება მიწის დამუშავების კულტურული წესის შემოღებით, გაუმჯობესებულ იარაღების გავრცელებით, მეტმოსავლიან თესლეულობის მიწოდებით და სხვ...

მეფუტკრეობა სვანეთში.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სვანეთი არის შექმნილი მეფუტკრეობისათვის. თანდათანობითი ანუ პერიოდული აყვავება თაფლოვანი მცენარეებისა აქ გრძელდება ახალ გაზაფხულიდგან შემოდგომამდე. თაფლოვანი ყვავილებით მდიდარი ტყეებისა, მინდვრებისა და მთების სიახლოვე ფუტკარს უადვილებს თავისი ოჯახის გამდიდრებას. სვანური ფუტკარი ცნობილია საუკეთესო ფუტკრათ, თაფლი— უმაღლეს ხარისხოვნათ. გამოცდილებამ დამანახვა, რომ დადანის სისტემის სკა იძლევა წელიწადში სულ ცოტა 20 გირვანქიდან 1 ფუთამდე მოსავალს. ბევრია სვანეთში ისეთი მოსახლე, რომელსაც 100-ზე მეტი ძირი სკა ჰყავს, მაგრამ თვალსაჩინო სარგებლობას ვერ ღებულობს პირველყოფილი წესით წარმოების წყალობით. თაფლის გამოღების დროს სვანი—რომ ფუტკარმა არ უკბინოს და თაფლის გამოღება გაიადვილოს—ირჩევს თაფლით ყველაზე მდიდარ სკას, ასხანს.

წყალს ფუტკარს და ახრჩობს. ასეთი ბარბაროსული წესით და მოჭმედებით ის სპობს ყოველწლიურათ რამოდენიმე სკას.

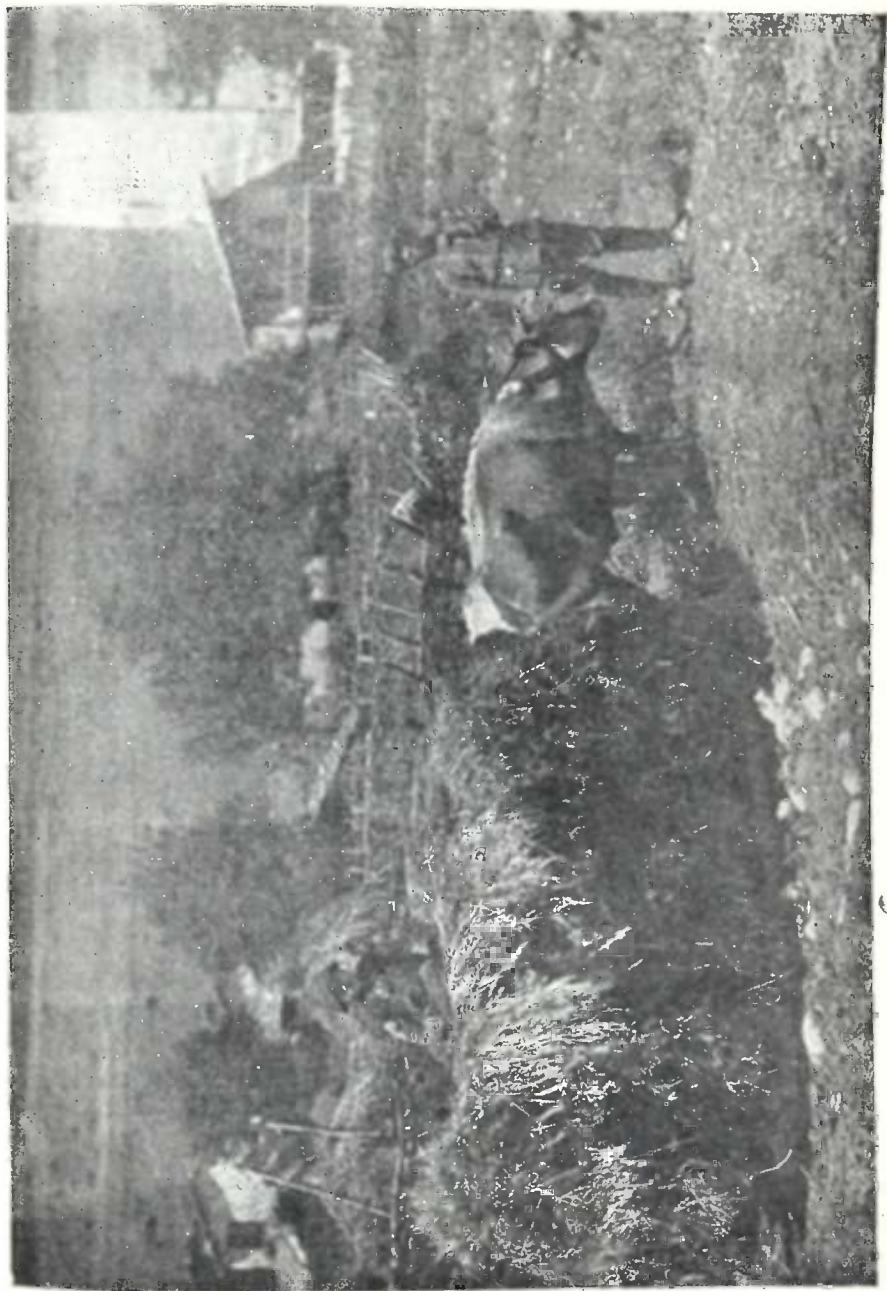
სვანმა რომ შესაფერისი ცოდნა მიიღოს მეფუტკრეობის წარმოების საქმეში და ეს საქმე თანამედროვე კულტურული წესით აწარმოვოს, ვიმეორებ,—თვითეული სკიდგან შეუძლია წელიწადში გამოიღოს 1 ფუთი თაფლი. სვანური თაფლი გირვანქა ღირს უკანასკნელი 30 კ., ასე რომ თვითეული სკის მოსავალი ფულზე რომ გავეციდოთ, მივიღებთ 12 მ., ხოლო 100 სკიდან—1200 მ., ამას მიემატება ნაყარი, სანთელი და სხვ... ასეთს გლვებს სახნავ-სათვის ადგილიც რომ არ ჰქონდეს, როგორც ვხედავთ, შეუძლია 1200 მან. წლიურათ მიიღოს და მშვენიერათ იცხოვროს.

ხე-ტყე სვანეთში ბლომით არის. მასალის დამზადება სვანს საკუთარი ხელით შეუძლია. ფუტკარი თითქმის უმრავლესობას ჰყავს. საჭიროა მხოლოდ ხალხს მიეცეს საშუალება შეესწავლოს მეფუტკრეობის თანამედროვე წესები, რაც შეიძლება სვანეთში სამეურნეო სკოლის გახსნით, მოზრდილთათვის ყოველწლიურათ კურსების მოწყობით, სკების დასამზადებლად და გასავრცელებლად სახელოსნოს გახსნით და სხვ.

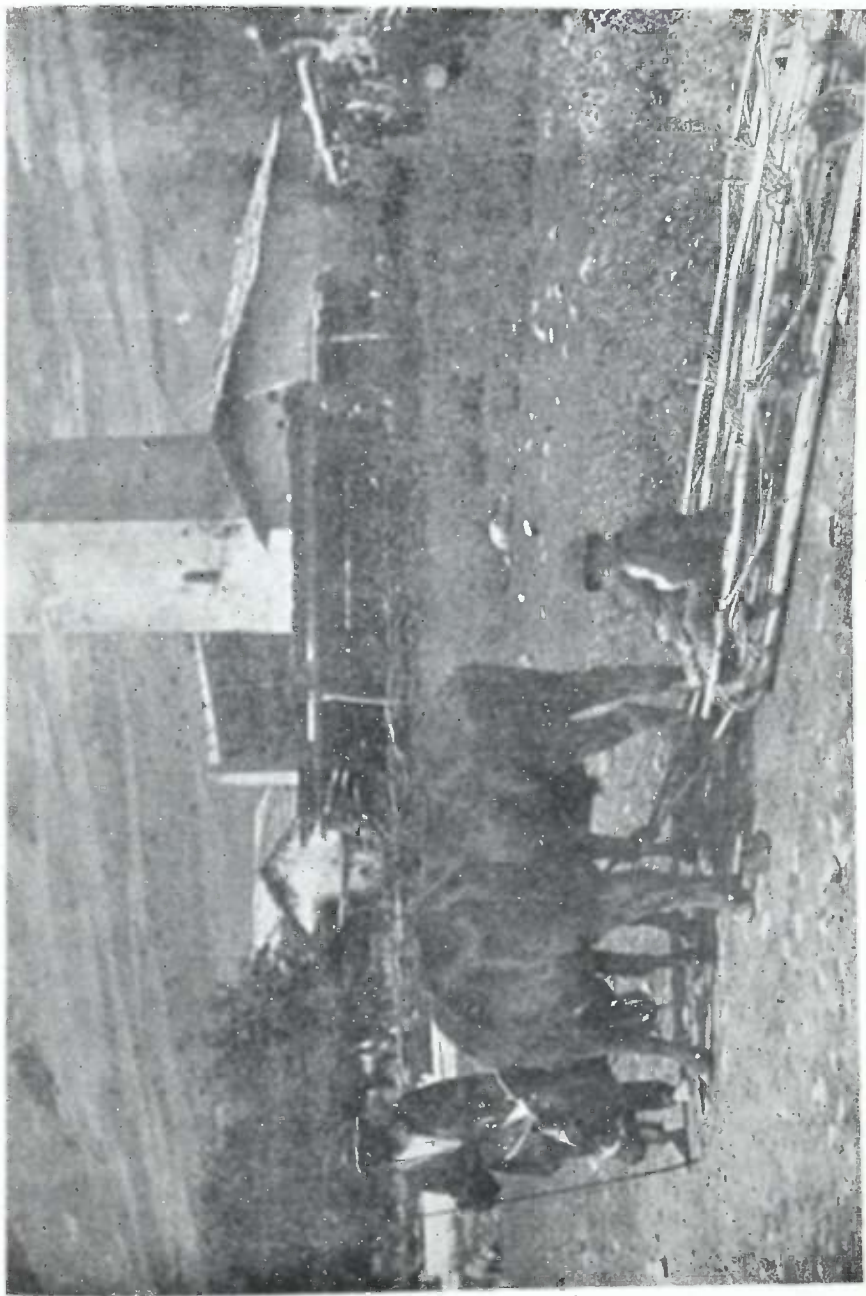
მესაქონლეობა სვანეთში.

მესაქონლეობას შეუძლია დაიჭიროს სვანეთის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი, მაგრამ ხანგრძლივი—7-8 თვიანი სუსხიანი ზამთარი, სათიბების სივიწროვე, ბევრს ადგილას მთების სიშორე და უგზოობა ხელს უშლიან ამ საქმის სასურველ ნიადაგზე დაყენებას. გარდა ამისა ყანების დამუშავება, საზამთროთ შეშის დამზადება, მთელი წლის-სარჩოს მომარაგება სვანეთში ხდება 3—4 თვის განმავლობაში და ამიტომ თვის დიდი მარაგის დამზადებას ვერ ასწრებენ და ამიტომ ბევრი საქონლის შენახვა არ ხერხდება, თუ განსაკუთრებით ამ ერთ დარგს არ მოჰქიდა ხელი კაცმა. მიუხედავად ამისა, ღარიბ გლვებს ჰყავს 1—2 ხარი, ორიოდე ძროხა, საშუალოს—2—4 ხარი, 4—5 ძროხა და მდიდარს—4—8 ხარი და 7—9 ძროხა: საქონელი სვანეთში ორი ჯიშისაა: ერთი ადგილობრივი, მეტათ გამძლე და გამოსადეგი, მეორე—ჩერქეზული, ძალიან ლამაზი, ტანადი და ღონიერი.

რძიდგან თუ კარაქი კეთდება, ამაზე წარმოდგენა სვანს არა აქვს, მაშინ როდესაც აქაური რძიდან შეიძლება ვაკეთდეს პირველხარის-

მარხილით ყანებიდან პურის მოზიდვა.

სენაური მარხილი; რომელიც ურბის მგვირობას სწევს.

ზოგანი კარაქი და ყველი. ამჟამად რძიდგან აკეთებენ მხოლოდ ყველსა და მაწონს, რაც ზაფხულობით სვანისათვის უმთავრეს საკმელს შეადგენს. მესაქონლეობის გასაუმჯობესებლად საქიროა: კარგი ჯიშის ძროხების გავრცელება და უმთავრესად ბუღების მიწოდება.

სვანეთის ტყეები.

სვანეთი უხვათ არის დაჯილდოებული ყოველგვარი ბუნებრივი სიმდიდრით: ხე-ტყით, ოქრო-ვერცხლით, სამკურნალო წყლებით. მათ დამუშავებას და საქმისათვის გამოყენებას მომავალში მნიშვნელობა ექნება არა მარტო სვანეთის, არამედ საქართველოს ეკონომიური ალორძინებისათვისაც. სვანეთის ტყეები შესდგება უმთავრესათ: ფიჭვისა, ნაძვისა, წიფლისა, თელისა, მუხისა და არყის ხისაგან. არის ისეთი სოფლები, მაგალითათ უშგული და ხალდე, სადაც არყის ხის გარდა თითქმის არაფერი მოიპოვება. ამჟამად დაწყებულია ამ ტყეებით სარგებლობა ანუ ექსპლოატაცია და ხე-ტყის გატანის საქმე ენჯურისა და ცხენის წყლით ფართო ხასიათს ღებულობს.

ვაჭრობა-მრეწველობა.

სვანეთის უდაბურ ტყეებში ბევრია დათვი, კვერნა, მელა და სხვა ნადირი. სვანები მთაზედ ნადირობენ და მოაქვთ ყოველწლიურათ ბაზარზე გასაყიდათ 500 მეტი კვერნა, მელა, მგელი და დათვი, რომლებსაც სცვლიან ან პირდაპირ ფართალზე ან ჰყიდიან ფულზე და ამ ფულით ყიდულობენ ცხოვრებისათვის პირველ საჭიროების საგნებს. ნადირობენ აგრეთვე ჯიხვ-არჩხვაც, რომლებიც სვანეთის მთებში და კლდეებში ჯოგობით არიან. ძველ დროში მათზე ნადირობას სვანეთის ცხოვრებაში თითქმის უმთავრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამას, სხვათა შორის, როგორც არის ზემოთ ნათქვამი, გვიმტკიცებს სვანეთში არსებული მრავალი გადმოცემა და აგრეთვე სტრაბონის ცნობები, რომელიც, სხვათა შორის, სწერს: „სვანები მარტო ნანადირევის ხორცით, რძით და ტყის ხილეულობით იკვებებიანო“.

ჯიხვ-არჩხვის ტყავებისაგან სვანები იკერავენ ქურქებს, ხორცს სჭამენ და რქებს ან ეკლესიას შეწირავენ ან ჰყიდიან. უმრავლესობა კი მათ აგროვებს, ინახავს, როგორც ძვირფას განძს და თავის ოჯახის მშვენებათ სთვლის.

ბაცვლა-გამოცვლითი მრეწველობა.

გარდა მიწის დამუშავებისა, მეფუტკრეობისა, მესაქონლეობისა და ნადირობისა, სვანები აწარმოებენ ბაცვლა-გამოცვლითი მრეწველობას. მიაქვთ თერგისა და ყუბანის ოლქებში ზაფხულობით ზურგით: არაყი, ჩირი, დაფქული მსხალი, თაფლი და სხვა ხილეულობა, ადგილობრივი ხელობის კალათები და სცვლიან მატყლზე, ქეჩებზე, შალეებზე და სხვა. ამ მატყლისაგან სვანის ქალები აკეთებენ მშვენიერ შალებს, ქუდებს. შალებისაგან მამაკაცები იკერავენ ჩოხებს, ხალათ-შარვალს, წინდებს და სხვ.... კანაფისაგან სვანები აკეთებენ ტილოებს, თოკებს, ბაწრებს. ტილოსაგან ღარიბები იკერავენ საცვლებს, ხალათ-შარვალს და ტომრებს. იყო დრო, როცა ფართლის მაგიერობას ყველა სვანებისათვის ეწეოდა ეს ადგილობრივი ხელობის ტილო და ფართლის ტანისამოსი თავადების გარდა არავის ეცვა. კანაფისაგან სვანები აკეთებენ აგრეთვე მშვენიერ სამარხო საკმელებს, ხაჭაპურებს და აგრეთვე ზეთს, რომელსაც ხშირად წამლათ ხმარობენ.

საპონს სვანები თვითონ აკეთებენ. ნოემბრის პირველ რიცხვებში სვანები—15—50 წლამდე მამაკაცები—რამოდენიმე თვით სტოვებენ თავიანთ კერას და მიდიან სამუშაოთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში. ისინი იცხოვრებენ ორი კვირის საგძალს, იკიდებენ ამას გუდებით ზურგზე და სტოვებენ ოჯახს, ცოლ-შვილს და მიემგზავებიან 'მორიულ ქვეყნებში, მაგრამ მრავალი სვანი ხდება ამ მოგზაურობის მსხვერპლი ან გაცივებისაგან ან მთაზე ატეხილ ქარბუქისა და ზევისაგან. გაზაფხულზე, აპრილის შუა რიცხვებში, სვანები ბრუნდებიან თავიანთ ოჯახებში. ამ ხნის განმავლობაში ისინი ეწევიან დაქირავებულ შრომას. ქირათ ღებულობენ ფართალს ან ფულს და ცხენებს. ამ ფულით იძენენ ოჯახისათვის საჭირო საგნებს, ხოლო ვისაც სამუშაოთ წასვლა არ შეუძლიან, მას მიჰყავს ენკენისთვეში ცავერში გახსნილ „ვაჭრობაზე“ ან ქუთაისში: ხარი, ძროხა, ცხენი, თხა და სხვა.... და სცვლიან ამებს ან პირდაპირ ფართალზე ან ფულზე და ამ ფულით იძენენ, რაც ესაჭიროებათ.

ვისაც ცხენი ჰყავს, ისინი მარილს შემოდგომაზე იძენენ, მაგრამ ასეთი საშუალება ყველას არ მოეპოვება და ნახევარზე მეტი ხალხი მთელი წლების განმავლობაში რჩება უმარტილოთ.

მაისში სვანები მიდიან სათიბავათ იმერეთისა და სამეგრელოსაკენ, ხოლო მარიამობისთვეში მთელი სვანეთის ვაჟკაცობა თერგისა და ყუბანის ოლქებში მიდის სათიბავათ და შრომის ფასად ღებუ-

ბ.თვა სვანეთში.

ლობს 3—4 წლის მოზერებს და ცხერებს. ამნაირათ ყოველწლიურათ შემოდის სვანეთში უცხო ქვეყნიდან კარგი ჯიშის საქონელი 500—1.000 სულამდე. ზამთრობით სამუშაოთ წასულთა რიცხვი 2.000 კაცს აღწევს, გაზაფხულზე სამუშაოთ წასულთა რიცხვი 250 კაცამდე აღწევს, ხოლო მარიამობისთვეში ჩრდილო კავკასიისკენ სამუშაოდ წასულთა რიცხვი 500—1.000 კაცს აღემატება.

პატარა სვანეთი და მისი ეკონომიური მნიშვნელობა.

პატარა სვანეთი ჰქვია ამ ბოლო ხანებში აფხაზეთში გადასახლებულ სვანთა ახალშენს. მიწის სივიწროვის და უნაყოფობის გამო სვანი ყოველწლიურათ იძულებული ხდებოდა სარჩო-სანოვაგე სხვა ქვეყნიდან შემოეტანა. ვისაც ცხენი ჰყავდა, უფრო იოლათ გამოიდიოდა, მაგრამ საშინელებას წარმოადგენდა ეს საქმე იმ სვანისთვის, რომელსაც ზურგით უნდა გადმოეტანა 2—3 ფუთი სიმინდი 70 ვერსის მანძილზე.

ლენჩხუმიდან სვანეთის საშინელ მთის მწვერვალებზე მოგზაურობის მძიმე პირობებში, ყველასათვის ადვილი წარმოსადგენი უნდა იყოს, თუ რა ტრალიკულ მდგომარეობას წარმოადგენდა ის უბედური მოვლენა, როცა შიმშილისაგან ატირებული სვანის ცოლ-შვილი, ზურგით მოტანილ ლუკმის მოლოდინში, მის ნაცვლათ ხშირად ღებულობდა ცნობას ოჯახის ასეთი ტვირთით მარჩენალის მთაზე ზეავისაგან დახრჩობის შესახებ, ან მის გაცივებულ გვამს იხილავდა საკაცით. ასეთი უნუგეშო მდგომარეობის გამო სვანებმა დაიწყეს სვანეთს გარეთ ამ ცხოვრების აუტანელ პირობებისაგან გამოსავალ გზების ძებნა და ოცე წლის წინეთ იწყებენ თავის ქვეყნის მიტოვებას და აფხაზეთისკენ გადასახლებას, სახელდობრ „დალში“ დასახლებას.

მალე სვანები მიწის ნაყოფიერებამ დაარწმუნა იმაში, რომ იქ დასახლება მათთვის ხელსაყრელი იყო და ამიტომ ბევრი მთლათ სტოვებდა სვანეთს და სამუდამოთ იქ მიდიოდა საცხოვრებლათ. ამნაირათ, იქ გადასახლებულთა მიწა-წყალი, სარჩო-სანოვაგე სვანეთში დარჩენილთა ხმარებაში გადადიოდა. ამან დიდი დადებითი როლი ითამაშა სვანეთის ეკონომიურ ცხოვრებაში და ის ცვლილებები შეიტანა მასში, რომ თუ დღემდე სვანი სურსათს ზურგით ეზიდებოდა გარეშე ქვეყნებიდან, დღეს იშვიათად აქვს ამას ადგილი, და ვისაც სჭირდება—ადგილობრივათ შოულობს შესაძენ სურსათს.

ამნაირათ სვანები წლიური სარჩოს მესამედის სხვა ქვეყნიდან შე-
დენის საშინელებისაგან ამ გარემოებამ იხსნა და, თამამად შეიძლე-
ბა ითქვას, რომ ზემოხსენებულ სვანთა ახალშენის გაფართოვებას,
ცხოვრების ხელსაყრელ პირობების შექმნას, მის კულტურულათ
აყვავებას და იმ აუარებელ მიწა-წყლის ცხოვრებისთვის გამოყენე-
ბას და სარგებლობას, რომლებითაც დღემდე არ სარგებლობდა, ამ
ქვეყანაში შეუძლია სამუდამოთ მტკიცე საფუძველი ჩაუყაროს სვა-
ნების ეკონომიურ სიდუხჭირისა და ყოველგვარ მძიმე პირობებისაგან
ხსნას, განთავისუფლებას და ქონებრივით სასურველ დონეზე დაყენე-
ბას მომავალში. ეს პატარა სვანეთი ამჟამად შესდგება 420 კომლი-
საგან. მცხოვრებთა რაოდენობა იქ 4.500 კაცს აღემატება. მაგრამ
უბედურება ის არის, რომ ეს სადღაც უდაბურ ტყეებში და ღრე-
კლდეებში მიგდებული კუთხე სრულიად მცკლებულია ყოველგვარ
კულტურულ საზრდოს და სწავლა-განათლებას. ხალხს სწყურია სწავ-
ლა, მაგრამ მასწავლებელი არა ჰყავს. ეკონომიური პირობები ხელს
უწყობენ, მაგრამ კულტურულათ გაჯანსაღებაც არ ეტყობა. ხალხი
თხოულობს მზრუნველობას. წარსულ წლის იანვრის ბოლო რიცხვებში
თბილისში გამოგზავნეს საქართ. საბჭოთა მთავრობასთან შემდგომ-
ლობის აღსაძრავად დელეგაცია. მათი სიტყვებიდან გამოიკრევა, რომ
არაფითარი კულტურული დაწესებულება ამ ქვეყანაში არ არსებობს.
ერთად ერთი სასწავლებელი, რომელიც აქ დაარსებულა რამოდენიმე
წლის წინათ, მასწავლებლის სიკვდილის შემდეგ დაკეტილა. თხოუ-
ლობენ 2 სასწავლებლისა და 2 საფერწლო პუნქტის გახსნას, ხალ-
ხიც თავის მხრით მზათა თავისი წვლილი გამოიღოს და მთავრობის
მოთხოვნილებები მათ დასაარსებლათ შეასრულოს. საჭიროა თაოს-
ნობა და, იმედრ, ადგილობრივი ხელისუფლება ჩვეულებრივათ ყუ-
რადლებას მიაქცევს სვანთა ახალშენის გაფართოვებისა და კულ-
ტურულათ აღორძინებას.

სვანეთის გზების შეკეთება და გაშვანა.

უგზო-უკვლობის გამო სვანეთი მოწყვეტილია მთელს ქვეყნიე-
რებას, მეტადრე ზამთრობით 7-8 თვის განმავლობაში, როცა თო-
ვლისაგან იკეტება ის მთებზე და მაღალ კლდეებზე მიმავალი სა-
ცალფეხო გზაც კი, რომელზედაც მოგზაურობა სვანისა და გამოცდი-
ლი ტურისტის მეტს არავის შეუძლიან. მართალია, ცხოვრების სიდუხ-
ჭირე სვანებს იძულებულს ხდის ზამთრობითაც ფეხზე თხილამურ
აკრულნი გადავიდ-გადმოვიდნენ ამ მთებზე, მაგრამ მრავალი სვანი

სამუშაოდ მიმავალი სვანები.

ვამხდარა ყოველწლიურათ ასეთი საშინელი მოგზაურობის მსხვერპლი. ხშირათ ამ მთებზე უცბათ იცვლება ამინდი და მთის ძირში რომ გზას გაუდგებიან, კარგი ამინდით მოტყუებულნი რჩებიან, რადგანაც მთების მწვერვალებზე ასვლამდე ამინდი იცვლება და ისეთი ქარბუქი ასტყდება ხოლმე, რომ ერთი კაცი მეორეს ველარ ხედავს, გზას ვერ აგნებენ და ან უნდა დასხდნენ და იქვე სული დალიონ ან უნდა გადაცვიდნენ საღდაც ხრამში და ჩაეშვან უფსკრულში. ხშირათ, და უმეტეს შემთხვევაში, ამ მთებზე მიმავალნი ხდებიან მსხვერპლი ზევიდგან ჩამოსულ დიდ თოვლის ზვაეებისა. ზაფხულობით სვანეთი უკავშირდება ლეჩხუმ-ქუთაისს და საქართველოს სხვა კუთხეებს ლატფარის მთაზე (11.000 ფ.) მიმავალი საცხენე გზით, ხოლო სამეგრელოს და აფხაზეთს და სხვა კუთხეებსაც — ლენხერის გზით. ზაფხულობით ფეხით მიმოსვლა ამ ქვეყნებისაკენ არის აგრეთვე ლასილის, უსკვირის (ლაჭლა), ვანის და ანდრიანის მთებითაც. თერგისა და ყუბანის ოლქებს უკავშირდება სვანეთი მხოლოდ ზაფხულობით პ თვით: ჩუბეხევის (დონდუხორუნი), ბეგოს, მესტიის, მულანის მთებზე მიმავალი გზებით.

ლატფარის მთის საცხენე გზა იხსნება ივანოპოლისთვის შუა რიცხვებიდგან და იკეტება ოქტომბრის პირველ რიცხვებში. მრავალი სვანი, მისი სიმინდითა და მარილით დატვირთული ცხენით, ვამხდარა ამ გზის მსხვერპლი, მაგრამ 1912 წელს თვით ხალხმა გაიყვანა ამ მთაზე 20 ვერსის მანძილზე მშვენიერი გზა და მით განთავისუფლდა ასეთი უბედურებისგან. ლენხერის გზის გაკეთებას მთავრობა შეუდგა ჯერ 1857 წელში, მერე—1910 წ., მაგრამ მუშაობამ უნაყოფოთ ჩაიარა.

ამჟამად საბჭოთა ხელისუფლება ემზადება სვანეთში გზების გასაყვანათ და თუ სვანეთის ამ ყოფნა-არყოფნის საკითხის, ვადაჭრაში მან მტკიცე ნაბიჯი გადადგა, იმედია, ახლო მომავალში სვანეთის მრავალტანჯულ გლეხკაცობას გაეღება ჭისკარი განათლების სხივებით ამ ქვეყნის მოსაფენათ და იქნება ცხოვრების ყოველგვარ მძიმე პირობებისაგან განთავისუფლებული. დიახ, სვანეთი ამჟამად მოწყვეტილია, უგზო-უკვლობის გამო, მის გარშემო მოსახლე ერებს, კულტურულ ცენტრს და ეს არის უმთავრესი მიზეზი სვანეთის სიბნელისა, უკულტურობისა, ეკონომიური სიკოტრისა და ყოველგვარ აქ არსებულ ცხოვრების მძიმე პირობებისა. ამიტომ უმთავრესი ყურადღება მთავრობამ უნდა მიაქციოს სვანეთში გზის გაყვანას. გზის გაყვანა სვანეთში ხელს შეუწყობს არა მარტო ამ ქვეყანაში სასურველ მდგომარეობის შექმნას და ხალხის, გაბედნიერებას,

არამედ თვით საქართველოს ეკონომიურათ აყვავებას და პოლიტიკურათ სვანეთთან მჭიდროთ დაკავშირებას, ვინაიღგან გზის გაყვანა გააადვილებს სვანეთიღგან ბევრ იქ არსებულ სიმდიდრის გამოტანას და ცენტრთან გაერთიანებას. ხოლო სანამდე სვანეთს ამ ჯურღმულიღგან და ღრე-კლდეებიღგან გამოსავალი, კულტურულ ცენტრებთან დამაკავშირებელი გზები არ ექნება, მანამდე ფუჭი იქნება ყოველგვარი მუშაობა და მზრუნველობა ამ ქვეყნის კეთილდღეობისათვის. გზა, გზა და მხოლოდ გზა იხსნის სვანეთს სიბნელისა და ყოველგვარ უბედურებისაგან და მის გაკეთებით გადაწყდება სვანეთის ბედ-იღბალი.

ქ ო ო კ ე რ ა ტ ი ვ ე ბ ი.

სვანეთში დღემდის არ ყოფილა არავითარი კოოპერატიული მუშაობა. კერძო ვაჭრობაც არ სწარმოებდა ადგილობრივათ. ერთ დროს ორიოდე სომეხი ვაჭრობდა აქ და მანუფაქტურის დუქნები ჰქონდათ გახსნილი ბეღოში. სომეხებმა რომ აქ ვაჭრობას თავი დაანებეს, სვანეთში ორმა-სამმა სვანმა დაიწყო ვაჭრობა. ერთმა კალაში გახსნა სავაჭრო, მეორემ მულახში და მესამემ ლატალში, მაგრამ საჭირო საქონლის გარდა მათ სავაჭროებში ყველაფერს ნახავდით. ამ გარემოების წყალობით სვანეთში ყველა მცხოვრები, განსაკუთრებით მოსამსახურეები, განიცდიან დიდს გაჭირვებას. მახსოვს, მაგალითათ, რომ ხშირად სოფლის მასწავლებლებს ლამპის მუშა რომ გაუტყდებოდათ, რამოდენიმე თვეების განმავლობაში ან უნდა დამსხდარიყვნენ სიბნელეში, ან იძულებული ხდებოდენ ექირავნათ კაცი, გაეგზავნათ ის 120 ვერსის მანძილზე მუშის შესაძენათ ცაგერში ან ჯვარში. დაქირავებულ კაცს დღიურ ქირათ აძლევდენ 1 მ. და ერთი კვირის სავძალს. თუ მას კარგ პირობებში უხდებოდა მგზავრობა, ერთ კვირაში უკან ბრუნდებოდა და ლამპის მუშა მოსამსახურეს უჯდებოდა 7 მ. 20 კ. (ე. ი. ერთი მესამედი თვიური ჯამაგირისა), ხოლო თუ მეტ ხანს დაავიანდებოდა—მეტცი. რამე უბედურება რომ ეწეოდა ასეთს დაქირავებულს, მისი ჭირისუფალნი მედიატორულ სამართალში მოსთხოვდენ ხოლმე გამოსვლას. მის დამქირავებელს. ასეთივე ისტორია აქვს ნავთის, მარილის და სხვა საჭირო საგნების შეძენას.

ცხოვრების ასეთი პირობების წყალობით სვანეთში სამსახურში წასვლაზე ძალიან უარს აცხადებდა ყველა. ხშირათ თვით სვანეთის ინტელიგენციაც სვანეთს გაურბოდა. უმაღლეს სწავლა დამთავრე-

ბულნი ადგილობრივი მკვიდრნი აქ ცხოვრებას ხომ სულ ვერ ახერხებდნენ. ამ მხრივ პირველი მაგალითი მათ უჩვენა განსვენებულმა ექსევასტი გაბლიანმა და ბოლო დროს ექიმმა გიორგი ნიჭარაძემ. ამჟამად სვანეთში მთავრობამ გახსნა ორი სავაჭრო და შემდეგ ერთი კოოპერატივი მესტიაში. განზრახულია გაიხსნას კოოპერატიული განყოფილება ბეჩოში და ლახამულაში. მოსამსახურეებს დღეს შეუძლიათ ადგილობრივად შეიძინონ მათთვის საჭირო საგნები. ეს სვანეთის ცხოვრებაში იშვიათ მოვლენათ ჩაითვლება და, იმედია, მომავალში სათანადო ორგანოები ამ საქმის გაფართოებას სვანეთში ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევენ.

სამკითხველოები.

სამკითხველოები ძველ დროში სვანეთში არ არსებობდა. უურნალ-გაზეთების წაკითხვის საშუალება ადგილობრივ მოსამსახურეებს არ ჰქონდათ. მთელი წლების განმავლობაში არ ესმოდათ არაფერი მათ გარშემო მომხდარ ამბებზე და ამნაირად მოკლებულნი იყვნენ ყოველგვარ სულიერსა და გონებრივ საზრდოს და რამოდენიმე წლის განმავლობაში ეს გარემოება გადაგვარების დაღს აჩნევდა სვან ინტელიგენტს.

ხშირათ იწერდნენ გაზეთებს, მაგრამ ცაგერიდგან ისინი არ მოჰქონდათ ფოსტის ზურგით მოსატანათ გაგზავნილ ჩაფრებს. სვანს რომ რუსეთში სალდათათ მყოფ შვილისათვის ფული გაეგზავნა, ხშირათ იცხობდა ერთი კვირის სავაძალს, მიდიოდა მთებით ცაგერისაკენ და, თუ არ იღუპებოდა მთაზე ზვავისა და ქარ-ბუქისაგან ხრამში ანუ უფსკრულში გადავარდნით და მშვიდობიანათ იმგზავრებდა, ჩადიოდა ცაგერში, გზავნიდა ფულს რუსეთში, ხოლო თვითონ უკან ბრუნდებოდა და ამნაირად 5—10 მ. გაგზავნა სვანს უჯდებოდა 7-10 მანეთამდე. ამჟამად დაწყებულია მუშაობა ჯვარიდგან სვანეთამდე ტელეგრაფისა და ტელეფონის გასაყვანად და ახლო მომავალში იქნება დამთავრებული. გახსნილია სამკითხველოები: მესტიაში, მულახში და სხვ.

სვანები და სვანური ენა.

მრავალი მეცნიერული საბუთი ნათლათ ღალადებს სვანები-სა და დანარჩენ მის მოძმე ქართველ ტომების ერთიანობაზე და ნათესაობაზე. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ საკითხზე დღემდე გრძელდება ბუნდოვანი აზრების გამოთქმა და ფაქტების დამახინჯება იმ პირების მიერ, რომლებსაც საქართველოს წარსულზე თითქმის არაფერი გაეგებათ და მათ მიერ ასეთი აზრების გამოთქმა მხოლოდ ძველ დროში საქართველოში გაძლიერებულ გამარუხებულ პოლიტიკის ნაკარნახევად უნდა ჩაითვალოს. ზოგი მათგანი ამბობს, რომ სვანები სულ სხვა ტომ-მოდგმის ხალხია, არავითარი საერთო და ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართველებსა და მათ შორის არ არსებობს. სვანურ ენას არავითარი მსგავსება და ნათესაობა ქართულ ენასთან არ აქვსო და სხვა...

აი, მაგალითათ, რას სწერენ ამაზე ბ.ბ. ტეპცოვი და სტოიანოვი.

პირველი ამბობს: „თვითვეულ საზოგადოებას სვანეთში აჩნევია თავისებური და განსაკუთრებული ტიპური დალი. სვანეთში მყოფს ადვილათ შეუძლია გაარჩიოს უშგულელი მულახელისაგან, ლახამულელი მესტიელისაგან და სხვა... უშგულელია წვრილი, შავგვრემანი და სულით მკოსანი. მესტიელი ნამდვილი მკვიდრია იაროსლავის გუბერნიისა: იგივე ქერა წვერი, მუდამ მოცინარე მოძრავი თვალე-ბი. მულახელი წარმოადგენს ნამდვილ მალოროსიელს არა მარტო შეხედულებით, არამედ ხასიათით, ყოფა-ცხოვრებით, იგივე ზაპოროჟელი „მუჟიკის“ უღვაშები, მძიმე სიარული, დაღვრეპილობა და სხვა“ *)...

როგორც დაინახავს მკითხველი ამ ამონაწერიდან, ბ-ნი ტეპცოვი ტიპიურ განსხვავებას უფრო ნახულობს თვით სვანეთის ამა თუ იმ საზოგადოებაში მცხოვრებ ძმებს შორის, ვიდრე სვანებ-სა, ველიკოროსებსა და მალოროსებს შორის და ამნაირად სვანები მან რუსების სახელით აკურთხა. ზედმეტათ მიმაჩნია ამ სვანზე ბ. ტეპცოვის საწინააღმდეგოთ ანუ საპასუხოთ სერიოზულაბ

*) ტეპცოვი. Сборник материалов для опис. местностей и племен Кавказа. Вып. 10. გვ. 42.

გალაშქრება, ვინაიდან ღრმად დარწმუნებული ვარ იმაში, რომ ყოველი, ცოტათ თუ ბევრათ შეგნებული ადამიანისთვის, რომელსაც საქართველოს წარსულზე რაიმე გაეგება, სვანებზე რაიმე სმენია, ანბანურ ქვეშარიტებას შეადგენს, რომ სვანები ქართველი ხალხის მოძმე შტოს შეადგენენ და არა მალოროსებს და ველიკოროსებს, ხოლო სვანური ენა იაფეტურ ენათა ერთ ჯგუფათ ჩაითვლება.

ამავე აზრის არიან ივ. ჯავახიშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილი, პლინიუსი, იერუსალიმელი პატრიარქი დოსითეოსი, შარდენი, მე-XVIII საუკ. მწერალი პილდენშტეინი, კლაპროტი, დიუბუა-დე ბონოპრე, ხახანაშვილი, რადდე, მაქს მიულერი, ნადეჟდინი, დიმიტრი ბაქრაძე, გორგაძე, ნ. მარი და სხვა...

მართალია, პირველი შეხედვით კაცი დაინახავს რაღაც ტიპიურ განსხვავებას სვანებსა და ქართველებს შორის, მაგრამ ეს იმიოთი აიხსნება, რომ ქართველი ხალხი თავისი პირვანდელი ბინადრობის გამოცვლის შემდეგ ბედმა, ან უკეთ რომ ვთქვათ, ეტნოგრაფიულმა პირობებმა დააშორა ერთმანეთს. მის შემდეგ მათ შეხვდათ ცალ-ცალკე ცხოვრება და ამ სხვადასხვა ბუნებისა და გეოგრაფიულ პირობების გავლენამ შექმნა მათ შორის ისეთი ტიპიური განსხვავება, როგორიც არის, მაგალითად, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ფრანგებს, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის გერმანელებს შორის, მალოროსებსა და ველიკოროსებს შორის და სხვა.

მართალია, ტიპიური განსხვავება არსებობს სვანეთში ლახამულელებსა და დანარჩენ სვანებს შორის, მაგრამ მათ თვით სვანებიც ებრაელების შთამომავლობათ სთვლიან. ებრაელთა ტიპი დღემდე შეუნახავთ. სვანები ამ ლახამულელებს ამ ბოლო დრომდე ცოლათ არ ირთავენ, მაგრამ დანარჩენ სვანებს შორის არავითარი ტიპიური განსხვავება, როგორც ზევით არის ნათქვამი, და რუსების მსგავსება არ არსებობს.

სვანური ენის შესწავლაში ანუ გამორკვევაში ლინგვისტიკას დღემდე ვერ მიულწევია მიზნისათვის. ამ ბოლო ხანებში სვანური ენის შესწავლას შეუდგენ პროფესორები ნ. მარი და აკ. შანიძე და, იმედია, მათი შრომით ახალი ნაბიჯი იქნება გადადგმული მეცნიერებაში სვანური ენის გამორკვევის საქმეში.

ამჟამად თამამათ შეიძლება ითქვას, რომ სვანური ენა უნდა წარმოადგენდეს უუძველესი ქართული ენის ნაშთს და დღესაც მის ერთ შტოთ უნდა ჩაითვალოს. ამ მოსაზრებას რამდენიმეთ ეთანხმება ნ. მარიც, რომელიც სწერს: *Лишь только жалкая горсть когда то многолюдного народа (сванов), застрявшая в пределах*

Свании, является ныне одной из лучших хранительниц исконных яфетических традиций и единственной живой представительницей утраченного на юге чрезвычайно важного лингвистического звена *)).

იგივე პროფესორი გამოსთქვამს იმ აზრს, რომ სვანები მცირე აზიაში ცხოვრების დროს პირველ როლს თამაშობდნენ იაფეტური მოდემის ტომთა შორის. პირველადვე უნდა ეჩინა თავი იაფეტურ ენაზე მწერლობას, იმ საღმთო წიგნებს, რომლებიც უფრო ძველნი არიან, სვანური ენით გაჟღერებულია ეტყობათო და ამიტომაც მისი აზრით სამღვთო წიგნები პირველად სვანური ენიდან უნდა იყოს გადმოთარგმნილი **). რამდენათ მართალია მარის ასეთი მოსაზრებანი, მე ვერ შევეხები, მაგრამ ის კი თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სვანურ ენაში ბევრი ისეთი სიტყვები შენახულა, რომლებიც ქართულ ლიტერატურაში ერთ დროს ხმარებაში ყოფილან, მაგრამ შემდეგში მას ეს სიტყვები დაუკარგავს და მარტო სვანურს შერჩენია დღემდე.

ივ. ჯავახიშვილი სვანურ ენას ქართულ ენის მესამე შტოთ სთვლის და ამბობს: „შეიძლება მომავალში დამტკიცდეს, რომ ქართველების ძველი ლიტერატურული ენა იყო არა ქართული, არამედ სვანური ან მეგრულიო“ ***).

ასეა თუ ისე ადგილობრივ გეოგრაფიულ პირობებისაგან სვანეთში შექმნილ კარჩაკეტილ ცხოვრების წყალობით, სვანურ ენაზე ეტყობა არც ერთ ენას, არც ერთი ერის მწერლობას და ლიტერატურას გავლენა არ მოუხდენია და ამიტომ სვანური ენა ამ კუთხეში დღემდე იმ სახით არის დაცული და შენახული, რა სახითაც ის შეჰყვით მათ სამხრეთიდგან სვანეთში შესვლისა და დამკვიდრების დროს.

დიმიტრი ბაქრაძე სვანურ ენაზე სხვათა შორის სწერს, რომ ის საესეა ქართული სიტყვებით. გენერალმა ერკეტმა სვანური ენა წარმოადგინა ქართულ ენის მესამე შტოთ ****), მაგრამ, მიუხედავად ყოველივე ზემოთ ნათქვამისა, ახალმა „მეცნიერმა“ ბ. სტოიანოვმა განიზრახა ამ ქვემარტების დაჩრდილვა, ფეხქვეშ გათელვა და 1882 წელს შემდეგი მოსაზრება გამოაქვეყნა: „ერთნი ამტკიცებენ, რომ სვანური ენა ქართული ენის მონათესავეა. მეორენი ამბობენ, რომ ეს ენა არის განსაკუთრებული ენა. მესამენი მას წარმოგვიდგენენ დამაჩინებულ ქართულ ენათ. მაგრამ ვერც ერთი მათგანი ვერაფრით

*) Март. Из. поезд. в Сванию. Стр. 34.

**) Март. Яфетические названия деревень и раст. Стр. 9—45.

***) ჯავახიშვილი. ქართ. ერ. ისტ. წ. 1. გვ. 19. 20.

****) პროფ. ჰიუგო შუხარტი. გეოგრ. და სტატისტ. ქართ. ენებისა. გვ. 287.

თავის ამა თუ იმ შეხედულებას ვერ ამტკიცებს, იმ უბრალო მიზეზით, რომ სვანური ენა არ იციან. მე კი ძალიან მაკვირვებს, რომ სვანურ ენაში ერთი ქართული სიტყვაც არ ურევია და სხვა.. ბაქრაძე ამტკიცებს, რომ თავისუფალ სვანეთის საუბარში უმრავლესობა ქართული სიტყვებია, ხოლო სადაღმქელიანოში—მეგრული. მას უნდა, რომ ამაში ჩვენ დაგვარწმუნოს, მაშინ როდესაც მას თავისი მოსახრების დასამტკიცებლათ ვერ უპოვნია რამოდენიმე ათეული სიტყვაც კი. რადღე ბაქრაძეს ფების ხმას აპყოლია და ამასვე იმეორებს. ნადეჟდინი, მაქს მიულერის ზეგავლენით, ამტკიცებს სვანური ენისა და ქართულის ერთძირიანობას*).

თუ რამდენათ მართალია ბ. სტოიანოვი იმაში, რომ სვანურ ენაში ერთი ქართული სიტყვაც არ ურევიაო, ამას მკითხველდ ადვილათ დაინახავს ჩემ მიერ მისი ასეთი გამოსვლით გამოწვეულ და ამ ორ ენათა შესადარებლათ შედგენილ ლექსიკონიდან. აქ კი მხოლოდ იმას ვიტყვი, რომ თუ რომელიმე მეცნიერი ლინგვისტი, ამა თუ იმ ენის გამორკვევას შეუდგება, მისთვის საჭიროა ამ ენების შესწავლა და მერე ამა თუ იმ დასკვნის გამოტანა მათ შესახებ. ბ-ნი სტოიანოვი ამ ლოლიკურ გზას ასცილებია და ისე ზერეღეთ გაულაშქრია მასზე უკეთესათ სვანურ-ქართულ ენათა მცოდნე მეცნიერების წინააღმდეგ. მართალია მას სვანური ენის შესწავლა დაუწყია 1881 წ. თავის მოწაფე დაღმქელიანისაგან, მაგრამ მან სვანეთში იმოგზაურა შემდეგ 1882 წ. და მე ვერ დავიჯერებ, რომ ერთი წლის განმავლობაში მას სვანური ენა შეესწავლა და თუ კი ის აღიარებს თავს სვანური ენის მცოდნეთ, საკმარისია მივუთითოთ მას, მისივე ხელით, სვანურათ დაწერილ სიმღერებზე და ლეგენდებზე: მეთქი, ბიმურზოლა, ლილა, ვოსაბრალე უშგვლაშ ბაპარ, ბარბოლ, რავქენ და სხვა, რომლებიც ისეთი უტრანსკრიპციო და დამახინჯებული სვანური ენით არის დაწერილი, რომ მათ კითხვის დროს სვანური ენის მცოდნეს პირი უშრება. ცხადია ბ. სტოიანოვს თვითონ არ სცოდნია რამდენიმე ათეული სიტყვა არც სვანური, არც ქართული, თორემ მას არ გაუჭირდებოდა სვანურ ენაში არამც თუ ერთი ქართული სიტყვის ნახვა, არამედ რამდენიმე ასეული სიტყვისაც, რასაც ჩვენ დავინახავთ ჩემს მიერ შედგენილ ქვემოთ მოთავსებულ სვანურ-ქართულ სასაუბრო ფრაზებსა და ლექსიკონიდან. მაგალითათ:

*) Стоянов. Сбор. мат. для опис. мест. и плем. Кавказа. Вып. X.

- 1) სვანურად: ძიძი სკივრისკა ვოქვრან განზარ წრის.
ქართულად: ძიძას სკივრში ოქროს განძები არის.
- 2) სვ.: ამ სოფელი მამასახლიშ ყვილდეერისკა ლდემგსაყრან ქუ-
თაშთე ბარგი ღაჟიდ ი ლადგუჭარდ.
ქართ.: ამ სოფლის მამასახლისი ყველიერში ვაემგზავრა ქუ-
თაისში ბარგის საყიდლათ და სავაჭროთ.
- 3) სვ.: მეზვებელ გლეხდ სამ თუმნი ნაღ ლურსან წყიდ.
ქართ.: მეზობელმა გლეხმა სამი თუმნის ნალ-ლურსმანი იყიდა.
- 4) სვ.: დედეს აშირ ბატნ ქათად საყა ქარს სამ თუმნდ ნა-
ჟიდუ.
ქართ.: დედას ასი ბატი და ქათამი ყავს ოჯახში სამ თუმნათ
ნაყიდი.
- 5) სვ.: თვეფე, ხანჯარ, დაშნაჲ სწკირთ მარაღ ლის შვანისკა.
ქართ.: თოფი, ხანჯალი და დაშნა საჭირო იარაღი არიან
სვანეთში.
- 6) სვ.: საბრალ ვოძელ ბეფუმეს ყვითელ ფურე ხასქვარე მიჩა
ბიძაღ.
ქართ.: საბრალო ობოლ ბავშვს ყვითელი ფური აჩუქა მისმა
ბიძამ.
- 7) სვ.: დიდარ გლეხდ ჭვარემ ი დეკვარე ჟვეგ წყიდ სამ
ათას მანათ დგაჭრანხანქა.
ქართ.: მდიდარმა გლეხმა ჭაყებისა და დეკეულების ჯოგი
იყიდა სამ ათას მანეთად ვაჭრებისაგან.
- 8) სვ.: ყვილდეერე ადაბს ტაფელშე ოთელხინედ საბრალ მეზ-
ბელ ქვრივ ვობელ.
ქართ.: ყველიერის აღებას ტაფეულით დავალხინიანეთ საბ-
რალო მეზობელი ქვრივ-ობოლი.
- 9) სვ.: დედე ილტოვანდ საყდარისკა თვეისკა ვაშთხეინ.
ქართ.: დედა ლოცულობს საყდარში თვეში ოთხჯერ.
- 10) სვ.: დანდ ქათლან ფან სემი აბაზლი, წინწლიშ სემი შაურ.
ქართ.: დედალი ქათმის ფასი სამი აბაზია, წინწილისა—სამი
შაური.

ამ.-კავკასიის ცენტრ. აღმასკომის წევრი ბ ი მ უ რ ზ ა ა თ რ ა-
ს ი ძ ე. ყოფილი სადადეშქელიანო სვანეთის გლეხი.

- 11) სვ.: მამასახლისდ წამბუკდე ათწს მანთი თამასუკვე.
ქართ.: მამასახლისმა დამიბეჭდა ათასი მან, თამასუქო.
- 12) სვ.: ვიდაქრ თემ სარგებლი ნწთიგობჰ მდ.
ქართ.: უდიერი თენი სასარგებლოა ნათესაობისათვის.
- 13) სვ.: ღწრიბ გლეხ გვიძანდ ადგობსშწნ ტწნი ღქრშკ.
ქართ.: ღარიბმა გლეხმა გვიან ივანშმა ტახის ღორით.
- 14) სვ.: ნეზვი ფრღაკ ღუზნილდ თაწედ გზწკრს თუმწნდ.
ქართ.: ნეზვის ფოლიკი პოხით მიყვიდე მგზავრს თუმნად.
- 15) სვ.: აფსნეკდ ამუმწწვრე შუკვევი უწდელ ანბავშკ.
ქართ.: ამხანაგმა გამაჯავრა შუკაზე უზრდელი ამბირ.
- 16) სვ.: წყენწრ გზწკრ ადღენსღავე ღსღდიღწღჯი მიჩა მი-
თილდ.
ქართ.: წყნარი მგზავრი გაღანძღა სადილობაზე მისმა სი-
მამრმა.
- 17) სვ.: თვეივი ვარჩხლი სწღტ ო ჩწწწწ ჩხარა შაურდ წწვიუდ.
ქართ.: თოფის ვერცხლის საღტე და ჩახმახი ცხრა შაურად
ვიყიდე.
- 18) სვ.: ბოტწ ქვირქე, ბამბი ღები ო საბწწ წწვიდ მეზვბეღდ.
ქართ.: ბოტის ქურქი, ბამბის ღები და საბანი მომყიდა
მეზობელმა.
- 19) სვ.: ჯიბისგა მწწ ვარჩხლი განწწრ ფარსწგდ.
ქართ.: ჯიბეში მიღევს ვერცხლის განძები ფარსავად.
- 20) სვ.: ფიცრი ღქოწწწ წწგე ვოწტწტდ.
ქართ.: ფიცრის ღერეფანი ამიგო ოსტატმა.
- 21) სვ.: ძუღვწ ზიღს მეშიღწრ წღღწწწწწწწ.
ქართ.: ზღვის პირას მუშები დაიღუპნენ.
- 22) სვ.: დიღწბ ო მწღღ ქვეუნი გამჩენ ღქრბწწვ.
ქართ.: დიდება და მაღლი ქვეყნის გამჩენ ღმერთს.
- 23) სვ.: მი ღერე უღვა მეკნი მყა, ჩხარა ფურწღ, სეში ჭერეღ
ღეკავღწრ.
ქართ.: მე ორი უღელი (ხარი) მხენელი მყავს, სამი ჭრელი
ღეკეული.

24) სვ.: საყდრისგა ათას ვაქეწნ ხტ-ჯვან წრის სეში აშირ ვარჩხდი ოასწრ.

ქართ.: საყდარში ათასი ოქროს ხატ-ჯვარი არის და სამასი ვერცხლის თასი.

25) სვ.: კვამწრ, ჭეკარტალ სეში ფრღიკ თვით თუქმანდ წხვიედ, გვეჭი კწლეერ ი ზურგვევიელ თვით მანწთდ.

ქართ.: გაკვამლული, გამჭვარტლული ტახის ღორის სამი ფოლიკი თითო თუშნათ ვიყიდე, გოჭის კალივერი და ზურგიელი თითო მანეთად და სხვა.

ასეთ მაგალითებს ბ. სტრიანოვს უთვალავს მოფუყვან სვანურ ენაზე მის ყალბ შეხედულებების გასაშუქებლათ, მაგრამ მე მგონია მკითხველი ამითაც დაკმაყოფილდება და ახლა კი ჩამოვთვლი იმ სიტყვებს, რომლებიც ერთსა და იმავე მნიშვნელობით არიან ხმარებაში სვანურში და ქართულში. მაგალითად:

ა.

სვ. ქართ.

ანბწე — ანბავი

ანკრიშ — ანკარიში

აწრ — აწრი

ადგილ — ადგილი

ათსნეგ — ამსანაკი

ადვილ — ადვილი

წრი — წრის

ამგვან — ამგვარი

აწმა — აწმა

ასგ — ასგ

არტან — არტახი

აღიან — აღიანი

წვილდ — აწვილდა

აწმარან — აწმარა

ათას — ათასი

ატლან — ატლასი

აღა — აღა (სეღამხეღველი)

ანწგ — ანაკი

ამღწკ — ამღაკი

ამ წდგილს — ამ ადგილას

ამ ზუმ — ამ ზომის

ანკურ — აკური

წდვილ — ადვილი

ათეშწკ — ათაშანგი

ამწემ — ამან

ამითან — ამისთანა

ამიშ — ამისი

ამიტველ — ამის ტრფი

წცქე — აცა

არტავან — არტავანი

ასტამ — ასტამი

აღაბ — აღება

წრთქვილ — ერთკული

ბ.

გვამ — გვამი
 გვარ — გვარი
 გურგვინ — გვირგვინი
 გვალი — გვაღვა
 გვალი — გვალი (ვალი, გასწი)
 გარევილი — გარეული
 გიჟ — გიჟი
 გვეტი — გოტი
 გემ — გემო
 გემში — გემისი
 გუდა — გუდა
 გლეხ — გლეხი
 გან — განი
 განიღჟერ — განიერი
 გზავრ — გზავარი
 გოგირ — გოგირდი
 გზის — განძი
 გმირ — გმირი

გაჭივრება (ჭირი) — გაჭირვება
 გვეში — გომი
 გრილი — გრილი
 გვარჯილია — გვარჯილია
 გოწინი — კოწინური
 გამტყდილი — გამტყდილი
 გვირბიტი — გვირბიტი
 გერმანევილი — გერმანეული
 გამხენ — გამხენი
 გვიან — გვიანი
 გავარ — გავა
 გარევილი — გარევილი
 გაღან — გაღანაშტა
 გაღვან — გაღვანი
 გაწბილი — გაწბილი
 გური — გური
 გარჯ — გარჯა

დ.

დედი — დედა
 დაშდვი — დათვი
 დეკავილი — დეკავილი
 დირ — დირე
 დავ — დავი
 დიდარ — დიდარი
 დიმილი — დიმილი
 დარჯი — დარჯი
 დუმი — დუმი
 დრევი — დრევი
 დედაბერი — დედაბერი

დედოვლი — დედოვლი
 დეივან — დეივანი
 დარბაზ — დარბაზი
 დანაშაურ — დანაშაუვი
 დინჯი — დინჯი
 დარ — დარი
 დიდბი — დიდბი
 დუხტი — დუხტი
 დალი — დალი
 დინდგილი — დინდგილი
 დანბალი — დანბალი

დნიკ — ტაიკი
დამწე — დამწა
დუთხელ — თხელი

ემქე — ემქეი
ექე — ექეი
ეკებან — ეკეების

ვლირე — ველური
ვწინ — ვწინი
ველ — ველი
ვერბ — ორბი
ვოსშე — ვასშეში
ვწრ — უარი
ვოლ — ვოლე
ვწლ — ვალი
ვორგვილ — ორგული

ზწრ — ზარი
ზავ — ზავი
ზარწლ — ზარწლი
ზარღვ — შარღველი
ზღვიდ — ზღვიდ
ზენე — ზენე
ზემა — ზემა
ზურგველი — ზურგიელი

თვეუ — თოფი
თვია — თვითა
თვე — თვე
თე — თეაღი

დილეგ — დილეგი
დორწე — დორა

2.

დერუ — ორი
დეუდ — იაუად
დეკეან — ეკეიანი

3.

ვეე — ოფელი
ვეფს — ვეფსევი
ვწრგ (აწწწური) — ვარგა
ვიქე — უქეი
ვიდექრ — უდიქრი
ვერთქელ — ორთქელი
ვოსტტ — ოსტტი
ვწწინა — ვწწინა

ზ.

ზვინ — ზვინი
ზმარება — ზიარება
ზუმბე — ზუმბა
ზეთ — ზეთი
ზარმწე — ზარმწევი
ზისს — სისსელი (მეგრ. ზისსირი)
ზორწე — ზვარწე

თ.

თაწნ — თაწნი
თემა — თემა
თეთვნი — თეთრი
თხილმწრ — თხილმწერი

თასმა — თასმა
 თეთრ — თეთრი (ფუფი)
 თაჭკ — თაჭკი
 თას — თასი
 თუთინ — თუთუნი
 თეთ — თეთრ
 თუმინ — თუმინი
 თანხმა — თანხმა
 თავსუფელ — თავისუფალი
 თვალაშ — თვალადი
 თვინგ — თუნგი

იმედ — იმედი
 იმგვამ — იმგვარი

კვიდრ — მკვიდრი
 კახმა — კახმა
 კინჩხ — კინჩხი
 კიბდენ — კიდობანი
 კალკ — კალკი
 კათხ — კათხა
 კვენ — ვვერნა
 კან — კანი
 კემუხ — კემუხტი
 კიბ — კიბე
 კვანჩხვ — კვანჩხვა
 კვანჩხესკ — კვანჩხი
 კერამ — კერამი
 კულუნ — კულუნი
 კვამ — კვამლი
 კოლეუ — კოლეუნი

თარგმინ — თარგმანი
 თაგობელ — თაგი და ბაგობელი
 თხრილ — თხრილი
 თიაჭარ — თიაჭარი
 თამასუკვე — თამასუკვი
 თაგდებ — თაგდები
 თხრიკ — თახარიკი
 თავდანბალ — თავდანბალი
 თეფშ — თეფში
 თვითეი — თვითეული
 თურქულ — თურქული

ი.

იღბალ — იღბალი

კ.

კამას — კამასი
 კავ — კავი
 კაკალ — კაკალი
 კალენ — კანონი
 კალმეტვ — კალმეტვი
 კალმას — კალმასი
 კანკ — კანკი
 კენკ — კენკი
 კუთხვ — კუთხვანი
 კვთხ — კვთხი (კვერთხი)
 კირ — კირი
 კეხ — კეხი
 კეთილ — კეთილი
 კვიტ — კვიტი
 კალთამ — კალთა
 კოკერამ — კოკერამი

კუბ — კუბო
 კეტი — კეტი
 კუხრ — კუხრი
 კუბღწ — კუხატი
 კოტრ — კოტრი
 კეთლად — კეთილად
 კაბ — კაბა
 კარავ — კარავი
 კერკაჟ — კირკაჟი
 კვირტი — კვირტი
 კვირწი — კვირწი
 კალტუეზ — კალატონი
 კანკე — კაკვი
 კალდამ — კალდამი
 კრლ — კივილი

კოკა — კოკა
 კარკატი — კაკანობს
 კაწ — კაწი
 კარდალ — კარდალა
 კაწირ — კეერი
 კირვენ — კირვენი
 კელაზ — კერაზი
 კვერალ — კვერი (მატარა საბავშვო
 ჰური).
 კვაბად — კომბალი
 კვანჩხა — კოჭლი
 კუდა — კუდა
 კუთუ — კუთი (ბარკალი)
 კათხ — ტაბაგ — კათხა — ტაბაკი

ლ.

ლანჩქ — ლანჩი
 ლანტი — სანტიუელი
 ლამპწ — ლამპარი
 ლერვ — ლერი
 ლიშნავი — აშენება
 ლირღვე — ღარღვევა
 ლამთიღწ — სამამამთილთ
 ლოტვ — ლოტვა
 ლეთუ — ლეთი
 ლუსევი — ღურსმანი
 ლაკინ — საკირე
 ლობიო — ლობიო
 ლაქი — ლამი
 ლამკწ — ლამქარი
 ლაუაუ — ლაუაუი
 ლიწხავაწ — შწუხარება

ლუწხავა — შწუხარე
 ლარ — ლარი
 ლიმწარვე — გაჭავრება
 ლახუსღვ — ლახოსტაკი
 ლეიბერავე — ღახგრული
 ლაკმწ — სახმარი
 ლუღხვე — ღარღველი
 ლიგენევი — მოგონება
 ლაღ — ლოდი
 ლაკაწ — ლაკამი
 ლუბდითე — ბედილობა
 ლისრულე — ასრულება
 ლირღვე — ღარღვევა
 ლავაწ — ლავაწი
 ლიტ — ლიტლიტი
 ლემწირ — სამწერი (შესაწირავი)

მწიკ — მეწიკი
მბრძღა — მბარია
მბრძლი — მბრძლებს
მბრძლა — მბრძლებს
მესერთავ — მოსართავი
მი — მიე
მტუ — მატული
მარქე — მარქვა
მეწემ — მოწემე
მაგალით — მაგალითი
მასხარა — მასხარა
მეწეხ — მეწეხი
მოლალტ — მოლალატე
მწიკ — მწიკი
მინჯე — მუნჯი

ნადირ — ნადირი
ნამუსე — ნამუსი
ნერგ — ნერგი
ნივრა — ნივრაი
ნეკეა — ნეკეანი
ნზ — ნეზა
ნამეტნ — ნამეტანი
ნაკლებ — ნაკლები
ნიშან — ნიშანი
ნიჭ — ნიჭი
ნისლ — ნისლი
ნიაგ — ნიაგი
ნთლ — ნათელი
ნალებ — ნალები
ნახატ — ნახატი
ნეწე — ნეწევი

მწიკ — მწიკი
მელავ — მოლავი
მარქაფ — მარქაფა
მასწე — მსქეფა
მბრძლ — მებრძლები
მცრე — მცინებს
მცრეწ — მცრეფარი
მეთმინე — მთმინელი
მთხრობელ — მთხრობელი
მესერელი — მოსარელი
მომწიგ — მომწიგანი
მედელი — მდინავი
მეკნი — მხენე ჯი
კწ — ხარი

6.

ნად — ნადი
ნანდველ — ნანდველა
ნაბად — ნაბადი
ნიშნდვირ — ნიშნდვირი
ნაფთე — ნაფთარი
ნარღთ — ნარღათ
ნგველ — ნგველი
ნად — ნადი
ნიკრატ — ნიკრეტი
ნად — ნადი
ნეზე — ნეზევი
ნეიდობ — ნესეიდობა
ნინ — ენა
ნახარჯე — ნახარჯი
ნზიქე — ნაბიქარი
ნაბ — ნაბაბი

ნაიძინ — ნათქმინ
ნამსახურ — ნამსახური
ნაწიუგ — ნაწიუი
ნასდგომი — ნასადგომი
ნასმერთაღუ — ნასამართლევი

პქმან — პაემანა
პეხილ — პახიერი
პირიტუგ — პირუტყვი
პილწ — პილწი
პატივ — პატივი
პატრან — პატრანი

ჟინჟილ — ჟინჟილი
ჟღელ — ჟლივილი

რისხუ — რისხვა
რიუ — რიუე
რიკ — რიკი
რიგაჲს — რიგიანი

სპილენჯ — სპილენძი
სასდიკ — სასტიკა
სვინჯ — სვინა
სიგელ — სიგელი
საკმევილ — საკმეველი
საჲს — სასე
საჲტელ — საძატელი
საკსაჲრ — სახსარი
საკუთაჲრ — საკუთარი
საჲვდირ — საჲვედური

ნასიულაგ — ნასიულაკარი
ნატალაგ — ნეტარი
ნატაღუ — ნატვლად
ნაჲიდუ — ნაჲიდი
ნაჲილ — ნაჲილი

კ.

პასვიხუ — პასუხი
პილ — პირი
პირობ — პირობა
პადვირ — პანდური
პიტნა — პიტნა

ქ.

ქაჲ — ქაჲი
ქაჲგ — ქაჲგი

ღ.

ღიგენ — ღიგინი
ღიგაჲს — ღიგება
ღაჲს — ღაჲსი

ს.

სანდრეკ — სანდურაკი
სადგვეკ — სადგომი
საჲღაჲრ — საჲღარი
სვისტ — სუსტი
სამეთხუ — სამთხუ
სვინილის — სინილის
საპენ — საპანი
საჲთელ — საჲთელი
საჲღაჲგ — საჲღაკი
სარაჲგ — სარაჲგი

საიუკან — საიუკარი
საბრალ — საბრალთა
საიგან — საიგარი
სადილ — სადილი
საწდლობ — საწდლობა
საწრგებ — საწრგებელი
საშერთაწლ — საშერთაწლი
საჩიგან — საჩიგარი
საკუთან — საკუთარი
საყდარ — საყდარი
საბუთ — საბუთი
სვეტ — სვეტი
სხიგ — სხიგი
სკიგ — სკიგური
სანუვირ — საწვირი
საბან — საბანი
საღამ — საღამი
სკელ — სკელი
საკურელ — საკურიელი.

ტაფლ — ტაფელი
ტკერ — შტკერი
ტაღან — ტაღანი
ტკერ — ტკერი
ტვიტელ — ტვიტელი
ტანდ — ტანტი
ტახ — ტახი
ტარესუ — ტარესი
ტუტ — ტუტი
ტველ — ტვლი
ტან — ტანი
ტვინ — ტვინი
ტიშ — ტილი

საწუნდარ — საწინდარი
სეფსევერ — სეფისევერი
სარსელ — სარსელი
სტვირ — სტვირი
საჯღაბ — საჯღაბთა
სალსინგ — სალსინთა
საჩქვან — საჩქვანი
სათაწ — სათაწელი
საზრ — საზრდი
სათმ — სათმთა
საკურცხვილ — სკამი (საკატუხი)
საკანც — საკანცი
საწვამ — საწვამელი
საბეგვ — საბეგვი
სვეუ — სვეუ
სვევიან — სვევანი
სვრილ — სვრელი
სვიგვ — სვიგი

ტ.

ტან — ტანი
ტრანან — ტრანანი
ტრამ — ტრამთა (ტბა)
ტუგვ — ტუგვი
ტევან — შტევანი
ტუვიბ — ტუვიბი
ტვირ — ტვირი
ტუვი — ტუვიანი
ტანჯვა — ტანჯვა
ტამან — ტამანი
ტაბელ — ტაბელი
ტვიც — შტვიცი

უ.

ურჯულ — ურჯულა
 უღუნბირ — უღაბური
 უღმან — უღვაძი
 უღვა — უღელი
 უნბილ — უნებურად
 უბრაღვ — უბრაღა
 უხდეღ — უხრდეღი
 უფელბ — უფელბა
 უკალბ — უკანბ
 უკადრბ — უკადრბი
 უკანასკნელ — უკანასკნელი
 უბანღ — უბედური
 უდრბუღ — უდრბუღად
 უმბნკ — უმანკ
 უცნკ — უცნა
 უსვინდბ — უსინდბი
 უკტრანღ — უკატრანღად
 უფასკ — უფასად
 ურიკვღ — ურიკვად
 უტლ — უტლა

უსერკებბიღ — უსერკებბლა
 უგულმას — უულგაძა
 უღხინვღ — უღხინვად
 უკვან — უკვანა
 უბაჟღ — უბაჟად
 უმბანვღ — უმბანვად
 უღან — უღანა
 უმანღ — უმანღა
 უღინ — უღინა
 უნკრბიღ — უნკანბიღად
 უწმინდკინ — უწმინდკინი
 უღუღ — უღუღა
 უკლბნვღ — უკლბნვად
 უკინდღ — უკინდღად
 უქურწვიღ — უქურწვინა
 უჯრან — უჯრანა
 უბრანკ — უბრანკა
 უანღვინ — უმანღვინი
 უფასკ — უფასად

ფ.

ფანკ — ფანკა
 ფანსკ — ფანსკად
 ფანტბიღ — ფანტბიღი
 ფანფაღ — ფანფანი
 ფანრ — ფანრი
 ფანბ — ფანბი
 ფან — ფანა
 ფანტ — ფანტა
 ფანტ — ფანტა
 ფანტრბიღ — ფანტრბიღად
 ფანსკ — ფანსკად

ფიქ — ფიქს
 ფერან — ფანტერანბა
 ფანტ — ფანტა
 ფერ — ფერი
 ფიქ — ფიქი
 ფან — ფანა
 ფან — ფანა
 ფანდვინ — ფანდვინი
 ფანდ — ფანდი
 ფელიკ — ფელიკი

ფიწლ — ფიწალი
 ფატურ — ფატური
 ფერწამლ — საპირისწამლე
 ფერშმკ — ფარშკანგი
 ფოლელ — ფოლადი
 ფერცვლნი — ფერისცვალება
 ფუნ — ფონი
 ფათრკ — ფათურკი

ქანზ — ქანეთა
 ქაჯ — ქაჯი
 ქარ — ქარი
 ქათლ — ქათმი
 ქვერწილ — ქორწილი
 ქაღრ — ქაღა
 ქვირქვ — ქურქი
 ქვიშე — ქვიშა
 ქვეყანა — ქვეყანა
 ქვრივ — ქვრივი
 ქარგუნ — ქარავანი
 ქინზ — ქინძი
 ქირაჲ — ქირა
 ქობაჲ — ქობა

ღერბეთ — ღმერთი
 ღვენ — ღონე
 ღვენაჲრ — ღონიერი
 ღწრ — ღარი
 ღაღტ — ღაღატი
 ღერძ — ღერძი
 ღწრიბ — ღარიბი
 ღირსება — ღირსება

ფაჟ — ფაფანაკი
 ფაშტ — ფაშატი
 ფერულ — ფერული
 ფინდის — ფინთისი
 ფწწწ — ფინწი
 ფორცს — ფორცვერი
 ფურცელ — ფურცელი
 ფეჟ — ფეჟილა

ქ.

ქაუბდავა — გაუბედავი
 ქირდაჲ — ქირდა
 ქვირით — ქვირითი
 ქვიტკირ — ქვიტკირი
 ქერქ — ქერქი
 ქვას — ქვას
 ქულა — ქულა
 ქარქაშ — ქარქაში
 ქაბზ — ქაბაზი
 ქაღაქ — ქაღაქი
 ქარწხს — ქარახს
 ქიღვანდ — ქიღვივი
 ქოქარწა — ქოჩარი
 ქრისდიწ — ქრისტიანი

ღ.

ღვაჴწრ — ღვაჴარი
 ღერ — ღერო
 ღწრთ — ღართი
 ღიჯწრ — ღიღები
 ღერდილ — ღერდილი
 ღერსტენ — ღრსტენა
 ღველ — ღველფი
 ღუნზელ — ღვეწიფი

უწრილვ — უწრაულა
 ეია — ეელი
 ეუბი — ეუინილა
 ეწლბ — ეაღბი
 ეერუენჯ — ეანერატო
 ეურბევილ — ეურბეული

შაბ — შობა
 შაღბწ — შარვალა
 შიშუელ — შიშუელი
 შარბწ — შარბათი
 შამფირკ — შამფური
 შაურ — შაური
 შვიღბა — შშვიღობა
 შვიღბიწ — შშვიღობიანად
 შინაგირ — შინაური
 შიწმ — შხამიანი
 შაირ — შაირი
 შველტ — შოლტი

ჩწგ — ჩანგი
 ჩაღ — ჩალა
 ჩწმწხ — ჩახმასი
 ჩირთ — ჩირთი
 ჩოულაბ — ჩეუულაბა
 ჩქწრღ — ჩქარად

ცოდ — ცოდვა
 ცოდჟელ — ცოდვილე
 ცერ — ცერი

ჟ.

ჟღწპ — ჟღაპი
 ჟვიღჟერ — ჟველიერი
 ჟვითელ — ჟვითელი
 ჟაურჯელ — ჟავარჯენი
 ჟწჯვ — ჟანჩი
 ჟიჟვ — ჟიჟვი

შ.

შკენღბა — შენღობა
 შაკურმწ — შაკურკემაწ
 შწთ — შანთი
 შაურდენ — შაკარდენი
 შართქვინ — შართქვინი
 შწშიკ + შაშიკი
 შტერი — შქერი
 შალშვემ — შალაშინი
 შაქწრ — შაქარი
 შვეთ — შოთი
 შუეკ — შუკა
 შუშაწ — შუშარი

ჩ.

ჩვიმღ — ჩეუმღ
 ჩხირ — ჩხირი
 ჩირქ — ჩირქი
 ჩოგწ — ჩოგანი
 ჩვენჩხ — ჩონჩხი

ც.

ცწლ — ცალი
 ცალკე — ცალკე
 ცვარ — ცვარი

ცხსე — ცხსეი
ცელქ — ცელქი
ცქვიტ — ცქვიტი

ძულვა — ზღვა
ძრზხე — ძრზხეა
ძირ — ძირი
ძეს — ძესა
ძიძღ — ძიძა
ძუნძუ — ძუნძი

წვირ — წვირე
წიბზ — წიბაზი
წიფუ — მწიფუე
წიბინდ — წიბინდა
წვგრ — წვგრო
წინწილ — წიწილა
წაგზბ — წაგება
წვზდ — მწვვადი
წვლდ — წვლდი
წეს — წესი
წირვ — წირვს
წორ — სწორი
წიფურა — წიფურას
წუენზ — წუენრი
წაგტ — წაღკატი
წონა — წონა
წევილ — წევილი

ჭაღა — ჭაღა
ჭაბიგე — ჭაბუკი
ჭვზღ — ჭვავი

ცხურილ — ცხრილი
ციცზბ — ციცაბო

ძ.

ძალა — ძალა
ძღვენ — ძღვენი
ძაძ — ძაძა
ძვირ — ძვირი
ძევზღ — მძევალე
ძგიდ — ძგიდე

წ.

წვალზბ — წვალეის
წუნზუ — წუნი
წილ — წილი
წათს — წათხი
წვალობ — წვალობა
წინდ — სწინდარი
წვასზრ — წვასარი
წალ — წალა
წვმს (აშხე წვმს) — ერთ წამს
წულვზანღ — წალეობი
წერზქე — წერაქო (ბაღასი)
წიდ — წიდა
წიდზრ — წიდიანი
წკინტილ — სკინტილი
წინდზრ — წინდა
წკიზზრტ — წკიზარტი

ჭ.

ჭუნირ — ჭიანჭური
ჭირ — ჭირი
ჭერ — ჭერი

ჭეჭრტ — ტეჭრტლი
 ჭეჭა — ჭეჭა
 ჭერელ — ჭრელი
 ჭკ — ჭაკი
 ჭახრჭე — ჭახრაკი
 ჭახხალ — ჭახხალი

ხნტ — ხატო
 ხილ — ხილი
 ხინ — ღხინი
 ხნლხ — ხალხი
 ხახჯარ — ხახჯალი
 ხნჯ — ხარჯი
 ხერგება — ერგება
 ხეკუთენი — ეკუთენის
 ხვამინ — ხვამინი
 ხსნილ — ხსნილი
 ხეტ — მხეტი
 ხეკ — ხევი
 კოკევი — ხოხობი
 კერე — ხერხი
 ხვარს — ხვარსა (ქეტი)
 ხერს — ხერხი
 ხეირ — ხეირი

ჯახსუთ — ჯოჯახსუთი
 ჯნერ — ჯახერი
 ჯიბ — ჯიბე
 ჯნრ — ჯარი
 ჯვარ — ჯვარი
 ჯილდო — ჯილდო
 ჯანდაბას — ჯანდაბას

ძველი და ახალი სვანეთი.

ჭინისუფალ — ჭინასუფალი
 ჭა — ჭა
 ჭეკე — ჭოკი
 ჭიხ — ჭიხი
 ჭოლეკ — ჭოლეკი
 ჭერტენ — ტრიჭინი

ხ.

ხშირდ — ხშირად
 ხარბ — ხარება
 ხარბ — ხარბ
 ხნ — ხანი
 ხნიჯერ — ხნიერი
 ხრამ — ხრამი
 ხირილუ — მხირული
 ხაზ — ხაზი
 ხავის — ხავსი
 ხამ — ხამი
 ხორეკ — ხორავი (ხრავა)
 ჯარე — ხახა
 ხუმ — ხამი
 ხამშირინ — ხამშიანი
 ხერსტაგ — ხევისთავი
 ხელწიფ — ხელწიფე
 კმეღეთ — ხმეღეთი
ჯ.

ჯეკ — ჯოკი
 ჯარღუ — ძარღვი
 ჯაღ — ჯადი
 ჯამწერ — ჯამსკირი
 ჯან — ჯანი
 ჯინ — ეინ
 ჯანჯალ — ჯანჯალი

ს.

სწარწე — არაეი

სწაყბა — ყბა

სწაღვირ — აღვირი

სწაგვანი — აგვანი

სწაბჭანი — აბჭანი

სწაგდანი — აგდანი

სწაბედი — აბედი

სწარაში — არაში

სწაბანი — აბანი

სწარაეი — არაეი

სწაღლი — აღლი

სწაღი — აღი

სწაბედი — აბედი

სწაბედი — აბედი

სწაბედი — აბედი

სვანური გვარები.

- უშგული.** ჩაჩესელან, დვასლან, რატან, ჩარკვან, დავითელიან, ჭელიძე, კაკრიაშვილ, ნიჟარაძე, ასათიან.
- კ ა ლ ა.** მარგველან, ხარზიან, დოდვან, ფანგან, გასვიან, ჩოფლიან, გულბან, ჯოსაძე.
- ი ფ ა რ ი.** შირველ, ხვისტან, გულბან, ქურდან, კორხანია, ავლიან, ქაღდან, გიგლეშინ, თამლიან, ფანგან, სვიბლან, ანსიან, კვებლიან, ხორკუნ, სულაძე, ლეკჩიფიფიან, ფირცხელან.
- მულახი.** გუფაზიან, მარგინ, ნაკურინ, ზურკუბინ, კახიან, ქოჩინ, ჯაჭვლიან, გიგან, შერვაშიძე, დევდერიან, იოსელიან, უორელიან, ქურდიან, გვადან, ქაღდან, კაბლიან, ლუსვიტაშვილ, წიფიან, ბერიან, დოდვან, მიხეილ, შიტულიან.
- მ ე ს ტ ი ა.** ჯაფარიძე (ჯაფრან), გომტელიან, სერგინ, მარგინ, ჩართოლან, ნანან, მუშკვიან, ფალიან, ჭელიან, ხოჯელიან, გვარლიან, რატან.
- ლენჯერი.** გულელიან, ფალიან, უდესიან, შერდიან, შუკვან, ხაფიან, ხორგვან, წიფიან.
- ლატალი.** ფარჯიან, გირგვლიან, წერდიან, კვანკან, გვიტინ, ნანსენ, აბდელიან, სიდიან, ივკიან, ასუშინ, ფირცხელან, ნიკლეშინ, ჩორგალიან, თამლიან.
- ბ ე ჩ ო.** კვიტინ, გომენ, შომშრინ, უშხვან, ცინდელიან, კიბლიან, ცაღან, ვეზდგან, ვერცვინ, აფრასიძე, ვიბლიან, გაბულდან, დჩქელიან.
- ე ტ ე რ ი.** გერდიან, ნაკელიან, გურჩიან, ხორკუნ, აფრასიძე, გაზდელიან, ცაღან, უმიფრინ, ჩარკვინ, მურდელიან, არღელიან, ქაღდან, მიღდან, ჯაჭვლიან, შომშრინ, გუგუსიან.
- ფ ა ა რ ი.** რეხესიძე, ჩარსავიძე, გადრან, აფრასიძე, ჩხეტიან, ჩხვიშინ, შიქინ, დევდერიან, წულკიან, ვიბლიან.
- ჩუბხევი.** ცინდელიან, ანსიან, სუბარ, ვიბლიან, ქაღდან, ჩხეტიან, გადრან, ჩხვიშინ.
- ლახამული.** ჭკადუა, დავითიან, კვანკინ.

სვანური ხალხური ფერხული სიმღერები.

ვიცხილ-მაცხილ (სახელები).

საბრალ დოღარე ლეკრი დოღარე
ტეფნამსდუ აღ ეტერაღე.
ამჟი ეტრას დემლოგტენიდ
ბოფშას ჭაკუნრსჟე გვედეშკალეს
ღასხვას გუშგვე სეღეფურეს
ფისევე ხბას სორთმანშერას
ლიფუსტ სოღა მინს ხოსაღეს.
ამჟი ნა მინს დემლოგტენიდ
ღინზორაღედ ბესი ლესუნ
სე ლუხერლიდ დრას სუფუნ
აერე მარე ქა გვითიშას
უხად ხაუნს ვიცხილ მცხილ,
სემი ზაიდღე-გვარუნა
ჟანგიში ფინდხიში ლამასას
სამ ზაუნდო სგავ ლაბიკიდ
გუშგვე ფუსტარს სორთმანშერას
ღადრელ ჭოკერ მურუვამ ღეგან
სგავ გვისკინა აღ მურუვამითე
სოფლიში მქათ ნავღარაღედ
სემი ზაიდღე მურუვამს ლოგვად
ეტერ ცხუმარ ჭაურს გვიგენას
ღაბთე ჭანწიში დემსდ გვიგემუნა
უკან უღაშვინდ ჩუგ გვიცვირუნ.
სინზორაღედ ეტერაღე
ღაშკარის ხიღაშკარედ, ეტრის ლაშკარი გვაღაშკარე.
ღაშკარიში მახში ღექიდ აფაჟე.
შმღეთ ლაშკარ სგავ გვაგინის,
ღექიდ აფაჟე სგვიბინ სოფედს
ტანის ხაქედ თვეთნე ლერექჟ

ემ ათხზენა მუბირისკა.
აღქადა ავლანს ხონაჯადა
ღვირ ღვინქუკ ხენვმიშ ლილეურ.
ილექადაღვინი ეტრიშ ბუშვარ.
ხოცაღუნეს მურყვამხნქა.
აშხვემ საკიდს მუჭკადისკა.
მერგუმ საკიდს მურსგვენ ბარჯას
თვეთნე ლერქე წერნიდ ესვღაფის
წერნიდ ესვღაფის ლექადა ავლანს.
ამღეთ ლაშკარ ქა საყენის
მერმა ლეთის სგავ საგენის
სგავ საგენის ცხურმიშ ლაშკარ
მართალ გავუღ ლაშკრიშ მუთისუმი.
გავუღს ნამფრთაღლი ჭკრი ში ჭყერქნი
ღარტუან უბავ დემის ჭყადედ
აშხვანიშ ფოყს ლაცხუგს ლაჭსუიდ
მერმა ფოყს ლაყრღლს. ლაჭსუიდ
ხოცაღუნეს მურყვამხნქა ლუნქროფა მინეთოფარეს
მირთვეს ფოყს ლატუეფ ლახსეკს
მირსგვენ ფოყვი, ჩუ ლაფუინეს
ამღეთ ლაშკარ ქადა ხოფინას
შქსმა ლეთის სგად საგენას
ბლღაშ ლექედ რიგვიანწრ
იშგვიდ კერაღ რიგვიანწრ
ლაშთხა სგაღ მად ჭარქნას
ფინდხიშ საფარდ კანტლ ხანტუდას
მურყვმი ძირად სტა ხაპქესტას
აღ მურყვამს ლიბინჯვი ლახვბინეს
მურყვამდ ლიჭჭტუნე ლახვბინეს
მუგლი ბიკანს ჩექვანისკა ხოცაღდეს.
საბრალ ლახვბა ლექრი ლახვბა.
თხუმას ისგვეღ ლო ხილეჭედ

სეში სწილდ უკეს ღიმწრდ
სეში სწილდ მურყუმს ოკვდდა
ქარში ღიწდქმ მამ გაემ გვისა
ხეხე ო კესალ დესა გვიწვა
ქრემ ცხუმწრ ჭყურს გვიგენს
მინე მუთხვმა სუ გვიდგარას
უკნა უღმწინდ გვიცვირას
ოტ საბრალე ვიცინლ მაცბლ
ღეხვებ ღეთრე მრღიდ გვაცვირ
უაგი ფინდის სვა კვამდესი
ემსუ ტურულ დედრილ გვაცვირ
ვომთხე ღამწმრ უკილდ გვაცვირ
თვით დურე ცხუმწრ გვასინს
საბრალ ღახვება ღეჟრი ღახვება
ძირიმ მუღწმ ღწმდგრას ჯატეცის
სომა ღეთხვემ მახვში სორთმან
სორთმან ფალთაჲ ჩაღდაჟეი სგურ
მანწრდ ხახად ღაღწტ გვიმგვე
ქა გვასმინე ღიცვმმ გურჭუნს
საბრალ ღახვება ღეჟრა ღახვება
თწფწრს გუშგვე დრდ ღაკჭყრედ
ნამთომ, ღწფდღლ მწდმა ხნდას
ღეჭენთირნე ღასხე ნამაღე
ღოცადუნედ მურყუმწმწქა
ამხვუმ თქმმ გირგველდს ღაკიდ
მერმქმ მუჭოდისგა ღაკიდ
წურნი წახხიღდს ესე ღეწწდ
ატ ღეგწწწლი ბუდი გვიმგვე
მწდურდ უწურა მწდმა ღწრად
სომა სორთმან ჩუდ გვიდგარას
ნამ ღორდე მწდღმა გვერი
სორთმანს ღიფურტ მწდღმა სქრი

საბრალ დახვება, ღუგუნი დახვება
დახვებას მუგუგამ ხეგინადას
სორთმანს ქვინიდა სედაქადას
დახვებას მუგუგამ ხე საკადას
სორთმანს ქვინიდა ჟიგსაჩედა.

თ ა რ გ მ ა ნ ი.

ვრცბილ-მაცბილ (ორი ძმის სახელი).

საბრალ დოლელებო, საცოდავო დოლელებო, *)
პურის ქერქი ეცერლები,
ასე ეცერლებს ვერ გავუძლებთ,
ბავშვებს აკვნებით გვართმევენ,
ჩვენ ცოლებთან ისინი წვებიან,
ფისი დაესხათ სორთმანშერლებს (დადეშქელიანებს).
მათ ბატონობა გლახა იციან.
ასე ჩვენ მათ ვერ გავუძლებთ.
შევიკრიბებით ბეჩოს ხევი,
თავი შევიყარეთ დოლასუფას (ს. დოლში მდებარე მინდორი),
ორი კაცი ავირჩიეთ,
სახელათ ერქვათ ვიცბილ და მაცბილ.
სამ წელიწადს ტყვია-წამალს იმზადებდნენ,
სამი წლის შემდეგ წინ აღუდექით
ჩვენს ბატონებს სორთმანშერლებს **).
ლადრელის ძირში ციხე იდგა.
შიგ შევედით ამ ციხეში.
სოფლის სამუქაფოთ ვიყოთ ჩვენა.
სამი წელი ციხეში დავრჩით.
ეცერ-ცხუმარლები შევაწუხეთ (ავიკელთ),
ყანაში გუთანნი არ გამოვატაინეთ,

*) აქ ლაპარაკია ბეჩოს სახ. სოფ. დოლში მცხოვრებ სვანებზე, რომლებიც იყვნენ თ-დ დადეშქელიანების ყმები. ეს სიმღერა აგვიწერს იმ გარემოებას, თუ როგორი შევიწროებული ჰყოლიათ ისინი თავადებს და როგორ მთუკლავთ თავისი ბატონი სორთმანი. ეს სორთმანი უნდა ყოფილიყო მე-XVI საუკუნეში.

***) აქ არის ლაპარაკი სორთმან დადეშქელიანის შტოს დადეშქელიანებზე, რომლებიც იყვნენ ეცერის მფლობელები.

ხენა-თესვა არ დავანებეთ.
 თავს იყრიან ეცერლები...
 ეცერის ლაშქარი მოგვადგა.
 ლაშქრის უკროსი მედიდური ავლაყი.
 ამ ლამეს ჯარი მოგვადგა.
 თავხედი ავლაყი წინ უძლოდა,
 ტანზედ ეცვა თეთრი ჩოხა,
 ბნელს ლამეში ანათებდა.
 ავლაყ, შენ გერჩია
 წარბშელებილ ცოლთან წოლა.
 მას დაიტაცებენ ეცერელი ბუშები...
 ესროლეს ციხიდან თოფები.
 ერთმა გულში მოარტყა,
 მეორემ მოახვედრა მარჯვენა ბეჭში,
 თეთრი ტანისამოსი წითლათ შეულებეს,
 წითლათ შეულებეს მედიდურ ავლაყს.
 ამ ლამეს ჯარი უკან გაბრუნდა,
 მეორე ლამეს ისევ მოგვადგა,
 ისევ მოგვადგა ცხუმარის ჯარი,
 შართალი გაგული ჯარისთავი,
 გაგულს, სიმართლით მოგივა, რაც მოგივა,
 წელს ზევით არ მოგარტყამთ,
 ერთს თედოში ტყვიას მოგცემთ,
 მეორე თედოს საწოლათ მოგცემთ.
 ესროლეს ციხიდან თოფები.
 მარცხენა თედოში ტყვია მოარტყეს;
 მარჯვენა თედოზე წამოაწვინეს.
 ამ ლამეს ლაშქარი კიდევ გაბრუნდა,
 მესამე ლამეს ისევ მოგვადგა.
 ძირამოსაგდები რიჩგვიანები
 შვიდი კერა (კომლი) რიჩგვიანები;
 არ ილევა გვარი მათი.
 ტყვიის საფრად კევრები (კავრალ) დაიკავეს,
 ციხის ძირამდე ისე მოგვეპარენ,
 ამ ციხეს დაუწყეს ძირის გამოთხრა,
 კვარის ჯირკებს ქვეშ უწყობდენ.
 საბრალო ძმებო, საცოდავო ძმებო,
 ჩვენი თავი დავიტიროთ.

სამ წელს წამალს ვიჰზადებდით,
სამი წელი ციხეში ვიყავით,
ოჯახის და ცხოვრების არაფერი ვიცი,
ცოლი და შვილი არ გვანახავს,
ეცერი და ცხუმარი ავიკელით,
მათი წინამძღოლები ჩვენ მოვკალით,
ოხ, საბრალო ვიცილ და მაცვილ,
საქმელ-სასმელი ცოტა დაგვრჩა,
ტყვია-წამალი შემოგველია,
ერთი ქოთანი ცერცვი დაგვრჩა,
ოთხი-საზომი წამალი და ორ-ორი ტყვია.
საბრალო ძმებო, საცოდავო ძმებო,
ძირიდგან (ციხის საძირკელიდან) ალი ზევით გვწვდება.
დიდთავიანი ბატონი სორთმანი აივანზე ზის,
ძალიან უხარია ჩვენი დალუპვა,
სიცილის გრგვინვას ჩვენ გვაგონებს.
საბრალო ძმებო, საცოდავო ძმებო,
მოდით ჩვენი თოფები გამოვცადოთ.
ვახურებული-იყვნენ ნაომარი, ვით ხაკვერცხალი,
ხელის მოკიდება ძალიან გვიჭირდა.
ვისროლეთ ციხიდან თოფები,
ერთმა მოვარტყით სორთმანსა წარბში,
მეორემ შიგ გულში მოვახვედრეთ,
წითელი სისხლი იქ დავინახეთ.
ოჰ, ნეტავი ჩვენ, სისხლ-აუღლებელი აღარ დავრჩით,
თავი ჩვენი კი ვისისხლეთ,
დიდი სორთმანი მოგვიკლავს.
ჩვენ ცხოვრება აღარ გვექნება,
სორთმანს კი ბატონობა არ ექნება.
საბრალო ძმებო, საცოდავო ძმებო,
ძმებს ციხე ენგრევათ,
სორთმანიც-ამ დროს სულს დაჟავს...
ძმებს ციხე წაეჭკათ,
სორთმანს სული ამოსძვრა.

ქალსა ვისმა.

ქალსა ვისმა ერქვა შრუშანა
თითსა ხუთსა ეცვა ბეჭელი

ბექდის თავსა იდგა ბოსტანი
ბოსტან შუა მოლი მოსულა
მოლთა შუა ნაძვი ასულა
ნაძვის წვერსა ქორს ბუდე ედგა
ბუდე ედგა აბრეშუმისა
კვერცხიც ქონდა მარგალიტისა
ვჩხეკე ვკეკე კვერცხიც გაესტეხე
შვილი ჰყავდა იაგუნდისა
ღმერთო ერთი ჩემთვის გაზარდე
სხვა ათასი სხვისთვის გაზარდე
სანადიროს გზა გაუწაფე
წყაროს თავსა ისადილესო
ნასადილევს მოჰკლეს ირემი
მაგ ირემსა ქულა დავგლიჯეთ
ჩემო ცოლო სხვახვა მოჭრილო
შენ მაგისი ჩოხა შეგვირთე
რაც გადაგრჩეს წინდა-პაიჭი
ლიბნი ხესა ქვეშ უღვივარო
მოვკართ ხელნი შტონი დავგლიჯეთ
ჩემო ქმარო ლომო და გმირო
შენ მაგისი სახლი დამიდგი
რაც გადაგრჩეს წისქვილ-ბელელი
წისქვილ წისქვილსა და ჯარასა
ქალი აბრუნებდა ჯარასა
ქალო ნუ აბრუნებ ჯარასა (ლათას)
მე მოგიტან ხათაიასა (ფართალსა)
წითელ ყვითელ დარაიასა.

ს ა ნ ა დ ი რ ო .

სანადიროს მივდიოდით
ამირანი და ყმანი მისი
წინ ირემი შეგვეყარა
დავიჩოქეთ და ვესროლეთ
ბექში ისარი შამოვტყორცნეთ
არ გასდინდა ცვარი სისხლი
დღისათ ვსდიეთ ღამე ვიდექით
არ დავკარგეთ კვალი მისი

აგვიძღვა და ქვე ჩაგვიძღვა
ბალხეთ მინდორით ჩაგვიძღვა
ბალხეთ მინდორს კოშკი იდგა
კოშკი იდგა აგებული
აგებული ათაჟმისა
სამჯერ ირგვლივ მოუარე
ვერსად ვნახე კარი მისი
ამირანმა ქუსლი ჩაჰკრა
შრე ჩასტეხა კარი მისი
კარებს უკან კუბო იდგა
კუბო იდგა მითა ჟმისა
საფერხულსა რაში ება
სასთუმალსა ხმალი ედგა
ორ თითს შუა წიგნი ქონდა
წიგნი ქონდა დაწერილი
დაწერილი ქალაზგედა
ვინც ამ წიგნსა წაიკითხავს
მასა ქონდეს ცხენ-იარალი
იარალი და რაში ჩემი
დავ-ბაყბაყი ჩამემტერა
გულსა ჩამყვა ჯავრი მისი
ვინც ამ ბაყბაყს მე მომიკლავს
მასა ყავდეს ჩემი რაში
ჩემი რაში და იარალი.

მავლია (მოვლენ).

(ჩამაწერინა გიორგი ხარზიანმა ს. კალაში).

მავლიოს ღმერთმანი მავლიოს (უნდა იყოს: მოვლენ, ღმერთმა-
ნი, მოვლენ).

ქართლი კახეთი თუ არე
სულა რაჭა და ლეჩხუმი
მევიდა ლაშხეთს ლაშქარი
ჩოლური ჩვენთვის ვიარედ
იწაიწა ილუმთიან
დავიდგი უშუგულს კარავი
გიორგი ცეცხლის ულაში
მულახში კაცი გაგზავნეს

მულახი დიდი ბატონი
ქვეითი მესეტუარე
ბალდი ქალაქ სოლა ლენჯარ
ეცერში კაცი გაგზავნეს
ეს ეცერი და უშგული
მოკლეს ქექაეოზ ქაიხოსრო
კალას მოხმარი ჯახმარეხ
ჯახმარეხ დიდი ძალია
მიჯვერიშ გიწირეს ეახირი.

ს ო ლ ო მ ო ნ .

(ჩამაწერინა გოგა რატინმა ს. უშგულში).

აღსდგა სოლომონ, წაბრძანდა,
შესდგა სტამბოლის გზაზედა,
შვიდი დღე-ღამე იარა,
მიბრძანდა ხვანთქრის კარზედა:
ვეზირი დაუხვდა კარზედა,
ხელი დაადგა მხარზედა:
სოლომონ, რაზედ გარჯილხარ, რაზედა?
მოგესხენებათ, ბატონო, ცუდს დროს შეგვეყარეთ, მაზედა.
შეიპატიეჲ სოლომონ, დასვეს ხალიჩის თავზედა.
სოლომონ, ჯირითს გიქებენ, განთქმული გურჯისტანზედა.
მე ჯირითისა რა ვიცი, რა დავიქადნო რაზედა.
გავზრდილვარ გაუჩარხველად სახლში და მოედანზედა.
სოლომონ, არ მოგეშვებით, გაგიყვანთ მოედანზედა:
ერთი ჩვენცა გვყავს არაბი, განთქმული ქვეყანაზედა;
თუმც ეჯობრები, ხვანთქრის წყალობას მიიღებ მაზედა.
ეხ, ბატონო, რა გამეწყობა თქვენზედა,
ცხენიც ისეთი მიშოვნეთ, ტოლი არ ყავდეს ქვეყანაზედა;
შევიდნენ, გამოიყვანეს ნაბამი ოთხკეც ჯაჭვზედა,
შვიდსა მეჯინიბეს მოჰყავს, ვერ ამაგრებენ გზაზედა;
ოქროს იარაღი ედგა, აღმასი ერკო თავზედა.
ორშაბათ დილა გათენდა, სოლომონ შეხტა ცხენზედა,
ცხენი დგებოდა ყალყზედა,
ვოდებს გადევლება თავზედა.
აქ მოჰქრის, მოშხუის არაბი ვით შავარდენი მთაზედა,

სამი ჯირითი უწყევია იმ გაშავებულ მკლავზედა;
სამსა სოლომონს ექადვის, რა გადახდება თავზედა.
სოლომონ სალამს მიართმევს, არც ხარობს არაფერზედა.
მე სალამი არ ვიცი, ეხლავ გამეჭეც განზედა,
წყალივით ოფლში გაგწურო, გაგსინჯო კაცობაზედა.
სოლომონ წინა გაექცა, არაბი გაყვა კვალზედა;
ერთი ესროლა ჯირითი, გადააცილა თავზედა,
მეორე ჯირითი ესროლა, არ წაიკარა ტანზედა,
მესამე ჯირითი ესროლა, ცხენს მოარტყა ტანზედა.
სოლომონ მეტად შეფიქრდა, გადაეხვია ცხენსა და აკოცა
ორსა თვალზედა.

შენი ჭირიმე, ლურჯაჯან, გადამარჩინე წამზედა,
აწი მობრძანდი, არაბო, მე ერთის მეტს არ გესვრი
და მასაც სამართალზედა.

ერთი ესროლა ჯირითი, დაასვა ბეჭის თავზედა.
იკივლა და გადმოვარდა, ცხენი დარბოდა წყალზედა...
ხვანთქარს კაცი მიუვიდა და აცნობა: მოგიკლეს შენი არაბიო.
ხვანთქარმა კითხვა დაუსვა—ვინ არის არაბის მკვლელიო?
წადით მომგვარეთ სოლომონ. შეიპატიეეს სოლომონ,
დასვეს ხალიჩის თავზედა,
ორთულვიანის ფაშობა ფიცხლათ დასწერეს ტანზედა.
ხმაღს იხმარს აღმასისასა,
სამართალი ისეთი აქვს, შუათ ჰყოფს ბეწვსა თმისასა.

ზ ი ვ ე რ ბ ი ლ ა .

ვოჲდა ლემჩილ იჲჲვოდა აქჲშ
ვოჲდა გივერ იჲჲვოდა გილა
სიოხვი მარე ჭჷსგუდისცა
კოჲჲს ოივერს დქმ ხაგური
ძუღჲშ ჭოკერ ცუზვარს ხიტხე
ძუღჲს ცუზვარს დქმხაგური
ჩიჲშ მეთხვიჲს ეჲსომ ხსსრე
ქორუღდ ჯრგჷნ სოფლიშ თხუმას
დუღჲკიღდ ჯნდა დვაძშ ციდიღდღ
ხორეგ ჯრგჷნ დვაბა ჯიჯემიშ...

თ ა რ გ მ ა ნ ი .

გასაზრდელო და დასაბერებელო გიგურგილა (გიორგი,)
საღირსი სანკულში,
კლდეში ჭინჭ-აჩხვს ან ტოვები,
ტყეში საღირს ან ტოვები,
ზღვის სიღრმეებიდან თევზი (ცუსას) ამოგყავდა,
ზღვას თევზებს ან აჩხენდა,
ეველა მანადიერს ამითი სჭობნიდი.
სახლი გეგა სოფლის თავში,
დახურული ჭინჭის ტყავით,
ხროვა გეგა ჭინჭის ქვლისა,
დასაბერებელო გიგურგილა...

დალი კოჯას ხელღვაქალი.

დედე ხიად ლეზიზ მძნე
ერსკენ კვატრს საუდ ლამდ
ქ ლახესაქე დედედ ლეზიზ
მეოხვიად მინა ლედატ გესალს
დასდა ძინარს ქი ხვიგნაღე
ქივ ამხედხვი თანდათეუ
ხევისი ლიკედს ხვემურჯალე
ქესე თემი კილ ლამდემდა
ამდა მია მადმა ონიეში
მერქე კილ ჯადდ მასემდა
მივ ლეტთ ხვი მრდ ახმეკრა
ალი კილი მხე ორღლე
ლექავ ლახესტი თეთენე კოჯჯი
კოჯან დალი სელღვაქალე
ხექენ თსერღლ ხოუღხუნე
დალის გესალ კოჯს საქედა
ქი თხერღლს ემლოქაქრვა
მეოხვიად კოჯა ძირდ ამხედლი

ჟილანგანგლე კოჯა დღლიდს.
დიდნო აჯანდ მადენ სკოჯი
ქადო მუელე გუნ შეკადანი.
ში ხვირლელე კოჯა დღლი
ჩეინლილდ მიშგუ თხერლელ დმდე
ეჯლა სი ნომა ასიუეში.
მ.ბგან თხერლელს მი ლახეკემსი
თხერლელ ზაგრუშ სქანდ ესდგრდა
დღლი გეზალ კარკს სოსდნდა
ასხე ზაგრნდეი ეი ლახუნცენდ
მურვა ზაგრნელს უშდვილდ ლახუე
ტუევიო აოდანდა თვევილს მიშგვა
თხერლელს ტიშილდ ჟიფსოკასა
დღლი გეზალ სუ მიცვრუნა
ბარჯანს ესტვირ ეჯუი ლახოკდ
დედექს შინა კოჯა დღლის
დედე მიშგუ ლუსდვიგე ასიუტ.
დღლი კოჯას ქადანგიდა,
კოჯა ძირას გეზალს სეწად
სუ ლახუიპე ვოქვან ლუსდვიგე
შინა გეზალ ეი ლანეე
მიშგუ ლამზერე ლასშელა
მაშედ ისგვა შეთხვიარელს
სი შეთხვიარე მად ჭაჯ ჟეკვეს
ეჯი ჭაჯი ში ქა მასტვემინ
ჯიცხენდესი ლიდხერ ლილატე
ქინის დიდაბუ აჯბელა.
შია ეხას დეშ ჯანგელ
მადეი ჯაჭვილი მგებს თხუმიე
სემი ლუკმინ არა ღვაშას
ბარბლასი თხუმი იშგვიდ ღვაშას
ნეტინ დერსკან ნაკუნ შელდეი

ივას მეტადე სი ხირსლე
 შვგ შეთხვიძარ გვარძ ისტუ
 ლესგვან მეკანს ში სვენერინი.

ეს სიმღერა მოგვითხრობს, რომ ერთ მონადირეს, როცა ის სანადიროთ წასულა და კლდის ძირში სასაუზმოთ ისვენებდა, მალალ კლდიდან მოესმა სამჯერ კვილი. მან შენიშნა, რომ ამ კლდეში „დალი“ მშობიარობდა, და გამოარკვია, რომ ის კიოდა იმისთვის, რომ იქიდან ახლათ შობილი გადმოოუვარდა. მას კბილი წაავლო მგელმა და მთებში გააქანა. მონადირე მას გამოეკიდა, მგელი თოფით მოკლა, შვილი დალს მიუყვანა, დალმა ოქროს ნაწნავით შვილი კლდეში აიყვანა, მონადირე დალოცა და დააჯილდოვა: მარიამობის-თვეში სამმტკავლიან რქების მქონე რვა ჯიხვის, ბარბალობის (დეკემბერში) პირველ რიცხვებში შვიდი ჯიხვის და ყოველ კვირეში არჩევების მიცემით, დიდი ხნის სიცოცხლის მინიჭებით და სხვა.

ლ ი ლ ე

ვრდილა ლილეველ	ისგვანს დიდში ბინგამია	ვრდილ ლილექ.
„	„ დიდებს თარინგლეწერის	„
„	„ ვოქვრემ სამეწრან გოშია	„
„	„ ძღვიდილდ ჯაცხიზდა ვოქვრასი	„
„	„ სვიფილდ მეტეფეე ოვხარენახ	„
„	„ ლაღტენა ისგვა კანარეს	„
„	„ მუტვან ხავენახ შინიძავარე	„
„	„ ეიას ხორიედახ რთენალე	„
„	„ მახნთე ზავან იკვახხედეხ	„
„	„ ლუქურეკვამ შინა საყდარის	„
„	„ ხუნვას ხაყურის ლახვარე	„
„	„ ლიშირ ხონა ნავოტეშარჯვა	„
„	„ იშეი დერბათ ნაჲ ლაღბეტილ	„
„	„ ცხვ ლესგვანთი გირიმურტვალდ	„
„	„ იეშირ ამ დრეკ ხონა გუჟი ვრდილა ლილექ.	„

ლ ო გ უ შ ე ლ ა

ღრგუშედანგო ჭაჭ ღოგინშედანგო თარინგზელი და ღრგუშედან.
 ღრგუშედან ღიმშირნ მინა ნაჭ ოკვმარჯვა, ღრგუშედან.
 ღრგუშედანგო ლეკერნლედ ღიშედსა გვიშგვი ღრგუშედან.
 ღრგუშედანგო ჭამნს მინან ნამ ღირიდოლედ ღრგუშედან.

ბ ი მ უ რ ზ ო ლ ა.

რეკა კოი საბრალე ბიმურზლად რეკა.
 რეკა ღირდე ჭადდა ჩინმაჩუნე რეკა
 რეკა თსუმეში ჭუმხე ნესგა ღუმკად ღუმნსი რეკა
 რეკა უერმილ თოფა ბარჯას ჭასდნდა რეკა.
 რეკა თვეთან უვარიჯს ეს ხასგურდან რეკა
 რეკა სიზელდე კევას ჩინგ რეკა,
 რეკა მანლას ხეი ივიდქანრეშ რეკა.
 რეკა ბექამ ღთხვიანსე ღუმნდნი რეკა.
 რეკა ღვამი კვიტრა ჩუე ხათხუნა რეკა
 რეკა ბანში სადგემ იმეკ მერი რეკა
 რეკა ბერეს ბანჩ რუქვან ხვის გომალე რეკა
 რეკა სდილ ვახშმ მზე მერლდე რეკა
 რეკა ღვამე ვეიჟ-ჰერშედა მერლდე რეკა
 რეკა ეშხე უეუდლ ეს ღანუეჟინ რეკა
 რეკა ხოლა მსხავ მი ღამინსნე რეკა
 რეკა კუთხვა მიშგუ თოფარე რეკა
 რეკა ჩუ მმანშეხ მესტილარედ რეკა
 რეკა ბაზი მია ქორთე ღური რეკა
 რეკა უთს ხვაგინი ღახვბას მიშგვა რეკა
 რეკა ღახვბა მიშგუ ტუტს ხასგურის რეკა
 რეკა ღახვბა მიშგუ, მზე ღალ გვეჟნ რეკა
 რეკა ღახვბად მიშგვა მიჰასუხეს რეკა
 რეკა მანლ აკვდე ბიმურზლად რეკა
 რეკა ევლა სტამ ნომა ანოეშედ რეკა
 ძველი და ახალი სვანეთი.

რეა ბზნი მია მესტად ღერი რეა
რეა ურს ხვატენი ბიმურსლას რეა
რეა ლიდრლ მსტმდა მიშგვა ხეხვიშ რეა
რეა ქემრლ თხედ ზთუ ზთუდ რეა
რეა მენირ ანკიდ ბიმურსლად რეა
რეა მენირ ანკიდ ლაფერშ ლარშქედ რეა
რეა ატწარმთი კუთხვა მიშგუ რეა
რეა დდრლ ლაფერა ნა ლლურქედ რეა
რეა ტუვიფ ათლანდა კუთხვას მიშგვა რეა
რეა ტიშ ლაქანე ბიმურსლად რეა
რეა ტიშ ანკანე ტახდიშ ქმრუ რეა,
რეა საუდ ლმად ლმთილმა რეა
რეა ლმთილმა ლმრუნმა რეა
რეა ურსრუგ ხვატენი ლმთილს მიშგვა რეა
რეა ქრისდეშ ნმხურ კურშილა რეა
რეა ემსე წწკეულ მდსოკილა რეა.
რეა მი ხოჰენრი ლაჰრასიგა რეა
რეა მინს ლარშენ ხლას ნაჰგლანიშ რეა
რეა მა ხეხენი მწეშ ნაჰგლად რეა
რეა ბიმურსლადშ თეთენე ეგორილ რეა
რეა ატწარმთი კუთხვა მიშგუ რეა
რეა სრტე ნაჰგლამ ნა ლაღვიღუნად რეა
რეა ტუვიფ ათლანდა კუთხვას მიშგვა რეა
რეა ტიშ ანკანე სამუნდ მიშგვა რეა
რეა ტიშ ანკანე სკამიშ ქმრუ რეა
რეა ბზნი მია ქართე ღერი რეა
რეა შხრი კანის ჩე ხვაქსენი რეა
რეა უბნა კეტილდს ჟი ხვიბინე რეა
რეა თვით სოფელს ქ ხვაწკინე რეა.
რეა მერვა ჰამას ჟი ხვიგნლე რეა
რეა სანდტვის მიზნი მანლ მიშგუ რეა
რეა მზი რაქ მაგდენა ტშმიშ ლატრა რეა

რქა მნა ეჯას ჰსსვიხს სვატხე რქა
 რქა ეჯი გარჯჳ ნომა ჯიხს რქა
 რქა ემსუ მეშხე ლახწქ ჯემლჳმ ჯეკნი რქა

ეს სიმღერა გამომხატველია იმისი, თუ რამდენათ სასტიკათ იძი-
 ებენ სვანები შურს, როცა მათ ვინმე ცოლს მოსტაცებს. მოკლეთ მისი
 შინაარსი ასეთია: ერთი ვიღაც მონადირე ბექას ცოლი ჰყვარებია
 მესტიაში სახელგანთქმულ ბიმურზოლას. როცა ბექა სანადიროთ ყო-
 ფილა წასული და ჯიხვ-არჩვი ბლომათ მოუკლავს, ღამე მას დასიზ-
 მრებია თითქოს მისი თოფი ვინმეს გაეპარტახებოის. საჩქაროთ ის
 სახლისკენ წასულა და დამწუხრებულ ძმებს მისთვის გადაუციათ, რომ
 მისი ცოლი მანოლა ბიმურზოლას წაუყვანია. ბექა წასულა მესტიაში
 და მოუკლავს ბიმურზოლა. იქიდგან გამობრუნებულა, მისულა ცო-
 ლის ძმების სახლში და ერთი ცოლის ძმა მოუკლავს; შემდეგ მთე-
 ლი სოფელი მიუპატიჟენია, ნიშა ხარი დაუკლავს, ქურებისთვის თავი
 მოუხდია და დიდი ზეიმი გადაუხდია.

ბ ე თ ქ ი ლ .

ბაილ ბეთქიდღ კუცნრას მეშყედლი ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ჩუ ლუზგერღა მეღას მეტელ ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ეივ ხაკენიდ სამხთიშ ჭემსწის ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ სგავ ხოსკენა თვეთუნა კვიცრადს ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ბეთქიდლს ნაბრწკიქა ხოსკინე ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ამშ მეტემ იარ გვერთლე ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ამშ მეტემ ბეთქიდლ გვერი ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ სგვებინ ნაღჳანე ხოტეღვის ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ გეშგინ შუეგვა დვემენილა ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ სგავ ხოტეღვი უხვანთქსკა ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ საბრალ ბეთქიდლ ლეჟრი ბეთქიდლ ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ლერსკვან ტვეტმინშ ლაგვიდირ გარჯჳნ ბაილ იღბა იღბა
 ბაილ
 ბაილ ლერთან ჭიშხმიშ ლაგნილ გარჯჳნ ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ეიქან ლერსკვან შენშე ხანტონტა ბაილ იღბა იღბა ბაილ
 ბაილ ჩუქჳნ ლერთან ჭემსწემ ხანტონტა ბაილ იღბა იღბა ბაილ

ბაილ ცოდა მიშკუ ნოვ სხედეს ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ თამარს მიშკვა თუჯედერას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ურწყულ ამოუშვლ ღწიხვიანთე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ინზორაღე მეღას მეღელ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ერს ესღვანდას საბდიშ ქათან ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ერს ესღვანდას კიხიშ ქათან ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ერს ესღვანდას თაკვამ ქათან ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ბეთქელს მამ ჰვეშ საშედა ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ თხუშას მიჩა ღელ ილეკე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ბაბარ მიშკვა ხონებავედ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ რანტე ღვინელ გუნ მიფუნას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ დედას მიშკვა სვამკურანე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ქეთი ჭიშღვარს მასრდ მიფუნადს ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ხეხვის მიშკვა სვამკურანე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ გეზღორ ხონამდ ამოტარაღას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ღასხვბას მიშკვა ხონებავედ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ჰვკვან ფარსაგდ აღშღახნელს ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ღადრერას მიშკვა ხონებავედ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ფათვან ფარსაგდ ღდფხეერას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ლელატს მიშკვა ხონებავედ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ქამრელ თუდ ანგურნლას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ღაღლას მიშკვა სვამკურანე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ თანდი ჭეშნამ ქალამინმხას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ზარიდდ ფარსაგდ მიხეღჩხუნას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ სოფლანს მიშკვა სვამკურანე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ კუბუჯდ ფარსაგ მიტახას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ თამარდ მიშკვა ლელატიდ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ღანქილ ლერსგვანთე ღამინმუნას ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ საბრალ ბეთქილ ლეჟრი ბეთქილ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ რეჰი ბური უველეინილ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ბეთქილ უხვანს შუედენილ ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ჩუქვან დამდულდ ხედრაჟაღე ბაილ ილბა ილბა ბაილ

ბაილ ბეთქიშ ძვერილ შერეს გუნდადა ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ჟიქან დვამალ სოჟელჰენე ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ბეთქიშ თერადად შერეს გუნდადა ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ბეთქილ კოჯას ქა შეშედელი ბაილ ილბა ილბა ბაილ
ბაილ ჩუქან ჯიჯვარს იხურიქლეს ბაილ ილბა ილბა ბაილ ¹⁾.

ამ სიმღერაში მოხსენებული ბეთქილი ყოფილა ს. მულახის სახელგანთქმული მონადირე. მას ყვარებია ნადირების ქალ-ღმერთი დალი, რომელსაც უღალატა და შეიყვარა თავისი რძალი თამარი. დაღმა ამისთვის დასაჯა ის და მის კლდეებში გამოსატყუებლად გამოგზავნა თეთრი ჯიხვი. როცა ყველიერის აღების დღესასწაულზე მულახ-მუქალი თავმოყრილი იყო ს. ჟაბეშში, ამ ჯიხვმა ბეთქილს გაუარა ლაჯებში, შემდეგ მთებისკენ გაიქცა. ბეთქილი მას გამოეკიდა. ჯიხვი შეუძღვა ისეთს კლდეში, სადაც მარჯვენა ხელის მოსაკიდებელი და მარცხენა ფეხის დასადგმელი ადგილი იყო შარტო. ამ მდგომარეობაში გათენებამდე გაუძლია, ხოლო მერე კლდიდან გადმოვარდნილა და ძვლებს მიწამდე ველარ მიუღწევია. ასე სასტიკათ დასაჯა დაღმა ბეთქილი იმისთვის, რომ მან უღალატა და თავის რძალ თამართან დაწოლით გაუწმინდურებული ის სანადიროთ მთებში წავიდა.

---

¹⁾ როგორც ამ სიმღერას, აგრეთვე ყველა სხვა სიმღერასაც სვანეთში რამდენი საზოგადოებაც არის, იმდენი სხვადასხვა გამოთქმა აქვსო.

ს ა რ ჩ ე ვ ი .

	83.
ავტორისაგან	3
სვანეთის მოკლე გეოგრაფია	5
სვანების უუძველესი ისტორია და ბინადრობა	11
სვანების მცირე აზიიდან გამოსვლა და ამიერ-კავკასიაში დამკვიდრება	18
სვანების სამხრეთიდან სვანეთში შემოსვლა და დამკვი- დრება	25
სვანების ძველი კულტურა და ეკონომიური მდგომარეობა	34
სვანეთის პოლიტიკური მდგომარეობა 1 საუკუნიდან მე-18 საუკუნემდე	44
სვანეთის ერისთავები	59
თავადი რიჩგვიანები	62
თ.დ დადემქელიანების გაბატონება სვანეთში	63
ფუთა დადემქელიანის მოკვლა უშგულში	65
სვანეთის პოლიტიკური მდგომარეობა მე-19 საუკუნეში	72
თავისუფალის სვანეთის 1875—76 წ.წ. აჯანყება	93
სვანეთის 1905 წლის აჯანყება	109
სვანეთის ეკლესიები და ძველი ნაშთები	111
ქრისტიანობის გავრცელება სვანეთში, კერპთაყვანისმცე- მლობის ნაშთები, ძველი ზნე-ჩვეულებები	120
„ბაპების“ ლოცვა მღვდლათ ან დიაკვნათ კურთხევის დროს	122
ჰერია (კუდიანი)	128
ტყის კაცი ანუ დევი „ცხეკი და“	”
შაშშარ (კინკები)	129
ლახვარ	130
მნათობთა თაყვანისმცემლობა	131
შურისძიების საწინელებანი სვანეთში	134
შანთობა სვანეთში	136.
საიჭიო ცხოვრება და მიცვალებულთა პატივისცემა	137

სვანების შეხედულება ქალების თვითრ ავადმყოფობაზე და მშობიარობაზე	140
ცოლის თხოვა ან ქალის გათხოვება სვანეთში	141
სტუმართმოყვარეობა სვანეთში	142
მართვა-გამგეობის საქმე სვანეთში	145
სახალხო სასამართლო	151
ჯანმრთელობის საკითხი და ექიმობა სვანეთში	153
სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში	157
სვანეთის ეკონომიური მდგომარეობა	161
მეფუტკრეობა სვანეთში	163
მესაქონლეობა სვანეთში	164
სვანეთის ტყეები	165
ვაჭრობა-მრეწველობა	"
გაცვლა-გამოცვლითი მრეწველობა	166
პატარა სვანეთი და მისი ეკონომიური მნიშვნელობა	167
სვანეთის გზების შეკეთება და გაყვანა	168
კოოპერატივები	170
სამკითხველოები	171
სვანები და სვანური ენა	172
სვანური გვარები	195
სვანური ხალხური ფერხული სიმღერები	196

შეცდომების გასწორება.

	სტრ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
83.	8 ზევ.	„ლა“ და	„ლა“,
23	9 ქვ.	შენობების	შენობის
41	12 ზევ.	სოფ. ქერში	სოფ. ყარში
42	10 ზევ.	ხმით	მით
48	9 ქვ.	ქალებს	ქალები
65	13 ზევ.	მთავრობის	მთავრების
76	4 ქვ.	ბიმურზა	ათმურზა
108	8 ზევ.	მალლობზე	მალლობებზე
124	10 „	გამობამდა	გამობამდა
136	სათაურში	თხოვნა	თხოვა
141	2 ქვ.	ოგელის	დოგელის
„	18 „	ორი	ოცი
154	16 „	მთაზედ	მათზე
165			

39
3 129

3560 3 2. 50 3.

